

VAS GEREKEN

JURÁTUSÉLET

Korraiz

Méhner Vilmos kiadása, 1887, Budapest

TARTALOM

Patvaria.	
Három mérő buza hat bot, egy nyul negyven bot.	
Leczkék a multból.	
Politikai tanulmányok.	
Az egyik szomszéd.	
A másik szomszéd.	
A jó barátok.	
A konferencia.	
Pártalakulás.	
A szűrös atyafiak.	
Ösmerkedés.	
Egy csomó aláírás.	
A hivatalos vendégek.	
A hitetlen Tamás.	
Az alba.	
A régi auktoritás.	
Uj élet.	
Az asszonyszoba.	
A principális.	
A tivornya.	
Gróf Széchenyi Stadiuma.	
A félreértés.	
A meglepetés.	
A vitázó felek.	
Aggodalmak.	
A Hollinger-kávéház.	
A legnagyobb bolondság.	
A tanulás.	
A küzdelem.	
Az albák birtoklója.	
Tünődések.	
Lelki állapotok.	
Egy kis írás.	
A válság.	
Egy lépéssel odább.	
Még egy nap Pozsonyban.	
Ida.	
Az utolsó alba.	
Az utolsóelőtti fejezet.	
Ráadás.	

Nagyméltóságú
Szögyény-Marich László
valóságos belső titkos tanácsos urnak
hálás tisztelettel

a szerző.

Kegyelmes uram!

Nyolczszáz évig *karddal* bizonyította be e nemzet, hogy Európában helye van, - a jelen században elkövetkezett az a kötelezettség is, hogy a kiképzett *lelki erő* biztosítsa jövőndőbeli ittmaradásunkat.

A jelen tartozik a hagyományokat fönn tartani, hogy az utánunk következők a multnak tapasztalatából erőt merítsenek, és bizalmuk legyen a jövőndőhöz. A mi a jelennek kötelességéből rám is háromlott, igyekeztem e munkának megírásával is teljesíteni.

Quantum potes, tantum aude! Ez azon mérték, melyet munkám megítélésére alkalmazhat irányomban az olvasó, kit azzal vigasztalok, hogy egykor meglátandja a nemzedék azon nagy fontosságú jegyzeteket, melyeket nagyméltóságod jónak vélt még egy ideig fiókjába zárni, - de a melyek hű magyarázatai lesznek azon indokoknak, melyek egy nagy korszakot eredményeztek. Én néhány töredéket ösmerek azon jegyzetekből, s előre kifejezem egyéni hálámat azon buzgalomért, - mely az utódok javára nagyméltóságodat oly hosszan foglalkoztatja.

A mit én irtam, csak jámbor *fecske*, mely a tavaszt megelőzi, de *nem a tavasz*. Nagyméltóságod azon hű képet rajzolta, melynek minden szava bizonyítás, - és midőn munkámat a közönség kezébe adom, megnyugtatóul mondom: a mester ezután következik, - jöni fog: én tulajdon szemeimmel láttam.

Ezen munkát nagyméltóságodnak ajánlva bocsájtom a közönség elé, - s ezt azon okból, hogy nagyméltóságod jegyzeteiről, *a multnak leghivebb adatgyűjteményéről* hirt adjak azoknak, kik aggódnak, hogy multunk emlékezetének megmentésével kevesen foglalkoznak.

A keletiek már azt is érdemnek számítják, ha valaki jó hirt hoz, - munkámnál fontosabbnak tartom azt, hogy nagyméltóságod munkásságát bejelenhetttem.

Maradtam nagyméltóságodnak

Pesten, ápril 23-án 1866.

buzgó tisztelője

Vas Gereben.

Patvaria.

Igen szépen kérem az olvasót, minthogy a muzeumba elfeledtünk a multból táblabirót, jurátust és patvaristát kitömetni, higgye el emberséges szavamra, hogy ilyen kétlábuak is jártak a magyar földön az 1848-iki vizözön előtt, mikor az ügyvéd még nem volt *doktor*, s nem is tanulta, miképen kell embert *nyuzni*; sőt oly együgyű volt, hogy a pörlekedő félnek becsületére bizta megítélni, mit ért a fejbeli munka? és nem adott be árjegyzéket, mint most, hogy a fél hirtelenében nem tudja, az egyetemi négy éves tanfolyamban mikor tanítják a csizmadia-kurzust a kontócsinálásban?

Az Urnak 1845-ik esztendejében szabad királyi Sopron városába kerültem, hogy a herczeg Eszterházy-féle felső uradalmak főügyésze mellett tanuljam meg, miként vesznek mértéket az igazságnak. A legelső napon azon kezdtem a munkát, hogy a kismartoni uriszéken megítélendő pöröket két nagy zsákba raktam, s főnökömmel Kismartonba mentem.

Főnököm minden czélzás nélkül mondá el, hogy az ő patvaristaságában a patvaristának rendes és elengedhetlen helye a kocsis mellett volt, ott ázott néha bőrig a záporban, s az urfőn a „*principális*” nem könyörült, pedig egymaga ült hátul a hintófödél alatt, s ha emez onnét hátulról előre nyújtá a pipát és dohányzsacsokot, a csikorgó hidegben a patvarista töltötte meg az öblös tajtot, s a dermedt ujjakról néha leverte a körmöt, míg a hóban ázott tapló elkapta a tűzkőről a szikrát. Nevetve mondá még el, mennyi ludat, kacsát és nyulat vagdalt föl a *principális* asztalára, de hétköznapon abból nem evett; mert a szokásoknak ezen áldott országában jókor megtanították a legényt, melyik az utolsó hely, s milyen hosszan kell még gyalogolni, hogy ne ő váltsa tányért másnak.

A kedélyes elbeszélést nem hihettem ijesztgetésnek; a tréfából mégis megértettem, hogy pályámnak kezdetén épen most vagyok az a *semmi*, melyből ezután fognak *valamit* alakítani, ha megérek egy maroknyi sarat, melyből a fazekas rántásos lábast pörget ki. Nem voltak előttem ösmeretlenek az életgondok, teljes három éve már azt a kenyeret ettem, mit munkáért adnak; azonban még agyam tele volt a diákéletnek aranyhegyeket ígérő képeivel, csak hogy a képzelt hegynek épen azon részénél voltam, mely még nem hegy, hanem völgy; és most kezdém gyanítani, hogy föl kell előbb másznom a nagy hegyre, mely bizony lehetett olyan magas, mint a melyről a cigány azt mondá, hogy olyan magas, hogy az ember *egyszerre* meg sem látja a végét, hanem *kétszer* kell fölnézni!

Tessék elhinni, megdöbbenő érzés, ha az ember kénytelen észrevenni, hogy bizonyos körben ő a - *legutolsó*!

Alig egy héttel előbb én voltam Győrött a leghatalmasabb - *diák*! Én mondtam meg, kinek fogunk a vármegyeházban „éljen”-t kiáltani. Én határoztam meg, ki a legszebb leány a városban. Én rendeztem az éji zenéket, én csináltam a pasquillusokat, én ítéltam el az elkárhozott politikust macskazenére, én vezényeltem a jogászvizalmakat, egy szóval: én voltam a „*totum fac*”, s rövid egy hét alatt én lettem az a *semmi*, kit főnököm azért vitt el Kismartonba, hogy én álljak *leg hátul*, ki a tekintetes uriszék tagjainak tollat fogok faragni, beporozom, a mit a tekintetes urak írnak, én vakarom ki a téntadisznökát, leveleket fogok pecsételni, rongyos szélű papirost nyírni, ostyát nyalni, az otthon felejtett pipáért szaladni, s mindezért megengedik, hogy reméljem a jövőndőt, és változatul képviseljem az uriszéki végrehajtó hatalmat a kapu alatt, hol a rabokat vágják; mert az én tisztem leendő megszámlálni a kiszabott tizenkét pálczát.

Ugy tudom a czéhszokásokból, hogy a fölszabadítandó inast a czéhmester legénynyé avatás előtt mégegyszer arczon vágja, mintegy figyelmeztetvén, hogy ez az az utolsó csapás, melyért nem szabad morognia; azon túl aztán kezdődik a megtisztelőbb élet. Ime, az iskolapad mellől kiszabadult diák a nyílt élet küszöbén veszi észre, hogy minden kéz fölemelkedik ellene, tudtul adván, hogy az élet küzdelem, s a mindennapi kenyeret birkózva kell kicsikarni; mert az ujoncz azon tál felé közeledik, melyet olyanok álltak körül, kik korábban megéheztek, s a kanalat szép szóért ugyan oda nem engedik.

Igy elmélkédem magamban, midőn főnököm jónak látta a többi között erre is figyelmeztetni:

- Barátom! Az uriszéknek rendes elnöke az öreg *Juhász*, hercegi levéltárnok, ki egy-szersmind a fraknoi kincstárnak őre. El nem kerülheti, hogy az öreg urral ne találkozzék, már pedig az öreg ur nem az *Aurorából* szedi a cifra szólásmódot, azért ajánlom, hogy ébren legyen, ha megszólítja. Ha egy uton találnak menni, s az öreg megszólítja, tisztos távolságban menjen mellette; mert nádpálczájával azonnal visszatolja. Szükség nélkül ne kérdezze, és csak akkor feleljen, ha kérdi; mert az öregnek csudálatosan sikerül bebizonyítani, hogy a fiatal ember bolondot mondott. Ha azt kívánja, hogy sétálni menjen vele, engedelmeskedjék szó nélkül, tölje békén, ha a fiatalságot leszamarazza; mert ezen bekezdés azt jelenti, hogy valamire tanítani akarja, a mit ön bizonyosan nem tud. Harapja ön össze ajakát, a helyett nyissa ki fülét; mert az öreg temérdekét tud a multból, s a tudást kegyelemből osztogatja, ha olyanra talál, ki gyöngéit eltűri. Nagy ár, de olcsóbbért nem kaphatja ön; mert nem minden bokorban találkozik második Juhász; elhiheti ön, hogy a leghatalmasabb herceg nem bizta lótotfutóra a családi okmánytárt.

Végig hallgattam főnökömnek figyelmeztetését, a *nádpálcza*, a *tisztos távolság* és ráadásul az, mi a *Aurorában nincs meg*, végig járta idegeimet. Az is meglepett, hogy a győri *eminentiák* daczára még azon nevet kaphatom, melynek híres tulajdonosa azon jámbor állat, mely „*amott a hegytetőn*” szokott *szavalni*; de kibékített, hogy a kérgetes ur annyi *bemeneti díjért* szokott valamit megmondani abból, melyet, főnököm szerint, bizonyosan nem tudok.

Mivel ez a *pohár nem mulhatott el tőlem*, mint főnököm határozottan monda, föltámadt bennem az amugy is jókora mértékben meglevő ellenmondási viszketeg. Nagy kedvet kaptam, hogy az öreg urral mégis szembeszálljak, s ha már egy vármegyének osztogattam az „*éljenek*”-nek kegyelemfalatjait, s némely dicsőségéhes szónok úgy meregette rám esdő szemeit, mint az utszéli koldus: elhittem, hogy még a rimaszombati híres csutorát is kiesztorgálnám, ámbár sohasem próbáltam.

Kismartonban az „*Angyal*”-ban megmutatták azt a nagy szobát, melyben uriszékek alkal-mával rendesen öt ágy volt elhelyezve, mégis maradt akkora tér, hogy ott hat lóval bizvást nyomtathattam volna. Ez volt az uradalmi és egyéb idegyülekező patvaristák tanyája. A szobába léptemkor már négy ágyon láttam egy-egy példányt azon fajta népből, mely csiz-mástól is rá mer heveredni a *tiszta lepedőre*. Az igaz, hogy egy hét mulva a kéményseprő-legény nem feketithetné be jobban a megmosni valót, mint később tapasztalám; de ez áldott otthonosságból találtam ki, hogy czéhbéli társaimra akadtam.

- Maga az új söprő? - kérdi az ajtóhoz legközelebb heverésző.

- El tetszett találni! - mondtam kuszipajtás nyelven felelve.

- Ugy rakodjál le, pajtás, - utasít az ötödik ágyra mutatva, mondd el, hogy hívnek? hol termettél? Essünk át a czeremónián; mert csak úgy élhetünk e nagy akolban vigan, ha nem vagy valami nagyon rugós.

Negyed óra alatt készen voltunk az ösmerkedéssel, a vidám fiuk megoszták azt a nagy vagyont, mit bizalomnak neveznek, a másik negyedórán azt is elmondák, hogy ki lesz az uriszéken nagyobb ur nálunknál, mi teendőnk van, s kit hogyan tiszteljünk, csak Juhásról hallgattak.

- Miféle Isten csudája az az öreg *Juhász*? kérdém őket.

- Ki az a Juhász? - viszunkéri a megszólított, s ekkép magyarázott: Az a Juhász olyan *juhász*, ki mellett ezer más ember, ha irgalmasan szólunk: *birka*, jó rész pedig *csacsi*; mert az öreg téns urat bizvást kemény táblába lehetne köttetni, s ha beállítják egy könyvtárba, a többi könyvet ki lehet dobni, az öreg egymaga megfelel mindenre.

- Beszéltél vele?

- *Járkáltam* vele, *beszélni* csak ő szokott. Egy izben szavába kottyantam, s az emberiségről lévén szó, kijelentém, hogy az emberiség mily nagyon előre haladt. Rögtön torkon kapott, s azt mondá: tapasztaltam-e, hogy a ló vasárnap többet eszik, mint hétköznapi, mint az ember? Midőn *nemmel* feleltem, azt mondja: Ebből láthatod, hogy az ember egészségére kevésbé tud vigyázni, mint a ló, ekkép az emberek az állatnál is hátrább vannak; már pedig a testi épség első föltétele az emberiség boldogságának. Csacsi!

- Kurucz legény lehet az öreg! - gondolám és mondám, s azonnal láttam, hogy az öreg nem szokott az Auroráknak sima nyelvén beszélni. Mégis erős vágy keletkezett bennem, hogy az öreg urral minél előbb összetalálkozzam, talán mégsem esz meg.

Berendezkedvén a nekem jutott helyen, a pajtások, mint a patvariában tapasztaltabbak, röviden értesítének, mi teendőim lesznek, s a kimerítő utasításnak befejeztével egyéni céljainkról kezdünk beszélgetni.

- Mi akarsz lenni, pajtás? - kérdezi valamelyik.

- Pörvesztő! - felelek. Mi lehetnék egyéb? Az egész geografiában nincsen egyéb birtokom, mint a mi közös a vándorlegényekével: *az országot*.

- Egymást eszi a sok prókátor.

- Biztosítlak, hogy jó fogaim vannak. A ki belém harap, elkészülhet, hogy háromszor harapom vissza.

- Ez megél a jég hátán is! - Mondja a harmadik, - s minthogy későbbi beszélgetéseinkből kisült, hogy a többi mind jó módu legény, szakbeli munkára nem szorultak: nagyon bátorítottak arra, mitől amugy sem féltem, a kitartó munkára.

Levervén magamról az uti port, elmentem főnökömhöz, ha tán parancsolna valamit. *Mára semmit!* mondja főnököm, ki most arra biztatott: mennék el a kismartoni hires kertet megtekinteni; de azt is mondja, ha egy hosszú, majdnem bokáig érő sötét kék színű kabátos embert látok, megsüvegeljem; mert az az öreg Juhász.

Elmentem a kertbe, vagy jobban mondva: a földi paradicsomba. Az ódon kastélynak a kertre néző részében roppant husz oszlop tartja a homlokzatot. Valóságos fejedelmi épület, előtte egy részben lapály, más részben regényes hegység emelkedik. Az emelkedésben tengerszem alakban egy tó terül el, s az alkonyatra hajló napnak aranytányérát tükrözi vissza. Nem messze a tóhoz az ugynevezett capella koszorúzza a mesterségesen összehalmozott sziklacsoportot, melynek hátulsó része megkanyarodik, s a kit a kíváncsiság a szűkebb háttérbe vezet, gyönyörű vizesés lepi meg.

Ez épen elég regényes, hogy a hajduból is poetát csináljon. A mámoros behatást, természetesen, el nem kerülhettem, de azonnal rendreutasítottam magamban azt a szózatot, mely belől sugódozni kezdé, hogy ez a tündéri csoportozat nem az enyím, - *másé!* Miért tagadnám, hogy az emberi szerkezetnek önzőbb része a birhatásnak vágyát akará bennem fölébresztteni; de mert a szerkezetnek más vegyüléke is megvan mindenkiben: két orcám megmelegült azon gondolatra, hogy munka, érdem és fáradság nélkül legyen valami az én tulajdonom. Mit érne az élet ingerek nélkül? Mit érne a vagyon, ha nem kényszerítettem volna a sorsot, hogy adja meg munkámnak bérét? Azért pedig nem jár köszönet, legfőlebb cseréltünk, s enyém az öntudat, hogy a sorsot a cserére kényszeríthettem. Igen kapós dolog urnak lenni, mások fölé emelkedni, kényelemben uszni, mit mások megirigyenek; hanem van ennél hatalmasabb uraság: parancsolni a sorsnak, mely a nagy gazdagságot is hirtelen kikapja a vigyázatlan, könnyelmű ur alól, ki aztán úgy megijed a sorstól, hogy a veremig szalad előle, s a mélységben gyáván kitöri nyakát. Jer, sors, küzködjünk. Megrakodtál kincscsel, hogy az ostobáknak oszd ki; mert azok elég pimaszok, hogy előtted a porban henteregenek. Én nem fogok kunyorálni. Dolgoztam: tehát add ki szerény napszámomat, - aztán lódulj odább; de az én süvegem meg nem billen előtted.

Ilyeneket gondoltam a kismartoni vizesésnél. Nem versbe szedni való fohászkodás, nem tündérmesébe való ábrándozás, mi a környezetnek behatása által méltóbban támadhatott volna az ábrándos vizesésnél, s ámbár e sziklazugban irkáltam egykor első művecskéimet, a mint azok sem voltak versek, azt is megvallom, hogy igen egyszerű ok vezetett ez ábrándos helyre; mert itt nem volt annyi *légy*, mint a patvariában.

Furcsa, midőn elhagyjuk az oskolaküszöböt, és már nem adnak föl ötven-hatvan sor megtanulni valót más napra, a vélt örökös szabadságnak első napjaiban a könnyű vérű fiatal ember megdöbbenve veszi észre, hogy most kezdődött el az igazi iskola. Eddig csak vágyakat ösmertünk: most meg van engedve, hogy a valósitáshoz kezdjünk. Miképen? A küzdelemnek árán! Azt a nagy kastélyt tizgarasos napszámosok, egyszerű kőműves legények rakták össze, s ha a kész épületnél elhaladt valamelyik, érzi, hogy ő is részese volt a munkának, s hogy a mit csinált, magasabb nálánál; mert megfájdul a nyaka, ha a tetőig fölnéz. Elengedjem az életnek e jutalmát, a leghatalmasabb ingert, hogy munkálkodni akarjak? Maradjon a kastély a hatalmas uré, gondolám, ide a küzdelemmel, mit érne a legmegrakottabb asztal, ha a nagy fáradság étvágyat nem adna, hogy a jónak ízét megérezzem?

Visszafordultam az „*Angyal*” vendéglő felé.

A kertnek tisztára söpört utain itt-ott láttam sétálókat, de egynek sem volt olyan hosszú kabátja, hogy bokáig ért volna. Lemondtam a szerencséről, hogy a tüskés öreget még ma megláthassam: nyugodtan mentem a legszélesebb uton, melyen nem kellett senkit kikerülnöm. Mégis megállított valami, a földön hevert egy hirlap, becsomagolva, mint a postáról leveszik, még fölbontatlan, épen az öreg Juhásznak czimezve. Ezt bizonyosan az öreg vesztette el. Az „*Utólsó mohikán*”-ból hasznomra fordítám a szemlélődést, midőn az indus a nyomokból okoskodik. A tiszta uton könnyen észrevehetém a széles talpu nyomokat, melyekből eltalálhattam, hogy nem fiatal embernek nyalka csizmája járt ott; továbbá a nyomok mellett következetes távolságban a bot végének helye is meglátszék, ama nádpálczáé, melyről főnököm jó előre megemlékezett.

A nyomokat követve, három percz múlva a nagy gesztenyesorban megláttam a hosszú kabátot. Siettetém lépteimet, s a mint beértem, egészen emberembe számítva mondtam:

- Tekintetes ur elvesztette e hirlapot!
- Nem ösmerlek, atyafi.

- Nekem sem volt szerencsém, hanem a leírás után, a mint főnököm, a főügyvéd ur, emlékezett a tekintetes urról, könnyen megösmérhettem, a lapnak czime pedig megmondta, ki vesztette el.

- Látott valaki, s megmondta, hogy erre jöttem?

- A csizmanyomok...

- Megszólamlottak? - kapott a szóba az öreg.

- Fiatal ember nyalkábbra szabatja a csizmákat, ha fáj is a szűk állapot.

- Jól van, frater, te a talpamnál kezdted velem az ösmeretséget, majd én a fejednél kezdem. Servus!

Az első találkozás türhetően ütött ki, s okom volt hinni, hogy az öregnél első pillanatra nem buktam meg.

Három mérő buza hat bot, egy nyul negyven bot.

Áldott visszaemlékezés, mit érne nálad nélkül az élet? - Te vagy az a rosta, mely a fájdalmat, mint a konkolyt, kiostálod, és az eltartásra méltó szemet visszatartod, hogy a lelki sovány esztendőkből éhen ne haljon meg a lélek.

Az uriszék öt uradalom népességének pörös ügyeit tárgyalván, temérdek teendőnk volt. Először volt dolgom ügyes-bajos emberekkel, s tapasztalni kezdém, hogy nagyon bölcs volt a teremtő, midőn nem adott az embereknek szarvakat: Ádám apánk óta hányszor kipusztították volna egymást. A fiatal ember ép szívvvel hagyja oda az iskolai padot, tele van ember-szeretettel; ha két karja elég hosszú volna, keblére ölelné a világot a nagy szeretetben, - s ime, a patvariának első két hetében már annyi gázságot láttam, hogy ha papiroson volna előttem az emberiség, porzó helyett a téntát dönteném rá, hogy a fekete lében fuladjon meg; mert a Noe idejéből esőlé irtalmasan tiszta volt annyi mocsoknak.

Első héten gyakorlat végett két rabot kellett vallasnom, - az egyik, egy okkai sváb, három mérő buzát lopott, - a másik, völgyfalvi horvát, nagyon jómódu gazda, orvadászaton nyulat lőtt; de nyulastól az uradalmi vadászok markába került. A buzalopó halavány képpel állt meg előttem, a vádat beösmerte, körülményesen elmondta, miként vitte végbe a tolvajlást, s azon kérdésekre; miért vetemedett tolvajságra? nyugodtan azt vallá, hogy neje beteg, öt apró gyermekük miatt nem mehetett munkára, a koplalási kínok lopásra kényszerítették. - A másikat nem sokáig kérdezgettem, - az uradalmi vadászok által elmondott tényállást, mint mondá, nem tagadhatja, és majdnem elhitette velem, hogy egy nyulért nem volt érdemes az uriszék elé czipelni. A vallasási jegyzőkönyvet aláírva az irományok közé helyeztem. Másnap el is ítéltettek a bűnösök, még pedig az öreg Juhásznak vitatása folytán a buzalopó kapott *hat* botot, a nyulászó pedig kerekszámban *negyvenet*.

Az elítélésen nem valék jelen, az előttevaló napnak hosszú jegyzőkönyvét kellett tisztáznom; de midőn az általam vallasottaknak jegyzőkönyve délután kezembe került, egy nyulért nagyon megsokaltam a negyven botot, holott a másik csak irtalmas hat botot kapott azon még kedvezőbb föltétellel, hogy a buzalopót egy göthös tüdőbajos uradalmi hajdu vágta, amazit pedig egy tenyeres-talpas pandur.

Már megfordult agyamban a gondolat, hogy az eljárást vastag tollal megírom a „*Pesti Hirlap*”-nak, s az öreg Juhászt, ősz hajának daczára, olyan feketének festem, hogy a színe miatt huszonöt esztendő legénynek nézik; de mielőtt tollat fognék, vágyva vágytam az alkalomra, hogy találkozzam az öreggel, s miattam markában lehet a nád-pálcza: megmondom neki, hogy olyan kemény, ha kő volna, még azt sem érdemlené, hogy szent Vendelt faragjának belőle az ut mellé, - mert az még a barmokkal is szépen bánt, azért vallják a pásztorok pártfogójuknak.

Ne feledjük, 1845-ben történt ez. A fiatalság elhitte, hogy a tekintélyek kora lejárt, hogy az évszám nem jelent egyebet, mint hogy az illető megvásott, s maga is örömet beállna fiatal tacsónak. Mi gyorsan kimondtuk véleményünket, s az öreg urak tartózkodását bátran elítéltük, mintha nem mernének velünk szembeszállni, mint a tyúk, mely réczefiakat vezet, s a parton berzenkedik a vízre rohanó ruczák ellen; mert maga nem tud uszni.

Ösztönszerűleg engedtem mégis a gyanításnak, hátha az öreg ur meg tudná magyarázni a különböző ítéletet, s a rettegett auctoritást nem azért különböztetik meg; mert az öreg a hercegi „*convencziós tabellában*” a legelső helyen van beírva, hanem mivel különb ember másnál? Lemondék egyelőre a hírlapi levelezésről, erősen megfogadván a pajtások előtt, hogy az öreget megkérdem.

- Pajtás! - szólít meg az egyik kenyeres, - azt mondd ám meg, a mit az öreg ur fog felelni.
- Azt vélitek, hogy magam gondolok ki valami hazugságot?
- Kénytelen volnál valamit kigondolni, ha véletlen elhagyna a bátorság, hogy az öreg urat megkérdedz.
- Nem vitázom veletek e fölött - mondám, - az én dolgom, hogy merek-e vele beszélni.
- Megösmérjük mi, hogy az öreg válaszolt-e és miképen? Az öreg is olyan, mint a varju, hogy nem szokott úgy fütyölni, mint a sárga rigó.

Pajtásaim e szerint az öreget szinte nem merték kicsinyleni, - tekintélye igaz volt, mint az ezüstpénz, mely annál tisztában szól, minél keményebben ütik a márványhoz. Ilyen embert még nem láttam, kiveszett a faja azon vidékeken, melyeken én jártam; mert én idáig általjában olyan öregeket ismertem, kik az ujat elátkozták, a könyvirásról pedig úgy vélekedtek, hogy valami dologtalan unalmából asztalhoz ül, teleírja a tiszta papírt hazugsággal, s a könnyen hívőknek jó pénzért eladja.

Már ez időben divat volt az öregek rovására nevetni, - a táblabíróság bukott eszme volt, mely egyáltalában kipusztítani való, mint a nadrágszija, mely nem magyaros, hanem *csizmadias*. Magnak maradt ez egyetlen? - S mivel Sopronmegye az ország szélére szorult, legtávolabb Pesttől, elhiszik a jámborok, hogy a vén toronyóra jár legjobban, mert akkor harangoznak delet, mikor a nagy órának kalapácsa veri a tizenkettőt. Nem! Ingyen nem hiszem el ezt a tekintélyt, - vigyázni fogok rá, mit mond elhinni valót?

Az uriszék tagjai az *Angyalban* ebédeltek rendesen, s az öreg ur néha megalázta magát. Történetesen e napra bejelentette, hogy eljön; majd meglássuk, mi ér többet, a mit kanállal szájába dug? vagy a mit beszél?

Az étteremben a fő falnak hosszában egy hosszú asztalnál ültek az uriszék tagjai, mellettük elég közel egy gömbölyű asztalnál a patvaristák. Az öreghez közel estem, minden szavát hallhattam, s tán kedvemért, ma beszédes volt az öreg. L..... Miska, az ellenmondásáról híres szolgabíró mára jól fölkeverte a társaságot, s a haladási eszmék rendre vitatás alá kerültek. Bizton hittem, hogy az öreg azon politikusok közé tartozik, kik inkább a földre ülnek, csak hogy véletlen meg ne botoljanak, hogy ez által kényteleníttessenek egy *nagyobbat* lépni, még pedig *előre*, s már vártam, hogy ez a nagy tekintély úgy jár, mint a tüdő a fazékban, ha nagyon kidagad a melegben, hideg vizet öntenek rá, s azonnal lelohad.

A szólásszabadságról kezdett egyik tekintetes ur beszélni, keményen kárhoztatván azt a veszedelmes szabadságot, mely kiméletet nem ismer. Nem mondom el a támadásnak érveit, elég ebből az, hogy valaki veszedelmesnek tartja: mert *kellemetlent* is lehet mondani. Az öreg ur vastag, leálló bajuszát egyenesre huzta az egyik oldalon, s a támadónak ekképen felelt:

- Magyarországon semmit sem tartok oly nevetségesnek, mint a titkos rendőrséget; nálunk az a legnagyobb hazafi, ki nyíltan és nyezetlen őszinteséggel mer beszélni. Miért dobálják ki a pénzt olyanért, mit *ingyen*, tehát a legolcsóbban megmondanak ugyanazok, kikre titkon akarnak vigyázni? A mit tejes száju tacsók, élhettelen naplopók, vagy tán tányérváltó hajduk beszélnek, nem érdemes a meghallgatásra. - Az egész országban mondjunk háromszáz embert,

kiknek gondolkozását érdemes ösmerni; de ezek hírességüket részben annak köszönhetik, hogy a vármegye házánál nagy sokaság előtt mernek beszélni, és még maguk követelik, hogy ki is nyomathassák. Mi marad még azon nyomorultak számára, kik kenyerüket testüknek leghitványabb részével, *fülüikkel* keresik, a melyből csak a számárnak juttatott a teremő legnagyobbat, és ezt is örök gyalázatára kapta.

Mi a rágalomnak legérzékenyebb büntetése? Az, hogy nem mer szemben beszélni, hanem másoknak háta mögött hazudik; de a mint nyilvánásra kerül, kisül, hogy alávaló hazudság, melynek megvetés a bére. A lefojtott szó, a suttogás veszedelmes; mert titkon adják és titoknak veszik, melyből az ostoba azt is kimagyarázza, a mit nem mondtak. A szabadon kimondott szó csak akkor méltó a figyelemre, ha meg nem czáfolható. Az igazmondás fájhat valakinek; de mindenkit óvatossá tesz, s e tekintetben már azért is kétségtelen hasznos, mert ezer meg ezer ember van, kit csak az emberek nyelve tartóztat vissza a hibának látszatától is, holott ha maga javára eltilthatná a beszédet, még a közönséges bűnöket is elkövetné. És mi félni való van a szabad szótól? Nagyon ösmeretes előttünk azon ügyesség, midőn *hegedűszóban szép mesét mondanak*, s ha nem mondhatta ki Aesopus a leplezetlen igazságot, mesét faragott, s a tetszetős mesét oly szívesen hallgatták, hogy mai napig is élünk e régi találmánynyal.

Az öreg még hosszabban is vitázott; de én már megadtam magamat; mert az öreg olyan meggyőzőn beszélt, mint miként a csendes eső szokott a föld mélyébe szivárogni: egyetlen csepp sem fut el, mint a záporosónek tömege. Mi fiatalok áhitattal hallgattuk, és úgy képzeltek, mint a jó öreg kályhát, mely nem tüzel, hanem tartós a melege és kellemes, hogy még meg is ölelhetjük.

Oszlott előttem a köd, az öreg magasabbról nézte a világot, mint a lepsényi ember, ki a mezőn meglátván reggel a felkelő napot, szürét a nap felé terjeszté, hogy a bozsokiak később lássák meg a napot. Az öreg nem ijedt meg a szabadabb eszméktől, s nem félt odább lépni, mert hihetőleg világosan látta, hogy a mely óra késik, az hazud; s a mely megáll, azt nem kérdezik.

Hosszan ültünk az asztalnál, a fönnforgó eszmék egymás után merültek föl, s az előbbeni támadó az örökváltságra fordítván a beszédet, azt mondja Juhásznak:

- Hisz-e tekintetes ur a parasztnak?

- Nem én! - mondja Juhász. - Régen mondták már: „*Szent háromság titkát, magyar paraszt ravaszágát ki nem találhatod.*”

- Így egy véleményen vagyunk, tekintetes uram!

- Szeretném tudni, hogy miben?

- Hogy az örökváltság után (értem, ha valaha sikerülne,) a paraszt csak úgy gyűlöli az urat, mint most.

- Nem vagyunk egy véleményen! - mondja Juhász ujjaival az asztalon dobolva. - Mi magunk tanítottuk a gyűlöletre, folyvást nekünk szolgált, folyvást parancsoltunk neki és folyvást érezte, hogy *nyomjuk*. Tudja-e, barátom, mindazt, mit az oskolában szóról szóra megtanult?

- Hogyan tudnám, midőn nem ismételtém.

- A mit nem ismételt az ember, lassankint elfeledi, rosszat úgy, mint a jótéteményt. A megözvegyült ember felesége halálakor kétségbeesetten jajgat, s mint ki a könyökén azt a kényes eret megüti, azt hiszi, mindjárt meghal: egyik sem hal meg, az idő a feledséggel gyógyít, s a tyukszem is kivesz, ha megszűnik a nyomás, mely megkeményítette. Elhiszi-e, barátom?

- Hirtelen nem tudom megczáfolni, az igaz!

- S ha én most hirtelen az ön tyukszemére lépnék, tudna-e kiáltani?

- Kénytelen lennék vele.

- Igen természetes; mert oka volna rá, a mire pedig ok nincs, nem érdemes bizonyítani: quod erat demonstrandum.

Ez jeladás volt a fölkelésre, mi fiatalok jókor elhordozóskodtunk, s a patvariában megválasztottuk Juhászt igen okos embernek. Ennek folytán már kimelegültem, hogy még csak az lesz ám a czáfolat, mit én fogok az öreg Juhásztól kapni; hanem föl van kötve a kolomp, be kell harangozni.

A jó meleg nyári délutánban levetém felöltönyömet, leirtam a tegnapi jegyzőkönyvet tisztára, s abban egyezénk meg, hogy alkonyat felé kísétálunk a vidékbe.

Hat órákor elmúlt a nap hevének mérge, kezdénk öltözködni a hosszú gyaloglásra. Az ablak egészen nyitva volt, az ajtó félig, hogy a légvonat enyhítse a szobának melegét. Léptek közeledését hallánk, az illető az ajtóhoz ért, s botjával befelé lóditá az ajtót. Nagy meglepetésünkre az öreg ur!

- No, gyámoltalan, - szól hozzám az öreg, vége van-e a mai robotnak?

- Most végeztem be, tekintetes ur.

- Eljöhetsz velem sétálni! - mondja az öreg, s én hirtelen követtem az öreget a lépcsőkön alá.

Mig a városban tartott, egy drága szavát sem hallám. Tisztes távolságban mentem mellette, úgy, mint főnököm mondá. Ő nem szólt, én nem kérdeztem, pedig bizonyosan azt várta, hogy mondjak valamit, s akkor majd lekapott volna tiz körmömről. Kiérvén a városból, egy magaslatról keletnek belátánk Sopron felé, és oldalt szépen előtűnt a fraknoi vár is. A látvány a lenyugvó napnak világításával meglephetett volna, hogy valamit mondjak; de már csak kezdje a szót az öreg, ha czivakodni akar.

- Rosszul vágta föl nyelvedet a prókátorsághoz, nagyon hallgatsz! - kérdi valahára.

- Kérdezni nem tudok, feleletre pedig nem méltóztatott alkalmat adni.

- Azt várod, hogy én mulattassalak? Te nem vagy kisasszony, én meg már nem vagyok urfi.

Szerettem volna egyszerre otthon lenni; mert vagy az lesz sületlen, a mit mondani fogok, vagy abból sül ki valami, a mit nem mondok; mindkét esetben kinos lesz a délutáni mulatság.

- Hogy tetszik ez a mesterség, a mire fejedet adtad?

- Korán lenne ítéletet mondani, tekintetes ur.

- No, meg ne ijedj a kezdettől, - mondja jóakarólag, - idáig csak azt láttad, miként mossák a szennyest: ötven-hatvan czivakodó paraszt nem teszi ki az ügyvédséget. A mit most látsz, nagyon közönséges munka, hasonlít ahhoz, mikor a borbélyinas koldusokon tanul borotválni. Lesz ám e pályán tisztességesebb munka: a nagy jogok vitatása, azok méltók a nagyobb tanulmányra. Most kérdezlek, mit mondasz azon ítéletekre, melyeket azokra hoztunk, kiket te vallattál?

Épen ez kellett, még ő vallat.

- Meg ne haragudjék, tekintetes uram, az a két ítélet összekuszálta az én hozzávetésemet.

- Nem kóczmadzag az, hogy megfogjon, mint valami legyet. Hát mi baja a két ítéletnek?

- Következetességet nem találok a két ítélet között.
 - Következetességet nem látsz bennük? Te, gyámoltalan!
 - Az egyik három mérő gabonát lop, kap érte hat botot; a másik pedig egy hitvány görhes nyulért negyvenet áll ki: hol itt a következetes indokolás?
 - Inasbeszéd, - mondja az öreg, - hát nem emlékszel rá, hogy azt a kiéhezett embert öt gyermeknek éhkinja kergette lopni a megevő falatért? Hát nem elég baj az annak, hogy kénytelen lopni? S az osztó igazság nevében nem elég annak az a hat pálczaütés?
 - Ezt én is így magyaráztam; hanem a nyulért negyven bot.
 - Épen annyi, mert az a gazember jó módu gazda, s a torkosság kergette ki, hogy *pecsenyét lopjon!* Mindennapi kenyér és *pecsenye*: ez a különbség, te, gyámoltalan!
 - Már most szamarazzon le a tekintetes ur; mert ezt a magam eszével is fölérhettem volna.
- Rám nézett, zavaromat eléggé láthatta; de hosszabb hallgatás után mondja:
- Elengedem a keményebb szót; mert első találkozásunkkor a csizmanyomok után találtál meg, s ha nem jár az eszed szanaszét, máskor megleled a következetességet.
- Ez volt az első leczke.

Leczkék a multból.

A ki a nagy árkon akar átugrani, hogy tovább haladhasson, rendesen előbb *hátra megy*, s úgy szalad az ároknak.

Jól emlékszem, hogy a külföldi lapok egykor gunynyal említették, hogy egy országban sincs annyi ügyvéd, mint Magyarországon, s midőn még az oskolában tanultam, hogy legalább tizezernek van Magyarországon ügyvédi oklevele, melyből a fele rész gyakorló ügyvéd, elképzelhetni, milyen kutyapusztítást vihettek végbe, mikor még pergamentre irták az ügyvédi diplomát, - még pedig hiába, mert a nagy számnak fele a ládafenekre dobja.

Most már tudom, hogy ennek is meg volt az igazi oka.

A régi peres rendszerben annyi volt a perorvoslat, hogy valamint az orvosi tudománynak gyakorlati része a kuruzsoló asszonynál végződik, s azon kívül a jó házi asszony elmulaszthatlan megszerzi a kámforos pálinkát és a nyulháját a rendkívüli esetekre: úgy hatott ki a magán jog a közéletre, hogy a kuriális nemes asszony is tudta, mennyit ér egy söprő- vagy meszelőnyél, ha a nemes vármegye küldöttét ellenállással kellett elverni a kuria küszöbéről.

Nem a kenyérkereset, hanem a különböző alakban előfordulható jogvédelem, magán és országos viszonyok kényszerítették a nagy részt, hogy a jogviszonyokkal megismerkedjék. A folyton változható megyei hivatalkodás a három éves választások miatt általánosította a hivatalba léphetést, s a kit a véletlen kiszólitott a falusi csendes gazdálkodásból, hogy üljön a megye kalamárisa mellé; okosan tette, ha előbb megizelte a jogi tudományt; mert a vármegye tintáját hiában nyalta volna a tollból, a jogtudományt nem keverték bele, mint a gálicz-követ.

Minden vármegye egy kis ország volt, melynek története összeforrt az országéval, s a patvaria alatt a fiatal embert, mint a szappanos a gyertyabelet a faggyuba, itt mártották a gyakorlati életbe, itt hallgatta a szónokokat, itt tanulta meg a közéletet, ezt a gyalogháborút, melyben a magyar alkotmányt védelmezni kellett azon fogak ellen, melyek a papirosragó molyokénál sokkal élesebbek.

Nyolczszáz esztendőnek lefolyása alatt apáink folyvást katonáskodtak, - az éles kard nélkülözhetlen volt a háznál, mint most az evőkanál. E hosszú korban a nagyobb része arra született és annak élt, hogy ellenséget verjen. Talán más országokban sem igen haladtak egyébben, mint az izmok fejlesztésében, - a karban feküdt a népek- és egyeseknek ereje, s hogy földünk olcsóbban megtermette a kenyeret, pecsenyét és a jó bort: áldott jó hiszemünkben kimondtuk, hogy *extra Hungariam non est vita*. Szörnyüködve tekintünk most azon régi jegyzetekbe, melyekben hiven megírva találjuk, hogy apáinknak mit főztek anyáink. Bors, szegfű, paprika, kakukkfű olyan nagy mértékben fogyott, hogy még fazéknak is erős volt, a mely e vegyüléket főzve el nem durrant. Az apák a fűszerest meg is ették, és tán csak így győzték a véres munkát, mely rövid szünetek megszakításával nyolczszáz esztendeig tartott. A török háboru után nem sokára más kor következett Európában, éjszakon a szaporodó népesség az iparművelthez fogott, s a régen nyugvó észtlavatták olyan tőkének, mely egy darab fából kifarag valamit, s drága pénzért adja el másnak.

Angliában a földterület képtelen volt eltartani termékeivel a tulszaporodott népet, a kényszerűség iparkodásra ösztönözte a tömeget, és hirtelen oly magasra fokozták a szorgalmat, hogy némely iparágnál egy font vasat úgy alakítottak át, hogy eredeti áránál százszorta magasabb áron kelt el. A haladás új szükségeket idézett elő, a változatosságot, mely a divatnak alakjában meghódította a majmoló természetet, - a szent egyszerűség megszégyenelte az

egyformaságot, s a régi erszény már nem bírta el az újabb költségeket. Hajdan legfőlebb fűszerszámba költött a tömeg, a többi megenni valót megtermé a föld, mely sokáig adta a tejet és mézet; hanem a változott és fölingerelt izlés éhesebb volt, mint étvágyunk, uraink kiszoktak a ragyogóbb külföldre, s a mit haza hoztak mutatónak, idegen öltönyt és szokást, elvette az itthonvalóknak esztét, gyűjtött aranyukat és ezüst tallérjaikat pedig apróra váltotta.

Az egyiptomi hét sovány esztendő hét kövér esztendő előzte meg. Szám szerint megfelelt a jó a rossznak, hogy a hiány kipótoltassék és ráadásul volt Egyiptomnak Józsefe, ki egy álomból a szűk esztendőket megmagyarázta, de minket meglepett a változás, vagyonosságunk apadt, s ez új ellenséget, mely tatármódra pusztított, nem lehetett buzogányokkal leütni. Nálunk az ur és szolga törvényesen meghatározott fogalom volt, s nem elég, hogy a szolgaságból urrá lenni a törvények emeltek gátat, - előítéleteink szerint *még az ész is megaláztaték, ha kénytelenségből kenyérkeresetre adta magát.*

Messze laktunk Európának éjszaki részétől, hol az ész már mindent meghódított, még az előítéleteket is. Hagyján, hogy a vadászatra induló visszament, ha vén asszonynyal találkozott, - elengedhető, hogy az ajtóküszöbön megbotló előre mert fogadni, hogy nem lesz szerencséje, - a kocsi előtt elfutó nyul most is sok embert megijeszt, - a tizenhárom számú és a pénteknek ellenségeit ne is emlitsük, - hadd busuljon miattuk a jámbor együgyűség; de az észnek, a találékony, a teremő és csudákat mivelő észnek megvetése nagy károkat okozott nekünk. Az *ostobaság* gyanuja mindig szégyen volt nálunk; de az ész dologra fogni, hogy az termeljen, mint a zab alá szorított föld: nem egyezett meg uri fogalmainkkal, mely ökörből, lóban, jobbágyokban, falukban és kastélyokban volt kifejezve.

És mégis betört hozzánk a minden nemű tudás. Eljött gyalog, egy szál kabátban, rongyos csizmában, soványan, mint az agár; aztán lett belőle pénzkereső, pénztaláló, házépítő, aranyokat gyűjtő, ráadásul két mázsáig hizott kövérség, melynek jó dolgát megirigylettük, de még jó hosszan szemébe kiáltottuk, hogy: *jött-ment!*

Ó, de szép volt az a másik mult, egy szerencsés kardvágásért kapott a markos legény egy jószágot, ráadásul pecsétnyomót, abba rajzoltak egy medvét, mikor a kalpagos magyar dárdával átszurja. Az oroszlan két lábra lőn állítva a czimerekben, szájában vagy egyik első lábában kardot tartott, a mi becsületünknek jelvényeképen, - hogy ne irigyelnénk azt a büszke kort? Nevettük a szappanost, mikor a nagy oroszlanal egy font öntött gyertyát tartat, vagy a péket, mikor az oroszlanra fogja, hogy az ő nagy sóspereczével marakodik, - hisz a sóspereczcsinálás meg a gyertyaöntés közben mi érhetné az embert?

De mit használ a szerzett érdem az elfogyott vagyon mellett, ha koldusok leszünk? Így sóhajtottak az előrelátók a századnak elején. Gróf Festetics György már elhitte, hogy a jó gazdának nem elég tudni a száz esztendő kalendáriumot, sőt néhány tollrágó firkász kevesellette a meglevő szavakat, melyek közt legtöbbször káromkodni szoktunk, simítani kezdé a nyelvet, hogy ha majd uraink haza kerülnek külföldről, találjanak nevet annak, mit külföldön pénzért mutogatnak.

No még az döfte ám oldalba a kiváltságos urat, hogy a kis királyságot bontogatni szeretnék a bécsi urak. - Eleget parancsoltunk, most már engedelmeskedjünk: azt izenték Bécsből gyalog póstán, - s ez egyszer a pletyka megtagadta természetét, kevesebbet mondott az igaznál, mert ha mindent tudott volna, bezzeg folyott volna a vér, - értem: *az orrunkból!* No, barátom, vedd elő pecsétnyomódat, medve van ott vagy oroszlan, a melyikhez hasonlitasz, annak erejével menj el Pozsonyba, - s ez egyszer próbálj okosan beszélni; mert az ilyen háboruban ilyen fegyverrel háboruznak: hadd látom, milyen rendet vágsz majd?

Képzeld az olvasó, hogy az 1825-iki országgyűlésen van, közvetlen azon megijesztő korszak után, midőn a kormány az adót pengőpénzben kívánta és katonaságot országgyűlésen kívül, mit sem törődve a sarkalatos törvényekkel, melyek ezek fölött határozni a nemzetnek adtak jogot.

Még maradt valami a régi korból, a pecsétnyomók oroszánai és medvéihez méltó *erő*. A nemesség a vármegyékben keményen védelmezte jogát, s a nagy fenyegetésekre tisztára kiderült, hogy még az ősből megmaradt valami: a *bátorság*, s a hangos szó ellenkezőjét eredményezte a jerikói trombitáknak. Jerikóban bedöntötték a falakat, - itt pedig megvédelmezték, mint azt hagyományból és történeti jegyzetekből tudjuk, - s ha rákerül a sor, én is más is bővebben megírja. - Erre a papirosra ez alkalommal nem írhatunk többet.

Ne lökje el az olvasó e könyvet, sőt ne is fordítsa el e lapot, mert, nem tudom, miképen érti meg a többit, a minek megírását magamra vállaltam; mert, remélem, lesz ám ebben még el nem mondott és megjegyezni való történet.

No, de mivel nem az ujjamból szoptam ki, hadd mondjam el az öreg Juhásznak szavait, melyeket tőle fél évi összeszokás után a kismartoni nagy gesztenyesorban hallottam.

Juhász élő tanuja volt e korszaknak, mély értelemmel és szenvedély nélkül mondá el ítéletét. - Nem tartozott azok közé, kik a tusában érdekből vagy hiúságból a kormánynak erőszakosságát vagy az ellenzéknek nagy ellenállását pártérdekből elfogultan ítélte volna meg. Ő a hatalmas herczegnek levéltárában csendes szemlélődéseknek élt, a jogtudományt alaposan ösmerte, az indító okokat eredeti forrásból merítette, s tanulságos ítéletét velem és bizonyosan másokkal is ekképen közölte:

- Öcsém! A tigris, mikor kölykeit védelmezi, nem tekinti a támadóknak számát, nem csinál haditervet, hanem hasznát veszi körmeinek, s azt ragadja meg, kit legközelebb érhet. Meglehet, ha esze volna a számításához, a nagyobb erőnek engedne, s tán kölykeit a támadónak hagyná; de a felbőszített leghatalmasabb indulat erősebb a meggondolásnál, küzd, a meddig lehet, s a féltett kedvesekért áll a küzdelembe, önmagáért *nem fél!*

A magyar nemesi alkotmánynak leghatalmasabb sarkköve, hogy a nemes vagyonáról és véréről maga rendelkezik, s mivel amugy sem volt rá példa, hogy a nemesség megtámadott fejedelmét szükség idejében cserben hagyta, vagy kölcsön fejében a segélyért piszkos alkuba ereszkedett volna, a csendes békének idején ráért csapást elszántan fogta föl, s a megyei székhelyeken megtörhetlen bátorsággal védelmezte a jogot, míg a fejedelem a legválságosabb pillanatban szerencsésen választani tudott a hatalmat ígérő német tanácsadók és a hűséget annyiszor nemesen bebizonyító magyar nemzet között: becsesebbnek találta a hűséget, szent lett a béke.

Én nagyon meg tudom magyarázni az abszolút hatalomnak azon kényelmét, hogy csak parancsol, és kész az engedelmesség; hanem abban téved az abszolút hatalmu fejedelem, hogy ő gyakorolja a hatalmat; mert az emberi véges erő nem terjeszkedhetvén végtelenre, legtöbbször és majdnem kivétel nélkül egy ügyes miniszter kezeli a hatalmat, titkon magát képzeletnek, jót, rosszat a maga esze szerint mér ki, kedvenceivel végezteti a munkát, így számos gyarló kézben oszlik meg a hatalom, kárára az elhallgattatott népnek, mely lassankint ezer sebből vérzik. - E szomorú állapotnak vádjából legtöbb arra esik, kinek nevében gyakorolják a hatalmat. Ennek ellentéte az alkotmányos élet, melyben a nép is részt vesz a kormányzásban, s néha az ildomtalanúság zabolátlanúságig vetemedik a nyilatkozásban; de legalább nem titkol el semmit, a seb idejekorán orvosolható, kegyenczek nem pióczázhatnak a népen, s így a kormányszatnak lehet hibája több is; *de büne és átka egy sem!* A józanul szerkesztett alkotmány az osztályosoknak két jutalmat ad: megelégedést a népnek, dicsőséget

a fejedelemnek, s e dicsőséget osztatlan birja, melyből a kegyenczeknek semmi sem jut, míg az abszolút hatalomnak megosztatlan csak a vádat engedik át.

Kisértő a bécsi kormányférfiakra egy kalap alá szedni a hatalmat, melyen nálunk megosztzkodni kénytelen. A világ még nem tanulta meg e leczkét; de ha a világ tökéletesedésre van utasítva a teremttől, megtanulja majd a leczkét, s akkor kisül, hogy csak egy hatalom az erős: a népeknek olyan meglegedése, melyet nem a ráfogás mond meglegedésnek, hanem a népeknek nyílt vallomása.

Az 1825-diki országgyűlés előtti korszak megnyugvással töltheti el a jogféltőt; mert a bátorság nem hiában állt szembe a támadással. Nem kételkedtem, hogy ez a bátorság meglesz, ez velünk született tulajdonság, melyet nem fognék versekben megdicsérni, mint nem dicsérik az oroszánt erős karmaiért, melyek vele születnek. Az 1825-iki országgyűlés elverte az ellenséget az alkotmány sánczaitól, megmentette a nemesi alkotmányt néhány százezernyi nemesnek számára, de esze ágában sem volt nemzeti nagyságra törekedni. Meglegetett, hogy megmaradt osztályosnak a hatalomban, adót nem fizet, jobbágysai vannak, kik neki ingyen dolgoznak, kilenczedet és tizedet adnak, - megmaradt az ősiség, mely az adósságcsinálót paizsszal földi a legjobb lelkű hitelező ellen, kényelmes sequestrumot adhat, de méltányos elégtételre nem kényszerít. Miért jöttek el hazulról a megyei követek? Hogy elmondják sérelmeiket nemesi fájdalmaikról, de hogy szebbé, jobbá tegyék a hazát, mely a virágzásnak indult Európában oly kopár volt, mint a fölszántatlan ugar, - hogy panaszkodjanak a nemesség tyukszemeiről, míg a népnek mély sebeiről hallgattak. Teremtő észt nem hoztak a rendek a bátorság mellé, sőt még a késznek szagát sem érezték meg, hogy az 1790-diki országgyűlésnek az országos reformokra történt munkálatait fölkeresték volna, hogy a késznek hasznát vegyék.

Harminczöt esztendő alatt óriásilag haladt Európának északi része, mindenütt gyümölcsözött a teremttől észt, s mi mindarról nem tudtunk semmit; tehát hasznunkra sem fordítottunk semmit; mert az urhatnámsághoz szoktunk, mely gondolkozni nem szeret, és gögösen nevet, hogy a megszorult észt őt zsoldba veheti.

Én és hány hozzám hasonló szegény legény miből veszünk és vehetünk akkora darab posztót, hogy, például: az én kabátom bokáig ér? Néma kis tudásból, ifjúkori kevés szorgalomból, s azt mondhatom, ha kenyérem nincsen, eszem kalácsot, míg más egy pár száz holdas nemes ur fekete kenyeret eszik, s a szalmapörnyés kenyérhéját is megeszi; de lóatófutó fiát nem kényszeríti a tanulásra, hogy természetes észt kimivelje, s a jövődönnek parancsolhasson. Mindenben idegenre szorulunk, az észt heverni hagyjuk azon ostoba gögben, hogy az észre nem szorultunk.

Ezt mondá Juhász; de mondott többet is.

Politikai tanulmányok.

Napoleon egyszer valamely könyvet akarván a könyvtárnak magasabb polczáról levenni, nagyon ágaskodott a könyv után, mire a titkár azt mondja a hatalmas császárnak: Sire! majd én könnyebben leveszem a könyvet: *én nagyobb vagyok*. - „*Csak hosszabb!*” Mondja a császár, hogy a fogalmat helyesen értelmezze. Ehhez némi hasonlításképen mondá Juhász: Eljött az idő, hogy Magyarország bebizonyítsa, hogy nem csak *erős*, de *nagy* is tud lenni.

Te még gyerek vagy, tanuld meg jókor, hogy 1825-ben végződött el a kor, melyben az volt a legbuzgóbb hazafi, ki a magyar alkotmányból sem a kormány, sem a nép kedvéért nem engedett el semmit. A magyar ellenzéknek egyéb teendője nem volt, mint szembeszállni a kormánnyal, ha a nemesi alkotmányból el akart venni, - a népre legnagyobb rész nem gondolt, a nép busulhatott, lehetett szegény, maradhatott tudatlan, sőt még az anyanyelv is tengődhetett, - az csak a paraszté volt, az urak diákul beszéltek.

A paraszt rosszul szántott, az uraságén megszokta a rugd föl, hagyott munkát, - mindegy volt az urnak, - ingyen kapta, nem tudta, hogy jobban is lehetne: apjának is így szántottak. Némelyik ur észrevette, ha a robotos paraszt mélyebben eresztené az ekét, a termőréteg többet adna; de hát régi dolog, a paraszt mind hunczfut, a huszonötöt is kiállja, még sem használ, maradunk, a kik voltunk: *született ellenségek*. Mikor forspontban vontatja a hintót, a parasztnak füle hátra van hegyezve, mit beszélnek az urak? No csak azt lesd, paraszt, hogy megértsd a mit mi beszélünk. - *Amice! loquamur latine!*

Egy csapásra két légy; a paraszt megmaradt rabszolgának, a nyelv kiszorult falura, a bíróságnál czivakodni, a korcsmában káromkodni, a nádas tetejü házban panaszkodni szoktak rajta; csak kettő hitte, hogy egyébre is alkalmas: a poéta és a parasztleány, - a poéta verset csinált ezen nyelven és a parasztleány elénekelgette.

Néhány nagy ur nemesített juhott hozott be: kinevették őket. A burgonyatermelést a kormány pandurokkal erőltette: káromkodott az egész ország. 1817-ben herczeg Batthyányinál repczét termeltek, azt mondták: a jószágkormányzót kötözni kell, új gazzal rontja a földet. A poéták magyar nyelven kezdtek busulni, kimondták rájuk, hogy ezek már épen született bolondok, s mivel többnyire nemes emberek voltak, s az országból ki nem botozhatták, - munkálkodásukat úgy tekinték, mint új divatu bolondériát, mely méltó párja annak, ki azt képzelte, hogy ő faggyugyertya, és sehol sem vette le fejéről a kalapot, mert ha levinné, fejénél meggyujtanák, azután a csizmatalpig égne.

Magyarok nem voltunk, rosszul gazdálkodtunk, a magunk vérét nem szerettük, és szidtuk a németet, ha az alkotmányhoz nyult; mert mi lesz az ötszázezer nemesből? *Ennyiből állt a félteni való!* Ennyiért pattant föl annyi vármegye, midőn a bécsi német kormány fejébe vette, hogy fölrugja az alkotmányt, melyben azon faj uralkodott, mely *daráznak sok, méhnek kevés*, és nem számított egészen rosszul, azt gondolva, hogy a néptömeg mit törődhetnék a nemességgel, mely munkájának gyümölcsét oly mohón eszi, s a melyikkel maholnap már beszélni sem tud Árpád apánk nyelvén?

Széchenyi belenyult a darázsfészekbe, - a *Hitel* című munkában kiméletlen őszinteséggel elmondá, hogy: zsebünk üres, lovunk hitvány gebe, gazdálkodásunk földvakargatás, hitelünk egy kis kontózás a falu zsidójánál, tudományunk káromkodás, uraságunknak jelvénye a deres, s maholnap egész Európa úgy kinevet, hogy kénytelenek leszünk szégyenünkben Ázsiába visszavándorolni.

Mindenki csudálkozott, hogy ennyi gorombaságot el lehet mondani magyarul, s hogy ezt magyar mágnás mondja!

Megkezdődött a munka: a szennyest jó magyar szappannal egy nagy ur mossa itthon. Persze, hogy azonnal akadt követője, s valahára a rég hortyogó öntudat fölébredt, s érzé, hogy akkora gerenda van tulajdon szemünkben, hogy lesz mire fölaggatni száradás végett a kimosdatott szennyest. Nosza, rajta, nemes atyafiak, ásóra, kapára, a nemes gróf mondja, hogy apáink vére áztatta a földet, attól kövéredett meg, menjünk kincset ásni; s ha az alkotmánynak bástyája alatt van a rejtett kincs, rugjuk be a bástyaoldalt is, - falat építhetünk ujat, sőt nagyobbat, hogy többen férhessünk el a várban.

Országos hitel, szabad föld és minél több magyar! Boldogságos Isten, hány régi kiváltságot kell kivakarni az ármáliból! Kár a nyöszörgés, megizleltük Európának divatját, az nem kért engedelmet a törvényhozástól, hogy bejöhessen. Selyem és bársony, czifra butor és változó izlés, nagy kényelem és fényezés, ti bejöttetek utlevél nélkül, a szent egyszerűséget kiszorították, sőt nyomotokon eljött a kíváncsi külföldi, kikürtölte, hogy saját zsirunkban kezdünk megfulni; de mozdulni nem akarunk.

Széchenyi megmondá: miképen mozdulhatunk! Találkoztak követők, kik beösmerték, hogy ha elfogadjuk társas életünkben az európai költséges szokásokat, anyagilag is haladnunk kell, meg kell tanulnunk a módokat, melyekkel javíthatunk sorsunkon, s a mely régi törvényeink az elkerülhetlen haladásnak útjába állnak, eltörlelendők, és helyettük jobbakat kell csinálnunk.

No, most vigyázz barátom! mondja az öreg Juhász, - el kellett kezdenünk a támadást, az alkotmánynak ódon részei ellen; tehát nem csupán a kormány igyekezett időnkint megdönteni a falat, - most már magunk is kézbe akartuk fogni a bontásnak eszközeit, s a nemességnek legnagyobb része rémülve fordult a vakmerők felé, kik e munkára készséget mutattak. *Haladjunk!* Mondák az új időnek emberei. *Maradjunk!* Dörögtek a multnak elszánt védelmezői, s ki hinné, hogy mindenik félnek egy célja volt: a *szabadságszeretet*. A maradék azt hitték, az alkotmányból elvett kő gyengitendi az ősi épületet; a haladók meggyőződéssel és okokkal vitatták, hogy tulajdonunkon tetszésünk szerint javíthatunk tulajdon javunkra.

Ha Bécsből támadtak egykor: elég volt a védelemre a hazafiúi *bátorság*, - hogy haladhassunk is, arra *tudomány* kellett, merítve a világ haladásának könyvéből. Nyolczszáz esztendő után a nemzetnek jobbjai új tőkéhez nyultak, a kiművelt *észhez*, mely a jót fölismeri és addig bizonyítja, hogy a nemességnek többsége elhiszi, és tulajdon belátása szerint önkénytelenül úgy változtat az alkotmányon, hogy jövőnk megélhetésünket biztosítja.

Egy oskolává változott át az ország, az egykori nyers bátorság tudás nélkül most már semmit sem ért, mindenki olvasgatott és hallgatta a tanultabbat, hogy mit és miként kelljen változtatni? Kiestünk a régi szerepből, hirtelen új emberek emelkedtek ki, s ha okosat mondtak, a közvélemény őket a hír szárnyain magasra emelte. A kormány legfurcsábbban járt, épen úgy, mint Robinson Péntekje, midőn meglátta a fazékban a forró víznek mozgását, azt vélte: a kifutó vizet marokkal ragadja meg; de kezét égette meg, holott ha a bögrét elhuzza, a víz természetes oknál fogva marad meg a bögrében.

Mi kénytelenek valánk haladásunk miatt változtatni egynémely ódon törvényünkön, a kormány pedig azt hitte, hogy a divatos eszméktől politikai rajongásból bódultunk meg, s utoljára mindent felfordítunk. Orvosságot keresett a kormány, s első pillanatra meglegelte a kész pártot azon tömegben, mely még nem hitte el, hogy a robotos szántónál jobb a fogadott béres, hogy közös legelőnél jobb, a mi neki magának marad, hogy a kilenczed és tized helyett jobb a tőke, mely annak váltsága fejében a birtokjavításra fordítható. Ezen pártnak nemesebb

árnyalata azonban azt gondolta: mérsékeljük a rohanásnak tüzeit, mi csak vigyázni fogunk, hogy *melegítsen*, de föl ne *lobbanthassa* a házat.

Igy született a *megtartó conservatív és a haladó szabadelvű párt*.

Metternich gyorsan átlátta, hogy a nemességnek nagy része a kormánynyal fog tartani, ha a kormány a kiváltságot védelmezni fogja. Nem kérdezte, hogy e ragaszkodás dinasztikus hűség-e? megelégedett, hogy érdekből szövetséges társ, ilyen is marad mindaddig, míg lesz valami megvédelmezni való.

A szabadelvű párt vitatni kezdé, hogy az adómentesség nem igazságos; mert az újabb korban nincsenek olyan háborúk, melyekben a nemesség fegyverben állva a küllellenség ellen, saját költségén élve, nagy terheket viszen. Ezen igazságos megkülönböztetéshez járult az adózó nép iránti méltányosság, a vágy egyenlővé tenni mindenkit a hazában, hogy a hazafiui kötelességek teljesítésében valahára hasonlóak legyünk.

Az adózásnak a nemességre való kiterjesztése inyére lett volna a birodalmi kormánynak, sőt tudjuk, hogy a bérében álló külföldi lapok egyre gyalázták a magyar nemességet efféle kiváltságaiért; de mivel kormánypártra volt szükség, mely a politikai haladást gátolja, a szövetséges nemességnek érdekében megnyugodott, hogy ám, ne adózzék.

A magyar nemzetnek a fejedelemhez való hűségét általában mindenki beismerte, Vörösmarty a híres „*Fóti-dal*”-ban épen a haladás közepette mondá ki, hogy: *a legelső magyar ember a király!* így a conservatív párt nem mondhatta, hogy hűsége nagyobb. Jól tudta ezt Metternich is, nem is e különös hűségre építé szövetségét a conservativekkel; hanem az érdekre, hogy: én védelmezem a te érdekedet, te is védelmezed az enyémet.

Ezen politikának csak időre szabott értéke volt, a meddig a megvédelmezni való tárgy megvan; hanem, - mondja Juhász, - kérdés, gondolt-e arra a hatalmas miniszter, hogy mit csinál akkor, ha a hűbér egészen megszűnik? ki lesz szövetségese akkor, és hisz-e azon hűségben, melynek tudata a kormánynak kimondhatlan biztossága?

Én azt hiszem, hogy a híres miniszter ur ezen pillanatra gondolt, de álmában sem hiszi, hogy az ő életében fölszabadul a magyar jobbágy, s ez által megszűnnék az érdek, mely a kiváltságos nemességet a kormánypolitikának szövetségesévé tenné. Attól félek, ha ez érdekközösség megszűnik, a kormány kételkedni fog az egész nemzetnek hűségében, s épen a conservativeket fogja leginkább gyűlölni, szemükre fogja hányni, hogy a hűbérnek fönntartásaért szegődtek melléje szövetségesnek, s midőn a hűbér megszűnt, nem akarnak eszköz lenni mindenre, mit a bécsi kormány kivinni akar.

A conservatív pártnak értelmisége számot vetett az idővel, s tudja, hogy rajtunk ütött az átalakulásnak órája; de mivel a sebes haladás könnyen elhamarkodássá válik, becsületes jó szándékkal mérsékli a sebes haladást, hogy nyakunkat ne szegje, s meg ne vakuljunk, ha a sötétből a napvilágra törekszünk. Én elengedem a pártok szélsőségének bogarait, szemeim azon pontot keresik, hol a két pártnak mérséklete már egymáshoz közeledik, - egymással szemközt állnak ugyan, de mégis *egymás mellett*, s a miben a két mérséklet megegyezett, az már kész törvény, mely józan haladást képes előmozdítani.

Figyelmeztetek, - mondja Juhász, hogy a pártok nem mindig maradnak ellenfelek, néha *ellenségekké* lesznek, s akkor a szenvedély könnyen kimondja a nagy szót, melynek értelmét meg akarom magyarázni, ez a nagy szó: *a hazaárulás*.

Ösmerek egy várost, melyben a pletyka általános nyavalya, hanem e városban három ember tultesz valamennyin, még pedig a következő sorozatban: a városiak megszólhatnak mindenkit, a kivételes numero 1 még testvérét is, - a numero 2 még tulajdon anyját is, a numero 3 még az

uristent is. Gondolkozzál, ha most egy pártra kimondaná a szenvedély a hazaárulást, egyenkint véve a párttagokat, kik között van a csizmadia, szabó, lakatos és talán borbély is; - egyenkint véve mondom, hol van meg a csizmadiában, szabóban, lakatos- és borbélyban az a nagy képesség, hogy elárulhasson egy hazát? Az Istenre kérek, a *hazaárulásnak* nagy jelentőségű szavát ne pazaroljátok minden fajankóra. Ne hitessétek el a *semmivel*, hogy ő *valami*; mert ha az árulási képességet mindenkire alkalmazhatónak véletek, nem érdemlitek meg a szabadságot, ha köznapi lelkek ellenében megvédeni nem tudjátok. Nagy polgári bűnre is csak nagy tehetségek képesek, s azok is csak kivételes esetben, ha a hatalmat kezükbe tettük, s azzal visszaéltek. Különbén egész tehetségük csak pillanatnyi akadékoskodás, melyet a kitartás ellök az utból, s a föltartóztatott eszme nagyobb rohammal siet visszapótolni a kényszerített elmaradást.

Befejezem a beszédet, - mondja fáradtan az öreg, - az ősi kardot becsülettel szegre akaszthatjuk, az elvégezte tisztét. - A kar nyolczszáz esztendeig küzdött karddal, - nem építésre, megtartásra való eszköz az, - építsen az ész, fejlesszék a tudást, elég széles a hazának földje, hogy századoknak értelmisége és szorgalma elég teendőt találjon rajta. A kard képes a harcnak szerencséjével a meglevő mellé még egyszer akkorát hódítani; de minden hódítás veszélyes, mert a szerencse adja, s a szerencsétlenség visszahódítja. Ennél jutalmazóbb az ész, - száz hold földből két annyi hasznat vesz ki, mint az értetlenség; és így bölcseséggel békésen és biztosabban hódít az ész, mint az erőszak karddal. Ezt a hódítást tanuljátok meg, kevésbbé veszélyes, mint a másik, szintoly dicsőséges és sokkal jutalmazóbb.

Óvakodjatok az olcsó dicsőség-, és olcsó dicsőítéstől. A lapokban elszomorodva látom, hogy a garasos adományokért hazafiúi czimeket osztogatnak. Hát a *hazafiság* is olyan könnyen kiszalad szánkon, mint a *hazaárulás*? Szükében vagyunk még a nagy adományoknak, mikor a fillérekért a leghálásabb polgári jutalommal fizetünk. Egy pár fejelés csizmát ne tegyünk a nemzet oltárára, különben bevalljuk szegénységünket, hogy meztelen lábbal megyünk áldozni.

Egybeállítam a töredéket, melyeket én Juhásztól szakadékosan hallék a patvaristaéletben, mely maholnap elmosódik az emlékezetből is. Sokan vagyunk még, kik a multnak hagyományát ilyenképen vettük át az öregektől, s jó akaratú közléseiknek nyomán ösmerjük a tanulságos multat, melyből a jelen és jövő úgy huzódik ki, mint a látcsőnek szakaszai.

Nem tartoznak e töredékek a leírandó korrajznak szorosan vett szövegéhez; de mivel világot kelle szereznem a lerajzolandó korszakra, azon napot mutatom be, melynek sugarainál láttam meg a feledhetlen multat, s egyszersmind könnyen odavetett körvonalokban rajzolgatám egyikét azon a félelemletességig tekintélyes mogorva arcoknak, melyeken a szigor ritkán olvadt föl; de a melyeken hazugságot nem rajzolt le a hiu dicsekedés.

Hiába mondjuk, hogy lejárt a tekintélyek kora. A tudás mindig tekintély marad. - Az egyszeregyet miért nem merik megvetni az emberek? mert anélkül a háromszor hármát ujjainkon kellene előbb összeadnunk, hogy bizonyosan kimondhassuk: *kilencz!*

Meglehet, a régi tekintélyeket a mogorvaság állítja gyűlöletes színbe; s a nagy bátorság, mely a vakmerőtől sem irtózik, gyakran vereséget szenvedett a *tudástól*, mely a *nem tudást* azonnal *megalázta*, sőt érzékenyen *megszégyenítette*. Bizonyosan nagyon régi származású lesz, idősebb az agárversenyeknél, hogy: *hátrább az agarakkal*; de ha idejében vissza nem utasítják a vakmerő tudatlant az utolsó helyre, - mindig utolsó maradt volna.

Áldott patvaria, - szép emlékezetből sokáig megmarad, nem az, a mit a kövér uriszéki ebédettünk, hanem a mit ebéd után az öreg urak a jövőnek pályájára utavalóul lelki tarisznyánkba dugtak.

Ennyit a patvariából, - most kezdjük meg történetünket.

Az egyik szomszéd.

Vannak emberek, kikről nem birjuk elhinni, hogy valaha *fiatalok* lettek volna.

Faragó Péter alispán ur szakasztott ilyen ember volt. Legrégibb ösmerősei bizonyították, hogy gyerekkorában a pajtások *öregnek* hívták; mert a minek a többi nevettében fülig rángatta száját: az öreg meg nem mutatta volna egy fogát, mintha attól félne, ha egyszer mosolyra fakad, féloldalra marad a szája.

Az első diákban ő tudott legtöbb diák szót, a másodikban ő tudott legtöbb sort a diligentiából, a harmadikban ő beszélt legkevesebbet magyarul, s ha a gyümölcsáruló kofával és a pékinassal nem kénytelen naponként kétszer szóba állni, a hatodik diáknak végén szerette szülőanyjával a falusi precceptor nélkül nem tudott volna beszélni. Minden gyerek szeret harangozni, madárfészket keresni, éretlen gyümölcsöt lopni, fára mászni, csak az *öreg* tagadta meg fiatalságát.

Az ő nadrágja térden sohasem kopott ki, csizmájának orrára nem kellett soha folt, sipkájának előbőre sohasem szakadt le, könyvében a lapoknak sarka soha be nem számárfülesedett, s a padban oly egyenesen ült, mint ha vadréczetójáson ülne, s attól fél, ha megmozdul, valamennyi megzúpul. Szerencse, hogy olyan korban házasodott meg, mikor a házasulandó legénynyel az apja ment el a lányos házhoz, a leány pirultában a földre sütötte le szemeit; mert hallhatta, hogy róla beszélnek, a legény a mestergerendán számítgatta az Anno domini nem tudom hányadikat, hogy neki is legyen dolga, míg az apja kisüti, mi járatban vannak; s ha már az öregek megegyeztek, a kérdésben levő fiatalok örültek, hogy a penitencziatartásnak vége. Mondom, szerencséje Faragó alispán urnak, hogy ilyen időben házasodott, - mert nőtlen volna most is, és én itt a második oldalon megsülnék vele, s el nem mondhatnám egyetlen fiának történetét.

Régi dolog, hogy a fölséges Uristen még Faragó uramnál is jobban tudta a leczkáját, s olyan feleséget méltóztatott teremteni az alispán ur mellé, hogy a tekintetes ur se felejtse el leczkáját. Kikérdezett az belőle minden magyar szót, mit ő a diák nyelv mellett úgy szólván a tüdője fenekére nyelt el, s időnek folytával az asszony Ciceronak országából haza rángatta az öreget Magyarországra. Házasságuk olyan volt, minőt az öreg urak szoktak összeboronálni, hogy majd *összetörődnek*, - mert ha nem határozott is a fiataloknak előleges vonzalma, megvolt az a nagy nyereség, hogy előljáróban tele nem hazudta a fiatal ember a kisasszonynak fülét, mint most, s a galambom kis menyecske nem eshetett kétségbe azon, mit meg nem ígért az ifiur, hogy egy mosolyáért fölmászik a toronyba, a kisebbik mutatót fordítja a negyedre, a nagyot az órára, s ha egyszer elfeledkeznek az örök hűségről, kész lesz az öreg harangra tenni a nyelvét az órakalapács alá, hogy arra verje el a tizenkettőt.

Az összetörődésből megszokás, ebből rokonszenv, végre olyan ragaszkodás támadt, hogy a tekintetes asszony mindig megríttá, ha kedves élete párja néhány napra eltávozott; mert a tekintetes urból a sok jó tulajdonság később úgy ütötte ki magát, mint a későn érő burgonya, - s a ki az országútra patkószeget keresni indul, s aranyat talál, bizonyosan nem löki az árokba. Az asszonyságnak az első évek néha gyötrelmesek lehetnek; mert a férj mindig igen okosan beszélt, holott tudjuk, hogy a fiatal menyecske inkább elhallgatná egyelőre a mit a diák nem tud, mint a mit a professor nagyon is tud; de, hiába, a régi világ az enyelgéshez általában keveset, Faragó ur pedig különösen keveset értett. Az is nehéz volt megszokni, hogy Faragó uram minden komolyabb tárgyban a régi klasszikusokat bizonyoságnak idézte, mintha folyvást attól félne, hogy hazudik, a maga emberségére nem hiszi el a menyecske; hanem végre ezt is

megszokta, és elérte, hogy ez a beszédnek olyan ékessége, mint a mentének három soros gombja; nem kell mindannyit gombolóra használni, mert jó részét csak ékességnek varrja föl a szabó.

Igy éltek boldog egyetértésben néhány évtizedet, - az asszonyság férjének lelkületéhez nőtt, megtúrta Cicerót, Tacitust, Horáciust, Virgiliust, kik jámbor lelkek módjára szolgáltak a háznál, - csak azt sajnálta, hogy ezen rég megholt érdemes uraságok életben nincsenek, hogy megkinálhatná őket a töpörtös csuszával, minőt érdemes hitvestársaik bizonyosan hirből sem ismertek, különben arról is mondtak volna olyan jeleset, hogy tekintetes Faragó ur ráolvasta volna a tála, melyben ő kigyelmének kedvencz eledele mindig készen várta, ha megye székhelyéről *ad lares paternos* haza tért.

Az asszony nagy áhitattal hallgatta, ha kedves férje az okosat a régi tudósok mondataival bizonyitgatta. Ő ugy képzelte, hogy férje némileg atyafiságban van azon tekintélyes uraságokkal, kikkel, ha élnének, bizonyosan közel barátok lennének. Valahányszor a klasszikusokkal bizonyított a férj, az asszony ugy képzelte, mintha az elhunyt nagy emberek épen az ő kedves öregének hagyták volna végrendeletben nagy bölcseségüket, s egy ilyen jeles mondás felért egy nagy mentegommbal, minő az öreg urnak ősi ereklyetárában százával hevert.

Néha az ebédutáni órában kettecskén maradtak az asztalnál, az asszony különös bizalommal monda el, hogy most sem tudja megfogni, miként adta rá fejét az ő kedves öregje, hogy megházasodott.

- Ugy beszélsz asszony, a mint érted. A leány azért ne tudjon sokat, hogy férjétől épen azt tanulja meg, hogy mi által lehet kedves annak, kivel egy életet fog keresztül utazni. A nő szereti a hódolatot azért is, a mit nem tud, - ha többet tudna, mint a férfi: megvetné. A nő hamar tulbecsüli magát; azért mondja a római költő: *a nő csak folyondár, mely a tölgyre kapaszkodva ér föl a magasba, - önerejéből csak a földön csusznék odább*. Ti szépek vagytok, előbb tán csak testben, később a férj által lélekben, - és hogy a tanult ember sem röstel a szépek után járni, csak az olyannak megfoghatlan, ki az egyszeri bölcstől csudálkozva kérdé: *A bölcsök is megeszik a mézet?* Mire a bölcs igen nyugodtan azt felelte: *Azt gondolja az ur, hogy az Isten a mézet csak ostobák számára teremtette?* - Nem, kedves feleségem, én jókor beismertem, hogy szükséges az életben a gyöngéd női kéz, mely sima és könnyű kézzel ápolja azon nagy sebeket, melyeket a kornak durva keze üt rajtunk, - azért kerestem meg páromat, mely kiegészíti világomat. *Mily szomorú lenne a nappal nap, az éjszaka csillagok nélkül!* Mondja Ovidius. Én nem féltem a küzdelemtől, kedves asszonykám, sőt vágytam erre, hogy boldogságomnak magam is lehessen oka, ha majd életpáromat erről is, amarról is meg kell győzőm; hisz előre tudtam, hogy a győzelemnek jutalma jó részben tulajdonommá válik. *Akadályok nélkül elvesztené erejét a szél*, - állítja Ovidius, ez adott erőt eltűnni a nőnek ellenmondásait, - mert az ellenmondás kettőre adott alkalmat: újabb megfontolásra, ha még valamit helyesebben tehetek, - valamint arra, hogy tudom, miben kell velem egy jogu életpáromat megnyugtatnom. Sok férfi szégyenli az engedést, hisz: *Theophrastus a csinos alakot hallgató csalónak állítja, mely szó nélkül csábit*; - de mert a félelmet nem ösmertem, sőt kerestem az ellenkezést, mely lelki erőmet megkísérti, örültem, ha nőmet gyengéden meggyőzhettem a jobbról, - mert a gyönyör enyém, hisz beteljesült Hieronimus mondása: *A szépet a megújuló szeretet még szebbé teszi*. Tudtam és tudom, hogy gyarló voltam és vagyok, sőt maradok; ez közös sorsunk, a házasságban pedig minél kevesebb gyarlósággal lépünk, hogy a másik fél annyit engedhessen el, a mennyit elengedni képes; de te tudod legjobban, hogy hibáimat örömeim beösmertem, s nem kívántam jobbnak látszani, mint a minő voltam, s rólam nem mondhatnád el, a mit az álszentekről mond Ovidius: *Nem mind szent, a ki a szentegyháznak küszöbét koptatja*. Egymásnak gyakran megbocsájtottunk, szegletességeinket

leköszörültük, hogy megférhessünk egymás mellett, és nem lett házasságunk olyan szörnyeteg, melyről Ovenalis azt verselte: *Önfejű az asszony; de fő a férj is, így a házasság szörnyeteg, melynek két feje van.*

Megkönnyebbült az alispánnénak lelke férjének megnyugtató értelmezésében, több bizalmat nyert önmagához, ha bár eddig félve közelített is azon férfihoz, ki mellett a férfiak is egy fejjel kisebbeknek látszanak, hát még az asszonyok. Áldásos volt rá a megnyugvás, hogy a nő nem ráadás, - hogy a nőnek is határozott értéke van, s ha tehetségei nem fénylenek, alkalmasint nagy oka a férj, ki a maga gyémántját megtalálta, bár kiköszörülni nem tudja.

A tekintélyt nem vehetjük boltban, nem vehetjük holdszámra, hogy a jó nyári meleg napon learathassuk, s a magját zsákba rakjuk. A tekintély olyan fa, melynek árnyékába azért menekülnek az emberek, mert akkor is terebélyes marad, ha senki sem látja. Járt küszöbe volt Faragó uram házának, a jó tanácsért ügyefogyottak, megszorulók és jó barátok gyakran bemenekültek hozzá, s az alispán egy személyben orvos és gyógyszerész volt, s a jó tanácsot és orvosságot folyvást ingyen adta.

- Senkit sem gyűlölök, mondja Faragó egy vendégének, kit viszontagságos életének bajai kergettek el hozzá, - bámulom a különböző emberben az egymástól különböző indulatot; mert uralkodni teremtette Isten az embert, - így ezerféle ösztönének kell lenni, melyet az uralkodás által kielégíteni törekszik. Az állatvilágnak két ösztöne van; *jóllakni és szaporodni*; - ebben elvégződik minden törekvése; mert hogy a szamar énekelni, hegedülni vagy kártyázni óhajta multság végett, még senki sem földözte föl. Az emberiséget mi kergette ki a természetes vadságból, melyben csak az ennivalónak megkeresése volt egyedüli gondja? A millió szenvedély! Szája izeért kitalálta a szakácsmesterséget, - eszik rostélyost, beef-steak-et, töltött csibét, ludmájpástétomot és ezer olyan ételt, melyet a millióknak nagyobb része nem is tud megenni; mert nem tudja, miképen kell hozzányulni. A szenvedélyek kergetnek a különbözőesekre, - s már rég kitanultam, hogy a legbölcsebb ember is önkénytelen botlik, benső alkotásának szerszámai úgy vannak összeállítva, hogy bizonyos botlást multhatlanul el kell követnie. Martialis szerint: *Nehéz a természetnek hallgatag ösztöneit elrejtteni.* Hát miért gyűlölnek akárkit? Talán a csalódások miatt gyűlöljek mást? Önhibámat kenjem másra, mert vigyázni nem tudtam? Néhány ezer évvel előbb megtanulhatta volna az emberiség Catotól: *Szépen sipol a madarász, mikor a madarat meg akarja fogni*; - vessünk magunkra, ha nem vigyáztunk az általános tapasztalatokra. Az állatnak kevés az ösztöne, de használhatósága is kevés; a barmoknak haszna vagy az, hogy terheinket vontassák egyik helyről a másikra, vagy húsuk és bőrükkel váljanak hasznunkra. Az ember milliófélét tud dolgozni, sőt ujabban kitalál olyant, minek elkészítéséről mit sem tud a világ, - s mi fejleszti az emberben e találékonyságot? A sokféle szenvedély által előidézett szükség, melyet a vágy törekszik kielégíteni, s valamint a levegő oda törekszik, hol üres tért talál, a szemes munkás is azt lesi, másnak mi kell, hogy nyereségét azon kapja. Ezt tapasztalva mondá Ovidius: *Minden foglalatosság a nyereség kövérségével terhes.* Az emberi törekvés ki nem fogyhat, míg kielégíteni való szenvedélyek lesznek; olyan a szenvedély, mint az éhesség, hogy harangozás nélkül is megjelen, s Ovenalis szerint: *a kinek tüze kialudt, a szikrát még a hamuban is keresi.* Én igen természetesnek találom az emberek sürgését, forgását, csak alamizsna jár a küszöbön ülőnek, s a ki jobbat és többet akar, taszigálnia kell a nagy csoportban, hogy ő juthasson előbbre, mint más. Ilyen könyökdöfések közben a nagy igyekezetűnek sok ellensége támad: *Az olyvet gyűlöljük; mert folytonos csatában él,* - mondja a római nagy költő, *a főcskére szelidsége miatt senki sem leselkedik.* Az embereknek ösztöneit áltáljában el nem ítélni; hanem mivel az ember az uralkodó az állatvilág fölött, követelem, hogy jobb részével is mutassa meg, hogy ő a legnemesebb teremtmény a földön. A mindennapi szokásokban is kitalálta az ember a szebbet, - a nagy tából villával emeljük ki a konczot; mert ez tisztességesebb, mint a

kezünkkel a tálba markolászni, és helyesen fogadtunk el minden olyan szokást, mely méltó a teremtmények fölött uralkodó emberhez. *Az asztalhoz ülő, ha meg nem áldja a kenyeret, úgy ül le, mint a disznó, s úgy kel föl, mint a csacsi!* Így olvasám Sautel soraiban. Így emelkedtünk alulról fölfelé azon magasságig, melynek koronája, az isteni hasonlatosságnak töredéke, a lélek, - s akkor vagyunk legmagasabbak, ha azt fitogtatni nem akarjuk. Elég baj a földön hentergőnek, hogy ő fekszik legalól; de óvakodjunk valakit kicsinyleni. *Meg ne vesd a kis testnek erejét: a kis kutya gyakran lefűlelte már a vadkant.* Hogy az ember elhagyta a természetes állapotot, a kevéssel való megelégedést, - és a fölébredt szenvedélyek által ragadtatva napról-napra többre törekedett; - nagyért nagyobb cserélt: kevés szükség helyett nemesebb érzelmeket, állatból emberré lett, és a merő test helyett föllobbant benne a lélek. Nem esem kétségbe, hogy a jobb, a kiválasztott, a selejteseknek nagy számában oly kevés; több a malomkő, mint a gyémánt, - a szalma több, mint a mag, - becsesebb a feketénél a fehér, - mert könnyebben fogja a szenny a fehéret, mint a feketét, s hogy a fehér el nem piszkolódott, az fejezi ki becsét. Így tanulom én az embert, és nem merem gyűlölni, mert botlásai tanítják meg az egyenes járásra, s minő nagy lesz, ha az erényt megösméri, s még a dicsőségért sem adja oda, mert: *Csak az erény valami, a dicsőség semmi, - valamint a test a valami, a testnek árnyéka pedig semmi!*

Igy áradozott Faragó alispánból a józan gondolkodás, melyből nyerte a képességet, hogy másoknak azt a való bölcseséget tárhatta ki, mely a tétovázót egyenes utra vezérlé, a csüggedőnek új erőt adott, - és jutalmul azt kapta, melyet a szótár a második betűnek sorozatában *becsülésnek* nevez.

Megrakodott ő a multból, e hozománya az ódonságnak jellegét nyomta rá, s ezért nevezték őt korának daczára is mindig *öregnek*; mert folyvást a multa nézett vissza. Tudom, nem hasonlít ő a mostani fajhoz. Ha madárrá változnánk, ő csak tűzok lenne, nehéz szárnyaival nem röppenne föl oly könnyen, mint a minden ereszt alatt csiripelő veréb; de messzebb röpülne, és sokkal *magasabban*. A példabeszédeknek benső értékük ódonságukban található, - azaz: hogy a hosszú idő a bennük rejlő igazságot nem volt képes meghazudtolni.

Ódon példányt akarok Faragónak személyében bemutatni, egy megtestesült multat, - mely elért azon korba, melynek küszöbén a haladás hirtelen megfordítá az irányt, s azt parancsolá, hogy sebesebben haladjunk, és *pedig előre*, kimozdulásra kényszerítvén a veszteglőket, ha tán nyugalomuk árán is. Faragó a multnak embere volt, *még bajuszt sem viselt*. A multat megtanulta, - bölcsseit mind ösméré, s minthogy Rómának klasszikusságát ma sem érte el az új világ, méltán hitte Faragó, hogy a léleknek tökéletessége két ezereddal előbb elérte a lehetőt: mire lehetne még törekedni a jövőben?

A magyar föld téjjel, mézzel folyó Kánaán volt; a magyar nemesnek előjoga méltó volt a patriciusokéhoz. - Mit követelhetne testének többet a jelenben? lelke a multban úgy is bő táplálékra akadt. S e megtestesült megelégedés félszázados életében kénytelenítették észrevenni, hogy a világnak a *lelkieken* kívül *anyagi haladása is* van, mely nem tűri a csöndes nyugalmat, a veszteglést - sőt a kezdeményezők ijesztgetnek, hogy az ódonságnak rozsdája legjobb erőnket kezdi megemészteni.

Ki zavarja Brutust? Mondhatná az öreg, hallván ajtaján az erős döngetést, mely a koreszmék személynében kíván bebocsáttatást.

Unak elég gazdag, embernek igaz példány, lelke azon pohárból iszik, mely Róma jeleseinek adott enyhítő italt, ki kényszerítheti őt többre?

Az idő, ez a nagy mester, mely a mit télen megölt, tavasszal föltámasztja. Ezredekig nyugodott az ész, a *szépet* már rég kitalálta, - most az *általános jólétet* ösztönzi az emberszám

s a *megélhetés föltétele*, mert a jövőndő csak ügyes munkáért ad valamit, s kedves Faragóm, ez időnek jelszava leend; *a ki marad, az nem halad*. E békés indulatu öreget fogjuk a hazai átalakulásnak zajos árába vonni, s a korrajznak folyamában megmutatjuk a pondusokat, melyek e csendes gépezetet előre kényszerítették.

Az egyik alakot, a nehezebbet bemutattam, most menjünk a szomszédba, keressük meg az ellenkezőt.

A másik szomszéd.

Vannak emberek, kiket az idő sohasem tud *megvéteneni*.

Csillag Pál megyei főjegyző uram Faragó alispánnak tőszomszédjában lakott. Egymás mellett ültek egykor az iskolai padban is, egymás mellett voltak a klasszifikációban, együtt szolgálták a vármegyét, sőt bebizonyíthatnám, hogy diákkorukban a kabátjuk is ugyanazon egy vég posztóból volt megvarrva, csak hogy Pál urnak édes apja sokáig nem birta megfogni, hogy miként történhetik az, hogy a posztónak azon darabja, mely az ő fiának jutott, egy hónap alatt bizonyosan lyukat kapott, míg később a posztós kereskedésének becsülete miatt kikutatta, hogy az urfi az ünneplő ruhában sem röstel egy verébfészékért az ereszek alatt mászkálni. Az öreg Csillag e szerint meggyőződve, hogy kedves magzatja nevével fogva ugyan csillag, természeténél fogva pedig *fáramászó*, komolyan gondolkozott, hogy gazdálkodás végett bőrből szabat neki nadrágot, s a bádogosnál csináltatja neki a csizmát.

Faragó volt az első eminens, Csillag Pál a második; ez békitette ki az apát fiának vásott elevenségével. A tanárok is megnyugtatták az apát, hogy a benső tűz, mely a fiuban lánggal ég, kipattant néhány szikrát, és a körülállóknak orrára esik; azért nem kell a vizipuskát előkiáltani, valamikor csöndesebben fog égni a láng, s akkor tartós világot és áldásos meleget terjeszt a hozzá közelítőknak. Az apa készséggel hitte volna a megnyugtatót; de azt nem tudták neki megmagyarázni, hogy a fiu zsebóráját miért szedi széjjel? Mi szüksége a harmonikában azt kutatni, hogy mitől visít? Mért van minden zsebében egy bugyli, s a keze ügyében eső fából miért farag malomkereket?

Ezek keserítették az apát, ezért sirdogált otthon a megszorodott édes anyja, pedig egyszerűen kitalálhatták volna, hogy a tudásnak vágya ösztönözte a gyermeket, s mikor a kocsis azt hazudta neki, hogy ő olyan jól hall, hogy meghallja, mikor tavasszal ropogva nő a fű, nem röstelt a gyöpre hasalni. Minden esztendőben más mesteremberhez kívánczolt tartásra; rézműves, bádogos, kalapos, posztónyíró, esztergályos kellett neki, étvágásával nem veszett össze az öreg legénnyel egy tányérból kanalizni, csak feleletet kapjon agyafurt kérdéseire, s ha egy mesterséget keresztülkérdezett, mint valami vándorlegény ment a következő évben más mesteremberhez.

Ha az évben előforduló ünnepekre hazaszabadulhatott, hetivásáros parasztokkal ment haza, a lóhajtó gazda vagy cseléd mellé ült, hallgatta az egyszerű emberek sorsát, velük együtt ette a fekete kenyeret, s megtanulta, hogy a felbőszült étvágynak minden jó, a mit az ép fog megrágni képes. Juristakorában is ült föl egyszer egy parasztkocsira.

- Ha nem utálja az ifiur, nyuljon hozzá, - mondja a szürös atyafi a zsákvászon tarisznnyából az új csizma, vakaró és kefe mellől huzván ki a megpaprikázott érett turót, ebben bizony nincsen cukor, mint a teins asszony kávéjában.

- Embernek való eledel, János.

- Szegény embernek való.

- Szegény az ördög, *annak nincs lelke!* mondja Csillag a közönséges szólásmód szerint.

- Mi így szoktuk mondani, ifiuram, - okoskodik a lóhajtó gazda, - vigasztaljuk magunkat, hogy még utánunk valami rosszabb is következik.

- Mégis jó eledel ez a paprikázott érett turó.

- Miért gondolja az ifiur?

- Mert János gazda olyan józanon beszél tőle, mint emberhez illik.
- Turó vagy hus, azt tartom, mindegy, - beszél az ember egyformán, - akármit eszik.
- Kivéven a kigyógombát, attól bolondot is beszélne, János, ha olyannal laknék jól.
- Egyszer ettem, ifiuram, - nojsz beszéltem én attól vadat, - azt mondják. Magam nem emlékszem rá, mit mondtam, csak azt tudom, hogy mélyen aludtam, s igen furcsákat álmodtam: álmomban gróffá tettek.
- Sajnálta, hogy fölébredt?
- Nehéz hivatal volt az nekem, kedves ifiuram, diákul szőlítottak meg, arra pedig nem tudtam felelni, s észrevettem, hogy tudatlanságomat nevetik.
- Álmában nevette volna őket vissza.
- Akartam, - mondja az elbeszélő, - kikiáltottam a feleségemnek, hogy adja be a kamarából az ezüstenyelű, aranyból vert kaszámat, aztán lehittam az urakat a kastélykertbe, hogy ki tud külömb rendet vágni. Én vágtam az első rendet. Megmutattam a fogást az én uri pajtásaimnak, s mindjárt megtanulták, s akkor még inkább nevettek, hogy a mit én tudok, egy mutatóra meg lehet tanulni, hanem azt tanuljam meg, a mit ők tudnak. Meg akartam próbálni, temérdek könyvet mutattak, s azt mondták, tanuljam ki a sok könyvet addig, míg ők egy rendet levágnak a kerti lóherésben.
- Álmában aztán megtanulta?
- Egy betűt sem, ifiuram, s már előre féltem a jó kedvüktől, mikor újra kinevetnek. Akkor mellettem ősz szakállal láttam egy fényes képű ábrázatot, s az azt mondta: „Én mondom, édes fiam, én teremtettem a világot, nekem könnyű volt, mert egy szavamba kerül, s a mit akarok, megvan. Én teremtettem az urakat is, kiket te irigyelsz, pedig egyik sem tud egy árva szunyogot teremteni; milyen gyarlók azok én hozzám képest, s ha többet tudnak, mint te, nagy fáradságért adom nekik a tudásnak titkát. A ki fáradni akar, annak adok: te is fáradj, úgy én megáldalak”.
- Régen álmodta ezt, János?
- Időnek nagy idő, mikor álmodtam; de el nem feledem, míg élek.
- Unalomból eszébe jut néha?
- Nem unalomból, urfi, - mondja a paraszt a fiatal ember felé fordulva, - még ez nem történt velem. Fél ember voltam, a nappalból csináltam éjszakát, azóta két ember vagyok egymagam a munkában, most az éjjelből csinálom nappalt, s az Isten megsziporította körülöttem az áldást.
- Bizony még ur lesz János gazdából.
- Nem vágyom uraságra, szereztem annyi irigyet, hogy megmondják, mennyi elég nekem.
- Egynél több a kettő, kettőnél több a száz.
- Próbálni akar az ifiur?
- A babiloni tornyot is emberek akarták az égig fölrakni.
- Belebolondultak a munkába, ifiuram, azóta nem értjük egymást.
- Könyvből beszél, János?

- A kevés is meglátszik rajtam, ugy-e? Hát mennyi bölcsesség lehet annyi könyvben, a mennyit tizenkét oskolában tanulnak az urak.
- Tehát elhiszi, hogy az urnak sem adnak mindent ingyen.
- Hogy ne hinném, uram, nagy aratás kerül arra a munkára, a mit tizenkét esztendeig szántanak és vetnek.
- Vallja meg, János, minden szűrös ember így gondolkozik?
- Nem mondanék igazat, ha ezt mondanám.
- Gyülölik a posztóruhát, azt is, a ki benne van?
- Az a tudatlannak nyavalyája, hogy az egyenesen is megbotlik, s az Uristent szidja, hogy madzagon nem vezeti, - mondja a gazda leplezetlen őszinteséggel. - Meg ne vesse azért az urfi a szűrös embert, a tudatlanság beszél ki belőle, mint a zsidókból, mikor azt siettek megfeszíteni, kinek eljövételére oly régen vártak.
- Ne tagadja, János, kelmed is tudja, hogy sok a teher, mely a jobbágyot nyomja.
- Sokalja az ifiur?
- Igen, sokalom.
- Többen is sokalják az urak közül?
- Napról-napra több.
- Előljáróban elég nekem ennyi, ifiuram; mikor én észreveszem, hogy négy ökröm nem bírja a terhet, még a barom is tudja, miért állítom meg: leveszem a sokát, hogy meg ne öljem a magamét.
- Miben reménykedik, János?
- Abban reménykedem, ifiuram, hogy még az én gyerekkoromban az urigyereket nem fogták úgy a tudományra, mint most. Akkor én csak hat oskolának hírét hallottam, most megszerezték még hattal, most a tizenkettőnek áll a hire, hát elgondolom, hogy tizenkét szál gyertyának nagyobb világossága lesz, mint a hatnak, s egyszer minket is észrevesznek.
- Az érett turót jó ízűen megettem, - mondja Pál urfi, - hogy egészségemre válják, mondjon többet is János, mindezt most találta ki véletlenben?
- Régen gondolkoztam a jobbról, ifiuram, azt eltalálta. Itt-ott könyvhöz fértem, s azt tapasztaltam, hogy a könyv mindenkinek elmondja, a mi bele van nyomtatva, s a feleletet el nem unja, mint az ember. Azt gondoltam olvasás közben, hogy a könyvcsináló azért nyomatta ki tudományát, hogy ne legyen titok, s mivel sohasem dobolták ki a falu házán, hogy a szegény embernek a könyv olyan tilos lenne, mint a lónak a buzavetés: kitanultam, hogy az ilyen kuthoz sem vödör, sem válu nem kell, merithet belőle, kinek kedve tartja. De még ennél többet is mondok, ifiuram. Három lányom mellé, egy fiam került, ezt az egyet nem ereszttem a libák mellé, kitanultatam vele a falusi tanítónak tudományát, aztán városba viszem, ott rakodják meg többel, s majd ha elegendőt szedett föl a tudományból, megmutatom itthon a szűrös atyafiaknak, hogy minden fa gömbölyűnek nő fel, de ha ácsot állítanak melléje, mindannyit négyeszegletesre lehet faragni, s akkor az én fiamon megtanulja a szűrös szomszéd, hogy így a miénkből is válhatik külömb ember édes mindnyájunknál. Hiába találnék én egy zsák aranyat, uram; hiába vennék egy marok aranyért finom posztót ruhának, s a többiért gazdagságot: én lennék talán a *legelső paraszt*, de a *legutolsó ur*; mert a fejbe nem ott dugják a tudományt, a hol a gombóczot, így az erszényem lenne valami, én meg maradnék semmi.

Tanulni kell a tudományt, a mi nélkül az ur is csak olyan, mint a ruhatartó, melyre a szabómunkát aggatták; de tudom én azt, hogy az urak között is számár annak a neve, ki az urnak valót nem tudja.

- János, - mondja Pál barátunk a jó beszélgetőnek, - nehezen tudnám megmondani, az érett turó esett-e jobban a gyomromnak, vagy a beszélgetés a fülemnek; de örömben szeretnék itt az országuton táncolni.

- Jó kedvű ember az ifiur, *addig van!*

- Száz mértfölddel *odább*, János gazda, - vallja az ifju. - Kelmed azt nem tudja, hogy az észnek nagy divatja kezdődött, idegen országokban a tudományért sokat adnak, s igen kezdik mondogatni, hogy mi ugyan lóháton és gyalog sokkal erősebbek vagyunk más nemzetbelieknél, hanem észszel és tudománynyal úgy földhöz vágnak, hogy a sárba ragadunk és gyep terem a hátunkon. Ez nem mese, János gazda, ezért lett a hat iskolából tizenkettő, ezért kell többet tanulnunk, s a kinek csak hozzáfogható esze van, szedje föl a tudományt, különben legalul kerülünk. Eddig csak katonának fogták meg a szegény ember fiát, eljött az idő, hogy okos embernek verbuválnak a faluban is.

- Azt mondta az ifiur, hogy divatja kezdődött az észnek?

- És sohasem is megyen ki a divatból; mert a népek elszaporodnak, a földet nem nyujthatjuk ki sodrófával, hogyan fogunk tehát élni, ha csak azt kapjuk a földtől, a miért egy arasznyira kapargatunk ki belőle? A tudomány mélyebben kutatót a földben, s oda lenn többet talált. Ezt a mesterséget nagy hamar meg kell tanulnunk, utána a többit; mert a ki a fa alá fekszik, s ott várja, a mi magától lepottyán: még azt a kint is megéri, hogy tulajdon szemeivel látja, hogy a szemesebb miként mászik a fára, s a legjavát az érett szemnek megeszi előle.

- Elhallgatnám az ifiurat reggelig.

- Megunná, János, a hallgatást.

- Ifju uram, ne vétsek számmal, - mondja, - megösmér-e engem máskor is?

- Nincsen nekem emberi alakom? Három szemem, két orrom, két szám, négy kezem van?

- Mindenből annyi, mint nekem.

- Ugy megbizhatik bennem, hogy embertársamat meg nem vethetem; nem adott a Teremtő semmiből többet, kigyelmednek nem kevesebbet, hogy a különbség észrevehető lenne.

- Hát a tudomány?

- Azt úgy tanultam, mint János gazda a kaszálást: tanulni mindenkinek szabad.

- Mégis elválasztotta valami az embereket.

- Bizonyosan nem a való bölcsesség; az ostobaságot a kevélységnek magja termi.

- Szűr marad a szűr, különb ennél a posztó, s a ki beleöltözött...

- ... Folytatja a régi szokást, s föltartja az orrát! Így akarja mondani, kedves Jánosom. Véletlen én másképen tanultam az én leczkém. *Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat*, így van megírva a nagy könyvben, s a mi még meg nincs írva, a tudomány már kitalálta, hogy *az egy nemzetbeliek tartsanak össze*. Minél összetartóbbak, annál erősebbek lesznek. Ezt tanítják most, János barátom, ebből higgye el, hogy máskor és mindig meg fogom ösmerni; mert kigyelmed tovább lát az orránál, s megszagolta, hogy az irigység semmit sem ád, a tudás pedig sokat, ha nem rösteljük a jót, jobbat és legjobbat eltanulni mástól. A mostani világban nem

ontanak az emberek *piros vért*, a fehéret akarják, a *habos ezüstöt*, s a ki többet tud, az ügyetlentől játszva elhalászsza.

- Szépen van ez magyarul mondva, ifiuram, hej, ha még mást is megérhetnénk.

- Ki vele, János, mi nyomja a vékonyát?

- Nem merem megmondani, kedves urfi.

- Engem meg nem haragit.

- Mérje az eszemhez, megtisztetem az urfit, nem tudom a szót hozzáválogatni, csak azt mondom: megérjük-e, hogy a mi nagy urainkkal a magunk nyelvén beszélhetünk? hogy ne a cselédnek panaszolkodnánk, hanem az urnak: az jobban könyörülne.

- *Meg kell érniünk!*

- Hiszi ezt az urfi?

- Nem fogunk ezután diák nyelven törvényt csinálni, annyira már vagyunk.

- No, urfi, már hiszem, hogy lesz belőlünk valami; mert ha a magunk urai megtanulják a szegény ember nyelvét: elhiszszük, hogy mi sem vagyunk alábbvalók a - németnél.

Elérték a falut, melyben Csillag Pál barátunk lakott, a kocsis nem fogadott el bért, csak azt kérte:

- Kapus János a nevem, ifiuram, arra kérem, ne feledje el a nevemet, ha valaha megkeresem a negyedik faluból; mert én Szent-Pálon lakom.

Igy növelkedett föl Csillag Pál. Nyughatatlan vére folyvást szemlélődött, s mint a levegő, mindenhova befért. Huszonnégy éves korában ösmerte a méltóságos, nagyságos, tekintetes és nemzeti népet, ösmerte a földmivelőt, egyiket sem emelte becsén fölül, egyiket sem ejtette ki a rostából, kivéven a szemetet, mely a többit megrontaná.

Egy vezérfonala volt a polgári életben, hogy a hazai földet szélében lehetetlen tovább nyújtani; hanem építhetünk rá sokat, magasabbat az eddigi tornyoknál, hogy ellássunk a világba, hol az állatvilágból először a hangyákat vették például, melyek aprók, és maguknál mennyivel nagyobb halmot tudnak összerakni, aztán a méheket, melyek mértföldről hozzák el fészükbe a mézanyagot, míg az ökör, ha az ember nem kényszeritené a munkára, legelni tud csak és még - szarvait ne feledjük ki - *megöklelni*.

Tökéletes ellentéte volt Faragó barátjának, az a multban élt, Csillag a jövőt kereste, amaz komoly volt, emez vidám, Faragó a törvény szavai szerint ítéletet mondott, mint alispán, Csillag, mint főjegyző azon tünődött: mi lenne jobb törvény a jövőre? Faragónak fia volt, de csak egy, Csillagnak leánya, még pedig hét s ezek élénken ösztönözték az apát, hogy az ősi birtok kiadja, a mire képes; mert a gazda kedves madarainak szárnyát meg akarta aranyozni, hogy a nagy vásárban bizton elkeljenek.

A jó barátok.

Elvásnak az emberek, szokásaik velük együtt eltűnnek, sőt talány marad a nemzedék előtt. Xerxes akkor ijedt meg a görögöktől, midőn megtudta, hogy Görögországban a legnagyobb jutalom: a *cserkoszoru*, ez a gyorsan hervadó galy, melyet az erdőn szekérszámra lehet ingyen szedni. Mátyás király Kőszegen királyi vendégséget csapott egy forintból, - apáink nyitva hagyták hajdan a kaput, hogy a keresztül utazó tartózkodás nélkül bejárathasson; sőt hajdut állítottak az utca közepére, hogy a vonakodó utast beterelessék vendégnek. Ki érti ezt a mai világban?

Ez maholnap mesének marad, - mi csöngetyüt alkalmazunk a városi ajtóra, melyen rácsozott hégazon át nézünk ki, hogy a kelletlen vendéget könnyebben elutasíthassuk. Új korszakot élünk, a régi szavaknak jelentőségét nem értjük, és kíváncsian kérdezzük, mit jelent a kigunyolt „*Corpus juris*”-nak e két szava: *Nobile officium*?

Ez volt pedig az a nagy parancsolat, hogy valamikor ötszáz bankóforintért be kellett állni a leghatalmasabb urnak az alispáni hivatalba; mert a hazának szolgálatától senki sem mentes, s hogy itt a hivatal nem kenyérkereseti zsíros falat, hanem *tiszteletreméltó kötelesség*, s a kire a közbizodalom ráparancsolja, nem bujhat ki a szolgálat alól. Ezen *nobile officium* mozdította ki Faragót az ősi fészekből, ő bujkált legtöbbet a Corpus jurisban, hogy ő mondjon abból ítéletet az igazságkérőnek. Csillag Pál ur szintén e két diák szóért fogta kezébe a vármegye tollát, ezekért mártotta a vármegye kalamárisába; mert ő csudálatosan értett a szavaknak olyaténképen való összerakásához, hogy a ki hallotta, méltán mondhatá: *ilyen okosat csak egy egész vármegye mondhat*.

Mikor 1823-ban a fejedelmi nyiltparancs azt követelte, hogy a megyék országgyűlési törvény nélkül engedelmességből adjanak katonát és fizessék a bankó-forintos adót pengőben, s kecsegtetésül a tisztviselőknak is megengedettett, hogy eddigi fizetésüket váltó helyett pengőben vegyék ki: Faragó alispán ur föltette süvegét a megye házában nyílt jelül, hogy a hol ő fölteszi a süveget, ott már nincsen vármegye, Csillag Pál főjegyző pedig a ludtollnak orrát a zöld asztalba vágta, - hogy ő ezüstpénzért nem faragja újra, mert a Corpus jurisba a *nobile officiumot* becsületnek irták, s ő be nem piszkolja a konvencziós kalamárisból.

A vármegyeháznak nagy termét szépen bezárták, míg a fejedelem a magyar nemességnek megsértett jogát vissza nem állítá azon nevezetes levelével, mely e fontos szavakkal kezdődik: *Fájt a mi atyai szívünknek*. A magyar alkotmányt megmentette a nemességnek kitartása, s virágoznék a régi alakban maig, ha a nemesség azt nem gondolja, hogy mi baja ez alkotmánynak, hogy oly porhanyónak nézik, melyet író tollal is ki lehet alapjából piszkálni, hátha mécses gyujtanánk, s a *világosságánál* átkutatnánk a gyengébb helyeket, s hogy majd jobban megvédelmezhezzük, tágabbra csináljuk.

Visszavonatván a sérelmes nyílt parancs, Faragó alispán Csillag barátját szívesen kérte, hogy egy kocsin menjenek a megyei székvárosba, az unalmas utnak hossza rövidebbé válik beszélgetés közben. A régi jó barátok kényelmes kocsiban indultak el jó korán, s a hosszú száru öblös tajtékipákból vidáman füstöltek azon való örömükben, hogy a zivatar elmúlt.

- Az alkotmány meg van mentve, - kezdi Faragó a beszédet, - Pali barátom, megvárom, hogy a holnapi gyűlésen becsületére válsz Cicero nyelvének, s olyan *protokollumot* irsz...

- Én nem, barátom.

- Jól értetted, a mit mondtam?

- A diákat és magyart egyaránt értettem: nem írok többet *protokollumot!*
- Miért?
- Emlékszel, mikor a legutolsó gyűlés alkalmával a jegyzői tollat a zöld asztalra vágtam, s a toll egyszerre bottá lett?
- Közel ültem, jól láttam.
- Megfogadtam akkor, hogy többé nem leszek diák vármegyének főjegyzője.
- Diák vármegye.
- Mi egyéb? Diákul védelmezzük az alkotmányt, melyről elszántan mondjuk, hogy: *mienk*, s annak egy sorát el nem engedjük. Diákul van írva ez a jog, - kérdelek, ki védelmezzé meg? A bocskoros nemes, a ki nem érti? vagy a nagy ur, ki a diák szó mellett a magyart egészen elfeledte; mert nem szorult rá, midőn az előjogot védelmezni kell, Bécsben pedig németül beszél: - ez védelmezzé meg?
- A diák nyelv a tudományok nyelve.
- Következőleg igen kevés emberé. Maradjon a doktorok és patikáriusok nyelve, a beteg nem kérdi mitől gyógyul meg, neki a keserű vagy édes egyiránt *medicina*; hanem a *Miatyánk*-at magyarul mondjuk, hogy a magyarok Istene is megértse.
- Haragos vagy, Pali.
- Apád haragosabb volt, mikor József császár a vármegyére parancsolta a német szót.
- Az nyílt elnyelés volt.
- Jónás a tengerbe esett, a czethal elnyelte, - erről nem tehetett Jónás, - okoskodik a főjegyző; de olvastad-e, hogy Jónás kimenekülvén a czethalból, kívánta volna, hogy egy másik hal jöjjön táltott szájjal, s maga jószántából nyelesse el magát?
- Meg akarsz nevetetni?
- Nem tanítlak olyanra, a mit ötven esztendő óta nem tudsz megtanulni, öreg! - mondja kedélyesen a főjegyző. - Rajtad sujtásos mente van, csizmádon ezüstsarkantyú, melletted rezes hüvelyben a régi fringia, - mire való e hüvely? A szabóczéh szabott ki téged magyarnak, vagy édes anyád tejével szoptad magadba Árpád apánk nyelvét? Ha kardodat bátorságnak hoztad el, vágd ki a zöld asztalra, s mondd: Nemes atyafiak! Eddig diákul beszélünk, - nehéz ezt hat esztendeig tanulni - kapjunk a német szóra, nem kell annak professzor, a rongyos zsidótól hamar megtanuljuk, - így ha nagy uraink kegyelmét kérjük, nem fogadunk Bécsben instancziairó tolmácsot.
- Korán van még az ujtás, Palkó!
- Ötven esztendősek vagyunk, barátom, - mi nem érünk rá sokáig várakozni.
- A kormányt fogjuk felbőszíteni.
- Felbőszített az minket százszor, - s mivel diákul még káromkodni sem lehet, kutyába sem vette diák nyelven simán megirt nyöszörgéseinket.
- Majd nem tudják ott fönn, hogy mit akarunk?
- Magyarán meg fogom mondani a gyűlésen - haza akarjuk kényszeríteni a külföldre kikapott főurakat.
- Ha magyarul beszélünk, a faképnél hagynak, egy sem jó többet a vármegye házába.

- Mind itthon lesz rövid idő alatt.
 - Szebb komédiát tudsz, mint a bécsi bukfenczhányó?
 - Te alispán vagy, ítéletet mondasz a nagy pörökben, tapasztalásból tudod, hogy az uradalmi fiskális a végítélet előtt Párisból hazaijeszti a nagy urat, hogy alázza meg magát nálad, és hizelkedje ki tőled a kedvező ítéletet.
 - A miatt hasztalan fáradna haza.
 - Mégis haza szalad, - a félelem kergeti, a bizonytalanság, - mert az igazságot is tanácsos minden módon védelmezni; azért a kellő napon hunyáskodva könyörög nálad, bár titkon kinevet.
 - Kíváncsi vagyok találmányodra, a nagy urak nyakába milyen pört akasztasz, melyért a vármegyeházba járjanak magyar szót tanulni. Ugyan nevetess meg egyszer, szeretném megtanulni jókedvű mesterségedet.
 - Nagyon hasonlítasz Tamáshoz.
 - Uj kiadásban.
 - Elengedem a nevetést, öreg, - a dolog nem tréfa, - hanem te is engedd el, hogy puskaporomat az országuton puffogassam el. Majd a nagy gyűlésen töltöm meg az ágyut, egyik füledet mindenesetre bedugd: nagyot fog szólni.
 - Találós mesében beszélsz, - nem értem mit akarsz.
 - Meg fogtok érteni, öreg, - s ha bolondot mondok, kidobtok a nótáriusságból, - mondjon okosabbat más.
- Faragó nem faggatta tovább a régi jó barátot, pipájából kiégett a dohány, a kocsis mellett ülő hajdut megbökte, hogy adjon másikat: egy pipaszó alatt a jó négy ló beér a megye székhelyére. Hosszabban hallgattak. Csillag elmélyedt terveibe, hátrahanyatlott a hintónak sarkába, szemeit behunyva rendezgette gondolatait a következő napra. Faragó azt hitte, hogy alszik, nem is háborgatta; hanem segített a véletlen, a kocsikerék egy lyukon megbillenve, a tollas hintón akkorát vetett, hogy a két jó barát összeütődött.
- Gyalázatos ut! Nyögi az alispán; mert szomszédjának könyöke oldalába döfött.
 - Nem te csináltad, barátom, semmi jogod sincs haragudni. Káromkodjék a paraszt, annak napszáma veszett kárba.
 - S ha kerekünk vagy tengelyünk összetörött volna?
 - Gyalog ballagnánk be a városba, kiszámitanánk ut közben, mennyit kér a kovács a kiigazításért? s kiderülne, hogy a tengelynek árán kikerült volna három esztendei vám a jó országuton, ha tudniillik, mi is méltóztatnánk egy pár forintocskát fizetni.
 - Mondasz valamit.
 - Felejtsd el, pajtás, - vékonyad megfájdult, kínodban mondog, hogy mi lett volna jobb. Holnap berendeled az uti biztost, irgalmatlan leszidod, az esze nélkül szalad ki a járásba, az eke mellől eltereltet egy egész falut, a nyakast a barázdára huzatja le, s minthogy ez a gaz paraszt ingyen nem szeret dolgozni, *kap valamit*, s meglátod, hogy az *adományért* kiegyengeti az országutat.
 - Épen bizony, mindjárt bothoz nyuljak.
 - Azt tagadd, hogy ez diákul irt törvényeinknél fogva teljes lehetetlen.

- Legyen igazad, a Corpus juris miatt egy hóbortos uti biztos mindezt véghez viheti.
- Köszönöm, az igazságot megvallottad, barátom. Ez csiklandozza bennem a másik kérdést. Ha gabonát küldesz be a városba két hetes eső után, mennyivel fizetsz többet, mint száraz időben?
- Tudom, miért kérdezed?
- Ha eltaláltad, - tréfából kérdezem azt is: nem veszed észre, hogy némely kiváltságunkat méreg drágán fizetjük, barátom?
- Ne a részeket tekintsd; hanem az egész jogot, mely minden teherviseléstől megment.
- A szentírás azt mondja: *nem szabad testünket megsértenünk*, - körmeinket mégis levagdadjuk
- szakálunkat borotváljuk.
- A szakál nem fáj.
- A borbély választja és borotválja. Hát a kit az inas borotvál a legéletlenebb borotvával?
- Te, ha a nemes vármegye hallaná mit fessegetsz itt tréfából?
- Magyarul mondtam el, - a bocskoros nemes nem hallja, a nagy ur nem érti.
- Már ezért megtanulna magyarul, azért jótállok; mert a ki egyet mond, többet is találna mondani.
- Olyan érzékenynek hiszed még a főurakat?
- Én úgy tapasztaltam, hogy a kinek fáj, az kiabálni szokott.
- Ej, ej, Tamás barátom, hitetlenséged hirtelen elmúlt, - mondja Csillag, - ezután magyarul fogunk beszélni a vármegyeházban.
- De miről?
- A mit az idő parancsol, a józan okosság, tulajdon hasznunk, a biztosabb jövő, a nemzeti életrevalóság.
- Meguntad eddigi nyugalmadat? Ellenségeket akarsz szerezni?
- Igen: a nyugalom halál, - a küzdelem élet; könnyű a választás, - kivált azt tudva, hogy a vándormadarak haza kerülnek; mert féltett érdekeikről fogunk szólni, s azt magyarul fogjuk megtámadni.
- De most már egészen értelek.
- Áldassék az Urnak neve; - mondja a főjegyző. - Ugy-e, még van ok, mi az itthon unatkozó nagy urat haza hozza, s az apák nyelvére megtanítja.
- Meggondoltad, mit akarsz csinálni?
- Hogy *Magyarországból csak úgy lesz valami, ha azt újra megteremtjük*.
- Kérdezd meg a nemességet sorban, kíván nagyobb ur lenni, mint most?
- Rád bízom a kérdést, szólítsd meg a nagy urakat sorban, de *magyarul*, hány érti meg, hogy mit kérdeztél tőle?
- Vajmi kevés lesz.
- Hányszor védtük meg számukra ez alkotmányt, hogy a váron belül jó dolguk legyen?
- Elképzelheted, keményen fogják védelmezni a fészket.

- Diákul fogják védelmezni?
- Mint eddig!
- Magyarul fogunk támadni, barátom, - s fogadom: rövid idő alatt haza jön nyelvet tanulni valamennyi. Jó mester a kényszerűség, - a legelső uszó ember akkor tanulta meg az uszást, mikor a vízbe pottyant.
- Ne felejtse, barátom, hogy a külföldön is becsületünkre vált, hogy a klasszikusok nyelvét annyira értették, mintha élő nyelvünk lett volna. Vedd el ezt: dicsőségünknek nagy részét vetted el.
- Ezen dicsőséget örömezt elengedem.
- Ne siess, barátom, - a klasszikus szépség Rómánál végződött el. Kétezer esztendő mulik el azóta, tudott-e a világ szebbet, magasabban járót kitalálni? Nyugodtan mondom: *nem!* A lélek már nem röpködhet magasabbra, - ezt mutatja a kétezer esztendő süllyedése. A világ lélekben nem emelkedett, alább szállt, - azért ha teremteni nem tudunk nagyobbat, ne tagadjuk meg a meglevőt.
- Ki mondja, hogy megvessük az ő kornak szépségeit?
- Te mondd!... állítja Faragó. Mátyás, a legnagyobb magyar király szeretettel ápolta hazánkban a klasszicitást, - ha országos viszonyokkal kötötte össze, a diák nyelvet kormányzási nyelvnek ő is meghagyta, az enyém és tied azon nyelven van törvényesen meghatározva, s egyáltalában lehetetlen az elaljasulás; - mert éppen az *enyém és tiednek* megvédése kényszerítette az urat a tanulásra, - és mivel ez fegyver volt a megvédésre: folyvást tanultak apáink.
- Én e szerint arra törekszem, hogy a tudatlanságot állandósítsam?
- Az a következés; mert ha nem kénytelen az ur joga miatt diákul tanulni: tudatlan is marad.
- Háttal vagyunk egymásnak, öreg! Tudományosságot akarok, de magyarul!
- A gyöpon maradsz, barátom, - nyelvünk gyalog jár.
- Csinálják már neki a szárnyakat a magyar poéták.
- Csiripolnak, mint a *verebek*, s legfőlebb a kéményig emelkedhetnek, éppen, mint a *verebek*.
- Olcsóra limitáld őket.
- Horatius, Virgilius, Ovidius kitaláltak előttük minden nagy gondolatot. Ne erőltessétek a világot, a nagyságot megszülte, értjük be vele.
- Ezzel be van fejezve minden nagyság?
- Ugy gondolom, örökre.
- Én más nagyságot is ösmerek még.
- Példának okáért?
- A nagy természetben, - a görög és római költők fölmásztak az égbe, a római és görög harcosok fél világot hódítottak meg, csak a föld maradt lábuk alatt miveletlen, ezt a rabszolgákra bízta. Itt az ideje, hogy háborút izenjük a földnek, - észszel kényszerítsük bővebb aratásra, hogy szolgáljon és illő béréért engedelmeskedjék.
- Ha nem ösmernélek, tehetetlennek mondanálak.

- Bátran mondhatod, - bár ránk ragadna e nyavalya, mert a nagy világ elkezdte az iparkodást; s ez az iparkodás az új világnak jelszava.
- Azt mondja Horatius: Boldog, ki szülőföldén, távol a gondoktól mint az ősök, az apai telket saját barmaival mivelheti, mentve minden adótól...
- Horatiusod nem szeretett adót fizetni!
- Meglehet; de vele Róma *nagyobb lett*.
- Köszönöm a felvilágosítást, - mondja Csillag, - Róma nagy volt hatalmában, nagyobb klasszikusaiban, - nekünk sem hatalmunk, sem nyelvünk; az önfentartásnak ösztöne parancsolja, hogy valamire mégis törekedjünk.

Az utolsó szavaknál a megyeházhoz értek. Befejezetlen maradt a beszélgetés, mely azonban éveknek munkatárgyát képezte: legyünk türelemmel, a folytatás következni fog.

A konferencia.

Egy józan eszű német kitalálta, hogy legbiztosabban gyógyul meg a beteg attól, *a mit be nem vesz*, és megalapította *a koplalási gyógymódot*. Ez az ember bizonyosan nálunk járt valamikor, s a főispánhoz hívták ebédre, ott undorodott meg a sok ételtől; mert a mi főispánjaink fontos kérdések alkalmával nagyon sokat és sokszor győztek az étlappal; mert a generalis gyűlés előtt való napon már kiadták az ebédre való meghívást, s mi természetesebb, hogy nem illik összeveszni azzal, kihez másnap ebédelni megyünk.

A főispán urak a nagygyűlés előtti napon délután tanácskozmányra szokták összehívni az előkelő táblabírókat, - itt bizalmas körben megemlítik a legfontosabb tárgyakat, kiosztották a szerepeket, ha ellenkezéstől féltek, s a mint ő méltóságaik itt fönnállva és körülsétálva beszélgettek a bizalmasokkal, ha valamelyik makacskodott valamiben, a főispán urak általában nagy szerencsével használták a fogást: *legyen holnap szerencsém egy kis barátságos ebédre*.

Faragó alispán ur Csillag Pállal együtt ment a főispánhoz, kinél tisztességes csoport volt már együtt, s jóízűen nevetgéltek könnyű beszéd tárgyak fölött; - vadászkalandokon, adomákon és ötleteken nevetgéltek, de hiányzott a fő ember, Csillag főjegyző, kiről általánosan hitték, hogy a tréfákban fölülmulthatatlan.

- Hol késnek ily sokáig? - mondja a főispán a két belépőnek.

- Idézési albákat készítettem, - mondja Faragó, - az esküdtek a múlt gyűléskor egészen kifogyasztottak.

- Hány százat irt alá ma? - kérdi a főispán mosolyogva.

- A szükségeseken kívül két csomót, mindegyik csomóban van száz.

- Előre megkésztve?

- Igen, méltóságos uram, - hogy az esküdt urak ne várokozzanak, előre szoktam tartogatni néhány százat, én a magam nevét írom, s aztán kiadom az írnokoknak, hogy írják rájuk: *idézésre való*, - ezt már röstelem firkálni.

- Egyszer megjárja, alispán ur, figyelmezteti a főispán, el talál veszteni egy csomót, mielőtt az *idézésre való* megjelelés a papiroson lenne, és egyszerre száz kötelezvénynyel rohanják meg.

- Az egész vármegye tudja, hogy senkinek sem vagyok adósa.

- Nem jó az aláírásokkal tréfálni, azok mindenre használhatók, s az aláíró ezer alkalmatlansággal fizeti meg tulságos bizalmát.

- Eddig nem történt semmi baj, méltóságos uram, ezutánra sem aggódom.

- Én semmi esetre sem tenném ki magamat a veszedelem lehetőségének.

- Ha megütöm magamat, azon tul vigyázni fogok, - most még nagyon hiszek azoknak becsületében, kikkel dolgom van, s jó, ha ezt ők is tudják, kétszeres vakmerőség volna a visszaélés.

- Alispán ur megtörhetlen; de ha megjárja, ne számítson részvétre, én fogom lehangosabban kinevetni.

Faragó alispán urnak vérében öröklött szokását hiába ostromolták az urak, megmaradt véleménye mellett; mert ő az ilyenekben hajthatatlan. Vékony hegyü tollal nem irt, az ő betűt rendszeren úgy írta, hogy két pontja volt, s a két pont közé egy vesszőt rántott. A főispánt főispánnak írta, uj csizmáját két napig hajdujával tipratta, mert azután nem érezte a nyomást, mentéjét végig begombolva viselte, nyakán a legforróbb nyári napon két nyakkendő volt, alól fehér, fölül fekete selyem, s a fehérnek köröskörül vékony szegélye látszott ki a fekete alól. Ezen szokások mind alkalmatlanok és vesződésesek lehettek - *másnak*, ő maga nem nélkülözhetette, s ez apróságok úgy összenőttek vele, hogy náluk nélkül képzelhetetlen volt.

Csak a főispánnak tűrte el, hogy az *albákért* leczkéztesse; de már ránczba szedte homlokát, ujjával nyakravalójába nyult, s nyakát igazgatta a feszes kötelékben, mintha valaki fojtogatná. Csillag jól látá barátjának izgalmát, azért a vitatásba szólt.

- Méltóságos uram! - kezdé Csillag, ösmertem egy embert, ki sohasem tudott úgy felöltözni, hogy valami ne hiányoznék az egészből, különösen pedig egy gombot még az uj ruháról is lekapart az első napon. Mindenki látta ezt a hibát; de nem tudták leszoktatni, s midőn egy csinos menyecske ártatlan jószívűségből a hiányzó gomb helyett egy másiknak fölvarrására kínálkozott, - a szokásaihoz makacsan ragaszkodó teljes komolysággal azt mondá: Ha az a bizonyos gomb nem hiányoznék, *nem én volnék én*.

A főispán észrevette, hogy a főjegyző alispán barátjáról akarja elvonni a figyelmet, sietett más tárgyra átugrani, s azt mondja a főjegyzőnek, némileg félre hiva:

- Köszönöm a figyelmeztetést, az alispán megharagudhatott volna, hogy szokásaiban zavarom.

- Helyette én köszönöm méltóságodnak ezen észrevételét. Faragó barátom testetül a multban él, szokásait is onnét hozta, s azokról lemondani nem tud. A rák természeti ösztönből megyen hátra felé, - ezt meg nem változtathatjuk; hanem a husa igen jó.

- Tökéletesen egy véleményben vagyunk, s mikor a kancellár szememre vetette, hogy megységnek első alispánja a nyiltparancsnak ellenállt, s a gyűlésnek föllosztatását kalapföltevéssel jelenté, iparkodtam fölvilágosítani, hogy a törvényekhez való szent ragaszkodásból tette; de a fejedelem iránt változhatlan hűséggel viseltetik.

- Az én kedves barátom egyenes ember, - mások bogarasnak mondanák; jellemzi a főjegyző, - hasonlít az angolnához, melynek hatalmas védeszköze az, hogy villanyos ütással távolítja el magától az idegen érintést. Megtámadták az alkotmányt, melyből ő el nem enged egy betűt, s maga módja szerint vágott vissza.

- Makacs az öreg, elhiszi főjegyző ur?

- Most méltóságod mondja annak, egykor mások fogják majd ezzel vádolni.

- *Vádolni?*

- Az én *öreg* barátom merev ember, - minden gondolata a mult, s onnét ki nem fogják egykönnyen mozditani. Én előre tudom, hogy sokan lesznek, kik igaztalan fogják vádolni; mert nálunk sem fönt, sem alant nem gondolkoznak arról, hogy mi a *meggyőződés*? A pehelyt a szellő kikapja az ablakon, és természeténél fogva a háztetőre emelkedik, - az ólmot ugyan-onnét dobják ki, s az a földre esik; mindkettőt benső tulajdonsága igazgatja, és benső ösztönének engedelmeskedik.

- Ne tréfáljon, főjegyző ur, - bizony megjárnam, ha azt igérném a kancellárnak, hogy makacsnak hitt első alispánom buzgó kormánypárti lenne: ez képzelhetetlen.

- Én megígérem méltóságodnak, sőt nagyobbbat mondok: Faragó holnap a legmérsékeltebb leszen a gyűlésen.

- Csiklandozni akar, főjegyző ur?

- Nem tudom, mennyire mulattatja méltóságodat az én ígéretem; de jót állok, hogy holnap a vármegyének legtulságosabb mérsékletét Faragó fogja kifejezni.

- Mivel hálálom meg az én kedves főjegyzőmnnek ezen jó hirt?

- Igen olcsón, kész-ingyen fogom ezt eszközölni, s az eredmény bebizonyítja, hogy méltóságod is azt fogja mondani: e fáradságomért semmi sem jár.

- Valami tréfán töri fejét, főjegyző ur? Előre is örvendek, holnap vigan fogunk ebédelni: reménylem, szerencsém lesz.

- Sajnálattal mondom, méltóságos uram – holnapra minden kegyességtől sziveskedjék fölmenteni, különben nem bizonyíthatnám be, hogy én mit sem érdelek azért, hogy Faragó föl hagyott az opponálással.

- Kulcsot ezen találós meséhez.

- Az ólom aláesik - terhe a földre huzza, - ez az előleges magyarázat: Faragó a megtestesült veszteglés, az önnak embere.

- Látom, nem akarunk vallani; nem illenék hozzám az asszonyi kíváncsiság. Elvárom a holnapot, addig keveredjünk össze a társasággal.

A tömegbe vegyült a főispán, s röviden elmondván, hogy a fejedelem megszüntetvén a nemzetnek sérelmét, reméli, hogy a szent egyetértés azonnal helyreáll. - Feledjük a sérelmeket, - a fejedelmek néha a külviszonyok miatt kénytelenek olyant cselekedni, mi idő szerént a törvényekre sérelmesnek látszik; holott későbbi magyarázatok tanuskodnának a legjobb szándékról. Holnap igen szép lenne a fejedelmet üdvözölni az atyai engedékenyséért...

- Jó, hogy méltóságod bizalmas körben mondja ezt. - Jegyzi meg Faragó. - Egyetértettem arra, hogy szabadságunk megmentése közben vigasztaljuk önmagunkat, hisz arra már Cato megtanított: *Balsorsban el ne csüggedjünk*. Bátorságra biztattam a nemes vármegyét, hogy szégyennel ne teljesedjék rajtunk Publius Syrusnak mondása: *Mindennap bűnhődik, a ki mindig fél*. Kitartásunknak jutalmát vettük, megmentettük tulajdonunkat, és őrizzük tovább hiven, s ha ezt visszakaptuk: nem jár érte köszönet. Férfihoz illő jelmondatot találok Ovenalishnak e mondatában: *Senkinek se hizelegj, légy mindenki iránt igaz és méltányos*. Ezt követtem és fogom követni mindig, azért, jobbat tanácsolok, hogy a gyűlésben ne hálálkodjunk; mert kinevet az ország.

A főispán nem erőltette tovább a tárgyat; mert az alispán hatalmas személy volt a megyében, s tanácsosabb volt az amugy is zaklatott kedélyeket megnyugodni engedni, mint az ellenkezésnek újabb táplálékot vetni.

- No, főjegyző ur, - mondja a főispán később Csillagnak, - kapaszkodjék e másfél mázsás ólomba.

- A mint mondám, úgy fog történni, - állítja Csillag, - méltóságod holnap ilyenkor Faragóba veti minden reményét, s mernék fogadni, hogy körülbelül előre fogalmazhatnám, minő szavakkal fogja méltóságod megírni a kanczellárnak, hogy megyéjében a kormánypártnak vezetője Faragó, a nyakas opponens, - kitől méltó volt félni.

Másnap a megyeterem megtelt a megyei nemességgel, - szilaj örömnilyánítás mutatkozék mindenfelől, hogy a jogsértésnek már vége, s a közvélemény abban egyezett meg, hogy hálálkodni nem fog. Ilyen viszonyok között, de amugy sem találkozott olyan, ki tulságos odaadásból arra akarta volna buzdítani a rendeket, hogy hosszú köszönetet küldjenek föl, - a főispán senkit sem kért, sőt örült, hogy ilyesmire nem is ajálkozott senki; mert a kudarcz igen világos leendett.

A gyűlésnek első tárgyain, a kanczellária és helytartótanács tudósítványain tul esvén a rendek, Faragó röviden mondá el, hogy az országos sérelem megorvoslása után nyugalom illeti a rendeket részben, egyszersmind más részben azon kötelesség, hogy az őrállásban ki ne fáradjanak, s ehhez a rendeknek erőt és egészséget kíván. Mindezt szokott szép diáksággal mondá el, a latin remekírók széles mondásaival ügyesen kiczifrázta, s nem csak nem volt feltűnő, de sőt igen megfoghatónak vélték, hogy valamint diák nyelven busultak a rendek, midőn a nyiltparancs jogaikat megsértette, ugy most is azon nyelven mondják el, hogy semmi bajunk. A *vivátok* elhangozván, Csillag kelt föl, s a rendeknek különös meglepetésére, a jelenlevő főuraknak valóságos rémületére, magyarul kezdé a megszólítást:

Méltóságos főispán ur!

Tekintetes karok és rendek!

Itt rövid szünetet hagyott a főjegyző, szemeit végig jártatá a csudálkozókön, aztán meglelégelve a meglepetést, csengő hangon folytató:

- A rendek örömben usznak, féltett szabadságuk ismét biztosan áll a régi alapon, mindenki haza készül, hogy az erős és hosszú küzdelmet ősi telkén kinyugodja. Jákob nem alhatott nyugodtabban az olajjal megkent kövön, mint aludnánk mi a Corpus jurison most, miután abból egy sort kitörülni nem engedünk; hanem ha álmunkban nekünk is lenyulnék a hosszú létra, s hogy kényelmünk ne zavartassék, apáink, a honfoglaló apák, sétálnának le hozzánk, s azon könyvnek, melyen oly jóizüen alszunk, holt nyelven irt betüit és szavait olvasgatnák, méltán kérdeznék: kevés volt a föld, mit vérünkkel hódítottunk meg, hogy annyiért sem volt méltó fejünkben megtartani Árpádnak nyelvét?

Szerzett jogainkért sok vért kiontottunk, a jog ősi karnak szerzeménye volt, s ma is az, a mire Árpádot Pusztaszeren apáink megesküdtették. A miben hasznunk volt, a miért zsiros falatokat kaptunk, a mi a magyar nemest ősi telken kis királylyá tette, megvédettük, mint az oroszlán martalékát, melylyel éhét akarja elverni. Erönket nem kiméltük abban, hogy mi legyünk az urak, és ne más; csodálatos egyetértésre buzdultunk, mikor a jogok asztaláról a tele tálat el akarta venni a hatalom; de nem tagadom, hogy harczunk és bátorságunk nem volt nemesebb a farkas küzdelménél, mikor éhe a falvak alá kergeti, közel az emberi fészekhez, hol a megevőért az emberi hatalomnak erejével kénytelen mérkőzni. Kérdezem a rendeket, azon csapás, mely jogainkat fenyegette, olyan csapás volt-e, mely miatt az egész nemzet busult? vagy fájdalmunk csak olyan volt, melyből a nagy tömeg nem érez semmit, annyit sem, a mennyiért szomszéd a szomszédot, ember az embert megsajnálja. Nem vesszük észre, ha mindent elveszítünk, a mit jognak irtak apáink, a nép nem fogja megsiratni; mit sajnáljon azon, a mi őt nyomta, - a mi az ő szenvedésének kutfeje, s azon tó volt, melybe panaszos könyüit sirta.

Kérdezzük meg önszivünket: a szabadság veszélyekor mint nemesek busultunk-e; mert hatalmunk, befolyásunk kisebb lesz? vagy megszólamlott bennünk az is, hogy magyarságunknak fáj valami? Képzeljünk egy embert, ki tiz nyelvet tanult meg, s mindenik nyelvet egyaránt tudja, ha ezen embernek lábszára eltörnék, az irtóztató fájdalomban melyik nyelven fogna panaszkodni? Bizonyosan az édes anyai nyelven, szivéből és a sértett tagból a fájdalom az

anyai nyelven törne ajkáig, hogy enyhítő szert kérjen. Mi még az általános érzést is megtagadtuk, diákul jajgattunk, s a mai napon örömről is e holt nyelven fejeztük ki.

Elfogadható volt a mentség, míg Európa együttesen használta e nyelvet; de midőn minden nemzet visszatért az anyai emlőre, s fönmaradásának ösztöne nem az, hogy jóllakják, hanem a nemzeti dicsőség. Lelkem lelődni készlet a nyomasztó terhet, az akarok lenni, minek teremtvé vagyok: visszakövetem anyai nyelvemnek jogát.

Azonban, tekintetes rendek, épen a mai napon említett megnyugvásban látok én nagy figyelmeztetést arra, hogy többé nincsen megnyugvás. Századokig küzdöttünk törökkel, tatárral, a pogány csordák rabszójától folyvást irtóztunk, s a nép, melynek erejével ellenségünket megvertük, ki parancsszavunk szerint engedelmessé roham a halálba, az a nép háromszáz esztendő óta nyögi mit vasvesszővel irtunk meg ellene a törvénykönyvben.

Mindent elvettünk tőle, a mit elvehettünk, s a mit el nem vehettünk, az édes anyai nyelvet, a nép megőrizte híven, mi pedig ellőktük. Kezdjük meg a háborút önmagunk ellen, vegyük ki a népet a járomból, segéljük emberi méltóságra, hogy neki is fájjon, a mi nekünk, és ő is örvendezzen azon, mi egy nemzetnek öröme lehet.

Országunkat a külföldi utazó aranybányának mondja, s mi a benne rejlő aranyat meg nem találjuk. Szép erkölcs a kevéssel való megelégedés, de a mely nemzet csillogni szeret, mint a miénk, az kevéssel nem elégedhetik meg, s én irtózom azon birtokostól, kinek csak szükségei szaporodnak, de jövedelme nem; mert annak függetlensége könnyen elmállik, s a szegényletes szegénység miatt játékszere lesz a hatalomnak. Mikor a nyiltparancs megengedte, hogy valamint az adót pengőben tartoznánk szedni, úgy tisztí fizetéseinket is pengőben fizettethetjük a nép pénzéből: a tanácsadó a jelenkező körülményekből okoskodott, hogy már sokan lehetnek, kik megszorultak, s a kövérebb falatért meghunyászkodnak. Ránk parancsolta az idő az iparkodást, többet kell már tudnunk, mint a mire professzoraink tanítottak, és anyagi függetlenségünkért az újabb kornak tudományát is el kell lesnünk, hogy ne gazdái, hanem parancsolói legyünk a földnek, mely kincseit rejtegeti.

A föld vetett magról ad valamit, vessünk bele pénzt is, hogy azt is teremje meg. *Nincsen áldás a robotos munkán*, ezt régen tudjuk, utaink gyalázatosak, igaz, semminkbe sem kerülnek. Törvényeink a terhet a parasztra rótták, mi semmivel sem tartozunk a köznek; de nem is boldogulunk, vizeink azon mederben kanyarognak, mit a teremtés óta maguknak ástak, s hány milliót nyelnek el a közvagyonból az áradások, még önmentségünkre sem tehetünk semmit; mert irtózunk kimondani az elvet, hogy a magunk javáért valamit adózzunk. Mi az elszegényedésre vagyunk kárhoztatva, míg fejlődésünket akadályozó törvényeinken nem változtatunk; azért én nem irtózom szembeszállni azokkal, kik a változtatást még világos hasznunkra is megtagadják; mert kiváltságainknak még rozsdáját is meg akarják menteni.

A nemzetek életében nincsen, és nem lehet megállapodás: haladni kénytelenítettünk. Szokásaink is változnak, ma költségesebben élünk, mint huszonöt évvel előbb, így a hiányt ki kell pótolnunk, vagy kerekünk megáll, mint a malomé, mely alól kiszáradt a víz, a mozgató erő. Megdőbbsenve tapasztalom, hogy épen a nemesség irtózik az észbeli törekvésektől. A családok elszaporodnak, a birtok apróbb részekre szakad, és sok jámbor inkább tengődik a tenyérszi földön, büszkeségét föl nem áldozza a munkásságot jutalmazó haszonnak, pedig végtére így is elmerül. Évenként tapasztaljuk, hogy nemesek jobbágy-telkekre szorulnak ki; lökjük el tehát a gátot, csináljunk olyan alkotmányt, mely mindenkinek ad jogot, és nem kecsgetet olyan büszkeséggel, mely okvetlen megöl.

Nem akarok még ma részletekre kiterjeszkedni, megelégszem azon általános kijelentéssel, hogy az ódon törvényt addig kívánom megtartatni, míg meg nem roml; de a mint

pusztulásunkat okozhatja, gyökerestől kilököm, és csinállok helyette ujat, jobbat. Erre pedig az ösztönöz, hogy nem annyira kiváltságos akarok lenni, mint polgárilag szabad; s inkább milliókkal vagyoniilag független, mint kevesekkel kiváltságos, de mindinkább függő.

Igy remélem elérhetni, hogy maholnap valóban nemzet leszünk, mely a nagyságra munkás erejénél fogva méltó, s ha majd nyelvünket megbecsüljük, földünket a haladásban megjavítottuk, és a személyes szabadságot közössé tettük, akkor mondhatjuk: független magyar nemzet vagyunk.

Az anyai nyelven elmondott szavakat „*éljenek*”-kel fogadta a jelenlevőknek nevezetesebb része, s ezentul a „*vívát*” örökre kipusztult.

A gyűlés eloszlott, a főispánt igen kevesen követték a mellékterembe, a többség Csillag Pált házáig kísérte, s még szállásán is hosszan maradtak azok, kik nem sokára mint pártbeliek környezték a haladási mozgalomban. A nagy ebédre, mint tudjuk, nem ment, hisz előre látta, hogy a főispánnak ilyen vendégre nem volt szüksége, azért köszönte meg a tegnapi meghívást.

A főispán teremébe érkezvén, izgalommal nézett vissza követőire, és elbámult, midőn Faragó alispánt legelsőnek látta.

- Alispán ur nem hagyott el? - kérdi a főispán diákul.

- Élő bizonyítványa vagyok önmagamnak, hogy méltóságodat akarom követni jövődőben.

- Ne csudálkozzék, alispán ur, hogy ez engem kedvesen lep meg, és épen ez enyhíti az előbbeni kedvezőtlen benyomást. Mi lelta a főjegyzőt?

- Meggyőződését követi, méltóságos uram.

- Elhiszem, hogy meggyőződésből beszél, - mondja a főispán, - de nem értem, hogy azon kiváltságosságot akarja megtámadni, melynek erős védelmében a megye valóban makacs volt, s a főjegyző feltűnőleg a legmakacsabbak közé tartozott.

- Mint én is, ezt is tessék mondani.

- Alispán ur is, - teszi hozzá a főispán - de ha alispán ur velem tart, azt következtetem, hogy a kiváltságot...

- Föl is, alá is védelmezem.

- Ezt a következetességet értem, megösmérem jeleül pedig fogadja jobbjomat.

Az előkelő földesurak mindannyian némán nézték a jelenetet, egy része nem értette a főjegyzőnek magyar szavait, a másik része értette, de nem bizott nyelvének folyékonyságában, azért nem fogta föl azonnal a csapást. A meglepetés után most tekintének össze, és az alispánnak megjelenését első reménysugárnak fogadák, mely a harczot folytathatónak jelzi.

- Alispán ur igen szoros barátságban él a főjegyzővel?

- Hihetőleg ezután is, méltóságos uram, mégsem merek ajálkozni, hogy őt visszatartóztathatom. Ő, mint mondtam, meggyőződésből beszél, ő hires gazda, milyen vidékünkben egy sincs, és a tapasztalásból tudja, hogy szorgalommal tetemesen sokszorozhatja a jövedelmet. Sok gyermeke van, így a kényszerűség hajtotta sokoldalú szemlélődésre, és előtte sok dolog lehetséges, mi másnak lehetetlen. Ez az oka, hogy mindenkit hajt és ösztönöz.

- Legyen szorgalmas, gazdálkodjék tetszése szerént, hagyja helybe a főispán, csak kiváltságainknak hagyjon békét.

- Föltételesen leszek méltóságoddal egy véleményen, - mondja Faragó. - Csillag barátom nem rajongó, mindennek tudja okát. Én egyben hibáztatom, s ez fogja utainkat elválasztani: a mire ő képes, arra mindenkit képesnek hisz, s ha a tömeget fölzaklatta, idő előtt bonthat meg olyan sarokkövet, mely nem csak kiváltságot, hanem az alkotmányt is kockáztatja. Ő magasan járó észszel van megáldva, s ezt közös tulajdonságnak véli. Szereti a haladást, ő arra képes; de a tömeget hihetőleg tulbecsüli, s én a rohamtól mindent féltek, és szent meggyőződésből fogok elébe állni, hogy el ne röpüljön.
- Csudálatos két ember, - mondja a főispán.
- Az alkalmazást nem értem, méltóságos uram.
- Váratlan a két jó barát ellenkező utra tér, tán örökre, vagy legalább hosszú időre. Egymást nem fogják megtéríteni, de becsülik egymást.
- Én így gondolkozom, - mondja Faragó nyugodtan, - miként gondolkozik ő: azt tőle fogom...
- Szolgálhatok felvilágosítással.
- Kíváncsi vagyok rá.
- Tegnap este őt a konferencián félrehívtam, s olyanról beszélgettünk, melynek folytán ő magyarázat nélkül azt mondá, hogy alispán ur egy huszonnégy óra alatt a mérsékelt részt fogja választani a legbecsületesebb meggyőződésből.
- Így lesz valami belőlünk, méltóságos uram: első kötelességünk tisztelni egymásnak meggyőződését, s kimondhatlan örvendek, hogy barátom így gondolkozik rólam.
- Én mondom, - állítja a főispán, - ritka két becsületes ember!

Pártalakulás.

Most még élő emberekkel bebizonyíthatom, hogy édes hazánkban a hazafiúságnak bebizonyítására egykor elég volt, ha valakinek *nagy szakála volt*. A régi alkotmánynak az utolsó porczikáig való megmentését elvégezhetjük nagy szóval, pénzbe nem került a beszéd, s hogy az utcán is lássák, ki az, kit a közönség tartozik megbámulni: czégérnek meghagyták a szakált, ezt süvegelték az emberek.

Akkor még egyetlenegy ujság jelent meg Pesten: Kulcsár Istvánnak „Nemzeti Ujsága”, ezt sem kínálta senki. Az előfizetési ivernek hire sem volt, tulbuzgó hazafi nem kapott a zsinórhoz, mikor kedves urambátyáimék közül valamelyik behuzta a pagát ultimóért a *zsidót*. - Meghalt írókat nem temettek el nemzeti költségen, - egyetlen adó volt, ha vándorkomédiások jöttek, s valamelyik csinosabb „*leányasszony*” bársonysipkát himzett, a kortinahuzó elárul-gatta tiz garasával a számokat, s a szinpadon a közönség szeme láttára játszották ki.

Olcsóbb nem lehetett a hazafiság, szó kellett hozzá, vad és bátor, meg a nagy szakál, mely azt jelentette, hogy nincsen az „*udvar*”-nak annyi aranya és ezüstje, a mennyiért az illető szakálasnak képehez engedné nyulni a borbélyt.

Csillag Pálnak indítványa fölzavarta a szomszédmegyéket. A kíváncsiak első hallásra megértették, hogy tanulásról is beszél, s hogy a nagy világgal akar haladni, melyről erősen állítá, hogy valamicskével többet tud mint uri magunk. Néhány gyűlésre eljöttek a szomszéd megyebeliek, s mint a főjegyző kimondá a *reform*-szót, rögtön megmagyarázta, hogy ez szónak rövidebb, mint ha a *református* atyafiakat kívánná érteni, - s jóval több, mint az eddigi handabanda, mely egyedül a kormányt szidta. Csillag békét hagyott Bécsnek, az atyafiaknak mondá el az igazságokat, s ez már azért is igen kapós volt, mert kevesebb veszélylyel járt, mint a kormányt szidni.

Aztán kecsegtette a gyengébb legényeket, hogy most már magyarul beszélgettek az ülésekben, a szó könnyebben engedelmeskedett, így mindenki elmondhatta nézetét, s tetszett az *éljen*. A méltóságos urak sokat elengedtek a rátartósdiból, kezét fogtak a megyebeli közép nemes-séggel, itt-ott *barátomnak* is mondtak egyeseket, - ez az éhes hiuságnak nyaláncsága lett. Hajdan legkövérebb tárgya volt a nagygyűlésnek a *huslimitáció*, - az anyjuk bekergette a gyűlésre az apjukot, hogy üssön a mérszárosok körmére, hadd adják olcsóbbért a hust. Ezen házi baj minden mozdulható tekintetes urat behajtott a megyegyűlésre, s ez alkalommal voltak népesebbek a gyűlések.

A főispán ur a *reformnak* első hírével Bécsbe rohant, benyitott a kancellár urhoz, s egy lélekzetvételre elmondá, hogy ördög jár a faluban, adjanak szentelt vizet, különben ő maga ugrik meg először. A kancellár ur államférfiához illő hidegvérrel hallgatta a részleteket, a főispánt megnyugtatta, hogy szükséges ellenszerről fog gondoskodni, egyszersmind kéri, várakozni, míg ő az államminisztértől, a hatalmas Metternichtől, visszajő.

- Kegyelmes uram, - mondja a kancellár a főispáni előterjesztésnek közlése után, - megváltozott a politikai élet, az európai haladási eszmék csirázni kezdenek a megyében.

- Vártam, hogy nyugot Európából az ár kelet felé fog hullámsani; de hogy így korán: az meglep.

- E századnak első negyedét fejeztük be, kegyelmes uram, - huszonöt évre majdnem későn érkezik!

- Az idő elegendő nagy, - azon nem csodálkozom; de hogy az alkotmány-sérelemre bekövetkezett kiengesztelődést nyomban új mozgalom is kövesse, mindenütt hihető volt, csak Magyarországon nem.

- Szabad könyörögnöm az értelmezésért.

- Emlékszik, kanczellár ur, mi történt Józsefnek halála után? A nemzet visszakapván jogait, hirtelen elcsöndesedett, ugyszólván ösztönszerűleg megnyugodott. A pozsonyi tánczvigalom alkalmával az urhölgyek a tánczteremben bódult lelkesüléssel tépték le idegen szabásu ruháikat, hangosan fogadták, hogy idegen mezt hordani többé nem fognak, - s e nagy zajra hirtelen csend következett, a kormány kerülte az összeütközést, és a fölbuzdulás magában lelohadt. A visszhang csak azt hangoztatja vissza, a mit belekiáltanak, - így számitottunk most is. - A fejedelem megszüntette a sérelmeket, s én bizton reméltem, hogy a sérelemben kifáradt nemesség nyugalomra hajtja fejét, s egy pár évtizedig nyugszik.

- Nem nyugtathatom meg kegyelmességedet: ezen elővélemény hajótörést szenvedett.

- Vizsgálunk kell az okokat, hogy a mozgalomnak állandóságát kikutathassuk, s a vizsgálódásnak eredményéhez mérjük az alkalmazandó rendszabályokat.

- Az erélyesség hiányáról nem fog vádolhatni kegyelmességed.

- Ön már a végsőnél van, - véli az államminiszter, - én a kezdetnek első lépésére sem merem kinyújtani lábamat.

- Szájhősködés az egész.

- Ha egy otromba paraszt állna a tömegek élén, - jogot és osztozást kérve a nagy uraktól, - erre az ön gondolata szerint erélylyel felelnénk, s az eszközöknek leghatásosabb nemét választanánk. Itt a parasztság hallgat, a nemesség maga beszél, és tulajdon jogát akarja csonkitani a népnek javára. Tulajdonából mindenki engedhet, ebben a nemességet kormány szempontból nem akadályozhatjuk meg; hanem hogy a teendőket jól intézzük, mint mondtam, az okok vizsgálatára szánjuk el magunkat.

A francia hadjárat alkalmával a nemesi fölkelés jó részben alkalmatlanná vált, a hadviselés rendszerezett tudomány lett, mely az erővel is kicsikart engedelmességnek alapján sokat, s ha lelkesüléssel párosul: hihetlent is képes eszközteni. Mi rendszeresen törekedtünk arra, hogy a nemesség huzódjék vissza a katonáskodástól; mert mi nem akarunk és nem akarhatunk egy nem tőlünk függő katonai szerkezetet, ha még oly gyarló lenne is különben. A nemesség belátta az újabb kornak igényeit, s inkább a *Ludoviceumot* alapítá, de terhes jogáról lemondani nem akart. A tanulásnak szükségessége szerint képezdét kívánt alapítani, hogy háborúnak esetében a nemzeti seregnek vezénylete a hadi tudományok színvonalán álljon. Erős indokok értették meg a nemességgel, hogy e téren a szerzett tudomány nélkülözhetlen, s tán voltak számitók, kik nagyobbab gondoltak a közönségesnél, így kitalálták, hogy egy főkatonai növelde a nemzet fölügyelete alatt igen sokra jó, - azért a tanulást hatalmasan sürgették.

Ne feledje ön, - mondja tovább az államminiszter a kanczellárnak, hogy a mint egy irányban fegyvernek mutatkozott a tudás, más irányban azt az illetők mellőzhetőnek gondolták volna, az uraknál nagyon előrehalad a nyelvmivelési ösztön, s a mi hallatlan másutt, önöknél minden idegen szót nélkülözni akarnak, minden eszmét tulajdon szavukkal kívánnak kifejezni. E *tisztogatásból* érthető a főszándék, alkalmassá tenni a nyelvet a tudományoknak minden ágára, így kétségtelen, hogy a tudásnak minden ágban való terjesztése előre ki van tűzve. Rég tudom, hogy íróik szaporodnak, nem haszon, - hanem leküzdhetlen lelkesülésből. Magasabb czélok, nemzeti nagyság itt a rugó, s a mi egyszer megszületett, növekedésre van utasítva.

- Nem akarom a politikai átalakulásnak azon előjeleit emlegetni, midőn az első rajongók még a mult században *titkon sugták* egymásnak a politikai hitelveket, még pedig úgy, hogy a kormányt előre ellenségnek hitték, s mint első ellenséget elemészteni akarták; - most a reformmozgalom hangosan szól, - s hihetőleg igen bölcsen így okoskodik: Mi adót is akarunk fizetni, - mi ezzel a kormánynak egyáltalában nem ártunk, tehát mi a kormányra nézve nem lehetünk veszélyesek azért, hogy egyéb jogainkból népünk javára egy részt elengedni akarunk.

Az újabb mozgalomnak emberei mindenekelőtt öntudatos emberek, s mivel a nagy világban megfogamzott eszméket akarják átültetni a hazai földre, működésük rendszeres is lesz, mely ha megindult, egykönnyen megállapodni nem fog. Elvben egy és más kérdéssel könnyen meg tudnék barátkozni; hanem az újabb eszmékben sok olyan van, mit a kormányzás föltétlen el nem fogadhat. Az újítások nem pusztán társadalmiak, egy részük átvág a kormányzatba, azért tudnunk kell mértékét, melynek vonalán túl a terjeszkedés ránk nézve nem kívánatos.

- Megint csak erélyességet ajánlok, kegyelmes uram!

- Az erélyesség nem mindig legalkalmasabb fegyver, - ezt tapasztalhatta ön az adó- és katonai ügyben, s hogy ott nem boldogultunk, egyszerű és való oka az, hogy mindenkinek jogát megsértettük, s a különben nagyon engedékeny főnemesség nem igen mert pártunkra állni. Mig a kérdés úgy állítható, hogy a kormány a védelmet nem kénytelen kormányeszközökkel erőszakolni, hanem vannak tömegek, melyek kezére járnak, ildomosan kerülöm az erélyt, - mert így olcsón jutunk az eredményhez. A reformot sürgetők nem jogot kérnek; hanem jogot akarnak fogyasztani. Ez, ha fáj, csak a nemességnek magának fájhat legérzékenyebben, - így a védelem- és ellenállásra maga a nemesség van ösztönözve, s még a mi több, épen a legvagyonosabb rész. Miért avatkozzunk közvetlen a vitába, mikor az érdeklett fél maga is kész a küzdelemre? Hadd küzdjenek egymás között, - könnyebben kormányzunk azokkal, kik egy nagy támaszt keresnek épen a kormányban.

Most figyeljen kegyed!

A küzdő felek közül azt gyámolítsuk, mely a támaszt bennünk keresi, és önkénytelen szövetségesünknek ajánlkozik, hogy a kormányzási érdekeket is védelmezni fogja. Én meglegszem *erély helyett* a biztos, az *érdekből származott szövetségessel*, s ha bár az adózási kérdésben nem egyeznek is érdekeink, de az együtteségnek is adjuk meg a magáét, az adózás kérdésében gyámolítsuk a mérsékelt részt, hogy legyen oka, miért védje érdekeinket.

- Értem kegyelmességednek gondolatát; hanem hogyan képzei majd a védelmet?

- Ugy, hogy a főurak a vármegyeháznak rendes vendégei lesznek.

- A külföldet fognák odahagyni?

- Eszeveszetten takarodnak haza; mert ide haza a pokróczot huzzák alóluk.

- Jó, - ezt is megengedem; veti ellen a kancellár, - hanem azt mondja meg, kegyelmes uram, hányadik tud magyar nyelven feleselni a vármegyeházban?

.....

E kérdés megakasztá a nagy államférfiut. Jól ismerte főurainkat, s hihetőleg kész előnyére vált a kormányzatnak, hogy a dus főurak a nyelvtől is elidegenedtek; de a hirtelen változott idő az előnyt hátránnyá változtatta, - a magyar nyelvet nem tudó főur a vármegyeházán keveset ér.

- A kérdés fontos, kancellár ur, - mondja Metternich halkán, - de már ezen fegyver kiesik kezünkől, a főurak kénytelenek a mi érdekünkben is megtanulni magyarul, minél hamarabb, annál jobb. A világnak új alakulásában a régi fogalmak és kormányzási előnyök elavulnak,

ujakat kell teremteni, hogy semmit se kénytelenítsünk erőszakolni. Európa századok óta aludt, a tegnap hasonlított a tegnapelőtthez, a ma a tegnaphoz, és a holnapi napot számitgatás nélkül kitalálhattuk. Ezen szunnyadási korszak befejeztetett, - erőszakos mozgalommal szakadt el a jelen a múlttól. Az anyagi ipar egykor csak keveset jelentő mesteremberi munka volt, most a teremtőerő óriási munkákat idéz elő; mert az ész megismerte hatalmát. Az ész negyedszázaddal előbb kizárólag a magasabb tudományt szolgálta és a politikát; most minden irányban termel, s irtózik azon hatásköröktől, melybe még a leghatalmasabb tehetségnek is magasabb kegyelem és pártfogás juttatott némi hasznót. Általános kezd lenni a tudás, fölébredt a törekvés, s anyagi téren a nagyság igen biztos és igen haszonhajtó. Igaz, a politikai tér is tágabb lett, és az egyenlősítési törekvés éles fegyver, - de tanácsos-e *lefojtani* mindent, hogy állandósítsuk a harczot? vagy az egyes csoportosultaknak érdekében szövetkezzünk, hogy a sebes rohanást mérsékelni tudjuk? Én ez utóbbit vélem helyesebbnek. Ha a magyar nemesség félti jogait, - küzdeni fog a támadás ellen, a kormányzattal karöltve jár, s nekünk azon megnyugvást adja, hogy a politikai forrongás fokozatosan fog lefolyni; nem rombol, s a birodalomnak főnnállását nem kockáztatja. Végül még azt mondom:

Azon párt, mely velünk szövetkezni fog, magában két részre oszlik. Az egyik rész mérsékelt, a haladást szívből kívánja, csak hogy óvatosan és fokozatosan. Ezen rész tudja, hogy a kormány csak szövetségese, és eszközül használ minket, úgy, mint mi őt. A másik rész semmit sem akar jogaiból elengedni, védelmünkért viszont mindenre kész mellettünk. E rész önmagát szereti odaadása szennyes, és a kormányzat az állandóságnak biztosságát ebben föl nem találhatja; mert ha a főérdek megszűnik, egyszerre elesik tőlünk, még a mérséklet számára sem tarthatjuk meg, kivéven azon nehányat, ki továbbra is tőlünk kéri az élnivaló mindennapi kenyeret. Az ellenzéknek hasonlóképen két árnyalata van: egyik a tulság, mely ma a földről egyszerre a napba szállna, s pörkölt szárnyakkal esnék vissza a földre. Ezen résznek tulsága a pusztításra is képes, - és én még sem félek tőle; mert e pártnak is van mérséklete, mely építeni akar. Én a két mérsékltre épitem a jövőndőt, a két öntudatos mérséklet jól ösmeri a főntartásnak, az állandóságnak szükségességét, - s e két mérséklet a párttusákban fog megalkudni egymással a lehetőségekre.

Hogy e küzdelem minő zajos lesz: mondanom fölösleges. A főnemesség a nagyobb cselekvésbe vonatik, s az ő dolga, hogy a küzdelemre képes legyen. Első sorban a nyelvbenei járatlanság lesz legkeményebb baja, - ebben rajta a kormányzat keveset segíthet, mert a megyékben a vitatásra nem erőszakolhatjuk a diák nyelvet. A véletlen meglepte a kormányt úgy, mint a főurakat. Ki gondolta volna egykor, hogy a megyei élet ennyire meg fog élénkülni? A lehetetlenséggel ne álljunk szembe, hagyjuk az ügyet természetes menetére, csak arra ügyeljünk, hogy a haladás fokozatos legyen, mely az állam kerekeit a törésig nem erőlteti. Ha ezt megakadályozhattuk: bölcsen kormányoztunk.

- Egyet kérdek még: igen nagyot, - mondja a kancellár, - ha a hübé meg szűnnék, s ezzel azon nagy érdek, mely a nemességet hozzánk köti, mi történik akkor?

- Ez egy pár évtizednek dolga, - ez betölti az én korszakomat. - Mondja Metternich, és hozzáteszi: - A hübé megszűnte után új politika kell: ám lássa más, miként fog kormányozni; de tanácslom, hogy az *megfeleljen a magyarok érdekének*.

Ez azon beszélgetés, melynek alapgondolatait egy szerencsés véletlen által tudhatta meg e korrajznak írója, s a följegyzést kötelességszerűleg teljesíti most.

A kancellár teljesen elfáradva ment vissza hivatali termeibe, s a főispánnal közölven a beszélgetést, kérdi a főispánt:

- Faragó az ellenzéknek feje volt az 1823-ki ellentállásnak?

- Gyakori jelentéseimből tudhatja ezt kegyelmességed.
- Mi változtatta meg e nyakas embernek gondolkodását, hogy oly hirtelen és minden átmenet nélkül vált el politikai barátaitól?
- Az átmenet nagyon is világos, kegyelmes uram! - Mondja a főispán. - Faragó ma ugyanazt folytatja, mit a híres ellenkezés alkalmával: akkor nem engedte az alkotmánysértést a *kormány ellenében*, - ma nem akarja engedni *lefelé*. Az irányadó eszme tökéletesen ugyanaz. Nem ő vált el társaitól, - a társak váltak el tőle; mert azok akarják megbontani a régit.
- Talán hiu ez az ember?
- Kegyelmességed azok közé sorolja, kik a kitüntetésekért hason is másznak?
- Egyik többre, a másik kevesebbre hajlandó.
- Faragó az ősi alkotmányt védi: ez nem ad okot azon föltevésre, hogy hiu. Legjobb barátja, az új ellenzéknek, vagy igazabban, a haladási pártnak feje egész becsüléssel mondja róla, hogy Faragó a kormánypártnak feje lesz - *teljes meggyőződésből*.
- Fölhasználjunk e meggyőződést, s ha főuraink szövetkezni fognak...
- Kénytelenek.
- E kényszerűségüknek úgy vesszük hasznát, ha az ügyet és érdekeinket védelmezni tudják.
- Jőjenek haza és tanuljanak meg magyarul; a régi politikát abba kell hagyni, kegyelmes uram.
- Ez magától értetődik, mások csinálták, a következők szerint igen ügyetlen, most aggódjanak.

A szűrös atyafiak.

A hatalomnak keleten rendes jelvényei vannak, ott a zsarnokság előre akar ijeszteni, hogy a közeledő féljen. A khinai mandarin, a török basa, külső jelekkel rémiti a járókelő népet; mert a hatalomnak hiusága, hogy mindenki tudja: hogy ő az, a ki üthet. Ázsiából származtunk, üres kézzel nem jöhettünk, s mert két csapatra oszlánk, az egyik nagyon parancsolt, a másik nagyon engedelmeskedett: el nem rejthettük hatalmunknak hiuságát, s a falu birájának ablaka alá volt századok óta helyezve a *kaloda* és a *deres*, hogy a tömeg reggeltől estig lássa, mi sors várhat reá.

Kapus János uramnak háza előtt állnak az emberijesztők, tiz esztendő óta a deresnek lábai mintegy lyukba mélyedtek, s ebből egy idegen gyaníthatá, hogy a tisztos hivatal rég óta nem vált el e küszöbtől. Röviden emlékeztetem az olvasót Kapus Jánosra, ki Csillag Pált még diákkorában fölvette maga mellé, s az élénk fiatal emberrel bizalmasan beszélt, egyszersmind megkérte, hogy máskor is megösmerje.

Sok víz lefolyt azóta a Dunán, Kapus Jánost az ég előbb egy fiuval áldotta meg. Az a fiu egyik megyei fővárosban végezte el a jogot, s a falunak csodájára, közel járt oda, hogy ur legyen, tekintetes ur, összekeveredhetik a többi posztóruhással, s nem látszik meg rajta, hogy az apja robotos paraszt, ekével turja a földet, s a kapanyéltól úgy megkeményedett a tenyere, hogy a paraszat tenyerében tartja, ha a szolgabíró ur pipára akar gyujtani.

A falu házában a hosszú asztalnak elején ül Kapus uram, alább néhány tanácsbeli könyököl az asztalra, s megtámasztják fejeiket, mert a bíró olyan okosat mond, hogy a tudatlanabbnak fejét oldalt nyomja. Kapus János elvégezvén a falu dolgait, örömet felelgetett a kérdezőknek, kik rendre kérdezték azt a czethalat, mely a földet tartja, az operencziát, melyen oly magas a hegy, hogy a rajta mászó kénytelen hason csuszni, hogy a csillagokat le ne dörgölje az égről, végre sok más után a hetedik gyereket, ki a föld alatti kincseket meglátja.

Hasonló táltos kérdésekre már megfelelt Kapus János, - a tudakozók lassan kikoptak a táltosokból, kezdtek apróbbakat kérdezni, s a többi közt azt mondja az egyik:

- Ne vétsek szómmal, bíró uram, ha kérdem, szégyenli a mi sorunkat, hogy fiát a diák iskolába adta?
- Talált-e már kelmed pénzt?
- Akárhányszor, bíró uram, felel a másik, - egyszer találtam négy garast még gyermekkoromban, - huszast is találtam, - sőt alig két hete tiz forintos bankót is találtam a városban a buzapiaczi sárban.
- Aztán ott hagyta kelmed a sárban?
- Nem bolondultam meg, hogy ott hagyjam.
- De ha tizezer forintot találna kelmed, azt a földön hagyná?
- Ha egy lábon kellene haza hoznom, mégis meghoznám.
- Mit csinálna kelmed annyi pénzzel? Egy millió forintot tehetne kend a szűrűjébe, mégis megismernék kelmeden, hogy paraszt.
- Ur lenne a fiam.

- Most megfelelt kend helyettem! - Mondja a bíró. - A gyermek Istennek ajándéka, s mikor fiammal megáldott, megörültem folytatásomnak. A fiu növekedett, beadtam iskolába, ott hamar eltanulta a tanítótól, a mit az tudott, s mivel a tanító maga mondá, hogy nálánál is több ember lehetne, azt gondoltam: hátha kincset találtam, - és szerettem volna tudni: mennyit ér? A fiu elvégezte a törvény-tudományt, már esztendők óta tanításból él, én nem adok neki semmit, - most hát elhiszem, hogy több ember nálamnál; mert én csak apámtól maradt örökségemmel tudtam előre menni. Kelmed talált kincsből akarná fiát urrá tenni, - én nem várok a taláalomra, nem kívánom, hogy más igaz szerzeményét elveszítse, s abból, másnak keserves kárával, legyen az én fiam ur; hanem könyv mellé állítottam, s ha válik belőle ember: a maga tudománya tette urrá.

- Én is gondolkodtam, hogy fiamat iskolába adom.

- Elkelt a kelmed kovásza, a gyerek itthon maradt.

- Félttem valamitől, bíró uram.

- Hogy több esze lesz, mint kelmednek?

- Hogy megszegyenli édes apját; mert az szűrben jár.

- Félig mást is gondolt kelmed, - okoskodik a bíró, - mindenkinek irigylő a jobb sorsot, még tulajdon gyermekének is; mert az különb ember lenne. A pap legtöbbet tanul, még is legtöbbet imádkozik a szegény emberért. A haldokló ágyon is az vigasztalja, - a legragadósabb nyavalyában leül a szegény embernek ágya mellé; mert tudománya megtanította az emberi szeretetre, s a kevélységet kiirtotta szívéből.

- Bíró uram fia nem lesz pap!

- A tisztelendő ur sem a fekete ruhája miatt tette le a kevélységet; hanem mivel okos ember.

Vége, hossza nem leendett a kerülgetésnek, ha meg nem lepi a beszélgetőket az ifjú Kapus, ki a városból most érkezett haza, s azonnal a tanácsházba sietett, és apjának nyakába borult. Megcsókolta a munkagyűrt jobbot, aztán az ösmerősökkel kezét fogván, leült apja mellé.

- Jókor jössz, fiam, - mondja az apa a vidám arcú fiúnak, - azt mondja itt a szomszédom, hogy apádat majd egykor megszegyenled?

- Látott-e, bátyám, leásott fenyőszálat, melyre a sok közül csak egy-kettő tudott fölmászni?

- Akárhányszor, - a múlt fehérvári vásárkor láttam egy legénykét, a fának sudaráról három rőf finom posztót, hat selyemkendőt hozott le, s mind az övé volt: mert ő tudott csak a fa sudaráig jutni.

- Ime, kedves bátyám, - mondja a fiu az öregebbet megbecsülve, - az a fiu azért kapta meg a posztót és a selyemkendőt, mert *legalulról* mászott föl a magasba, - én is örömmel tekintek le oda, honnét fölkapaszkodhattam.

- Mégis zokon esnék, ha valami született urfi azt mondaná: „barátom, az apád szűrben járt.”

- Könnyen felelnék rá; mert egy híres kardinálisnak, ki herczeg is volt, csufolódva mondván egy született herczeg, hogy a kardinálisnak apja kanász volt, azt felelte a főpap: „Igen, apám kanász volt, és én mégis herczeggé lettem; hanem ha az uré lett volna kanász, maga is csak kanász maradt volna.”

- Egy lábbal mégis közelebb áll majd uramöcsém az urakhoz. Mondja keserűséggel a vitázó tanácsbeli.

- Ellenségnek nézi, bátyám, az urakat?

- Mi huzzuk a terhet. Mondja sötéten amaz.

- Mázsáljuk meg terheinket, bátyám, - okoskodik az ifju, - én álló tiz esztendő óta járom az iskolákat, velem együtt jár száz meg száz urfi, - a sok könyvet elvásítottuk, sok éjszakán át virrasztottam a könyv mellett, s ez még mind nem elég, hogy megsüttethessem a fehér kenyeret. Most én még semmi sem vagyok, boltot nem nyithatok, mint a kereskedő, műhelyem nincsen, mint a mesterembernek, még annyi sem vagyok, mint az inasságból fölszabadult legény, pedig tiz esztendő óta tanulok; - mit irigyelne tőlem, bátyám?

- Egyszer mégis ur lesz, öcsémuram.

- Az a szándékom. A szántóvető megmivelte földjét, a magot elvetette, s hónapok múlva kimegyen földjére, hogy a sárga kalászatot learassa. Követeli a földtől, hogy a fáradságért fizessen meg, s jaj volna annak, ki helyette akarná a kéréket elszedni; mert azé a gyümölcs, a ki a magot földjébe vetette. Sokat fáradtam, sokat is kell még fáradnom: kérdem bátyámat, nem érdemlek-e többet, mint a szolgálgyerek, ki a libaőrzés mellett nőtt föl az ekeszarvához?

- Szent igaz, hogy a tanulás nehéz munka.

- Mikor dobolták ki, hogy a tanulás tilos?

- Biz azt nem dobolták ki.

- Én el mertem indulni a hosszú utra, - még most is utazom, - kikérem béremet a sorstól, s olyan gyümölcsöt követelek, a minő magot vetettem, - így, hihetőleg, valamikor ur is lehetek.

- Meg is érdemli.

- Ekképen hiszi bátyám, hogy ingyen nem adják a jobb módot; azért, ha nem rösteli hallgatni, mást is mondok. - A természetben semmi sincsen hiába, - a tuzok nagy, ha megfoghatjuk, megesszük, - fecske millió meg millió van, husát nem eszszük meg, hát mi haszna van? Azt mondja a tudomány, hogy az ártalmas bogarakat pusztítja el. Az ember ura mindennek a földön; de az emberek egymás között mennyiféleképpen különböznek, - egy rész földmivelő, más rész mesterember, hány orvos, ügyvéd, gyógyszerész és egyéb van? - most mondja meg, bátyám, - melyik nélkül lehetünk el? A mesteremberek közül a szabó fölösleges vagy a csizmadia? A takács vagy az asztalos? Az ügyvédséget töröljük el vagy az orvosokat? A mérnök haszontalan vagy az a könyvcsináló, ki a tapasztalatokat írja össze, hogy az emberiség el ne feledje, a mit jót vagy rosszat már kipróbált? Én azt hiszem, mindenikre van szükség, és hogy mindenik alkalmas legyen azoknak szolgálni, kik rászorulnak, hosszan kell a kiválasztott tudományt vagy mesterséget megtanulnia; mert ha ügyetlen, bizonyosan fölkapik az álla. Igen; de még másra is van szükség. Mi a mi országunkban magyarok vagyunk, egy csoportban összetartunk; de más ország és más nép is van, - sokféleért összekaphatunk, e miatt katona kell. A tisztnek több eszének kell lenni, hogy a legénységet okosan vezethesse, - hát a fővezér mit tartozik tudni, hogy megvédelmezhesse a hazát? Külsejük szerint ezek mind urak, kiket jobb dolgukért a napszámos megirigyelhet; hanem, kérdem bátyámat, melyiknek helyébe merne oda állni, hogy a helyett elvégzi a fejbeli munkát? Az orvos helyén megölné a beteget, az ügyvéd helyén elvesztené az igazságot, mint ügyetlen katonatiszt hiába öletné meg embereit, s mint tudatlan fővezér az ellenséget a hazára eresztené, hogy mindenükből kipusztítson. Most mondja meg: ingyen van az uraság?

- Ezekre nagy szükségünk van, uramöcsém, - mondja megnyugodva a másik; hanem azt mondja meg, kérem, miért csináltak az urak olyan kemény törvényeket a szegény jobbágy ellen?

- Meg tudja mondani, bátyám, mikor csinálták azon törvényeket?

- Mindegy, akármikor, mi érezzük, hogy fáj.

- Nem mindegy, - a terhet 1514-ben, tehát háromszáz esztendővel előbb mérték a jobbágyra egy olyan lázadás után, melyben a nép vadabb volt a baromnál.

- Háromszáz esztendőös büntetést nehéz elviselni, - és eltarthat...

- Lassan!... Mondja az ifju megkapva az ellenkezőnek kezét,... apám mellett ülök, vele együtt paraszt vagyok, - higye el nekem bátyám, hogy apámat meg nem csalom. A mostani urak nem hoztak vértörvényeket, - sőt hallhatták hírét, midőn a kormány az adót pengőpénzben akarta kivetni a népre, a vármegyék ellenálltak, a tisztviselők odahagyták hivatalaikat, s még a katonasággal sem bírhatták rá, hogy a népet megterhelni engedjék. A fenyegetéstől nem rettentek meg a vármegyék, hosszú ideig tartó tömlöczözésekkel rémitették a nemességet, még sem engedett, s jobbágyságot a nagyobb nyomástól megvédelmezte. Elhiszi-e, mikor én mondom?

A másik lesüté szemeit, felelni nem akart vagy nem tudott, s e miatt az ifju élénken megragadá kezét.

- Ha vén asszony hazudna kilencz farku kutyát, hat lábu tehenet, azt elhinnék itt a falun; én az igazat mondom, erre elhallgat, bátyám?

A másik fölnézett.

- Bátyám! Sok urfi között jártam, egynémelyik haragjában paraszt származásomat hordta elő, - ez soha sem fáj, mert tanítóim s az érdemesebb tanulók épen ezért dicsértek; hanem midőn megálltam a bucsuhelyeken és a vásárban, hol kiterített ponyván pénzért árulják a népnek az ostobaságot, s a papirosáruló nevetve mondja azon kérdésemre, hogy a parasztnak csak ostobaságot lehet eladni, - akkor, akkor, édes bátyám, kipirult két orcám! - Nem az ur a mi ellenségünk, hanem a tudatlanság, mely a jót még remélni sem engedi...

- Melyik jót?

- A melyik lassankint elkövetkezik; mert uraink a háromszáz esztendő előtt hozott véres törvényeket el akarják törölni, - van nekünk egyéb bajunk, mint hogy egymásnak ellenségei maradjunk.

- Egymásnak ellenségei?

- Igen, - most azok vagyunk, s van a ki nem szereti, hogy összebéküljünk.

- Miért?

- A békésen megosztott atyafiaktól nem élhetnek a prókátorok, - ez a magyarázat, - a többi diáku van.

- Egyet kérdek hát uramöcsémtől, - mondja a vitatkozó, - meg merné-e kérni egy vármegye urának lányát?

- Erre nem gondoltam még.

- No, ha a vármegye ura összekeveredik velünk - akkor sokat elhiszek!

Ösmerkedés.

A részeges ember pénzért venné meg más embernek szomját, hogy még többet ihassék; mert a szenvedély kielégíthetetlen. Az ember ösztönszerűleg engedelmeskedik a benső nyomásnak, ekkép öli meg vagy emeli az embert a megmagyarázhatlan ösztön, mely fogantatásunkkor belénk oltatott.

Kapus Imre megfelelt az apai várakozásnak, a tudást ösmerte meg ama rendkívüli hatalomnak, mely parancsoló ura a körülményeknek, s hogy az egyénben az akarat legtöbbet végrehajthat, s az utolsó sorból, onnét leghátulról, fokozatosan előbbre viszi. Az előmenetelért nem kell embert ölni, mint a harciasabb századokban, hanem a tudást megszerzi, s ezzel megáll a mérleg előtt, mely szerint az egyénnek értékét szokta meghatározni a világ, s követeli a helyet, mely őt megilleti.

Páratlan könnyű felfogása igen korán magába ölelte a szakmai munkát. Első eredménye az volt a szerencsés fölfogásnak, hogy társait az oskolapadon korán megelőzte, s a parasztyereket kénytelen-kelletlen maguk fölött látták a társak. Egyelőre jócskán elkábitá a fiút, hogy társai mintegy félnek tőle, kivel versenyezni nem lehet; mert folyvást a könyveket bujja. Ez okozta, hogy kerülték is; mert a pajtáság örömeitől türi az olyant, ki némely órában pajkosságra is vállalkozik, s nem akar eleven szent lenni a néha vásott jó kedvűek között.

Föleszmélt a fiu, a tanulásban kerülté lassankint a mohóságot, mely a vetélykedés miatt önként rabja lesz a betűfalásnak, melyben a szorgalom gyávaságig megy, s fél, hogy kevesebb nem elég. Nyugalmasabb lőn, s ha már átértette a földadványt, kisietett a vig czimborák közé, zajgott a többivel. Az élénk pajtáskodásban más leczkét tanult meg, a fiuk némelyikének választékosabb modorát, s a mint némelyek a legélénkebb zajban is megkülönbözteték benne a legkitünőbbet: észrevette, hogy ezek már hazulról is hoztak valamit, különbet az iskolai bizalmasságnál, mely a hasonszőrűek között megenged minden nyersséget.

Véletlen két pajtást látott almát enni. Az egyik előreránta zsebéből egy béresökölnyi pogácsaalmát, száját egész az elrepedésig föltátotta, s minden kapafogával megrohanta a nagy gyümölcsöt, hogy hamar befalhassa. Közvetlen a falánk mellett állt egy másik, az a maga almáját előbb vigyázva meghámozta, aztán a legelső szeletet levágván, késhegyre bökte, s így nyújtá épen ő neki, hogy őt is részesitse.

- *Köszönöm!* - mondja ő ellenállhatlan kényszerűséggel; mert a gyengédségben mindig erős a követelés, hogy viszonzottassék, s tán először érzé életében, hogy önmagától talált ki valamit, a helyest, az illendőt, mi nem rendes leczke, hanem előny. A másik pajtás már elharapta felét a nagy pogácsaalmának, nagy hasábot szakított le a gyümölcsből, s midőn észrevette, hogy a legjobb diákot más megkinálta, hirtelen odatartá ő is a megmaradt részt, s egy adag jóság-, de két adag faragatlansággal mondja a pajtásnak:

- *Harapj belőle.*

Hirtelen elpirult, a kínálásnak különbsége oly kirívó, hogy a hiányzót egyszerre kitalálta. A paraszt darabosságnak kérge lehullott lelkéről, megtalálta a modornak kiválóságát, s az odakinált almából a még kezében levő késsel egy kicsiny szeletet vágott le.

Egy perczen, két véletlen alkalomban átalakult, mint a selyembogár, mely idomtalan barna kergéből fehér szárnyakkal kel ki, s alakulását bevégezi. Most látta, hogy a tanár a könyveknek titkát magyarázza csak, a fajankóságot az élet simítja le, ha van elegendő lágyságunk, hogy a finomabb idomokat elfogadhassuk. Folytonosan észlelte, mennyi és mekkora a különbség

egyeselek között, s bámulandó gyorsan idomult azon példányok szerint, melyek az élénkségekben hasonlóak voltak társaikhoz, de modorukban nem voltak oly esetlenek, mint egy hasáb fa, mely ott marad, a hova esik.

Most tört ki a nemesebb szenvedélynek elolthatlan szomja, az önképzés. Az éjnek csöndes óráiban összeolvassa a szépirodalmi könyveket, s midőn a forrás kimerült, az idegen nyelvek tanulásához fogott, hogy a kis patak helyett a tengerből merithessen többet. Korával fokozatosan haladt a művelődésben, tanulmányainak bevégeztével a társadalmi műveltségnek előnyeit is megszerezte, a világ-nyelveket jól értette, s a kortársak mint legreményteljesebb pályatársukat tekinték.

Legtöbb fiatal ember megijed, mikor bevágja maga után az iskolaajtót. Legtöbb fiatal ember hasonlít a kalitkában növelkedett kanárimadarhoz, kívánczik a nagy világba, s ha kiszabadul, ijedtében vesz el; mert nagyobb madarakat is lát, mint ő volt a kalitkában. Sok fiatal ember igen derék gyerek, a professzor ur után mindent megcsinál, de úgy megszokja az engedelmességet, hogy el sem képzelheti, mikor kezdhethé el ő maga a parancsolást. Kapus Imre nagyon korán önállóságra vergődött, az első napon, melyen apja a városban hagyta s kezébe adta a festetlen ládának kulcsát, mely egyszerű ruhadarabjait zárta el, már elkezdődék önállósága. Neki kulcsa van, azzal elzárhat és kinyithat, rendelkezhetik valamiről, s abban senki sem akadályozhatja.

Senki sem vigyázott rá, azt a néhány rézkrajczárt, mit anyja az elváláskor siránkozva dugaszolt zsebébe, maga kezelhette. Könnyű volt darabszám összeszámítani, mindössze harmincz darab rézkrajczár, harmincz nap alatt elfogy, ha naponként csak egyetlen darabot ad is ki. Ezen számítás megijeszté; mert harmincz nap múlva egy darab sem marad, s fölébreszté a másik gondolatot, hogy most az első napon tesz úgy, mint harmincz nap múlva, mikor már semmi sem maradna: nem ad ki egy krajczárt sem, s a hónapnak végével még minden pénze meglesz.

Igy fejlődött benne az önállóság, s mert a legkisebb akarattal is lehet eredményre vergődni, (a hangya a legkisebb száraz ágak parányi részecskéjével segíti készíteni a nagy halmot,) nagyon korán tapasztalta, hogy az akarat hatalom is. Nem a világtól várt, a világ a kunyorálónak alamizsnát, a szolgáléleknél kinyalni való tányérát ad; hanem könyökeiben bízott, hogy a nagy tömeg között helyet szorít magának; mert a kinek csizma kell, mulhatlan a csizmadiasátorok közé megyen, s a látszólag legjobban fogja kezdeni az alkut.

A jogászéletet bevégezvén, egy pár hónapi nyugalmat kívánt szülőinél. Az anya egyszerűségében kevésbé tudta fölfogni fiát, örült, hogy az gyengéden megölelte, s uriasan fehér kezeivel barnult arcát összesimogatta. Mindig félt az anya, hogy a fészekből korán kiröppent madárnak idegen lesz az egykori fészek, s mivel kellemesen csalódott, ezerszeresen boldog volt a bódító mámorban, hogy az ő szülötte, a másoktól megiriglyelt gyermek odaadással hajtja fejét anyjának keblére.

Biró uram nem érzelgett, hosszú sörje pipaszárából kikapóffentvén egy maroknyi füstöt, homlokáról föltaszítá a süveget, és néha lopva legeltette szemét a szép ifjun, ki ruhája szerint ur, hanem arcszínében az életerőt, nem lehet tagadni, a faluból kapta. Nem faggatta az ifjut ügyetlen kérdésekkel, beszéd közben úgy is eleget mondott a fiu, mely az apának új volt, s hogy gyermeke tudja, nagyon kielégítette.

A legegyszerűbb paraszt ember is megtanulja hosszú hallás után az öreg misét, a diák szavak megmaradnak agyában, s mindig vágyik tudni, hogy mit jelentenek azok. Ez az egy kíváncsiság tört ki az öregből, s a misét az ifju végig megmagyarázta apjának.

- Nagy tudomány az a diák szó! - Mondja az öreg.

- A ki szépen tudja! - jegyzi meg a fiu.

- Kétfélekép is lehet?

- Százféleképen is, édes apám, - magyarázza a fiu, - a nyelvnek is sokféle ruhája van, s a ki szebben öltözteti a mondanivalót, az tudja jobban. Már ha most azt akarnám mondani magyarul: *de meleg van*, annyifélekép mondhatom, ahányféle emberrel beszélek. A kis-asszonynak azt mondanám, a mit a vers mond:

A fönnjáró napnak aranyos sugára
Piros rózsákat csalt a leány arczára.

a tekintetes urnak úgy mondanám: *kábitó a meleg*, édes apám azt mondaná nekem: *fiam, megsülünk ma*, a kisbíró pedig nem válogatná a szót, hanem azt mondaná: *disznót lehetne pörkölni a napnál*. Valamennyi egyet mondana magyarul, a *meleget* mégis mindenik máskép, az urfi szépen, a kisbíró csunyán.

- Igazad van, fiam, ha a szolgabíróval beszélek, én jobban megválogatom a szót, és szinte elfáradok a válogatásban.

- Így van az diákul is, édes apám, a válogatás a nehéz, s a ki könnyen válogatja, az tudja legjobban, és úgy válogatja, hogy az sem érti, ki minden diákszót tud.

- Furcsa biz az, fiam, most tudom, hogy könnyebb káromkodni, mint szépen beszélni.

- De apám megértette a *meleget* mindenféleképen?

- Hogy ne érteném, mikor magyarul mondod.

- Ezt akarom most megmagyarázni édes apámnak, hogy nincsen olyan nép, mint a miénk; mert ez úgy beszél, mint a könyvet írják.

- Más nép nem úgy beszél?

- Más nép azt a nyelvet nem érti, a mi a könyvben van, s a ki a könyv szerint tanulta nyelvét, nem érti meg a népet.

- Összevesznek azok, fiam?

- Nem veszhetnek össze, édes apám, mert nem értik egymást.

- Még sem vagyunk mi a legutolsók a föld hátán!

- Ezt akartam mondani, édes apám, s abban van a mi erőnk, ha a mi népünk tanulni akarna, készen a kanala, melylyel merithet a tálból; pedig, hej, az a tál tele van, és szabad belőle kanalazni.

- Fiam! - mondja az apa szokatlan boldogsággal, - te többet tudsz apádnál, megértetted úgy-e, hogy nem az uraság, hanem a tudásért eresztettelek el az eke mellől?

- Apám, - mondja az ifju apjához hajolva, - régen értem én már. Az ekeszarv, a kaszanyél is nehéz, az a tanulás is. Mindegy lenne, akármelyikért kapom a mindennapi kenyeret, - a mit visszafizethetek kamatban édes apámnak, elkezdem visszafizetni. Nem az ösztönzött engem a tanulásra, hogy a falun megirigyeljék, milyen ur válnék belőlem; hanem hogy lássák az urfiak, hogy a parasztyereknek fejébe is belefér a diákszó, s mint a méh, messzeföldről visszatér a kashoz, hazahozom a nép közé a tudást.

- Fiam, áldjon meg az Isten, - mondja az öreg, midőn a fiu apjának keze után nyult, hihetőleg, hogy megcsókolja, az öreg pedig erősen megfogá a kezét, hogy amaz meg ne csókolhassa, - ki van fizetve tartozásod,... légy...

- ... Én mondom meg, hogy mi leszek, édes apám, - vág a fiu apjának szavába, - az leszek, a mire most minden jóra való ur törekszik, a miről a szántóvető gondolatban sem tudja, hogy mi az: *ember akarok lenni, apám*, ez most a legszebb és a legnehezebb tudomány; mert erről nem irtak még könyvet.

Még össze volt kapcsolva a két kéz, mikor a bírólak előtt négy lovas hintó állt meg, melyből Csillag Pál főjegyző ur messziről köszönté a bírót.

- Bíró uram, jó napot.

- Isten meghozta a tekintetes urat! - Üdvözli az öreg az érkező elé sietve, s megkérte, méltóztatnék a szobába sétálni.

Az ifju tiszteletteljesen köszönté a főjegyzőt, a szobába kísérté, s épen be akará magát mutatni, midőn a főjegyző kezét nyujtva mondja:

- A kíváncsiság hozott be, barátom, önt kívántam megösmerni; remélem, eltaláltam, hogy ön az öregnek fia?

- Meglep, hogy a tekintetes ur figyelmére méltat.

- Nagyon természetes a figyelem, tudtam, hogy az öreg oskoláztatta kegyedet, alkalmilag találkoztam a tanár urakkal, kik kegyedről egyetmást mondtak, s nehogy más megye kapja el orrunk elől, én akarom az ujonczot elfogni.

- A tanár urak legfőlebb a leczkefölmondásból mondhattak ajánlót.

- Semmi leczke, fiatal barátom, az iskola legtöbbnyire szajkókat ad, ilyeneket nélkülözhetünk. Mászt mondtak a tanárok, hogy ön tud már a földön is járni.

- Nem szoktathattam magamat a tulkapaszkodásra, tudom, honnét indultam el a nagy világnak.

- Egy kis mesét, barátom, én már így szoktam, - mondja a főjegyző. - A mint az Isten megteremtette a világot, a mezőt betarkázta virágaival. A tányérbél széles pofájával a hosszú szárról fölmagasodván, elbizakodva nézett az apróbb virágokra, aztán megvetvén őket a magasból, folyvást a napba nézett, míg a kis százszorszép a bokrok között bujkált. Egy darabig irigylé a százszorszép a tányérbélvirágot, hogy folyvást a napot követi; de a mint észrevette, hogy éjszaka a holdvilágot is oly szolgamódon követte, megszegyenlé a nagy kamasznak hitványságát és még inkább a bokrok közé huzódott. Ekkor meglátván Isten a szerény virágot, vigasztalólag mondá neki: ne busulj, kis virágom, az emberek meg fognak keresni a bokorban is: a tányérbél hosszú szárán aszik össze, téged pedig bokrétába fűznek. Eddig a mese, barátom, e példának nyomán keresem föl, s ha őszinte jóakaróra van szüksége, annak beállok én önmagáért és hasonló mértékben derék apjáért, kinek be akarom bizonyítani, hogy a ruhák különbözők lehetnek, de az ember lélekben mind egyforma.

- Nem tudok olyan szép mesét mondani, mint tekintetes ur, - mondja a fiu, - de ha szívembe látna, a hálát nagy betűkkel látná fölírva.

- Fiatal barátom, kemény kíséret vár önre. Az élet elhozza próbáit, ha ön a törvényben megtanulta a különbséget az osztályok között, és szívében gyűlölet van, úgy ne reméljen örömekeket; ha azonban képes ön várakozni, úgy megérheti, hogy ez országban csak az a

különbség lesz: ép lelkű vagy pedig hitvány ember. Erre törekszem én és sok más; ha tanu akar lenni, a hosszú pályára ön is hivatalos.

- Atyámat kell tanuságtételre kérnem, ő nem rég mondá, hogy megértett engem.

- Ér-e az apa tanusága gyermeke mellett?

- Ér azé a derék emberé, kit huszszor választottak meg bírónak.

- De boldog vagyok, tekintetes uram.

- Boldogabbak is leszünk bíró uram, addig is kérem, hogy fiatal barátomat ereszsze el a napokban hozzám.

- Holnap mindjárt elmehet, tekintetes uram.

- Köszönöm a bizalmat, bíró uram; így mára végeztem, s minthogy az alispán a szomszéd határban vár reám, azt kérdem, nem mehetnék rövidebb uton; mert az országut messze elkanyarodik?

Itt a bíró megmagyarázta a dülőutakat; de tanácsolta, hogy éjjel arra ne járjon; mert néhol ingoványos a hely, a könnyen hajló hintó hamar oldalt esik. A főjegyző még egyszer elmondatá az utváltozásokat, aztán mindkettővel lelkesen kezét szorítva, kocsira ült, s a rövidebb uton ment el a szomszéd határba.

Egy csomó aláírás.

A világ forgásába minden dolog következetesen beillik, a tudósok bölcsesége, a tudatlanok ostobasága. Ezen nyomon kimondhatlan nagy számú apróságot előszámlálhatnánk, melyek a világnak sorsára elhatározó befolyást gyakoroltak. Egy párisi varga elkésett egy pár csizmának készítésével, s ez alatt Napoleon ezredes jobban meggondolta föltett szándékát, nem ment török szolgálatba. Az események lehetnek kicsinyek; de következményeik nagyok.

Kapus Imre jókor kocsira ült, a nappali nagy meleg miatt reggel ment el a látogatásra, a cselédet aztán biztatta, hogy a legrövidebb utat válassza. A legrövidebb ut történetesen az volt, melyen a főjegyző tegnap utazott. Imrének az jutott eszébe, hogy az ingoványos körül nem dült-e föl a kocsi? E gondolat fokozatosan éledt épen az ingoványos részig, s minthogy a kocsis itt lassabban hajtott, Imre a nyomokat vizsgálta. Egy helyütt a kocsis kikerült a vágásból, hogy az ingoványosabb helyen el ne vágjon a kerék. Imre kérde a kocsist:

- Miért kerülsz oly nagyot?

- Tegnap itt fölfordult valaki, a mint látom a nyomokból, s több embernyom látszik, mint kerékvágás.

- Megállj, - mondja Imre a kocsisnak, - ott egy csomó papír fekszik a vakondtúrás mellett, bizonyosan a tegnapi düléskor feledték itt.

A kocsis leugrott, fölvette az egész köteget, s átnyújtá Imrének.

- Urak járhattak erre, - azoké leszen a papiros.

Imre mindjárt a főjegyzőre gondolt, a csomagot oldatlan hagyá, s maga mellé helyezé az ülésben. Hirtelen elkedvetlenedett, hogy jóakarójának még baja akadhatott a földülésben, még inkább biztatta a szolgát, hogy a lovakat gyorsabban ereszsze. A szolga megfelelt a kívánságnak, néhány óra alatt rámutatott a toronyra, mely a kitűzött falnak közepéből ágaskodott ki, mintha vendéget lesne; mert a közbirtokosságnak csinos uri lakai gyanították, hogy a váratlan vendéget az álmos-könyvből is örömet találgatják, s a ki a vendégre csörgő szarkát meglőné, könnyen madársrétet kapna az inába.

Alig emelkedett föl a nap olyan magasra, hogy a gyepre kiterített vásznat illőleg megszárogathassa, Imre már a megyének legnevezetesebb közbirtokosságában volt. Jobbról, balról választékos uri lakok lombos fatömegek közül kandikáltak az utcára, kinézésre bizony meglakhatott volna bennük akárki; tehát kérdezkedni kellett, melyik itt tekintetes Csillag Pál urnak laka?

- Épen jó helyütt tetszik járni, - mondja egy fehérchseléd, - a tekintetes ur is itthon van, tegnap este érkezett haza.

- Nem beteg a tekintetes ur?

- Betegnek kellene lennie? - Viszontkérde a leány csudálkozva az ifjunak furcsa kérdésén.

- Nem dült föl a tekintetes ur tegnap éjjel?

- Még nappal hazaérkezett.

Imre könnyebbült lélekkel járatott be az udvarba, hol a megállásnál már a főjegyző ur várakozott; mert a beszélgetést hallotta a nyitott ablaknak redőnye mellett. A megyei hajdu leszedte a holmikat, a kocsist az istállókhöz utasította, a házi gazda pedig vendégét először is a lakot környező kis angol kertnek hűségebe vezette.

- Barátom azt kérde a cselédtől, hogy nem vagyok-e beteg?

- Azt véltem, hogy tegnap szerencsétlenség történt utközben az ingoványosnál, minthogy ott dűlésnek nyomait láttam.

- Én baj nélkül jöttem, s hihetőleg utánam jött valami szerencsétlen, a ki a rövidebb utat kereste, - meglehet éppen falubeli.

- Nem gondolnám, mert egy iratcsomagot találtunk a válságos helyen, s ez adott okot a kérdésre, hogy baj után tudakoltam legelőször.

- Megnézte barátom az iratokat?

- Nem néztem meg; mert igen hihetőnek véltem, hogy azon csomag a tekintetes uré.

- Az iratcsomó biztosan nyomra vezet, de különben is hiszem, hogy Faragó alispán urnak történhetett baja; mert neki azon irányban kellett menni, ámbár figyelmeztettem, hogy az ut nem egészen biztos, de mivel én az ő kocsiján jártam arra néhány órával előbb, - a makacs öreg megbizott a kocsisnak ügyessége- és helyősméretében.

- Csak nem történt baja?

- Attól nem félek; mert különben itthon volna inkább, mint máshol; pedig, ha baja történt volna, jókor hozzám ért volna a rossz hír: így nyugodtak lehetünk.

Körüljárták a kertet, onnét a majorba értek, hol a hazai viszonyokban szokatlan rend mutatkozott s a fiatal ember csöndesen bámulta az intéző kéznek gondos munkáját. A cselédek élénken munkálkodtak, a kérdésekre értelmesen feleltek, s egész foglalkozásuk olyan kiszabott rendben ment, hogy a néző megkívánta a munkát.

A régi jó gazdák született hajduk voltak, legkorábban keltek, legkésőbbben feküdtek, folyvást kiabáltak, beszédjüknek fele része káromkodás volt; mert egész napon át, úgy szólván, birkóztak a cseléddel, hisz az mind akasztófárávaló, mind tolvaj! A két láb és a nyelv dolgozott, az ész nyugodott; az nem volt kíváncsi, hogy a lomha földben volna-e több erő, ha kényszeríteni tudná? Nem számított, hogy a jármos ökrök a megevő szénáért mennyi munkát képes elvégezni, s mert a paraszt ember is előbb megveri a feleségét, mint az ökrét: az ur is inkább sétáltatta az ökröket a szántásban, mint mivelte volna a földet.

Gazdasszonyaink jó tyukültetők voltak, könyökig vájkáltak a kerti földben, nyelvük, mint a lelkiismeretnek furdalása, soha meg nem nyugodott, de parancsolás helyett veszekedtek, magyarázat helyett lármáztak, a cselédet számárnak fogadták, annak meg is hagyták, olyannak eresztették el; mert nagyobb szégyennek tarták a cseléddel szépen beszélni, mint veszekedni, - dicséretesebbnek a cseléd után kujtorogni, mint jól megmagyarázni a megtennivalót, s előre megmagyarázni, hogy a lustaság könnyen kiszámítható, és ezzel kisüthető, melyik élhetetlen.

- Ez a rend csudálatra méltó! - mondja az ifju.

- Mindjárt nem fog ön csudálkozni. Az ökrömet, ha befogatom és hajtatom: megyen, - ha kifogatom: megáll, - tevékenységének határa ott végződik, a hova kényszeritem. Magától semmit sem tesz meg; mert állat, és az élelemért nem érez háladatosságot. Az ember megalkuszik velem, bérét közegyetértéssel határozzuk meg, ezért megveszem munkásságát, és *szolgának* nevezem. Mondja meg ön, a szolgaság fogalmáért mit ad nekem az ilyen módon

megfogadott ember? *Becsületét, szorgalmát*, melylyel leginkább használhatna, magaménak mondhatom? Ennek magasabb ára van, ezért szívébe kell nyulnom. Leereszkedem hozzá, megtanítom a természetnek azon titkaira, melyekre mulhatlan szüksége van, közlöm vele a tudásnak malasztját, s addig nem nyugszom, míg föl nem ébresztem benne az öntudatot, hogy önbecsét ösmerje, s összehasonlítván magát önmagával, mikor hozzám jött, a nagy különbséget megértse. Higye el ön, senki sem szereti, ha ostobának hiszik. - Ezen hatalmas ösztönnél fogva képzelem új embereimet, s mikor levedlette nálam a vak tudatlanságot, már a puszta tudást is megjutalmazom; - s mivel időnek folytán tapasztalja, hogy nem fukarkodom a méltánylásban, föltámad benne a becsület, hogy a lehető legtöbbet megtegye; mert bizik belátásomban.

- Most már nem csudálkozom.

- Hiszem! - mondja a főjegyző. - Eljárásom igen egyszerű, másnál szolga volt, nálam *emberré lett*, így igen jutalmazó tőke, melynek kamatait gazdaságom bebizonyíthatja.

- Azt gondolom: álmodom, a mit láttam és hallottam.

- Pedig most nem álmodik ön, - most látja a valót, az egyszerű megfejtést, hogy a társadalom beteg, s az ember az embert megérteni nem tudta. Könyvekben szép szavakkal megírják, hogy az eb milyen hű, a ló minő okos, és szokott köréből egyesleg mennyire kiemelkedik; szeretném megkérdezni az illetőket, az az eb volt-e hű, melyet folyton korbácsoltak? vagy az a ló ragaszkodó, melyet mindenképen agyoncsigáztak? A megkorbácsolt kutya megharap, a bántalmazott ló fölrug, - s a lealacsonyított ember félállat marad, mely mindent erőltetve teszen. Titok legyen előttem az ember, ez a beszélő, nevetni és jajgatni tudó, kérő és köszöntő, a vett jóért hálát fogadó lény? Az embernek arcza folyvást megvallja, mi van a lélekben! Látom az arczon az örömet, bánatot, vágyat, félreértést, kíváncsiságot, meglepődést és hálát, - és még se ösmerjem? - Szavával sok ember hazudik; de képe elárulja hazugságát. Ember az embert nem nélkülözheti, s ha már a viszony elkerülhetlen, tulajdon hasznom parancsolja, hogy emberemet legcélszerűbben használjam, s a legszentebb igazság, hogy akkor használ leg többet, ha tulajdon becsét megösmertetem vele, s én leszek a legelső, ki ezt megösmérem.

- Hol kezdődött e szemlélődés?

- Politikai viszonyaink kényszerítették a szemlélődésre. A jobbágy megalázott szolgánk, szorgalmának gyümölcséből résztveszünk, idejének nevezetes részéről mi rendelkezhetünk, s a mogorva arczon látám, hogy belől gyűlöletnek lángja ég. Megdöbbsentem azon kiváltságtól, mely csak hitvány munkát képes kicsikarni, és a gyűlöletet buján termi. Tulajdon fajomat nem kívánom ellenségemnek, barátja lettem az egyszerű népnek, azóta vidám képpel szántja földeimet, tudja, hogy nem hajszolom, szorgalmát megkészszerelte, s engem további tanulmányozásra ösztönzött, melyből világos a jó eredmény.

- Szabad a végcél is tudnom?

- A jobbági köteléknek föloldása! Ez az, mit az én életkoromban el lehet kezdeni, önök folytassák a munkát, oktassák a népet, s az ön gyermeke fejezze be a munkát, képezze *emberré*.

- Hosszu időszakot szab ki ön.

- Ezredek oktalanságának kiirtására évtizedek szükségesek. Ne legyünk mohók, osszuk meg a munkát, mindenik tegye meg kötelességét; egykor be lesz fejezve a mű, s a jelen elégedjék meg, hogy a legnehezebbet, a kezdetet ő nyitá meg, s a jövő az általa vetett alapon fogja folytatni és befejezni a nagyot.

Nem folytathaták a beszédet, a mint a kerten át visszatérének a lak felé, élénk csevegés közeledett, s egyik fordulatnál hat szép lányka sietett elő, mint egy kiszabadult madárfészeknek ürge népessége, mely örvend, hogy szárnyaira kelhet. A legidősebb alig tizenöt éves, magában gyermek, csak azért nagy, mivel utána még kisebbek következnek. Az idegennek láttára hirtelen elhallgat, s meghajtva magát az ifju előtt, apja mellé siet, mintha még a védő mellett lenne helye; pedig apja észrevette, hogy a fülig piruló lányka hugai között a közvetlen előbbi pillanatban már a *felnőttek* szerepét játszta, különben szabadon lengő két dus hajfonatát fejére szedte föl, hogy öregebbnek lássék, és csak apjának jelenléte miatt engedte lefoszlani a magas homlokról, hol mint a hajadonok pártája koronázták meg a szép főt.

- Az én galambjaim! mondja a főjegyző, édes örömmel engedvén szemlét az ékes kis csoporton.

Egyszerre csend lett, a gyermektermészet az idegennek láttára visszavonult a tartózkodásba, a kisebbek hallgatva néztek hol az apára, hol az idegenre, a legnagyobb pedig folytonos zavarban apja mellé huzódott, hogy egészen elrejtőzhessék azon szemek előtt, melyek bizonyosan tudják, hogy ő még gyermek, mert a kicsinyítő hajfonatokat kénytelen leereszteni, mikor éppen a hajadont kezdte szerepelni.

- Vissza a fészekbe! mondja a főjegyző a gyermekeknek, s öt azonnal visszakanyarodott, de a hatodik nem mert megmozdulni. Még erősebben kapaszkodott apjának karjába, s mikor az kérdé, hogy miért nem megyen? elvörösödve mondja apjának odasugva:

- *Én is fussak?*

A főjegyző magához szorítja a gondolkozó gyermeket, s ma először türte meg őt, hogy férfinak jelenlétében hallgassa a beszélgetést. A lány szeretett volna eltűnni; mert a vendég igen fiatal volt arra, hogy a fejlődő lány egykedvű maradhasson közelében. Eltávozni bajosabb, hogy utána nézzen, s így szemletárgy legyen, s azt gondolja róla, hogy: *gyermek*.

Szorosan apjának karjába kapaszkodott, s mivel az *megtürte*: egyszerre *magasabbnak* érzé magát, ki a gyermekszobának falai közül most már kiszabadult. Csillag jól érezte a lánynak odasimulását, - értette az indulatot, mely a kornak beösmérését kívánta, azért visszaszorítja a gyermeknek karját, miből az megértette, hogy apja mátol fogva a *hajadonok* sorába emeli.

- Kapus barátom, ez legidősb leányom, az én kedves Idám! Mondja a főjegyző a fölízgatott lányt bemutatva, mire az előbbre hajtá fejét, és amannak bókját viszonzá.

Erősen dobogott a lánynak szive, az első *bemutatásnak* nagy öröme alig fért meg bensejében, arczán valami érettség tükröződék vissza, mely közelebb vitte a nagykorúsághoz. A férfi mindig nevetséges, mikor a gyermekszobából kieroőkodik. A logikus diák minél éretlenebb, annál vastagabb botot vesz, hogy emberkedését dorongjával bizonyítsa be. A legöblösebb pipákat keresi, fogaival a pipaszárt szó szerint megharapja, s a mellette elmenőt megröhögteti egyetlen dagadozásával, hogy bőréből kikiváncozni látszik. Orra alatt a mohodzó pelyhet olyan feketére mázolja valami gyurmával, hogy az ember szánalomból odakinálná kendőjét, hogy a fekete piszkot letörölje, melyet téntamázolásnak vél, - csak közelebbről veszi észre, hogy a gyermek embernek pingálta ki magát.

A nő önérzetében leszen erősebb, mikor átalakul. Óvakodik az ügyetlenkedésektől, a bizalmaskodással fölhang, az idegent kerüli, minden nyomon tartózkodó, s mig a fiu élnetetlen kapaszkodásában mindenkinek útjába áll, hogy lássák, - a nő rejtőzik, mint a „*ne nyulj hozzám*”; mert önkénytelen érzi, hogy elkezdődött ellenében az ostrom.

Csendesen haladva a lakhoz értek, melynek üveges elő részében a háziasszony már reggelivel várta az érkezőket.

A szokott bemutatás után Csillagné kijelölé a helyeket, s hárman maradtak; mert Ida egy félelemteljes bókkal a legközelebbi ajtón eltűnt. Mi kövessük a lányt, amazok végezzék a reggelit, ujat arról nem mondhatnánk, és nem célunk, hogy a szakácskönyvek birálatával töltsük meg a lapot.

Ida anyjának szobájába ment, tudván, hogy ott hosszabban egyedül maradhat. Leereszté az ablaknak függőnyeit, hogy a szoba homályosabb legyen, s így elzárkózva ült a zongora mellé. Még kezével sem meré arcát érinteni, - érezte, hogy a forró vér igen melegre piritá. Össze-vissza játszott mindent, a kifáradásig zaklatta magát, hogy az anyai kémlő szemek a redőbe ne láthassanak.

Mit titkolt az ékes szép gyermek?

Vonzalmat nem! - Mikép foglalkoznék mással az, ki még magának is csak ma kezdődött el? A bimbó hüvelyéből akar kifejni, érzi, hogy eddigi leplében nem fér meg, s hogy a külső világnak napja sugaraival kifelé édesgeti. A ma érkezett vendéget kis testvéreinek csoportjából látta meg, s az döbbenté meg, hogy a kicsinyek között a gyermekek mértéke szerint fogja megítélni, - s mivel a gyermek iránt akárki is szabadabban viselkedhetik, megijedt, hogy e szabadalomban *még szemébe is néznek*.

Az önvédelemre ébredt föl benne az ösztön. Lehetett volna a ma érkezett vendég akárki, ha fiatal, ugyanezen hatást idézi elő; mert valami azt sugta, hogy a férfiak kémlésében mindig van vakmerőség. A sziv nyugodt volt, a nő ébredt csak föl, hogy készen legyen az ellenállásra, ha egy férfi közeledni fogna azon vonalig, melyen belől a bizalmaskodás kezdődhetné el.

Hirtelen elhallgatott a zongora, majdnem úgy pattant föl ülőhelyéről a lány, s távol minden hiuságtól, hisz ő még magáról nem kérdezkedett a tükörtől, legfőlebb egy kuszált fűrtöt rendezett előtte, vagy egy kósza pelyhet törölt le fejről a fényes lap előtt, - most vallatólag lépett a tükör elé, hogy annak tanúsága szerint tudja meg: *gyermek-e még?*

Inkább a harag rajzolódék le arczára, mint akármi más indulat; csak egy pillantásig kívánt megállni az igaz feleletre, s már az első bepillantás kielégítette volna, hogy méltán kikivánczik a gyermekszobából; de midőn oldalt fordultában meglátta a lenyuló fonatokat, hirtelen fölcsavará mindkettőt a fejre, hogy elvégződjen az ügyetlen mult, s helyébe az önérzet lépjen.

- Nini, az én kis babám nagylány akar lenni! Mondja a belépő anya.

- Anyám! - mondja Ida anyjához simulva: *gyermek vagyok még?*

Oly igézetes volt a kép, hogy az anya boldogságtól ihletetten tolá el némileg magától a lányt, hogy jobban szemlélhesse. Látta, hogy egy visszautasító felelet a lányt megszorítaná, azért örömtől csillogó szemekkel, s mégis egy mély fohással mondja:

- Isten neki, - gyermekem, - nem akarok hiu lenni, hogy korodat önmagamért eltagadjam: *felnőtt leány vagy már!*

Mélyen anyjának szemébe nézett a lány, egyszerre az engedelmes gyermek lett, és érzékenyülve kérdi:

- Rosszul cselekedtem, anyám?

- Nem mondtam ezt, Idám!... az én angyalfőm vagy így is, - maradjon így a szép fej!

Az anyák fogják ezt megérteni, ők tudják, mily szent lemondás az, ha az anya leányának engedi a tükröt, s ő maga gyermekeiben kezdi fölhalálni a következő kornak földadatát.

Karjára fűzé a leányt, elvitte az éléstárba, hogy kiegészítse az átmenetet; a házi gondokból egy részszel megbizta, s a kulcscsomagot megfelelte vele. Valami buksi diák elröhenti magát ez ügyetlennek látszó dolgon; hanem figyelmeztetem, mennyiszer félt a pillanattól, hogy az apja rajtéri a pipázáson, s mily komolyan aggódik, hogy a haragos apa torkáig dugja a bűdös füstnyelet; valamint arra is hányszor gondolt, milyen dicső lesz, ha már az apa megtüri, hogy fejbe dugott pipaszárral jelenhet meg az öreg ur előtt?

Ida a kedélyes séta után visszasietett anyja szobájába, anyja megengedte, hogy egy kötényt köthessen maga elé, midőn gazdasszonyi jelvényképen a kulcscsomagot karcsu derekára illeszté, az utána következő nővér lépett be, elbámulva mondja:

- Ida! - te már nagy lány vagy!

A bámulás mellé némi irigység csatlakozék, - szemügyre vette nénjén a változást, és bánatosan mondja:

- Mikor következik a sor én rám?

- Galambom, majd esztendő ilyenkorra.

A hivatalos vendégek.

Csillagné férjét és vendégét együtt hagyta a reggelizés után, mert olyan tárgyba kaptak, melyből hamar ki nem fogynak a férfiak, tudniillik a politizálásból. Csillag a politikából áttért az emberekre, s a különböző egyéniségi hajlamok fejtegetése után azt mondja: Semmi sincsen hiában a földön, a létezőre szükség van, az okosakra úgy, mint a bolondokra, - s talán tapasztalta kegyed, hogy a nagy szerencsét az okos hiába keresi, sőt rösteli is keresni, míg a féleszü azon uton találja, merre a józan eszü ezer okból nem szokott járkálni.

Ön most lép az élet kapujának küszöbére, ön nem ösmer senkit, önt nem ösmeri senki, s talán elszomorodik, hogy a tömeg közé kénytelen hatolni, s nem látja a bethlehemi csillagot, mely egyenesen céljára vezetné. Ne kicsinyelje az embereket, mindeniknek van szeme, melylyel leskelődik, lába, mely ólálkodva jár, keze, melyen izmos az ököl és éles a köröm, hogy ártani tudjon, végre éles a nyelve, mely ígér, tagad, esküszik és megcsal. Ezzel ellentétben mondom: tul ne becsülje az embert! Nem látta, hogy sebes menése közben hirtelen megáll, ha egy csökönös lovat lát, mely gazdájának minden ostorcsapására visszarug, - ha egy kofa mosdatlan szájjal veszekedik, vagy egy vargaines egy álmos szájtátónak fülébe kiált.

Minden kicsinység megakasztja pályájában az embert, s mihelyt ön a tömeg közé lép, hol sohasem volt: valamennyi önt nézi, hogy honnét került oda? Önt nem merik megszólítani; hanem a szomszéd a szomszédot kérdi: ki ez? honnét jó? mit akar? míg végre a legszemtelenebb vagy a legkiváncsibb ön mellé furakodik, megszólítja önt, hogy lásson egy darabot az ön nyelvéből, s talán, mint az orvos a nyavalyát, kitalálja a titkot, melyet annyian szeretnének tudni. Kevéssel meg nem elégszik a kíváncsiság, nem elég, hogy ön az első kérdésekre kivallja apját, anyját, szülőhelyét, foglalkozását, többet akarnak kiásni, véleményét akarják tudni. Ha egyenest vagy görbét mond ön, az örökké küzdeni vágyó ember vitázni fog, hogy az ön erejével megmérkőzzék, s önt a pad alá gyűrje. A gyenge legény hirtelen oda kerül, a hova való, az *utolsó helyre*. Az erős nem enged, s a legyőzöttnek helyébe más jó; mert az idegent ellenségnek nézik, kit nem tanácsos előre eresztetni.

Minden embernek van ellensége; a kit ön legyőzött, annak ellenségei megtapsolják önt, s egy ügyben már rokonszenvre akadt. Megszűnt ön idegen lenni, erejét becsülik, irigylük vagy félik, - s ők fedezik föl a fegyvert, melynek még mielőtt használni akarná, élet és értékét ösmerik, s a gyengébbek átengedik a tért, mely helyettük önt jobban megilleti. Az embereknek határtalan kíváncsisága nélkül a jövevény a tömegben észrevétlen eltévedne; a kíváncsiság előkeresi, mint a vasorru bába az idegen szagot, és szembeszáll vele. Az aranyborju aranyból készült, de csak borjualak, és a tömeg mégis imádta. Korunk valamivel válogatóbb, nem imád ingyen; de ha értéket lát, annak megadja magát rögtön; mert önnek is van nyelve, mely itéletet mondhat, és senki sem szereti, hogy hozzáértő ember ostobának higye.

Ön itt van a létezők sorában, ez azt bizonyítja, hogy a mindenségben szerepe van, - a többi magától következik, s az emberek kíváncsisága ki fogja fürkészní, mi lakik önben? Nem kell a köztérre kiállnia, hogy portékáját toroktáltva árulja, - eljö az éhes tudnivágyó, - kilesi önt, s elhossa a vevőt, kinek önre szüksége van. Ez az én tanácsom, talán furcsa, de igaz; ha tetszik: ne feledje el, és az életben használja föl.

A jóakaratu szavak mélyen meghatották az ifjut, s ámbár amugy sem félt az életnek küzdelmeitől, a gyakorlati tájékozás igen megnyugtatta. Hosszabb beszélgetés után figyelmezteté Kapus a főjegyzőt, hogy jó lenne megvizsgálni iratcsomót, melyet a posványosnál talált, hogy igaz tulajdonosának vissza lehessen szolgáltatni. A főjegyző a vendégszobába kísérté a fiatal embert, s az uti zsákjából kihuzta a hosszukás csomagot.

Csillag azonnal kibontá a köteléket, melynek ivei egyelőre üreseknek látszanak, hanem midőn kigöngyölé az egész csomót, látta, hogy Faragó alispán ur az idézési iveknek száz darabból álló csomagát vesztette el. Visszagondolt Csillag a tegnapi elválásra, barátja szintén a rövidebb utat választá, s alkonyat után menván a hajlós uton, bizonyosan földült, s ekközben veszté el a csomót.

Végignézte Csillag az iveket, egytől-egyig aláírva az alispán által; de egyen sincsen még megírva, hogy idézésre való.

- Az agyafurt embernek hiába beszél akárki! Mondja Csillag, megemlékezvén, hogy már a főispán is figyelmeztette e gondatlan szokásra, s ha véletlen rossz lelkű embernek kezébe kerül, Faragónak vagy élteben vagy holta után gyermekének számtalan alkalmatlanságot okozhat az ügyesen fölhasználható aláírás.

Kapus nem értette a főjegyzőnek fölszólalását. Nem akart kérdezkedni, nem is kellett; mert kis szünet mulva mintegy fönnhangon gondolkozva mondja:

- Meg kell rezzenteni az öreget, hogy máskor ne hordja ölszámra az ilyent!

- Tudja a tekintetes ur, hogy ki vesztette el a csomagot?

- Tekintsen az ivbe, itt van olvasható betűkkel megírva. Oly vastagok a betűk, hogy a papírnak ellenkező oldalán is átlátszanak.

- *Faragó Péter, első alispán*; olvassa az ifju.

- Ugy-e, szép tréfa kerekedhetnék az ilyen aláírásokból? Hanem hogy csak tréfa kerekedjék, segítsen barátom a mulatságban.

- Ezer örömmel, - válaszol az ifju, - mit parancsol a tekintetes ur?

- Meghívjuk Faragó barátomhoz az egész vármegyét egy estére. Majd el nem tudja gondolni, hogy mi lelte a nemes vármegyének uri népét, hogy az egész csapatnak ugyanazon egy estére méltóztatott látogatóra indulni.

- Mire valók ezen aláírások?

- A főjegyző azonnal megmagyarázta az egészet, s elmondván a többszöri figyelmeztetések történetét, hogy az öreg bevett szokásától mindamellet sem tért el, egy kis lecke nagyon helyén lesz, hogy a makacs ember ez egyben kapjon üdvösséges tanulságot, engedni különben sem szokott. Csillag egész szeretettel rajzoló le az öreget, kitűnő tulajdonságait igen élénken kiemelés, aztán a hosszú magyarázatra következett egy fogalmazás, melyben csak a megszólítások változtak.

„Kedves barátom!

Mához egy hétre szívesen látlak egy kis barátságos vacsorára; nem is aggódom, hogy kérelmemet megtagadd; mert egyéb okom is van veled és jó barátimmal találkozni, kiket ma szintén meghívtam. Arra is különös okom van, hogy ugyanezen leveletem a kijelölt estére magaddal hozd, minek magyarázatát akkor könnyű lesz kitalálni. Végül ismétlem, hogy a megtagadás különösen nehezen esnék, azért barátságodtól reménylem, hogy eljöveteledre bizton számíthat.

Kelt szept. 2-án 18..

barátod

Faragó Péter m. k., első alispán.”

Ezen levélminta szerint a megyének nagyobb és kisebb urai különböző czimeik szerint kapták a meghívást, s a levelek elkészülvén, a főjegyző magának is czimeztetett egyet, - a többi pedig postára adatta, várván a napot, melyen Faragót a vendéglátás meg fogja lepni. Összesen kilenczvenhét darabot használt föl a főjegyző a levelekből. Háromnak nem akadván alkalmas gazdája, szekrényébe zárta, hogy a kitűzött estén, a tréfának végső magyarázatánál adhassa át az alispánnak. Egyszersmind kérte az ifjút, hogy míg nem szól, titokban maradjon az egész, s a kitűzött estére előre magához kérte Kapust, hogy szemtanuja legyen a mulatságos zavarnak, hova őt magával viendi.

Hogy Faragót a vendéglátás különben zavarni nem fogja, jól tudta a főjegyző; mert Faragó akármikor elláthatott száz vendéget, értvén eszem-iszommal, akkoriban általános szokás lévén kivilágos kiveradtig mulatni, s ágyra nem kellett nagyon számíthatni. Ha néhány öregebb ur érkeznek, a közbirtokosságban könnyű azoknak elhelyezése, hogy a mulatók zajától távolabb legyenek.

Jó izűt nevetett a főjegyző a tréfának, még nejjének sem szólt, hogy a meglepetés egészen általános legyen. Néhány nappal később az alakuló magyar akadémiának intézőitől levelet kapott, melyben az *ösmeretes buzgalmu jó hazafit* felszólítják, hogy a megyében alapítványokat vagy adakozásokat szíveskedjék gyűjteni, e célra tehát igen alkalmas lesz a megyének színét együtt találni Faragónál, s ott a jó kedv a szent célnak előmozdítására sikeresen fog hatni. Faragóra magára nem mert számítani a főjegyző, ha külön fogná felszólítani; mert az öreg, mint tudjuk, egy alkalommal már kifejezte, hogy poétáinkat csiripoló verebeknek tekinti; de tán a közlekedés árjában az öreg is kihuzza az erszényt.

A kitűzött napon Faragóéknál nagyon észrevették, hogy a macska mosdik, a szarka is élénken csörgött a kert kerítésén; ezen régi jövendőmondás az alispánné asszonyságot egész napon izgatta, s kedves öregének bement, hogy ő vendéget vár. Az öreg eleinte szó nélkül hagyta kedves élete párjának buzgó hitét, hanem az ismételtetést már kiszentenciázta valamelyik érdemes diák poétával, hogy vége legyen a jövendőlgetésnek. Az asszony még sem tágitott, és a hosszú együttlétnek emlékezéseiből fölemlíté, hogy a bölcs rómaiak is jövendőlgettek a madarak röpkéséből, mire boszusan azt mondja az öreg:

- A tudatlan népnek jövendőlgettek, fiam, hanem ha két ilyen madarász összekerült a madárlesen, rendesen nevettek; mert maguk között megvallák, hogy az egész élhetetlen mese!

Az asszonyság haragosan távozott szobájába, és megmorogta az egész római bölcseséget, mely a szarkajövendölést meghazudtolja; hanem hamar kapott vigasztalást, egyszerre két uri fogat járatott be az udvarra. Vissza lett állítva a szarkabecsület, az asszonyság nyertes képpel lépett férjének szobájába, és mosolyogva mondá:

- Öregem, vendégek jönnek két kocsival.

- A vendégnek örülsz, fiam, jobban, vagy szarkád jövendölésének.

- Mindkettőnek, kedves öregem, - mondja gyengéden az asszony, s az öregnek állát megsimogatva teszi hozzá: néha az asszonyoknak is lehet igazuk.

- Akármennyiszer, feleség! Az igazság közös vagy, enyim, tiéd, a mint kiesik; hanem a szarkák...

Nem folytathatta a vitát, mert a vendégek beérkeztek. Szokott patriarchális örömmel fogadá vendégeit az alispán, s mikor helyet foglalának a vendégek, a nyitva felelt ablakokhoz ment, hogy bezárja; mert sok ember érzékeny a légvonat iránt, e gondoskodást nem mulasztotta el. Kinyult az ablakfeszítő után, s a mint behuzná, a kertnek legközelebb eső fájára három szarka röppent, s nagy csörgéssel üdvözlék az öreget.

Az asszony szeliden mosolygott, a férj pedig visszanézett feleségére, hogy osztozzék annak örömeiben; de mégis azt mondja a szarkák felé is kitekintve egy pillanatra:

- Csörögjetek, nálatok nélkül is tudom, hogy kedves vendégeim érkeztek.

Az asszony mást gondolt, a szarkák után szentül hitte, hogy mások is érkeznek. A férfiakat együtt hagyta, kiment rendezkedés végett, s mindjárt úgy intézkedett, hogy többre készüljenek a konyhán. Rövid negyedóra alatt öt kocsi érkezett, egyik fölülről, másik a középutczáról, a többi alulról, s a teins asszony nem győzött örvendezni, hogy előrelátását az érkezők igazolták.

A férj már nem tarthatta a hangos kaczagást, maga is kitört a nevetésben. A vendégek egymással társalogván, Faragó feleségéhez közeledve mondja teljes jó kedvében:

- Anyjuk, hány szarkád van voltaképen?

- Nem tudom, öregem, - válaszol az asszony, - hanem macskám az sok van.

- Valamennyi mosdott?

- Nem tudom megmondani.

- Mindjárt elhiszem, hogy a komposzesszoratusnak minden macskája nekem mosdik; mert ismét kocsizörgést hallok.

Eltalálta Faragó. A kocsik tömegesen jöttek, s most már megijedt, hogy miképen fogja elhelyezni a sok érdemes urat? Feleségéhez akart kimenni, hogy a hajdu hirtelen járja össze a falut, hívja meg a közbirtokos urakat, egyszersmind kéreti őket, hogy hálásra fogadjanak el a mennyit lehet. Ekkor lép be többel a főjegyző, s mintegy vezetve a közbirtokossági urakat.

- Isten hozott benneteket! Épen jókor érkeztek! - mondja az alispán, bár ez a csoport leginkább meglepte, hogy hát ezeket mi lelte, hogy ezek alatt is megindult a föld, s idegyülekeztek?

Bizalmasan megkérte az érkező helybelieket, hogy vendégeinek egy részét fogadják el éjjeli szállásra, mire azok kiváló készséggel vállalkoztak. Összekeveredett a vendégsereg, a tágas lakást csordultig megtöltötték, a konyhában és udvaron pedig már a székálló legény segítette a mindenféle peccsenyének való néglábuakat öldözni.

Az érkezett vendégek cselédeit az alispán hajduja azonnal rendbeállította, kit pinczébe, kit poharak mellé rendelt, a hosszú asztalokat nyújtatta ki másokkal, s egynek az volt a dolga, hogy szobáról-szobára menjen, s ujjal böködje ki, hány vendég van egy összegben? A rend azonnal megvolt, a vászoncselédségnek béresnek és jobbágyasszonyok segítettek a munkában, így az egész hadsereg talpon volt, csak a fővezér nem tudta, honnét támadt elő egyszerre a sok jó barát?

Fölütötte a naptárt, névnap, születésnap vagy korábbra vagy későbbre esett, restaurációra pedig úgy sem hívna vendéget: ő a hivatalt nem kívánta, a vármegye erőltette a nyakába, s ha onnét leveszik, ő fogja összeütni a bokáját. A kíváncsiság nem volt halálos nyavalyája Faragónak, de most már szeretne volna tudni, hogy hol lyukadt ki a vármegye, hogy mindannyi az alispánhoz menekül? A főjegyző legbizalmasabb jó barát, ezt az őszinte kérdéssel meg nem bántja, ehhez fog fordulni fölvilágosítás végett.

A hátsó szobában meglesi a keresettet, s karjába fűződve mondja:

- Isten úgy segéljen, szívesen látlak benneteket, ha kétennyien volnátok is, Pali barátom; de nem tudnád megmondani, miért lepett meg a nemes vármegyének legjava épen ma?

- Engem is meglepett az összegyülekezés, és tőled szeretném megkérdezni, hogy miért hívtál meg engem levélben, holott veled egy faluban lakom, és a hajdu könnyebben elvégezte volna a vendéghívást.

- Levélben hívtalak meg? téged?

- Engem és közbirtokostársainkat mind, - válaszol a főjegyző, - nagyobb igazságért ideintem a többit is.

A helységbeliek összetódultak Faragó körül, bizonyíták a főjegyzőnek állítását, mi az öreget fokról-fokra jobban megzavarta. Erre következett, hogy a vendégek mind odacsatlakoztak, s valamennyi előmutatá a meghívólevelet, a kikötött föltétel szerint. A meglepetés tetőpontját érte, és kíváncsian várták, mi lesz a magyarázat?

Faragó az első levélnél észrevette, hogy idézési albáiból készültek a meghívások, s első pillanatra meg is döbbsent; mert most gyanítá, hogy a földülés alkalmával esett ki a hintónak leeresztett födeléből a csomó, melyet a sötétben nem kerestek; mert nem is gondoltak rá. Itt elmondá az alispán a földülésnek körülményeit, azt is, hogy baj nem történt, és igen természetes, hogy a nagyobb bajnak elmúltával elfeledkeztek a papircsomagra gondolni.

- De ki irta a meghívásokat? - kérdi a vendégsereg.

Senki sem tudott a kérdésre felelni, az írást hasztalan vizsgálták, a megyebbeliek nem ösmerték, ekként megnyugodtak, hogy valami jókedvű ember nem engedte el a tréfát, mely így igen olcsóba került.

- No, csak nem jó az aláírásokkal tréfálni! - mondja valamennyi, s az egyszer Faragó is elhitte, és megfogadta, hogy máskor nem írál albákat; mert egyszer becsületes embernek kezébe került, hanem rosszabb kézbe akadhat máskor.

- Hány volt az idéző-alba? - kérdi a főjegyző.

- Egy csomóban kerekszám: száz.

- Hányat kaptál vissza?

- Kilencvenhetet.

A hitetlen Tamás.

Ha én ezen fejezetet azon nyelven írnám, melyen nagyrészt végig beszélgették, csak a professzorok értenék meg; mert 1828 körül az uri fajta hirtelenében akarva sem talált a magyar szóra, úgy megszokta a diákbeszédet.

Furcsaság kedvéért megemlítem, hogy még 1840-ben a magyar nyelvtant *diákul* tanították, és bevett szólásmód szerint Hungaricának nevezték; áldassék az Urnak neve, ki sok mindent megéretett velünk, még azt is, hogy a magyar akadémiai titkárnak szállása megér kétezer forintot, egész évi fizetése pedig csak ezerkétszáz forint.

Csillag Pál magával vitte Kapust, az alispán urnál rögtönzött vendégségre; ott bemutató az ifjút minden közelebbi barátjának, s a kíváncsiaknak négy szem között mondott valami dicséretet az ifjuról. A társaság teljes kényelemmel megnevelte az alispánnal végbement tréfát, az öreg elől nevetett, a többi utána, s együtt azt hitték, hogy ez a tréfa elvégződött, legfőlebb emlékezete fog megmaradni a megyében *másoknak rettentő példájára*, különösen azon nem gyanított időre, ha a magyar földesur már be kezdi zárni a kaput és remegni fog a vendégtől, mert azért jön, hogy rossz lovait másnak szénáján és abrakján fogja jóllakatni.

- Ergo, quomodo valemus? (Nos, hogy vagyunk?) - Kérdi a legbeszédesebb táblabíró a főjegyzőt, tudván, hogy az darab idő óta szívesebben eresztetne fülébe forró ólmot, mint diákszót; azonnal észrevették többen, hogy két politikai ellenfél került össze, s a zöld asztalnál kezdődött surlódás elkísérte a táblabíró sereget falura, a gyepre, a pipaszó mellé, s hogy a birkózásnak vége nem lesz, míg az erősebb pad alá nem gyömöszöli a gyengébbet.

A házi ur meghallotta a diákszót, azonnal megfordult, hogy a vitázókhoz közelebb legyen. Az oroszlánnak friss húst vetnek a leshelyre, a farkasnak bárányt kötnek ki, a rókát a ludhus csalogatja, *az öreg urat* a diákszó. Kövér élvezetet remélt mára, a konzervatív pártnak öreg legényei mind eljöttek. Egész római telep, s Faragónak váratlan ünnepnapja fordult, vissza-képzeli a megyetermet, melyben egykor valamennyien Cicerónak nyelvén beszéltek. A főjegyző magyarul felelt a kérdezőnek:

- *Étvágyam van gyógyszerész nélkül, labdacsot nem rendelvényeztek, a rásztkór nem családi kórom.*

- Mit tetszik mondani? - Kérdi bámulva a másik magyarul; mert az egészről mit sem értett.

- *Appetitusom van patika nélkül, pillulákat nem praescribáltattam, a hypochondria nem családi nyavalyám.*

- Így magyarul már értem.

- Hála Istennek, hogy megértett! - Barátom is úgy van a magyar nyelvvel, mint az egyszeri ember a pecsenyével, a nyulat a szalonnamadzagokról ösmeri meg, különben a farkáról macskának nézné.

- Hol tanulta főnótárius ur ezt a sok cifra szót?

- Sokféle bolondja van az Uristennek, - beszél a főjegyző, - egy külföldi tudós megleste a virágokat, és kisütötte, hogy valamint urambátyámnak van felesége, a virágnak is egyik szirma him, a másik nő, és tisztességes családi életet élnek; így akadt néhány dologtalan magyar ember, és azt gondolta ki, ha Cicero föltámadna, ilyen latinsággal szólítaná meg, Diu hortyogávit, domine spectabilis Cicero, et si Hungáriam meglátogatábit, atyafiones találgaturus erit, kik szalonnám et paprikám solent falatozgatáre...

- ... Aztán duplapuskát fogna és meglőné az atyafit. - Mondja boszusan a másik.
- Kérem, Kazinczy Ferencz régi törzsökös magyar nemes ember.
- Statariumot érdemel, ha a világnak egyik legszebb nyelvét így elpiszkolná.
- A boszorkányokat is úgy ítélték el, hogy maguktól kérdezték meg, mit érdemel az olyan, ki söprün nyargal? - Kötekedik a főjegyző. Kazinczy is azt mondá, hogy a ki Cicerot föl-támasztaná, és olyan diák nyelven szólítaná meg, hogy minden második szó magyar: puskát érdemelne; de az is, ki a mi nyelvünket a diákból tarkázza. Mit gondol, spectabilis urambátyám, ilyen conceptusu magyar stilusban conversáló magyar órátort, nem citáltathatnánk meg fiscalis actioval, s nem jure merito sententiáznánk meg statariális rövidséggel, hogy a tertia generatiónak testamentaliter is meghagyja, hogy memorizálja meg a magyar grammaticát; s ha phrasis kell neki, tanuljon a magyar poetákból diligentiát, vagy expediáltasson egy passust Plutohoz, és a pokolban vidimálják a bőrére, hogy repetálja meg a hungaricát, melyből secundánál jobb calculust nem érdemel. Az opinioját kérem, spectabilis urambátyám, ha nem incarnatus disputáló? A principium az én convictiom szerint a nyelvnek purificatiója, - ezt denegálni józanul impossibilitas, s a mit spectabilis a diákn nyelvnek praetendál, concedálja a magunkénak is. Felét diákul, felét magyarul mondtam, talán megértette.
- Uramöcsémnek mindig jó kedve van. - Mondja a másik kitérőleg; - mert a főjegyzőnek ricsetmagyarsága olyan volt, mint a koldusszűr, nehéz kitalálni, a foltot varrták-e a szűrre, vagy a szűr a foltra?
- Igen jó kedvem van, urambátyám; mert ha a Bábel tornyához visszakerülünk, mi legtöbb keveréket megértünk, sőt, ha Isten életünknek kedvez, valamennyit. Lakásunk a német *Hauzból* származott, diák *fundamentumra* építettük, a tót *oblákon* nézünk ki az utcára, - nótánkat a *czigány* huzza, - minden ránk ragad, csak tulajdon nyelvünk foszlik le.
- No, te sohasem vénülsz meg, hogy így ráérsz a hibákra nyulászni.
- Mit mondana, bátyám, ha valaki rá fogná, hogy jószágát négy szomszédjától szántotta el?
- Sántán menne haza.
- Ne mondja meg senkinek, urambátyám, elég ha én tudom, hogy maga nem magyar ember.
- De már, öcsém, *ezt a tréfát nem értem*. - Mondja az öreg a gunyt megsokalva.
- Adja írásban, urambátyám, - itt a papiros, - mondja Csillag, előrántva a magyar tudóstársaságnak aláírási ívét, - hivatalosan megbíztak, hogy irassam össze a megyémbeli magyarokat. - Tessék megnézni a nagy pecsétet, alól van gróf Széchenyi Istvánnak neve, az is beállt magyar embernek, pedig gróf, nem szorult rá, pénze után Párisban élhetne. Irja a neve mellé, urambátyám, krajczáros magyar vagy forintokban beszél?
- Nem alább száz forintnál, öcsém, - mondja a másik, hirtelen elnémitván a körülállók kaczagását, és egy fölkapott tollal fölvakarta nevét az adakozók közé, a százast pedig kiteríté az asztalra.
- Valóban nem tréfál, bátyám?
- Olyan szép magyarsággal beszéltél, öcsém, hogy könyökemen kifeszlik a mente; ennyi szemétnak sok seprő kell, adtam seprőre valót, - hogyan mondanád tiszta magyarsággal a *voksot*?
- *Szavazásnak* írják Pesten, nagyon érthető szó.
- Megértettem, öcsém, - szavaztass tovább, - ketten maradunk, vagy többen leszünk?

Vége lett a nevetésnek, valamennyit meglepte a rövides megtérés, s a jó példát tiszteletre méltó jó példának fogadták. Egymásután siettek az aláírási ívet megtölteni; mert a főjegyzőnek kuszált magyarsága a legczégyéresebb bizonyítvány volt, mennyire beszemetetük a nyelvet. Megundorodott mindenki a kifordított gyuradéktól, mely tulajdonnak olyan volt, mint a mosdatlan gyermek, kit az apa akkor szégyenel magáénak vallani, mikor az idegen azt kérdi: kié?

Az ív gyorsan megtelt, a tulajdon iránti szeretet föllobbant, s ha már közöttünk a bátrak megindulnak, hasonlítunk a darukhoz, melyek a vezető uton örömet indulnak. Élénken élt az 1823-diki behatás, a közérzület már tapasztalta, hogy összetartással igen sok lehetséges, és mert akkor a teljes megaláztatáshoz igen közel álltunk, a fölébredt nemesebb büszkeség kevesebb buzditásra is követé a kezdeményezőket.

Mig az aláírás tartott, Faragó eltávozott.

Csillag jól vigyázott az öregre, s erősen feltette, hogy ki nem ereszti. Jól látta, mikor eltávozott; az öregnek arcza elkomolyodott, a miből látszék egy mélyebb, határozottan ellenkező vélemény, melyet erősebb okokkal kell czáfolgatni, mint gúnynyal. A pénz, az adás nem jöhetett számba; Faragó ur volt a szónak legnemesebb értelmében, s az adás inkább a bőkezűségben, mint a fukarkodásban volt nyavalyája; de csak megfontolás után.

Valami jutott eszébe Csillagnak. A betöltetlen albák, a hiányzó három aláírás zsebében volt, s az volt szándéka, hogy a vendégség alatt bevallja a tréfát, s a három ívet a vendégsereg előtt fogja visszaadni. Egy gondolatra mást határozott, a vallomást ma elengedi; mert az öreggel nehéz küzdelemre várt, s föltette magában, hogy megingatja egynémely meggyőződését az okok- és eseményeknek hatalmával.

Mások szinte észrevették, hogy az öreg elment az aláírás elől, s a kik már mint politikai színezetűek Csillaghoz tartoztak, összesugtak, hogy az öreg készakarva távozott, s az erkölcsi kényszerűséget szándékosan kerülte.

- Fösvény kezd lenni az öreg? Kezdi egy a többi közül.

- Tréfából se mondjuk e vádat! Jegyzi meg Csillag.

- Keményfejű az öreg, és maga marad, mint a tuzok, mikor röstel a melegben felröppenni.

- Mindenesetre különczkodik. - mondják többen, - az öreg ilyen kovászból van gyurva.

Vissza kell gondolnunk azon korszakra, melyből e vázlatot kölcsönöztük. A régi nyelvnek tartalmasságát úgy, a mint a nép ajkán élt, nem ösmerte az irodalomban más, mint Czuczor és Vörösmarty, ezek sem irtak prózai művet, mely a nemzeti életet egész szélességében fölkarolta volna. A prózairók neki fogtak a tisztogatásnak, az egyszerűség helyett czifráztak, s a nyelvezet olyan lett, mint a feszes uj csizma, hogy a kinek sietős a dolga, kénytelen levetni és meztláb futni. Az erőszakolt czifra nyelvet nehezen szokta meg a közönség, s mint az uj utat, melyet a vármegye emberfejnagyságu kövekkel hordat meg, örömet elkerülték, s az árok mellett jártak.

Faragó bepillantott néha e munkákba, s a régiek klasszikusok konyhájára szokván, boszusan lökte el a kezdetleges műveket, melyek cserében nem értek föl a római művekkel.

Csillag az estebéd alatt nem egészen véletlen Faragó mellé került. A gazda a legutolsó helyet választá, Csillag pedig jóval előbb odavonult, hogy a meghívott egy pár mágnástól lehetőleg távol essék; mert akkor is voltak tartózkodók, kik belátták, hogy a hasonlóságot ostobaság erőszakolni a különbözők között, és tanácsosabb sohasem keveredni azok mellé, kik más

alkalommal úgy tekintenek a laposabb erszényre, mint a szúnyogra, melyet füsttel kell elkergetni, hogy ne alkalmatlankodjék.

- Összekerültünk, - mondja Faragó a jó barátának.

- Nagy a tál, belefér a mi részünk is, öreg.

- Éhesen nem fogunk maradni, ha szalonnát kellene is ennünk.

- Nem az étel határoz, hanem az *étvágy*.

- Másodszor hallom ezt a szót, Pali barátom, - említi Faragó, - *appetitust* akarsz vele mondani.

- Ételre való vágy! - Magyarázza Csillag. Nem rossz szó.

- Tehát jó *étvágyat* kívánok! - Mondja Faragó kedélyesen, mintegy helybenhagyásul.

- Előbb én is kiterítettem egy nagy abroszt, szerettelek volna megkínálni, Péter barátom, hova tévedtél el?

- Valahogy ne hidd, hogy bankóimat féltettem volna. Bankócsősz nem voltam, nem vagyok és nem is leszek: elhiszed-e, Pali?

- Ösmerjük egymást, megirhatnánk ösmertetésünket kölcsönösen; hanem ezen ügyben meggyőződés határoz; azért kérlek: mondd meg, miért vonultál vissza?

- Szívesen felelek, barátom, példával, mint te szoktál. Ha én kényelmes hajlékban lakom, okosan cselekedném-e, hogy felgyujtsam tetejét, falait eldöntsem az olyan házért, melyről mások mondták, hogy szép lesz, ha termésköből rakatom, rézzel födöttem, kemény fával padoztatom, ajtait faragott munkából készíttetem; de a hozzávaló mesteremberek még csak inasok, most tanulják idegenektől a szépet, a követ, ki tudja, mikor fejtik? Én gyarló eszemmel megmaradok a régi lakban, kételkedem a bebizonyításig, s bevárom, hogy a jóért jót cserélhetek.

- Rómában lakol.

- Az ódon szép épületben, mely oly tág, hogy lelkemmel be nem tölthetem, melynek minden oszlopa magasan emelkedik, izmos és mégis összeillő, az időnek rongálásait kibírja, - tuléli az építőket; azoknak porát is elkapta a szél; de műveik épen maradtak és soha el nem vásnak.

Milyen gondolatok! Hétköznapi ruhában nem is illenék kimondani, - nem tudom, azért nagy-e a gondolat, hogy a földről ért az égbe, s egy halandónak agya építette az égnek boltozatait? vagy hogy az égből nyult alá, hogy mint az istenek sugallata, földi lepelbe öltözzék, hogy az ember elmondani merje.

- Értem lelkesülésedet, öreg, meg nem kísértem, hogy kicsinyeljem a nagy gondolatokat.

- Az öltözet mily szép, minden szó összeválogatva, faragott kockák egy remek épületre, - valljuk meg szegénységünket, nyelvünk idegen polyvával van összeszemetezve, a kiszórni való annyi, hogy lapátolni lehet: mikor közeledik még a rosta? s megéred-e, hogy a szitához nyulhassunk? Én addig hagyjam soványkodni lelkemet, mely mennyei eledelhez szokott?

- Ki mondja, hogy koplalj? Élvezd százszor és ezerszer, ki akar ebben korlátozni? A mi törekvésünk, hogy magunk is emelkedhessünk, ez jogunk és kötelességünk.

- Állj meg, barátom! - A mint kiküszöbölöd a remekírók nyelvét, s helyébe tolod a magyart, a gyerek a könnyebb végét fogja, elhanyagolja azt, a mi nehezebb, de remek és megérdemli, hogy hosszan fáradjunk érette. Századok óta vérünkkel vált a diák nyelv, a tudásnak ez volt eszköze, - szükségképen beleszoktunk; a remekeket könyv nélkül tudjuk, s az szép és nagy

tulajdonunkká vált, lelkünk nemesebb lett, és jól tudjuk, hogy ezzel benső értékünk szaporodott. Lökdel a diáknyelvet, elválnak a nagy gondolatoktól; nagy lesz előttünk a falusi torony, a Tatra hegye, vagy a szent Gellért; de nem a gondolat, melyet óriások teremtettek, s tulajdonunk maradhatna, mert szorgalmunk megszerezte.

- Nem remélsz a magunk erejétől semmit?

- Többet fogunk veszteni, mint a mit kapunk, a cserében gyémántért kavicsot kapunk.

- Ki mondta, hogy intézeteinkből kiszorítsuk a diák nyelvet?

- Az életből szorítjátok ki, - a megszokásból, mely minden nap elmondja, a mit egyszer megtanultunk. - A középszerű tehetség örömet ellessz nála nélkül, a lángeszű nem ismételheti: mert kevesen értik meg, végre elkócosodunk. - A nemesebbtől elszokunk, leszünk hétköznapi ficzkók, kik, ha erőset akarnak mondani, jobbnak szűkében cizfrán káromkodnak. Ezen cseréért nyissak erszényt? Ezt vegyem meg készpénzért? Hidd el, egy fitying is kidobott pénz lenne.

- Mit adnál, ha okod lenne hinni, hogy nyelvünk megtisztul, s a mi embereink is megelik a gondolatot, mely az égig ér?

- Mennyit gyűjtöttél ma, Pali?

- Kerekszámmal ötezer forintot, - egy estére valami.

- Magam adnék annyit.

- Fogd a tollat, ird föl nevedet a többi után, állj a buzdítók közé, hogy a te érdemed is ott legyen az alapítók között.

- Nem teszem, barátom, - veszteni fogjuk a készletet, s a remény rútul megcsal. Ez az én hitem, - annál is több; erős meggyőződése, s abból, tudod, nem szoktam engedni döntő okok nélkül.

- Nem ösztönöz semmi, hogy az előretörekvésben részes légy?

- *Fájdalom*, - így mondom, - *nem!* Hitem nincsen, - ezt pénzemért te sem tudsz adni.

A poharazás elkezdődve, félbenszakadt a beszélgetés. Csillag begombolá öltönyét, hogy ki ne röppenjenek zsebéből az albák, azokat megtartja, hogy a hitetlennek bekövetkező szégyenét megválthassa az egyikkel. Tudta, hogy az öreg a multhoz ragadt, onnét most konyhakéssel sem lehet levakarni, - nem marad egyéb hátra, gyógyítsa meg az idő. Kapus a főjegyző mellett hallgatta a beszédet, mely nagyon elkeseríté; mert az ifjunak lelkesülése szebb jövőt ígért. Nem ítélte el az öreget; mert az a nagyságot imádta; de odaengedte a multnak és nem meri kinyújtani kezét a jövő felé, hogy attól magasztosat várjon.

A reménytelenség nem öltözhett melegebb takaróba, - a hazafiúi ösztön nem fagyhatott meg jogosultabban, mint ez emberben, ki a régi nagyot annyira bálványozta, hogy az új törekvést bűnnek képzelé.

Kapus egy kedvező pillanatban azt sugja a főjegyzőnek:

- Én megfázom e hideg józanság mellett.

- Ötezer forintjába kerül az öregnek ez a hidegség.

- Kemény büntetés lenne!

- Nagyobb az, ha észreveszi, hogy mily sokáig volt koldus, - és fél a lelkesülés tüzéhez állni, hogy a többivel együtt melegedjék.

Az alba.

A parasztyerek azt hiszi, hogy az uri kisasszonyok azért oly szép fehérek, mert mindig *fehér czukrot* esznek. Ha a parasztyerek okot keres magyarázatának, követelhetjük, hogy a posztóruhás ur is keressen okot, mielőtt ítéletet mond.

A vendégek hajnalig együtt voltak. Ekkor a közbirtokos urak közül mindegyik egy kis csapatot vezetett elhelyezés végett. Csillagnál vagy tizenöten lehettek, kiket a gazda más napra is magánál marasztott. Egy párszor még találgatták, hogy ki csödithette össze őket az alispánhoz? de a találgatás eredménytelen maradt, azért más tárgyat választottak beszélgetés végett.

Az akadémiai gyűjtésről beszéltek, s a mit mindannyian észrevettek, hogy az alispán bőkezűségének daczára egy fillért sem adott. Az ellenkező vélemény élénken kémlé az ellenfélnek gyöngé oldalait, s nem lenne ember az ember, ha meg nem ragadná az alkalmat, hogy erejét a másikon meg ne mutathassa. Csillag már tegnap elejét akarta állni a balvéleménynek, s mivel ma újra előfordult a kényes tárgy, elbeszélé az eszmecserét, mely a két jó barát között lefolyt, s ennek folytatásaul azt mondja:

- Barátim! Századokig a török és tatár volt ellenségünk, ezek ellen egy vélemény lehetett csak a nemzetben: hogy ki kell e hazából verni. Most magunk között küzdünk, az országot szebbé-jobbá akarjuk változtatni, s törvényt akarunk rontani, mely a javítást akadályozza, újabb törvényt ohajtunk csinálni, mely a javítást előmozditsa, röviden: magunknak akarunk parancsolni; magunknak, kik engedelmeskedni éppen nem szeretünk.

Ki ne feledjük az emberi természetet a számításból. Nem lehetünk *ellenségek*; hanem csak *ellenfelek*. A legyőzött ellenséget kipusztíthatjuk, mert életünkre tört az is; de ellenfelünket ha legyőzzük e harczban: diadalunkat úgy bizonyíthatjuk be, hogy beteljesedik a jó, hogy Kánaánnak földje jobb Egyiptomnak vörös hagymáinál, s velünk együtt osztozik a jobb jövőndőben. Két erős és egymással ellenkező hit küzd, álljuk ki férfiasan a küzdelmet, az éznek, tapasztalatnak példáival igyekezzünk győzni, s ha okaink és példáink világosak, hihető a győzelem; ha pedig sértegetésre fajulunk: elkeserítjük ellenfelünket, ki azért marad alant, mert fölemelni nem tudtuk.

- Hiszed, hogy a makacs maradást meggyőződ a haladás jótékonyágáról?

- Igen sokat hiszek, barátom, s ha megengeded, például egy sokkal nehezebbet említek. Két jó barát különböző valláson volt s minden alkalommal megtámadták egymásnak meggyőződését. Beszéltek, irtak egymásnak, hogy a tévelygő igaz utra térjen, s az élénk magyarázatnak eredménye az volt, hogy ugyanazon egy napon irták egymásnak az utolsó levelet, melyben a két különböző vallásu homlokegyenest tér meg; mindenik a másik vallását fogadja el, s újra különbözők voltak. Ez jóval több, mint a mit én várok. A haladás a jobbat minden lépten bebizonyítja, okai tehát erősebbek, győzelme kimaradhatatlan.

- Megengedj, - mondja a másik, - én a küzdelmet minden körülmény között egyfélének tartom, s a győzelemnek föltétele az ellenfélnek megsemmisülése.

- Látszólag van csak igazad! - okosodik Csillag. - A tanító szembeáll egy gyermekkel, ki az egyszeregyet nem tudja; ha csak azért hiszi el a gyermek a tanítónak a kétszerkettő négyet, mert a tanítónak kezében van a pálcza: úgy a következőket is csak a botnak hiszi el, és a gyermek tulajdon ösztönéből soha sem fog előre menni. Ha tiz cseléded van, s mindenik csak úgy dolgozik, hogy mindenik után egy hajdut állítasz: hasznod kimarad, hajduid emészti föl a tiszta nyereséget. Azt akarjuk, hogy a haladás önkénytes legyen, hogy a meglevő erő mind

összemunkáljon, mert mindenikre szükségünk van, ezért ellenfelünket meg nem semmisíthetjük. Ne feledjétek, hogy van egy igazi ellenségünk, kinek ereje megoszlásunkban fekszik, s hogy ez a konkolyt két kézzel hinti. Erre kell figyelmeztetnünk önvéreinkeket, be kell látniok, hogy a valódi ellenség (elég ügyetlenül) a mi gyengeségünkre építi erejét, s hogy saját testvéreinket használja eszközökül; ti pedig érteni fogjátok, hogy e hazában mindenkit boldogítani köteleztetünk. Széchenyi legközelebb azt mondá: *Oly kevesen vagyunk, hogy az apagyilkosnak is meg kell kegyelmeznünk*, hát kérdem: megsemmisíthetjük-e ellenfeleinket?

- S a ki nem akar magyar létére magyar lenni? - ellenveti a másik.

- Igen kemény kifejezést használtál, az öreg, kire célozol, nemesebb anyagból készült.

- Adott egy fillért?

- Nem adott!

- Mikor össze kell számlálnunk, hányan vagyunk?

- Megállj, ez nem zárszámadás! - szól közbe Csillag. - Téríteni indulunk, a kezdők lehetnek bármily kevesen, tulajdon érdemünk, ha sokat megtérítettünk.

- Áldott jó hiszemed van, - állítja a vitázó, - hogy neked legyen igazad. Faragó a legértelmesebb fők egyike a vármegyében, hozzá gazdag ember, méltán követelhetnénk, hogy független legyen.

- S miben vesztette el függetlenségét?

- Nem mer zászlónkhoz állni, melyre a haladás van fölírva.

- A mi a bátorságot illeti, barátom, az ő helyén több bátorságra van szüksége, mint nálunk. Mi azt beszélgetjük, a mi a hallgatóságnak tetszik, mely azonnal megtapsolja beszédeinket, s az utolsó szónál kikapjuk a polgári jutalmat bőven. Mi nem adunk kontóra semmit, követeljük, hogy a nagy közönség dicsérjen és vállain hordozzon, s nem igen ösmerek olyan bátor ficzkót, ki egy napra hirtelen meg merné fordítani köpenyegét a pisszegés árán. Ne tagadjuk meg a bátorságot ellenfeleinktől; ha nagyon gyenge legények volnának, nem állnának szembe - *velünk*.

- A vesékebe kellene látnunk.

- Hogy igaz ítéletet mondhassunk, barátom! - hangoztatja Csillag.

- Ösmerjük a jutalmakat, melyeket a kormány föltétlen hiveinek osztogatni szokott.

- Ezt nem tagadom, barátom, a kormány mindent adhat, mi semmit, s a mely napon Faragó jutalmat kapott, én dobom rá az első követ; addig azonban megbecsülöm meggyőződését, akármennyire ellenkezzék az enyimmal.

Ezen pillanatban kopogtatott be Faragó; mert az elszállásolt vendégeket sorban akarta látogatni. Majdnem kellemetlen hatott az öregnek belépése; mert róla volt szó, s a vitázók nem egyeztek össze. Faragó kérte a vendégeket, hogy folytassák a beszélgetést, miatta meg ne szakítsák, ha ellenvélemény kell, itt lesz ő maga.

- Miért vált el tőlünk, bátyám? - mondja bánatosan az előbbeni vitázó.

- Furcsa kérdés! - mondja Faragó szokott komolyságával. - Te vidám ember vagy, én komoly, te szőke vagy, én barna, te megütöd az egy ölet, engem kurtaságom miatt katonának is alig vennének be; ennyiben különbözünk, és meg nem tudjuk mondani, mire volt szükséges e mindenféle megkülönböztetés? No, de még ez hagyján! Te az édeset szereted, én a savanyut, te a sót késhegygyel sokalod, én a paprikát is kanálszámra eszem: mindketten követjük azon

titkos ösztönt, mely egyoldalúságra biztat. Engedd meg, hogy lelkeinkben is lehet valami rejtett rugó, mi oly hathatósan kormányoz, hogy attól eltérni képesek nem vagyunk.

- Mindent megérténék, csak a nyelvbeli eltérést nem! - Mondja Csillag az öregnek.

- Megmondám okaimat neked, s újra ismétlem mások előtt is! - Mondja Faragó, és a tegnapi beszélgetést részletesen elsorolván, azt mondja: A tudomány, a valódi műveltség sohasem lesz általános, kevesen szerzik meg, s a tömeg nem éhezik meg rá. A zsidónépet a Levi nemzetségéből származók kormányozták, a szent titkokat ők tudták és ők magyarázták, így maradt ránk is örökségképen a latin műveltség; ez a készet hozta el, miért akarjátok ezt elfeledtetni?

- Tulajdon nyelvünket akarjuk ápolni.

- Vigyázzatok, úgy ne járjatok, mint a latin mese beszélé a parasztról, ki addig nem akart tovább mozdulni, míg az előtte csörgedező patak le nem foly, hogy aztán száraz lábbal mehessen át a fenéken.

- Sebesebben fogunk haladni, öreg, mint gondolnád.

- Ha embereink tudnak valamit, a legkimiveltebb nyelven legkönnyebben kifejezhetik.

- Itt a különbség, barátom, - figyelmezteti Csillag az öreget. - Századokig kettőben különböztünk szomszédainktól: másként hadakoztunk, másképp kormányoztunk, s te bizonyosan legszebben el tudnád mondani az idegennek diákul, hogy mit nem cserélnénk el. A harczolásnak mindig vitézség az alapja; de nem tudom, mikor fogunk megint vitézkedhetni, miután az új hadviselés a vitézségen kívül vakengedelmességet is kíván, s ezzel a magyar nemesség sohasem fog szolgálni. Jogunk épségben van; de nagyon közelről tapasztaltuk, hogy fölnt alkalmatlan: mi marad még hátra, hogy összemérközhessünk szomszédainkkal? Valamiben helyre kell pótolnunk a veszendőt, vagy elvégződünk, mint a kiáltás, melyet, mint az ezüsttallért, nem tarthatunk el ládánknak fenekén.

- Ragaszkodjunk szabadságainkhoz, ebből ne engedjünk.

- Jól mondd, ragaszkodjunk szabadságunkhoz. Ha fölülről támadják meg, védelmezzük, mint védtük 1823-ban; hanem osszuk meg a szabadságot mindenkivel, kit a magyar földnek ege betakar.

- Barátom! a mely törzsököt csak egy oldalról nyomnak, meghajol; de ki nem dül. - Ha jobbról, balról ingatják, a hézag megtágul; egy kis szél is kidönti helyéből. Így segéljétek mozgatni az alkotmányt. A kormány félrenyomta, de ki nem dönthette; most segéljétek neki alulról, tágítsátok ti is, így majd hamarabb készen leszünk. Ezt mondom az alkotmányos vitákra. A nyelv bárdolatlan, ha ma megengedné a kormány, hogy a latin nyelv küszöböltessék ki az oskolából, egyszerre megakadnánk, és szégyennel vallanánk be a világ előtt, hogy készületlenek vagyunk. Magunk nem csináltunk semmit, Angyal Bandi, Zöld Marcsi mellett a magyar könyveknek javát elviszem egy vadásztarisznyában....

- Szavadba kapok, barátom, - mondja Csillag, - ezt szégyeneljük, hogy könyveinknek java elfér egy vadásztarisznyában, ezért állunk össze, hogy lélekzetet vegyünk a jövőndő haladásra.

- Szerencsés ember, ébren is tudsz álmodni; elhiszed, hogy csapatszámra támadnak a lángeszű tehetségek. Kétezer esztendeig meddő volt az emberi elme a görög és római classicusok után, - most egyszerre kiüt az emberiségen a lángész, mint a himlő.

- Franciaország ötven év alatt óriásokat szült, - Angliában született egy ember, kiről azt mondják, hogy az Isten után legtöbbet teremtett, - Németországnak van Schillerje és Göthe-je, - hát mi nem mozdulhatunk? Róma nagy; de az újabb kor is valami. Én nem hiszem, hogy összes erőnk török-tatárapritásban elvégződött volna; agyunkban velő van, mely többé nyugodni nem fog. Kilencszáz esztendeig nem fáradtunk ki a fegyverforgatásban; mert az unalom nem férfi erkölcs. - Akármit fogunk tenni; mert a fű, míg gyökere él, minden tavaszon újra kihajt. - Mi is kénytelenek vagyunk a jóra való munkára, - mivel az ököl nem hivatalos többé a véres ütközetekre: agyunknak erejével fogunk küzdeni.

- Vastag koponyám van, Palkó, - mondja Faragó olyanképen, mintha mosolyogni akarna, és a nem próbált munka kellemes ingert adna, - az én fejembe lassan megyen be valami, és még lassabban pusztul ki az, a mi régóta befészkelte magát. Tartsatok méltónak a további harcra, - a kovácsnal nem vasaltattam le magamat egy helyre, hogy kimozdulni nem akarnék; - de valót mutassatok: annak megadom magamat. A verebet egy bodzapuskának pattanása is felröppenti, én inkább hasonlítok a tüzekhez, nekem már nagyobb töltés kell.

- Megmondom hitemnek alapját. - Nyilatkozik a másik. - A háború sohasem volt tréfa, a rabigától minden nemzet irtózik; mégis mily nagy a különbség egyik és másik nemzet között; s a mit nem idegen előtt való hetvenkedésért mondok, mennyit tett meg a magyar katona külön azért, hogy figyelmeztették: *Magyar! ne hagyd magadat!* Ezen buzdítás azt bizonyítja, hogy van bennünk valami, a mi egy emberből kettőt csinál, és ha az egyes ember egy külön gondolatért másodszor is sorba áll: használatlan nem hagyom többé a titkot, kimondom a bűvös szót, a mennyiszer szükségem van rá, hogy többet kisajtolhassak. Én a jövő haladásnak kulcsát nemzeti büszkeségünkben látom: *nem tudunk hitványak lenni!* - Azért a *magyarságnak gondolatával* megyek előre, - legelőször pedig arra törekszem, hogy a nyelv ünneplő ruhába öltözzék, hogy a cifra mentéhez méltó legyen. Ha *magyarokká* lettünk, nem félek többé semmi fáradságtól, hisz a legegyszerűbb parasztficzkó félrekapott főveggel éneklő: *Vagyok olyan legény mint te, - vágok olyan rendet, mint te.* Ekkora törekvést ingyen nem ihletett belénk a Teremtő; a lónak gyorsaságát, a vizslának szaglását kitanulta és fölhasználta az ember, - hát az emberi lelkesülést, melyből mi néhány mázsával többet kaptunk, használatlan hagyjuk?

Faragó és a többi érezte az átható okoskodásnak kellemes nyomását; nem zavarták a beszélőt közbeszólással s az ekképen fejezte be a vitatást.

- Nem tapasztaltuk, hogy a kiváló jelest, ha idegen országba téved, hire miatt visszaköveteli az a nemzet, melynek származéka? A nemzeti büszkeség féltékenyen őrzi magát, s a veszteséget el nem tűrheti. Legyünk bölcsek, a lelkesülés megvan, (ha nem volna, teremtenünk kellene) használjuk, s a szemesség megjutalmaz, mindazt, ki a háborgó szelet sem hagyta ingyen lótni-futni, nagy lapátokkal fogta meg, és kenyérnek valót örömet vele. Az angolt bolondnak mondták, mert fölmászik a nagy hegyre, és büszkén írja a legmagasabb helyre, hogy angol volt oly magasan. Ezek a hegymászó bolondok uralkodnak a világon épen azért; mert semmi fáradságtól sem riadnak vissza: kitartásuk minden nagyra képes.

Faragó először mosolygott egy nagyobb társaságban, - nem szólt, - kezét szorított Csillaggal, és a társaságot szóban némán, de tündöklő arczczal hagyta el.

Valamennyien érezték, hogy ezen makacsnak látszó főben átváltozás történt. A hit, ez a titkon élő, mégis testetlen és bebizonyíthatlan valami föllobbant az öregben, s hogy nem fakadt ki azonnal, mint a forrás: legigazabb oka, hogy meglepetett általa, s most keresi, mint az illatot, mely az érzékben már megjelent, de fölhalálni még nem képes; honnét ered és merre kövesse?

- Nagyon nem hasonlítanánk önmagunkhoz, ha a többiek azt nem gondolnák, hogy azonnal rugja oldalba eddigi meggyőződését, kapaszkodják az öreg harangnak kötelébe, s ő rángassa a nehéz érczet, hogy az ő példája megindítsa a többi. Mily kevesen tudják, hogy a meggyőződésnek erős gyökerei vannak, melynek száalai messze szétágaznak, s hogy nem hasonlít a meggyőződés a hamis fogakhoz, melyeket könnyen ki és be lehet tenni. Hivatkozom a legelső falusi kovácsra, ki valaha egy parasztfogat huzott ki; milyen kovácsmarkot kíván egy jól megtermett fog, hogy megszokott helyét oda hagyja, hát még a meggyőződés?

- Az öreg úgy ment el, a mint jött! Mondja egyik a többi közül.

- Mért nem rántottad elő azt az ívet? Sójajt föl a másik Csillagra tekintve.

- Lassan, pajtás, - az nem katonafogdozás, - mi igaz hívőket akarunk.

- Ha késik, méltán fogják gyanusítani.

- Rossz téritők vagytok, én a polgári szabadságot úgy fogom föl, hogy véleményem bolond is lehet, mégis jogosan mondhatom ki, - a többség leszavazhat, s az én bolondériámat ártalmatlanná teheti. Mit akartok többet?

- Majdnem örülsz annak, hogy más ellenkező véleményen van veled.

- Kimondhatatlan örvendek, - a tükröt azért tartom szobámban, hogy figyelmeztessen, ha az orrom tintás. A politikai ellenfél meglesi az én tulságomat, s mielőtt a falnak szaladnék, rámkialt.

- Mi visszük a terhet, az áldozatokat ezek a maradozó urak nyakunkon feledik, s végtére kinevetnek, hogy nekik egy fillérükbe sem kerül a nemzetnek haladása.

- Hej! meg talál szégyeníteni benneteket ez a mogorva ember; bizony mondom, kimelegit majd benneteket a szégyen.

- Engedd meg, ez is hit, sőt több: meggyőződés. Térítsen meg ő.

Másra tért át a beszéd, később látogatóba mentek el a vendégek; de Csillag nem nyughatott, elővette az egyik albát, s az akadémiának alapítására az öregnek aláírása fölé ötezer forintot kötelezett. Ezen levelet bepecsételvén, egy külön takaróba zárta, név nélkül pedig a következő sorokat írta:

A bepecsételt levél ötezer forintos alapítványt tartalmaz; de addig föl nem bontható a levél, míg a levélnek fölbontására az illetőtől meghatalmazás nem érkezik ugyanazon pecséttel, melylyel a levél lezárva van.

Ezen levelet Csillag azonnal postára adta.

Igy akarta megvédelmezni barátját a fullánkoktól, ha később azt mondanák, hogy az adakozásban csak kinből vagy álszégyenből vett részt. Ő, kinek melegebb vére oly korán fokozódott a lelkesülésre, átlátta, hogy nem csak Faragó, hanem mások ezren vannak, kiket egykor a valószínű haladás fog fölébreszteni. Faragó mindent mert az alkotmány megvédésekor, nem félt a hatalomtól, mely az erőszakot is elkövethette volna; miért nem érdemelne kiméletet alulról?

Nagy erkölcsünk vannak, de a nagy fának árnyéka is nagy! Türelmetlenségünk kimélytelen, kezünkben folyvást fegyver van: *kard vagy gyanusítás*, - mindkettő megöli azt, kire ráérjük, - pedig oly kevesen vagyunk, hogy az apagyilkos számára is bocsánatot kell készen tartogatnunk, hogy idő előtt el ne fogjunk.

- Küzdeni fogunk, - mondja Csillag fennszóval: *de gyilkolni nem!*

A régi auktoritás.

Most már általános divat, hogy az apa a fiával *per tu*, - a fiu pedig az apjával *per kend*; így éri el a mostani apa, hogy a fiu az apai vagyont még apjának életében elkölti.

Faragó hóna alá nyújtóztatta nádpálczáját, mikor Csillagtól haza ment. A falusi kutyák nem merték megugatni; mert a jámbor paraszt kétféleképpen becsülte meg az alispán urat, mikor az utcán végigment: messziről megsüvegelte, a kutyát pedig oldalba rugta, hogy meg ne merje ugatni az „*öreg teins ur*”-at. A kutyaész hamar megjelölte a nádpálczás urat, s az oldalbarúgás elől jókor átugrott a kerítésen; így Faragó teljes biztonságban sétálhatott végig az utcán.

Ezt azért mondom el, hogy az olvasó elhigye, hogy az öreg gondolkozva mehetett végig az utcán, nem zavarták az ebek, s mivel a gondolatokat nehezen czipelte, zavartalan megállhatott a kapuk előtt anélkül, hogy a botra szorult volna. Már negyedszer áll meg, visszagondol Csillagnak szavaira: *nem tudunk hitványak lenni!* Önmagát kémli az öreg, egyéniségének vegyületét fontolgatja, s először kérdi önmagától, hogy ösmeri-e azon lelki állapotot, mely a feketeségben *ördögöt* rajzol le, s arra biztatja magát, hogy attól féljen? Tovább firtatja magát, hogy eltagadná-e az igazságot, ha annak kimondása miatt fenyegetni fognák? Mindkétszer azt felelte magának: *nem!*

Ösmerőseire, barátaira alkalmazza a kérdéseket, azokban hasonló tulajdonságok mutatkoznak, s e szerint olyan rokonságot talál, mely több az atyafiság-, sógorság- és komaságnál. A szín, a természet, az indulat különböző; hanem az erkölcs egyforma, s az öreg elmegyén a kutatásban a kisbirón alól a zsellérig, mindenikben ugyanazon vegyületet találja. A fülemüle énekel, a veréb csiripel, a varju károg; - a pacsirta hajnalban kél, a bagoly alkonyat után, - s a tulajdonságoknak különbözőzése jeleli meg minden élőnek sajátságos egyéniségét. Az embereket összetarkázta a szín, a hajlam és indulat, - véletlen ez, vagy a mindenhatónak számítása? - A ránk bizott nemzeti erkölcs, a becsület, bátorság, nagylelkűség kinől belőlünk, mint a vadkanak agyara, vagy erősödik a gyakorlásban, mint a kar, mely a kardhordásban megizmosodik?

A vékony ág fölszedi az esőt, harmatot, rostjai kidagadnak a fölszedett részekből, s időnek folytán megvastagodik. A szőlőtőből a vizrészek édesen fakadnak a gyümölcsbe, a sósában a viz megsavanyodik: - minden teremtmény meghatározott törvényeket követ. - Ezeket gondolja az öreg, s öntudatlan fönnszóval mondja: *nemzeti sajátságaink vannak*, - egyik az, hogy *nem tudunk hitványak lenni!* Tovább, tovább a szemlélődésben, bevégeztük-e már szerepünket a verekezésben?

A régi klasszikusok sok szépet elmondtak; de nem mindent, s a világ nem állapodhatik meg fejlődésében. Azt mondják, az isteni hasonlatosságra vagyunk teremtve, s a tudás emel e magas rendeltetés felé. Mennyi különbség egy hajdu és egy kanászbojtár között? a hajdutól egy professzorig ezer mértföldnyi a távolság. A tudomány egyféle a szakban, s ha a német tudja, mégis a nemzetek dicsősége. *Igazad van, Pál barátom*, - mondja megint hangosan az öreg, - *a hangya nem gyűjt a tücsöknek, nem szabad hitványoknak lennünk, s midőn a szőlőtőnek gyümölcsében megsavanyodik a fölszedett nedv, - a gyümölcs mutatja, hogy a tőke elvadult és elaljasodott.*

Hirtelen megindult az öreg, szívében fölmelegült a vér, a lelkesülésnek feszítését érzé ereiben, s a mi vele még sohasem történt, botját ifju hévvel forgatá meg a levegőben, mintha ellenséget látna, kit leküzdeni készül. Ez a negyedóra állította meg eddigi irányában, s rákiáltott valami, mint az eltévedt vándorra a pusztai csösz: *hová akarsz menni?* - E kövér földön jóllakni és meghizni, végre az utolsó szuszt kifujni, állati rendeltetés, - szerepnek pedig igen élhetetlen.

Elő a nemesebb ösztönökkel: *a mint az ág leszakad a törzsről, hitvány potyadék lesz, mely gyümölcsöt teremteni képtelen, utolsó hasznossága nem egyéb, mint a kemenczefűtés, részei füst és hamuban a légbe szállnak, s a régi alakban többé föl nem támad.*

Igy muljék el e nemzet, melyet nyolczszázados küzdelem agyon nem verhetett? Elfogyjunk, mint terhes felhő, mely épen a mennydörgés és villámlásban hal meg? A kard lett volna minden hatalmunk, s az ész nem teremne számunkra gyümölcsöt a hosszú békében? Az éhség rákényszerítette a koplalót, hogy megegye az undorító rákot, a vizbelökött ember kitalálta az uszást, az önfentartásnak ösztöne a halállal szemközt tanítja meg az erős akaratot, hogy élhet. *Nem akarunk elveszni!* kiáltja Faragó, midőn családi fészkéhez ért, s ezen naptól fogva újra született a nemzetiségnek.

A lakószobákba érve meglepetés várta az öreget: fia érkezett meg Pestről, a patvariát állta ki, s a már kihirdetett országgyűlés miatt váratlan érkezett meg az apai házhoz.

Apjának kezét megcsókolva, bevett szokás szerint latinul mondja apjának:

- *Hic sum!*

Megijedt az öreg, a viszontlátásnak édes pillanataiban apa és fiu között a vérokösség érintkezik, az ág törzsére hajlik, férfi férfit csókol meg, s e csók kivételesen édes, s az öreg megijedt a betanult hangoktól, melyek ma először nem fejezik ki a szívélyességet. Az anyát bizonyosan másképen szólítja. Az anyai emlőn más hangon enyelegtek a gyermekkel, a szeretet más szavakon szólt a kisdedhez, s midőn visszatér az ifju az apai hajlékba, az anyát szólítja meg csak az öröklött nyelven; az apa előtt már a száraz tudással áll elő, nem a gyermek, a gyártott ember szólamlík meg.

- *Isten hozott!* - rebegi az apa magyarul.

A fiu nem emlékezett, hogy apja melegebben tekintett volna rá, mint most, arcán különös sugárzat mutatkozik, s mivel szólni nem engedte, hanem folyvást az öreg beszélt és mindig magyarul: nem értette, hogy az öreg miért annyira bőbeszédű?

Kétszer bevágott a szóba, mindig diákul, az apa viszont elkapta a szót és magyarul beszélt. Pestről hazáig aggódott a fiu, hogy apjának cátoi hidegségével szemben miképen fog megállni? Egy elhibázott diák mondatért előre kiszámította a megszegyenítést, és közel volt az elkeseredéshez, mikor vergődhetik apjánál annyi elnézésre, hogy a legkisebb gyarlóságért le ne pirítsa. Pestről egy egész zsebbel hozott bizonyítványt minden rendű tekintélytől, kiknek az apai túlszigor úgy adta gondviselés alá, mint a fehérítetlen vásznat, melyet minduntalan öntözni kell, hogy jóra való ember maga elé terithesse. Faragó visszatolta a kihuzott bizonyítványokat, s azt mondja:

- *Nem vagy már gyermek!*

A fiu azt gondolta, hogy nem jól hallotta az öreget, és hirtelen rámondja:

- Tessék?

- Vége van már a sok mennykő oskolának, fiam, bizonyítványaidat tépd el fidibusznak.

- *Fidibusznak?*

- Ne tetesd magadat, tudom, hogy meg nem álltad a pipázást; milyen *magyar ember* válnék belőled, ha nem pipáznál?

De most már kimereszté szemeit a fiu, az öreg nem beszél diákul, bizonyítványait fidibusznak praescribálja s pipázásra bujtogatja. Ezen háznál új szakácsné van, s más ételeket főz, s a káposztát többször meg nem melegítik az öregnek, különben régi szokásait el nem engedné.

A magyar apa hajdan olyan volt gyermeke irányában, mint a kérdés: rideg, követelő, mely enygelést nem tűr, csak feleletet. Erre készült Faragónak fia Pestről hazáig, s az embersorba magasuló ifju békételenkedett, hogy apja vallatja, mint a rabot, hogy eddigi rakmányát adja elő.

A kérdésektől fél, s ime, apjának melegségétől ijed meg. Nem mer közelíteni, nem tudja, nem szokta a szeretetteljes közelséget, s remeg, ha a közeledésnek határát átlépi, s az apa visszautasítja. Apja folyvást közelében van, ezer apróságot kérdez, s mikor a fiu kirakja ruháit és iratait, nem kutat, mi hiányzik az elvitt holmik közül.

Egy csomag beírt papírt helyezett az ifju az asztalra. A legfelső csomag: „*Dalkönyvecske.*” Jól látja az öreg, hogy a fiúnak írása, de nem kutatja a tartalmát, hanem kedélyesen mondja:

- El tudod-e fütyölni valamennyit?

- Kevés abban a nóta, édes apám! S az első lapra kifordítva mutatja, hogy az öreg nézze, mi az?

Beletekint az öreg, elkezdi olvasni a sorokat:

Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?
Századok ültenek el, s te alattok mélyen enyésző
Fénynyel jársz egyedül. Rajtad sűrű föllegek és a
Bús feledékenység koszorútlan alakja lebegnek.
Hol vagyon, a ki merész ajakát hadi dalnak eresztvén,
A riadó vak mélységét fölverje szavával,
S késő százak után méltán láttassa vezérlő
Párduzos Árpádot s hadrontó népe hatalmát?
Hol vagyon? Ah, ezeren némán fordulnak el: álom
Öldösi sziveiket, s velük alszik az ősi dicsőség.
A tehetetlen kor jött el, puhaságra serényebb
Gyermekek álltak elő az erősebb jámbor apáktól.
Engem is, a nyugalom napján, ily év hozza fényre
Már késő unokát, ki előbb a lányka mulandó
Szépségén függetem gondatlan gyermeki szemmel,
S rajta veszett örömem dalait panaszosra cserélvén,
Hasztalanul eget és földet kérlelve betölték.
Mégis az ifjuság háborgó napjai múltván,
Biztos erőt érzek: kebelemben nagyra kelendő
Képzletek villannak meg, diadalmas Ügekről
S a deli Álmosról, s Álmosnak büszke fiáról,
Párduzos Árpádról... Oh, hon! meghallasz-e engem?
S nagyratörő tehetős fiaid hallgatnak-e szómra?
Megjön az éj, szomorúan feketednek az ormok, az élet
Elnyugszik, s a fél föld lesz nyoszolyája; de engem
Fölver az elmúlt szép tetteknek gondja. Derengő
Lelkem előtt lobogós kopják és kardok aczéli
Szegdelik a levegőt; villog, dörög a hadi környék.
Látom, elől kacagányos apák s heves ifjú leventék
Száguldó lovakon mint törnek halni vagy ölni,
Zászlódat látom, Bulcsú, szemem árja megindul.
Oh, hát halljátok, ti, hazának gyermeki! szómat.
Későn hangzik már, de magában hordja halálos
Harczok fürgetegét, s hú a haladékony időhöz.

A tagbaszakadt észjárás, a hullámos eszmemenet megragadta az öreget, s mintha Virgilt olvasná, ki a bánatot úgy irta le, hogy sohasem nyöszörgött, az ódon zamatot azonnal megérezte. Először hallja a hazafiui panaszt, a költő nem veri fejét a falhoz, hogy siettesse a pusztulást, és minél kevesebb maradjon a fajból; vádol, de nem veszekedik, mint a kárvallott, kit élheteretlensége kétségbe ejt, s jobb jövőt nem hisz. A szó kiszakad a költőből, s e hang nem a verbungosnak lármája, hogy csőcseléket bolondítson; szava, mint a harangé az ünnepnek reggelén, inti a hívőket, kiket csak a malaszt indít meg: korbácscsal pedig beterenlni nem lehet.

A rágalom sem foghatja rá, hogy kölcsönként gondolatokat mond el, s hogy a magyar nyelvet ilyenképen lehet összerakni, meghatottan látja, s megijed gyarlóságán. Hasonlított azon éji vándorhoz, ki a sötétben nem látta sem a hegyet, mily magas, sem a völgyet, melynek mélységébe most szédülve néz.

Az öreg a lapokat egymás után átolvassa, elfeled maga körül mindent. A fiú már a mellékszobába ment, s egész órát elbeszélget anyjával azon kedves semmiségekről, miket az anyák tudnak kérdezni. Az apa mégis egy helyben ül. Visszamegyen a fiú, várja, hogy apja majd *öregebbeket* kérdez.

- Olvastad ezt a munkát?

- Kezemmel másoltam le.

- Barátom, a paraszt lekaszálja a rétet, s a virágot ökröknek hányja petrenczébe; de nem tudja, hogy a virágnak külön helye is van.

- Édes apám megszégyenít.

- Korán van a tyúkszem, barátom, - magyarázza az öreg, - apádtól fölveheted; mert nagy szerencséd, ha elér az eszed oda, hol ezen gondolatok járnak. Tudod-e, ki irta?

- Vörösmarty irta.

- Keresztneve nincsen?

- *Vörösmarty Mihály*.

- Így van rendén, fiam, ezen embernek a neve a *titulusa*, el ne végy belőle; mert bizony szentségtörés lenne.

- Azt mondják, hogy ő a legjelesebb versíró.

- Nem úgy, fiam, a praepceptor is írhat verset: ennek *poéta* a neve!

Faragó fölkel, az irott könyvecskét magával vitte, fiának pedig azt mondá:

- Menj el Csillaghoz, vétezz magadnak mértéket az emberek között.

Az ifjú Faragó, kit most Endrének nevezünk, egészen megzavarodva ment el hazulról. Anyjától hiába kérdezné, hogy mióta veszett össze az öreg Ciceroékkal? Férfi adhat fölvilágosítást, legalkalmasabban Csillag, s a magyarázatlan titkot sietett megtudni.

Még az nap elment a fiú Csillagékhoz, s a bácsit félrehívta a kertbe, hogy a fölfordult világról tájékozást kérjen.

- Urambátyám ösmeri az én kedves édes apámat?

- Bizonyosan jól ösmerem, öcsém, apád a legbecsületesebb ember minden ösmerősöm között.

- Hallotta diákul beszélni?

- Együtt tanultuk e nyelvet.

- Hiszi urambátyám, hogy az én apám jól tud diákul?
 - A mit Cicero elfeled a sirban, a föltámadáskor apádtól fogja megkérdezni.
 - Mégis eltéveszthetett az öreg valami szót, s annak hire lesz a vármegyében.
 - Nem hallottam, öcsém, sőt ha hallanám sem hinném.
 - Én nem hallottam; de hiszem, urambátyám, az öreg bizonyosan megbotlott, a miatt nem beszél diákul.
 - *Nem beszél diákul?*
 - Nem az, urambátyám, akármit erőlködtem, diák kérdésekre *magyarul* felelt.
 - Ez ma történt veled?
 - Éppen ma, kedves urambátyám. Én rendesen félve jöttem haza; mert édes apám meg nem hagyott otthon melegedni, kikérdezett, jobban mint a próbatéren a tanárok, és ha ketten voltunk, kivétel nélkül diákul beszélünk; mert, a mint monda, magyarul minden kisbíró tud, az uron lássék meg, hogy tanult.
 - Természetesen, te most nem érted apádat.
 - E miatt jöttem urambátyámhoz.
 - Mit csinál apád?
 - Majd elfeledém a javát, - mondja Endre, - apám másolataim között megtalálta „Zalán futását.”
 - Jaj, öcsém, az öregnek szája íze az *aszalt gyümölcsöt* szereti csak.
 - Végül végig olvasta, s mikor azt mondtam, hogy Vörösmarty Mihály a legjobb versíró: *poétára* korrigált meg.
 - *A te apád?*
 - Az én apám, - ezt nem értem urambátyám, meg azt sem, hogy „Zalán futása” most épen mentezsebében van.
 - Öcsém, menj a szobába, feleségem ott lesz a gyerekekkel, én szaladok apádhoz; ha kilyukadt alattunk a világ, együtt akarok vele átesni a világnak másik oldalára.
 - Jaj, urambátyám...
 - Ne jajgass, öcsém, tőled semmit sem hallottam.
- Csillag az utcán rángatta össze magán a ruhát, az elmenőket nem látta, köszöntéseiket nem hallotta, annyira elfoglalta a váratlan hír. Faragónak udvarán hallá, hogy az alispán ur a kertben van, s meghagyta cselédének, hogy csak a vendéget ereszték hozzá, házbeli ne alkalmatlankodjék. Óvatosan lépett a tágas kertbe, a lugos felé igyekezett, melyben olvasni szokott. Háttal ült Faragó, így a vendég kényelmesen látta, hogy az öreg a kéziratot olvassa.
- Jó appetitust kívánok az olvasáshoz. Mire a megszólított visszafordul, és köszöntve mondja:
 - *Étvágynak* mondják, főjegyző uram.
 - Váljék egészségedre: aztán dobod félre azt a firkát.
 - Ha el mered dobni, rád bízom, itt van! - mondja az öreg átnyujtva a másolatot.
 - Barátom, én e munkát nyomtatásban ösmerem, sőt könyv nélkül tudom a szebb részeket.

- Rossz térítők vagytok, s méltán megítéllek, hogy meg nem mutattad.
- Magyarul van írva...
- *Sőt magyarul*, barátom: leesett szememről a hályog.
- Tegnap még nem hittél?
- Az ötezer forintot azonnal aláírom, hol az a jegyzék?
- Ne szeleskedjél, öreg, - inti a jó barát, - tegnap vendégeid előtt kellett volna tenned; most azt hinnék, hogy gúnyból teszed, hogy ötezer forintoddal elüsd valamennyit. Itt ketten vagyunk, nem fogunk egymásnak hazudni, hisz egymásnak lelkébe látunk. Tegnap meggyőződésből nem adtál, ezt tudják a vendégek mind; ma *meggyőződésből* adnál: ezt tudom én. Neved ott lesz, mikor kell, fogadd barátodnak szavát, ez ügyben jókor kell szólni, különben a gyarlóknak lesz igazuk, mikor a legszentebbet félremagyarázzák.
- Nem hiszed, hogy dobost akarok fogadni?
- Barátom, előfordulhat olyan alkalom, mikor a dobszóval hirdetett hazafiságot föbe kell ütni; ne kérdezz, ne találgass, a rothadt gyümölcsöt le kell szórni az oltárról, s én készen tartom azt, mit az ihlett meggyőződés nyújtott. Beleegyezel?
- Nem értelek, azonban megadom magamat.
- Hej, öreg, téged sem értenek mások, de hadd várákozzanak.

Uj élet.

Én ne tudnám, melyik esztendőben kaptam édes apámtól a legelső bicsakot? Mintha ma történt volna, oly élénken emlékszem az 1830-iki nagy télre, édes apám csörgős szánkón jött haza a fehérvári vásárról, nagy farkasbundáját a kapunál leereszté vállairól, s nagy meglepetést intő szemvágással jelentette, hogy valamit hozott. Az akkori szokás szerint tenyerébe szabtam egy *nagy parolás pácsit*, aztán megcsókoltam a kezét, mely mindjárt a zsebbe merült, s egy sárga szeges legrádi bicsakot húzott elő, a mi azt a bizalmat jelentette, hogy az ostornyél mellé nem vágom le már a mutató ujjamat.

Ezen emlékezetes napon férfi vendégeink érkeztek, s apám azt a nagy ujdonságot mondá nekik, hogy a fehérvári vásárban *egy harczfinak löcsőjéről leesett a szurvas*.

Senki sem értette apámat, találgatták, mint a rejtett szót, hogy mi lehet az, mit apám uj magyarsággal mondott? végre apám megmagyarázta, hogy: *egy bakának puskájáról leesett a pangánét*. Így mindenki megértette, még én is, és a konyhában a pecsenyeforgató kisbirónak sokáig magyaráztam, hogy az is érte.

Ezen időtől fogva minden névnapon, bucsun, országos vásárban hallhattam, hogy valaminek uj neve van, meg azt is, hogy van Pesten egy ujság, melyben mindent uj nyelven irnak, s a ki azt el tudja olvasni és megérti, az már nagyon okos ember. A mi vidékünkön egyetlenegy ilyen ember volt, a mező-komáromi plébánus, attól hallottam, hogy milyen híres ember Mehemet Ali, az egyiptomi basa, az még a török szultántól sem fél. Mikor én ezt a kisbirónak elmondtam, arra biztatott, kérdezném meg a főtisztelendő urat, hogy Mehemet Ali erősebb-e, mint a kutyafejű tatárok? mert azok emberhussal élnek, s a magyar embert különösen szeretik; mert mandulán hamar meghizik, és igen puha lesz a husa.

Ez volt az akkori ujságoknak foglalatja, s hogy tárgyamhoz térjek, megmondom, hogy Csillag Péter külön igen híres volt; mert Kulcsár Istvánnak „Nemzeti ujság”-át járatta, s a környékeliek hozzá mentek el megkérdezni, mi történt Egyiptomban és Spanyolországban? Le volt néha írva egy-egy installáció, templomszentelés, jóval ritkábban egy farkasvadászat, háromlábú bárány, két sárgájú tojás, mint rendkívüli tünemény, s a nagy ország hetekig beszélte a csudadolgokat, melyeknél nagyobbat kigondolni sem lehet, - hogy pedig igaz, bizonyítja az, hogy ki van nyomva.

A tekintetes karok és rendek összegyülekeztek a megyének székhelyén, s a gyűlés előtti napon Csillagnak szállásán egy jó hangu szolgabíró a főjegyző urnak „Nemzeti ujság”-át közkívánatra fölolvasta. Átestek az egyiptomi basán, megvitatták, mi befolyása lehet Törökországra azon bátorságnak, hogy Mehemet Ali titkon bort iszik? továbbá: meghányták vetették, hogyha Spanyolországban sokáig tart a háboru, nem lesz-e drágább a spanyolviaszk? - és ki tudja, meddig lármáznak, ha a szolgabíró odább nem betűzget csöndesen, s el nem kiáltja magát, hogy még olyant nem hallottak, mint a mi most következik.

Valamennyien fölugráltak.

- A közönség (publicum) méltó lelkesüléssel (*exaltatio*) fogja olvasni legujabb hírünket, melynek az a tárgya (*objectum*), hogy egy ötezer forintos alapítvány (*fundatio*) érkezett a MAGYAR AKADÉMIA (egyől-egyig nagybetűvel) javára. Az alapítónak (*fundator*) neve még titok, és csak későbbi rendelkezés (*dispositio*) után lehet a levelet közzétenni (*publicálni*). Pestre egy dunántuli postáról expedíaltatott. (Ezt már szegény Kulcsár sem tudta magyarabban kifejezni.)

A tekintetes karok sajnálták, hogy ülve nem hallgatták a tudósítást, hogy most kelhetnének föl a nagy meglepetés miatt; mert méltán csudálkozhattak, ki az a szerény *pátrióta*, (akkor így hívták a hazafit) ki elengedi a dobszót, hogy hazafiságát nem hirdeti. Mi derék, jó és itt-ott áldozatkész hazafiak vagyunk, a hazafiui bánat olyan fájdalmakat okoz, hogy más nemzetbeli olyan fájdalomra orvost hivat, és orvosságot iszik; hanem a mit teszünk, nyugtatványra tesszük, ki kell hirdetni, mint az eladó portékát; mert mi ígértünk legtöbbet.

- Olvastad, Péter, ezt az ujságot? kérdé egyik vendég a főjegyzőt, ki asztalánál levelet irt.

- Olvastam!

- *Nos?* kérdik valamennyien.

- Nagyon egyszerű, - egy ember adott ötezer forintot.

- De *titokban* adott!

- Ezzel az ötezer forint nem lesz több.

- Valamelyik párthoz csak tartozik az adakozó?

- Nagyon örülnék, ha az adakozó a *másik párthoz* tartoznék.

- Ezt a dicsőséget ugyan nem kívánnám nekik.

- Ne félj, - még nem dicsekedtek vele.

- Mégis szeretném tudni, mire való e titkolódzás?

- Ezt meg nem fejt neked senki, - válaszol a főjegyző, - hanem azt kérdem tőled: mit mondanál, ha tudnád, hogy ezen adakozó leghatározottabb ellenfelünk?

- Azt mondanám, hogy, ... *nem tudom én*.

- Tréfából sem akarsz méltányos lenni? Megálltál a mondatnak közepén, - látod, hogy a hazafiság nálunk még czim, mint a *tekintetes uraság*: a táblabírónak jár, a csizmadiának nem. Veszélyes játékot üzünk, kiváltsággá béreljük magunknak a szép czimet, - holott az kötelesség, melyet senkinek sem engedhetünk el. Mindig szégyenlem, ha a mellettem elmenők azt sugják: *ez jó hazafi*; hát a többi, mit csinál? A haza olyan nagy, hogy annak fönntartására valamennyien szükségesek vagyunk; s méltó jogom van követelni, hogy tartsa más is. Egy titkolódzó ötezer forintot ad, s már félünk, hogy elüt bennünket az ellenfél, - s ha nem lesz az életben akasztófárávaló, hol látszik meg a mi becsületünk?

- Mindjárt készen vagy a szappanozásra, - mondja csitítólag a másik, - én ugyanazt vallom, a mit te, - áthuznám az ellenfelet...

- ... *Hajánál fogva* - s ha első rántásra nem jő, elhiszed róla, hogy sötétben zsebbevalót is kész lopni.

- Ilyen *vastagot* nem mondok.

- Ilyen *vékonyat* nem mondasz, barátom, - az ellenfélről minden alávalóságot elhiszesz, mindegy osztályozd a gyanúsításokat, - a zsebbevalónál terhesebbeket találsz.

- Nem lehetünk eleven szentek.

- Szentek nem lehetünk, eleven ördögök se legyünk, kik csak annak örülünk, hogy más elkárhozott.

- No hát elengedem az ötezer forintot magunknak, kívánom, hogy a másik táborból adták.

- Szád mondja: szavad hiszi-e?

- Palkó, - mondja a másik önkénytelen elkaczagva, - irgalmaz, és ne kívánd, hogy a vesémet tenyeredbe adjam.

- Beléd látok mindjárt: *hát ha Faragó adta az ötezer forintot?*

Valamennyien összetekintének, Csillag inkább véletlen, mint készakarva hangoztatá meg keményebben a szavakat, s a kis társaság meghatottan nézett a főjegyzőre.

- Attól kitelik ilyesmi! Mondja az előbbi vitázó.

- Barátom, - mi hosszan fogunk küzdeni, - figyelmeztetlek benneteket a kiméletességre. - Ha véletlen Faragó lenne az, kinek nevét rejti a lepecsételt levél, tulajdon gyalázatunk lenne, hogy Faragót fölismerni nem tudtuk. Képzeljétek el az öreget, ki éveken keresztül nézi hetvenkedéseinket, hallgatja dicsekedésünket, míg ő csendesen elzárja cselekedetét, s megveti éretlen gyanúsításainkat, - miként vetné meg üres handabandáinkat!

A másiktól kifogyott a szó, a vitát nem folytathatta; mert a főjegyző jobban értett a csiklandozáshoz, s az ellenfelet hamar megszalasztá. Más beszéd tárgyat választottak, később pedig szétoszolván, a főjegyző Kapust kérte magához.

- A legtekintélyesebb ügyvédhez, Panaszos Andráshoz ajánlottam önt, még ma jelentse magát az öregnél.

Kapus elhalaványult.

- Készakarva választottam a legpenészesebb embert, a megtestesült maradást. Ő olyan példány, mely a lélek vándorlaskor vagy rákból lett, vagy rákba fog átmenni.

- Nem okoskodom, - mondja a fiatal ember, főjegyző ur hihetőleg kiszámította, miért választott így?

- Eltalálta, barátom! Ösmerkedjék meg a helyezettel, tanulja meg a különböző pártnézeteket, hogy helyesen ítélhesse meg azon küzdelmet, mely a nemesség kebelében támad. Tréfának látszik, a mit mondani fogok, - mégis kérem, hogy a legkomolyabb magyarázatnak tekintse. Egy nagy szárazság alkalmával egy ember megijedt, hogy egyetlen számára étlenségben el fog veszni; mert zöld takarmányhoz szokván, a szalmaeledelhez éhkínjában sem akart jutni. A cseléd boszankodva monda a gazdának, hogy a szárnak a szalma igen sárga, s míg azt zöldre meg nem festik, nem fog a boldogtalan enni. A gazda tréfából zöld szemüveget csináltatott a szárnak, s a mint felköték a jámbor állatnak szemére, megette a szalmát. - A pártoknak is vannak ilyen szemüvegeik, zöld vagy piros, az mindegy, elég az, hogy mindent a mit megnéznek, saját szemüvegüknek színét mutatja. Tanuljon ön szemüveg nélkül, szabad szemmel nézni, s ha már tudja, hogy mások nem látnak igazán, kitalálja, hogy szemüvegüknek színe zavarja meg a valódi igazat.

Én az ellenzékhez tartozom, s merem mondani, hogy pártomnak szemüvegét sohasem használok, s ennek köszönöm, hogy pártomnak hibáit messziről meglátom.

Hiuk vagyunk, - hazafiságunk nem elégszik meg a csöndes megösmeréssel, melyet tán az utódoknak belátása fog sirunk fölött elmondani, mi, mint a hitelező, azonnal készpénzt akarunk, s a nemzettől követeljük, hogy nyilatkozásunkat jutalmazza meg *éljenekkel* azon percben, melyben az utolsó szót elmondtuk.

Féltékenységünk még éhesebb; hátha más könnyebben hirre kaphatna. A ki most sem tud hazafi lenni, annak jó éjszakát kívánok, az haszontalan vár jobb szüretre. Nekünk ellenség kell: török nincs, tatár nincs, - fogunk magunk közül, s éppen úgy nem irgalmazunk neki, mint nem a töröknek vagy tatárnak, elevenen akarjuk a máglyán megégetni.

Gyanusítással fegyverkezünk folyvást, és valóban csudálkoznánk, ha valamely eszeveszett bátorkodnék olyan kétségtelen árulásra, mely ez elnevezést megérdemlené, - s az illető köztünk akarna maradni. A fecske a tavasz melegével jó hozzánk, s az ősznek elején melegebb éghajlat alá siet. Tudunk mi hazát változtatni? a magyar ember husz mértföldnyi utra káromkodva vállalkozik, végrendeletet csinál, rokonaitól öleléssel bucsuzik el, s ha szerencsésen visszaérkezik, - eszemiszomra gyűjti barátait. Ez a faj nem termi meg az árulást, benső tulajdonságát ki nem szapulhatják belőle, mint a vászonruhából a festéket luggal kimosni nem lehet, - de mivel önmagát nem ösmeri, mégis kikiáltja, hogy ördög jár a faluban.

A kenyérnekvalót megdagasztják, a tésztát meggyurják, különben kovász marad; azért ne ijedjen meg ön az ellenvéleményektől, s minél inkább mosófázzák a szennyest, annál bizonyosabban kimarad belőle a piszok. Lökjön ki szivéből minden ellenszenvet, ön, a jobbágy-gyermek, el ne keseredjék; s ha lassan halad a szabadulás, gondolja meg, hogy e munkát emberek mivelik, kik erejükben parányiak ahhoz, ki mindenható, s a világot mégis hat napig alkotta.

Kapus hálásan köszönte meg a figyelmeztetést, s megígérte, hogy az öreg fiskálishoz azonnal elmegy.

- Ne siessen még, - kérdezni akarok valamit.

- Parancsoljon, főjegyző ur.

- Megösmerkedett pályatársaival?

- Ma estére fognak összegyülekezni a „Zöld fánál”, - hanem még nem ígértem meg, hogy oda megyek.

- Miért tartózkodik?

- A nagy zajt sohasem szerettem.

- Az ördögnek is kell egyszer gyertyát gyújtani. Ne tartózkodjék, vegyüljön a többi közé.

- Tivornyán kezdem pályámat?

- Minden emberre ki van szabva egy tömeg bolondéria, azon keresztül kell esni, minél hamarabb, annál jobb. Egy fűszeres ösmerősöm beszélte, hogy az inasgyerekekre az első héten senki sem vigyáz, hogy bátran ehessen a fügét, mandulát, szentjánoskenyeret, s a falánk gyermek egy hét alatt készen van, a korlátlan soktól megundorodik; ha pedig lesik, torkos lesz, apródonkint lop, s olyan gazemberré képződik, hogy emberi alakot többé nem kap. Ne ijedjen meg ön társainak zajgásától, - a fiatal erő nem ösmeri, miként tudna építeni, - vesztegelni nem akar; *tehát ront*. A boros üvegeket veri a falhoz, asztalokat, székeket tördel, toroktáltva kiabál; mert belül nagy a meleg, kénytelen a fölösleg hőséget kifujni. Az emberben megvan az állati rész, azt hiszi ön, hogy az állat oly gyáva, hogy megadja magát a léleknek első szóra? A szilaj csikó összerugdalja a kocsit, a szerszámot összetépi; mert az erő mindig birkózni akar, míg erősebbre nem talál. Az ifjuban az iskolai fegyelem visszariasztotta a hetvenkedést; de mikor a hosszan tartó nyügről leszabadul a csikó, ficzánkol, s a levegőbe rug; mert érzi a szabadságot, nagyobb tért akar elfoglalni. Ám birkózzék az állati rész, a lélek s az ész sem fog élhetetlenül aludni; hanem látván a rombolást, megundorodik a szennyről, egyesülten küzdenek a vadság ellen, s a kiben van lélekerő, önmagát építi föl józan embernek.

- Uj világot tár föl előttem a tekintetes ur.

- Az életet, barátom, - melyben azt tapasztalom, hogy a buzának először a szára növekedik, melyből mindössze a szalma kerül ki, - a magot rejtő kalász későn képződik, s vajmi nagy bolond lenne az, ki a kora tavaszon lekaszálná a zöld szálát; mert még a kalászt nem látja.

- Megyek; mert az elmondott nagyot meg kell kérődzennem.

- Reménylem, a „*vad pohár*”-tól nem marad el?

- Semmi esetre.

- Még egyet mondok.

- Méltóztassék.

- Legkedvesebb barátomnak, az első alispánnak fia bizonyosan ott lesz a többi között: erre figyelmeztetem. A fiut az apai nagy szigorúság erős féken tartá; okom van hinni, hogy az apai szigor e napokban egyszerre megszűnt, s a fiu odadobott fékkal rohan a szabadosságba. Nem akartam az apát figyelmeztetni, erre erkölcsi okaim vannak; egyik az, hogy az öreg nagy lelki átalakuláson ment keresztül, most önmagával vívódik. Önre számíték, fiatal barátom, - reménylem, hogy szerencsésen összetalálkoznak, s az a természet, a mi a vándormadarakban, az emberben is föltalálható, hogy egyedül nem szeret menni. A fiu megszokta a jobb modort, ez utat jelöl neki az ön barátságához; többet nem mondok.

- Vak vezesse a világtalant?

- Ön is meg fog részegedni, mint a többi, - mondja nevetve Csillag, - hanem kevésbbé, mint a többi.

- S ezt előre megjövendöli a tekintetes ur?

- Az életből beszélek, öcsém, - így merem mondani, hogy még a részek között is van tekintély, - az, a ki tovább bír a lábán állni.

Kapus szédült a tanácsadásban; mert hatalmasan fölajlott benne az elszánás, hogy parancsolni fog magának a tivornyában. Nagyon szeretett volna szabadulni, hogy az esteli szerepre kiszámított tervvel jelenhessen meg. Bucsuzásra készült, midőn Faragó Endre lépett be Csillaghoz.

- Isten hozott, fiu.

- Szédülök, kedves bátyám, - az én apámat kicserélték.

- Nos?

- Egy marok bankót nyomott markomba, s azt mondja: mától fogva nem kérek tőled számadást.

- Ez annyit tesz, hogy: *apád megbizik józan eszedben*; ez a magyarázat.

Endre elpirult; mert e kevés kis észrevétel egyszerre torkon fogta a szilaj vért, s apjának két órai predikációja sem magyarázta volna meg áthatóbban a jövendő irányt. Ekkor tekintett szét a szobában, s a távozni készülő Kapust meglátván, majd megölte a szégyen, hogy a rövid, de fontos szavakat más is hallotta.

- Se baj, - mondja Csillag a megzavarodott legénynek, - jó pajtás hallotta: Kapus jövendő pályatársad, - reménylem, jó barátok lesztek, ez az én kívánságom.

A fiuk kezét szorítanak.

Az asszonyszoba.

Az az igazi női szépség, melyhez a szabó mit sem adhat, melyből az irigy el nem vehet, s a melynek nem jut eszébe, hogy megnézik-e mások? Csillagné kivált korának asszonyai közül, nem volt a régi tüzről pattant menyecske, ki a házat egymaga betölti; mert ha a pinczében van, hangja fölhallik az udvarra, s a komondor ráfülel a zajra, hogy talán rákerül a sor, és meg kell valamit marni. Csillagnének arczában a szép szemek beszélnek. Örülni, bánkódni tud: haragudni soha, - szavának nesze nem rémiti a házbelleket; *hallgatásától félnek*, mely mindaddig vádol, míg azt nem mondja, hogy *megbocsájtott*.

Korán ment férjhez, s lányainak inkább testvéréhez, mint anyjukhoz hasonlít.

Ő volt a megyében a legelső nő, kinek férje mások előtt is megcsókolta kezét. - Ez rettenetes ujtás volt, megkivántaték hozzá a *fehér kéz*, holott a tüzről pattant menyecskék könyökig vájkáltak érett turóban, kolbásztöltelékben, - a kertágyasra kuporodva dugaszolták a fokhagymapalántát, s a komposzesszoratusnak minden vasrácsos ablakán bekiabálták; *hány az adventi malacz?* Efféle hasznos foglalkozás kidicsért dolog volt akkor, pedig a cselédekkel való veszekedésben több idő fogyott, mint a mit a *nagy tüzü* menyecske két kézzel segélt, s a szomszédasszonynak még hosszabban elfecsegett, az meg vissza.

Csillagnét sohasem látta a cseléd olyan dült pongyolában, melytől a házaló zsidó is visszafordul a kapun; mert még *korán van*; - a férj mindig úgy találta a kis feleséget, hogy a miatt akarva sem mert volna pörén járkálni, így egymás miatt a házirend és a modor az maradt, a mi a lakodalom után való első napon: az egyik gyengéd nő maradt, a másik figyelmes férfi, - sohasem pajtás, a ki *kendezni* mer. Gyengéd, mint a viasz, férjétől fogadá el az alakulást. Az bölcs, gondos, előzékeny: mi lehetne más a nő, mely általánosan a legtökéletesebb viszhang, azon szavakat adja vissza, melyeket beléhangoztatnak.

Valóságos galambfészekbe lépett Endre, midőn Csillagnéhoz bekopogott. A nő megörült a kifejlődött fiúnak, mikor ez fővárosias ügyességgel, s rég megszokott tisztelettel közeledett hozzá.

- *Endre!* - Kiált föl örömteljesen Csillagné, - s miután az kezét megcsókolá, - bizalmasan szemre vette, - s a teljesen kifejlődött ifjunak arczában a haladást látva, az anyák gondolatával mondja: *sirt a mama, ugy-e?*

- Nénikém, az anyák mindig sirnak.

- Rosszak vagytok, jók vagytok: mindig sirunk, - sirunk, - mondja Csillagné, - az anyák nem okoskodnak, sem a bánat, sem az öröm nem fér meg szivünkben, s ti hálátlanok, gunyoltok, hogy kiárad belőlünk.

- Lecsókolám anyámnak könyűit, nénikém, - azokat nem engedjük a földre potyogni.

- Tudtam, hogy Endrének jó szive volt.

- Az van most is, nénikém.

- Ugy is maradjon, különben a *kis borzast* inkább a zsidónak adom. Mondja, nevetve czélozva az egykori tréfákra.

Endre körülnézett, - az anya közelében Ida ült, félve és remegve, hogy a rég látott fiatal ember gyermeknek nézi. Nem ő a kis borzas, - az utána következő testvért nevezték így, azt keresi Endre; hanem Idánál megakadt, - a leány gyötrellemmel várta a megszólítást, ez volt a

tűzpróba, hogy kilátszik-e már a földből? Endre teljes udvariasan hajolt meg a leány előtt. Máskor zsebeit cukorral megtömve érkezett Csillagékhoz, - most is tele volt édességgel, s már készült az üritéshez, mit Ida észrevett, de a leánynak magatartása visszacsusztatta vele a nyalánkságot, s azt mondja az anya felé fordulva:

- Nénikém, - mindjárt bennsülök, - a kis leányból nagy leány lett, - sugjon valami okosat; mert én e pillanatban semmit sem tudok mondani.

- Ugy-e, megnőtt ez a csunya lány? mondja Csillagné Idára tekintve, ki még komolyabb lett.

- Ne nézzen rám oly haragosan, - kéri Endre a leányt, - gyanitom: észrevette kegyed, hogy cukorért nyultam zsebembe. Vigyázatlan voltam: ezt őszintén megvallom, s bűnömért bocsánatot kérek, a világért sem fogom többé cukorral kínálni.

- Részemet, ha nekem szánta, nem engedem el, - mondja Ida, - ez volt az utolsó gyermekrész.

- Szánjon meg, Ida kisasszony, - alig jövök meg Pestről, ügyetlenül megbuktam.

- Azt hitte kegyed, hogy még kis bábukkal játszom: lakoljon, - kérem a cukrot.

- Milyen korán kezdi a kegyetlenséget, - tréfál Endre odakinálván cukrait, - jaj lesz annak, ki kegyednek émelygős édességeket fog mondani.

- Beszéljen másról, vagy *Endre bácsinak* fogom nevezni, mint azelőtt.

- Nem, nem, - semmi bácsi, - szabódik Endre, - szép leánynak nem leszek bácsija.

- Csitt, gyerekek, - szól közbe Csillagné, - nem látja, Endre, hogy az aprók várják a pesti ajándékot, ne várakoztassa őket.

Endre kiosztá a kedves apróknak a várva várt édességet; de hiányzott egy, a ki miatt elkezdé a szemlélődést. Keresi a kis borzast, hirtelen összeszámítja a kis csapatot, a keresett valóban hiányzik.

- Hol van az én kis feleségem? kérdi Endre, a tréfában rég eljegyzett gyermeket keresve.

- Kiszaladt! Mondja egyszerre négy vékony hang.

- Meg ne egyétek az én részemet, - kiált be a szökevény, a másik szoba felől az alig nyitott ajtón dugva be fejét.

- Ide, ide, kis borzas lányom! szólítja Csillagné az eleven piros gyermeket.

- Nem vagyok borzas, anyám, - most fésültem össze a hajamat. Mondja a megszólított nevetve, hogy a nevető szájnak két fehér fogsorát egészen látni lehetett; mert a gyermeknek tetszett, hogy a borzasságnak ellenmondhatott.

- Minél borzasabb, nekem annál inkább tetszik, kedves Lórim, - tréfál az ifju, - jöjjön csak közelebb, hadd csókolom meg.

- *Majd!* - Mondja tagadólag az ajtóból.

- És miért nem? ha merem kérdezni.

- Mert a bácsi olyan furcsa, mióta bajuszt pingált magának. Mondja a lány az ifjunak kifeketézett apró bajuszára czélozva.

- Te, kis csacska, - mondja neki az anya, - nem illik a bácsit csufolni, - jer ide mindjárt.

A parancs-szóra sötétre pirultan jött elő a kis lány, korára tán a tizennegyedik esztendőben, épen azon időszakban, midőn a lány a gyermeköszinteségből mit sem vesz, s azt a gondolatot mondja ki, melyet legigazabbnak érez. Az anyának határozott szavára bejött; hanem a kisebbek háta mögött közeledett anyjához, s annak derekába kapaszkodott, mintha félnivalója volna.

Endre a megmaradt részszel egészen a lánykához közeledett.

- Fél tőlem az én kis feleségem?

Most már nem mert szólni, - szorosan anyjához huzódik, ámbár arczán meglátszik, hogy a nevetést kinnal szorongatja vissza.

- Miért nem felelsz? kérdi az anya.

- Nem tudom! Mondja a bujkáló, holott azután hangos nevetésben tör ki.

- Látom mégsem fél, - fogadja el tőlem, Pestről hoztam.

- Ha meg nem csókol, akkor elveszem.

- Miért alkudozik ma olyan nagyon? - máskor olcsóbban megegyeztünk.

- Bácsi most már olyanforma, mint az *ember*!

- Természetes, hogy emberi alakom van, - mondja Endre kaczagva, - s annak magam is nagyon örülök; maga nem?

- Az *emberek* mind csunyak.

- Most mindjárt elbujdosom bánatomban, ha az én kis feleségem ennyire irtózik tőlem.

- Ugy-e, anyám, én nem leszek a bácsinak felesége?

- Te kis bohó, - magyarázza az anya, kicsi korodtól fogva tréfál veled Endre bácsi, hát nem érted a tréfát?

- Ezután ne én velem tréfáljon; hanem az *apróbbakkal*, - mondja különös okoskodással a kisebbekre utalva, - s mikor megígérte Endre, hogy jövőre nem mondja feleségének, nagy nehezen elvette a czukrot, s eltűrte, hogy az ifju még egyszer megsimogassa gazdag fürteit; s mivel már nem félt a tréfától, különös ösztönből egész bizalommal kérdé: - Endre bácsi, ugy-e, nem vagyok már *borzas*?

- Az régen volt, kis Lórim, - még mikor feleségem volt; most már nem is feleségem, nem is borzas!

- Édes anyám, - esedezik a lány anyjának, - maga se mondja többször, hogy én borzas vagyok.

- Isten neki, nem mondom többször.

A leány jól anyjára nézett, hogy valóban komolyan mondja-e? s a mint meggyőződött, hirtelen Ida mellé állt, mintha a kis gyermekek közül kiszabadult volna, s Ida mellett külön csoportban lenne a helye. Ida magához ölelé testvérét, ezzel szövetkezni látszék, hogy egyesülten több legyenek.

Csillagné jól látta a két idősebb testvérnek közeledését, az egyik igen komoly, a másik igen eleven, miként vezesse a két ellenkező irányt, hogy tulságba ne rohanjanak?

- Nénikém!- mondja Endre az asszonynak tréfás őszinteséggel, - ez a két lány maholnap fölgyujtogatja a vármegyét.

Megijedt a még fiatal asszony. Az anyai szerep idáig veszélyes lehetett, most már nehéz: a hajlamokat kell kormányozni, egyiknek komolyságát a ridegségtől, a másiktól tulságos eleveenségét a nagy bátorságtól kell megóvni. A nagyon világos nap és a nagyon sötét éjszaka egyaránt megvakíthat.

Az anyáknak megbocsájtható önzéseik vannak, s még az oroszlánok életében is nem a himnek támadásában fejezzük ki az erőt; hanem a nősténynek védelmében, midőn szülőiteit fenyegeti a támadás. A hol az apa még csak okoskodnék, s a veszélyre mértéket alkalmaz, ott az anya már meghalni is kész. Az anya elfeledi önmagát, gyermekeiért, szeretete oly nagy, hogy azért a halál is kevés.

Jól látta Csillagné, hogy a fiatal embert meglepte Idának átalakulása. A városi uracs *gyermekre* gondolt, *hajadont* talált, s azonnal a sima nyelven szólt az elővigyázatos választékosággal, mely férfifegyver, és azonnal támad, ha alkalom kínálkozik. A tudós ösmeri a csillagok járását, a bölcs firtatja az örökkévalót, mindkettő elfeledi az embert, ezt a csudaszerkezetet, melynek rostjait bonczkással milliószor szétkutatták, de hajlamainak tanyájára nem akadtak. Csillagné a fiatal vendégnek meglepetéséből találta ki, hogy kincse van, melyet örömmel mutogatott másoknak, míg nem keresték; de mivel most már magasabbra becsülik, mint az anya kínálni merné: föltámadt az anyában a védelmi ösztön: mert sok az a szomorú történet, melyekben az anya e kincset elvesztette.

Alig várta, hogy Endre eltávozzék, ürügyet keresett, hogy a kertbe menekülhessen, s az egyedüliségben észlelje a változást, mely a lefolyt órában lelkét keresztüljárta.

Eddig az a nő volt, kit a társas élet is magáénak gondolt. Kikaczagták volna a férjet, ha a feltűnően szép asszonyt eldugja; hisz a nap nem lesz kisebb, ha nem egy, hanem milliók látják sugarait. Csillagné önkénytelen osztozék a társaséletnek örömeiben, s az odakínált tiszteletet zavartalan fogadta el, mint illetéket, melyet szabadon elfogadhat. Most belőlről hall egy komoly szót, mely nem azért követel figyelmet, mert nagyon kiált; hanem mivel elvitatni nem lehet, hogy a gyermekszobából kilépett az egyik anyányi madár, szárnyait meglebbenti, s most arra került a sor, hogy az anya röpülni tanítsa.

Megállt a nő, a kinyílt szemek mereven néznek, de éppen azt nem látják, a mi beléjük tükröződik, a kertnek fáit és virágait. Arcza kipirult, s e figyelő állásban az egész szobornak is remek. A mit gondolt, azt fejezte ki: a megállapodást. - *Megállj!* mondja gondolatban; - elérted a határt, melyig önmagadért is mehetél a világba. Ma még szép vagy, tükröd és a világ is mondja, nem vétettél Isten ellen, hogy a figyelem adóját elfogadtad, s jól esett szivednek, hogy rádbámultak. A léleknek is van étvágya, mint a virág kíván esőt, harmatot és enyhe szellőt; de jókor állj meg, hogy a mohóság meg ne büntessen. Miért ijedtél meg, hogy egy ifju bimbód mellett bámulva állt meg? Ha magadat mérted össze gyermekeddel, s ennél már kevesebb vagy: nem érdemled meg azt a szent nevet, hogy e gyermekeknek bírása téged anyjává tett.

Mit adhat még neked a világ? Egy sereg hizelgő szót, tolakodó bámulást; mert rajtad a szabónak divatja ingerlőbb, mint máson? Vagy eszedet csudálják; mert a tolakodókat mindig sikerrel állítád meg azon vonalon, hol: *szent a hely, a hol te állsz?* Engedd el a hátralevőt, légy olyan bölcs, mint az, ki az ebédet nem eszi végig, hanem még kielégítetlen étvágygyal hagyja félbe az evést, és feje nem fájdul.

- *Vissza!* - mondja hangosan a nő, - helyembe mások következnek.

Lassan lépdegél a lak felé, talán még most sem látja a mellette levő tárgyakat, nem a virágágyat, melynek szép bimbóit egykor csokorba szorítá. Ment, ment, halkan; egy fájdalom szaladt át lelkén, hogy minden mulandó. Önkezelével tépte el a kötelékeket, melyek hajadonkorától kísérték a kellemes ábrándokon, melyek egykor oly jogosak voltak. Az apának öröksége egykor gyermekekre száll, a szülő kész véres verejtéket izzadni munkaközben, hogy a gyümölcs a folytatásé legyen; miért ne mondana le a nő a kitüntetésekről, midőn melléje

magasul egy fiatalabb lény, ki ábrándjaira vár, s hogy azok meg ne csalják, nem egy vetélytárs, hanem fölébredt anyának józan tanácsára van szüksége?

- *Bevégeztem!* - mondja a szép nő, szemeiről lehull az ábrándozás, szemei kinyílnak, egy egész rózsatelep kínálkozik illatos virágaival s az anya egyetlenegyét sem kíván leszakasztani. Mint a bűvölet, egy kis szellő által megingatva, feléje hajlonganak, mintha kínálnák magukat, hogy a szép hölgynek kebelére vágynak; mégsem hajol le, megvesztegethetlen néz le rájuk, s a megkísérlett, de meg nem ingatott meggyőződésnek szaván mondja:

- *Az én virágágyam amott van: Isten veletek!*

Besietett volna, hogy az eleven virágokat sorba ölelje és csókolja, s már futásnak indult, hogy hamarabb érhesse hozzájuk, mikor a férj elébe lép, s tán mert diadalérzettel jő, mámorosan, vagy a nőnek arczán élénkebb a szépségnek rajza, mint tegnap: ölelő két karjával fogja föl a nőt és hevesen magához ragadja, mire a nő tartózkodva mondja:

- Édes férjem, *meglátnak a gyermekek!*

Oly igazság volt a nőnek arczában, hogy a férj jobban megijedt, mint mikor nőtlen korában akarát megölelni, s attól kelle félni, hogy meglátja az „*öreg teinsasszony*.” Hirtelen leereszté karjait, meglegedett, hogy nejének kezét megcsókolá, de ezt oly hosszan és oly szeretettel, mely a nőt is meglepte.

- Véletlen jöttél a kertbe?

- Téged kerestelek, kedves feleségem, - vallja a férj, - tudod, mikor igen boldog vagyok, hozzád sietek; mert a boldogság nagyobb lesz, ha mással is megoszthatjuk.

- Ugy járkáljunk még kissé! - mondja a nő, s kezét férjének karába fűzé.

- Kedves feleségem, ma én igen boldog vagyok.

- Mondd el hát, öregem, mitől vagy olyan nagyon boldog?

- Tudod, hogy Faragóval homlokegyenest ellenkező véleményen vagyunk a politikában.

- Nem értem ezt a mesterséget, férjem, nem is kívánom megtanulni; mert e veszedelmes portéka a legjobb barátokat is szétépi.

- Ha azon barátok értetlen emberek, meg is átkozzák egymást; mert, fájdalom, némely ember oly keveset ér magában, hogy értéke csak másnak hitványsága mellett látszik meg.

- Tudtommal, te Faragót most is úgy becsülöd, mint becsülted máskor.

- Ma jobban, mint valaha, midőn együtt mondogattuk meg a vastag igazságot Bécs felé.

- S mi történt ma?

- Nem fogom a részleteket elmondani, hogy azokkal untassalak. Faragó mindent meggyőződéssel teszen, miatta beszélhetne a világ bármennyit, és ma megint bámulhatom a férfierényt, midőn a jobb meggyőződést önmagától bevallja. Ilyennek voltam ma tanuja, nem vonakodik beösmerni a hibát, s nem üti meg a dobát, hogy olcsó dicsőségért tapsoljanak neki. A mely ember még nem próbálta, mi a jobb meggyőződésnek gyönyöre, a ki le nem tudott valamiről mondani, az még nem tudja, mi az, a miben az Isten bennünket saját hasonlatosságára teremtet.

Csillagnénak szemei könnyben özönlének, s hogy eltakarja férje elől, félrenézett, s míg a férj lelkesülten beszélt, engedte a könnyeket alá folyni. Későn vette észre a férj, hogy neje mélyen érez valamit, de nem merte egészen arra magyarázni, hogy szorosan a beszéd tárgya miatt indult volna meg a hölgy.

- Mi bajod, gyermekem? - kérdi Csillag azon gyöngédséggel, mint a mézes hetek első napjaiban.

- Igen boldog vagyok!

- Megmondod, miért?

- Ha megmondanám, nem érdemelném meg e boldogságot.

- Ezért a szép rózsabimbóért sem? - kérdi Csillag, leszakítván a legszebb virágot.

- Nem, nem férjem! Add a virágot leányunknak, az én csillogásom bevégeződött.

Csillag mélyen nejének szemébe nézett, nem kérdezte tovább, Endrével találkozott, az lelkesülten szólt a leányokról, hirtelen számba vette az ifjunak elbeszélését, s egészen kitálta, hogy az anyának szívében minő gondolatok vannak, s mégegyszer és hosszan tekintvén nejének arczába, jutalmazólag mondja:

- Feleség! ilyen boldog még sohasem voltam.

A principális.

Hiába vágod földhöz a könyvet az oskolaküszöbön, fiatal barátom, nagyobb könyvet nyit meg előtted az élet, sorban állnak a padok az életben is, nem ültetnek ábécze rendbe, nem is mérik a helyet termeted szerint; hanem tulajdon érdemedért, s magad leszesz oka, ha a szamarak padjára kerülsz.

A megyei székhelyen összetódult a jogvégzett fiatalság, mogorva principálisok mellett gyakorlák a patvarkodást. A haragos képű vén prókátor kétféleképpen gyakorlák a tekintélyt, szükség nélkül szóba nem állt a fiatal emberrel, aztán egy fillér jutalmat sem adott, nehogy a fiu azt találja hinni, hogy valamit tud, s azért bért követelhetne az öreg pióczától.

Bevett szokás szerint arra tanították egykor a fiatal embert, hogy semmit sem tud, rendes elnevezése csak *Audiat frater* volt, (hallja, maga!) A vendégek között akkor vették észre, ha pipagyujtónak tüzet kellett behozni a konyháról, ha nevén szólíták, azt felelte: *tessék*, s ha sebes posta kellett, ajánlkozott, hogy: *igen is elmegyek*. Ezért maradt a fiu évekig faragatlan tuskó, lelke lassankint megkérgesedett, esztét fölverte a gaz, s nem lévén alkalma nyilatkozni: rajt maradt a rozsdá, s lett belőle mogorva prókátor, kit a pörszagról meg lehetett érezni, mint a szappanost, ki reggeltől estig gyertyát önt, s annyi rajta a fagygyu, ha kócos fejét meggyujtanák, gyertya helyett égne.

Könyvet ezen korban általában senki sem vett, hirlapok nem voltak, a léleknek nem harangoztak delet, hogy étvágyáért ebédet keressen, e szerint a fiatal ember az oskolák bevégezte után nőtt még csontra. A diákkoplalást a principális asztalánál helyrefoltozta, és várta az estét, hogy összekerüljön a cimborákkal, és csinálja azt, a mi a szilaj vértől legkönnyebben kitelik: agyafurt ostobaságot.

A mit az oskolában tanult, kikapta bizonyítványban, s e szűk uti podgyászszal indult meg. Ha ügyvéd akart lenni, befogták, mint a csikót, a pör mellé: lelke a kenyértudomány mellé görbült, gyorsan megtanulta azt az élhetetlen alázatosságot, hogy a nagy ur előtt hason másszék; mert attól várhat kenyeret, a kenyér mellé hust. És ez elfásult csapat féltékenyen őrizte a legavasabb előjogot; mert addig lesz a konvenczió, míg lesz védelmezni való.

Kapus, a főjegyzőnek ajánlatára, a legkeresettebb uradalmi ügyvédnél lett patvarista. Fél esztendőnek elforgása alatt még sohasem beszélt vele a principális egyebet: *amice, ezt irja le!* Az amicus leirt mindent, a kapott utasítás szerint szóról szóra, s mikor a főméltóságu uraságnak címét *eő feőméltóságnak* írta az öreg, két gombos és megékeztetett betűvel, hiven utána másolta. Sohasem hallotta, hogy a munkát jól végezte, hogy szorgalmas volt, hogy megérdemli a mindennapi kenyeret.

Egyszer reggel a principális így szólítja meg:

- Amice, maga éjjel gyertyázni szokott.
- Igen is, szoktam.
- Hallja, maga, talán nem tudja, egy font gyertyának mi az ára?
- Tíz garas fontja az öntött gyertyának, én így szoktam *venni*.

Megakadt a spektábilis, a gyertyatámadás nem sikerült, más oldalról kellett az ifjuba kapni. Néhányat harákkolt a principális, és azt kérdi:

- Mirevaló az a gyertyázás?

- Olvasgatni szoktam.
- A corpus jurist?
- Néha azt, legtöbbször mást.
- M...á...s...t!!! - Kiált a princzipális, fülig rántva száját: Mi lehet az a *más*?
- Politikai, államgazdászati munkák.
- *Igy jár, a ki az iskolában nem tanul, domine frater!* - Mondja foghegyen az öreg teins ur, lenézve a fiatal embert, meg sem álmodván, hogy ez más legyen, mint a diákkori negligenciának eredménye. Még néhány mogorva szót mondott a romlott fiatalságról, aztán leült a nagy asztalhoz, melyen több fölbontatlan levél hevert, s azok közül Vadassy grófnak levelét bontotta föl.

A levélnek következő tartalma volt:

„Fiskális ur!

Párisból írom e sorokat, hihetőleg levelemet követni fogom haza; mert a magyarországi hírek között eligazodni nem tudok. Barátaim beszélnek, hogy fölfordult otthon a világ, a parasztok mellett deklamálnak, s e miatt a kormány sem tudja, hol áll a feje. Elhiszem, hogy bajnak kell lenni, mert itteni követünk által kéret a miniszter, hogy siessek haza, védelmezzem a nemesi jussokat, s tőlem igen sokat vár a kormány; mert hallja, hogy én magyarul is tudok.

Nehezen esik elhagynom Párist, mégis hazamegyek; hanem ezennel kérem a fiskális urat, körülményesen írja meg, miről van szó? mert én nem megyek haza azért, hogy néhány ezer forintért deklamáljak otthon. Én jobbágyaimnak folyamodásait el szoktam olvasni, egyet sem utasítottam vissza, ha igazságos kérelmük volt. Szégyenlenék haza menni azért, hogy koldust produkáljak, s a vármegye házában beszéljem el, hogy semmit sem akarok adni. Kérem fiskális urat, mindenről tudósítson, s ha azt látom, hogy váratlan dologra hívnak haza, tüstént visszafordulok, nem akarok otthonn parasztsírt fölszedni, hogy Párisban azon uralkodhassam.

Maradtam jóakarója

gróf Vadassy József.”

A fiskális ur megcsóválta fejét, s ha egyedül van, az asztalhoz vágja a levelet, mely az öregnek éppen nem tetszett. Ilyen hangon egyik főnöke sem beszélt, s elszörnyűködött a gondatlan könnyelműségen, hogy egy nagy ur jogainak védelmére még előbb értesítést vár, pedig ég a ház, és neki kellene kiabálni, hogy rángassák elő a fecskendő.

Vastag orru ludtollát beüté a nagy tintatartóba, s a következő értesítést írta:

„Méltóságos gróf!

Jóakaró uram!

Harmincz esztendő óta vagyok a méltóságos grófi családnak hivatalos szolgája, a grófi jussokból hajszálnyit sem engedtem, s igen köszönöm, hogy méltóságod e csiklandós kérdésben jókor megkérdez. Méltóságodnak uradalmi vannak, azokban temérdek jobbágy, azok szántják méltóságodnak földjeit, kaszálják rétjeit, azok adnak dézsmát, s a tiszta jövedelmet méltóságod költi el Londonban, Párisban, vagy a hol méltóságodnak

kedve van elkölteni. Most arról van szó, hogy ez a paraszt ne szántson, ne kaszáljon, dézsmát ne adjon, azaz: hogy méltóságod jöjjön haza, mondjon le uraságáról, ha van pénze, fogadjon bérest, lakják Bagolyfaluban vagy Nádfenéken, alkudozzék a paraszttal, mennyiért méltóztatik eljönni szántani? S arról ne is álmodjék méltóságod, hogy azt a gazembert, a melyik elfeledi levenni a kalapot, jó elpálcáztathassa; mert az urihatóságnak vége lesz, s ha panasza van méltóságodnak, kénytelen a szolgabíró előtt megjelenni, s ott állva könyörögni, méltóztassék a szolgabíró ur megítélni, méltóságodnak lesz-e igaza, vagy egykori rücskös jobbágyának?

Majd hallhat méltóságod szép dikciókat, hogy a paraszt is olyan ember, mint méltóságod, hogy Ádám minden embernek öregapja, s hogy azokért is úgy halt meg Krisztus, mint méltóságodért. Azt hirdetik, hogy az uri hatalom és a bot alól ki kell venni a jobbágyot, ezt az élhetetlen népet, mely ha robotba szánt, inkább csiklandozza, mint szántja a földet, s nem győzünk mogyorófát termesztetni a hajduknak, hogy minden nyomon megijeszthessük. Mi tartja fönn a katonaságnál a rendet? A káplárpálcza! Ha a tiszt prédikációval biztatná a közlegényt a háborura, soha sem vernék meg az ellenséget. Egyedül a hatalom és abból származó félelem csikarhatja ki a jobbágyból a munkát, s ha fölszabadítjuk: a gaz nép elnyújtózik a kazal mellett, drága pénzért sem megyen munkára. Méltóságod ki nem könyörgi a henye életből, s ha egy huszast mutat, kér hármat, hisz szabad a vásár, a munkára senki sem kényszerítheti. Még ez hagyján, most jön a java!

Tulajdon füleimmel hallottam a vármegye házán, hogy az urak is fizessenek adót. Ezt háromszor tessék elolvasni, hogy méltóságod álmoknak ne gondolja; mégis félek, hogy méltóságod azt fogja gondolni, hogy én részeg fővel írom e sorokat méltóságodnak. Tudja-e méltóságod, hány ezer holdat méltóztatik birni? Ha méltóságod csak félannyt fizet, mint most a paraszt, bizvást elmehet a káptalanba, ott bevallhatja vagyonát ajándécul annak, ki még elhiszi, hogy egy garas tiszta jövedelme marad az adón fölül. Az uradalmakat fölveri a gaz, az egész országból legfőlebb egy nagy erdő válik, s az ur élhet vadászatból, mint Kain, és elhiheti, hogy Ádám mégis minden embernek egyformán öregapja.

Szóval többet, vagy majd tulajdon füleivel is hallhatja méltóságod a megyeházán; hanem ha elhiszi méltóságod azt, mit rendíthetlen hűségéből mondok: úgy jussaiból nem enged egy hajszálát; mert a ki odaadta kisujját az ördögnek, egészen annak markába kerül. Háboru van itt, méltóságos uram, valóságos *bellum intestinum*, a mi vármegyénk annak lángoló tüzhelye; azért kérve kérem méltóságodat, sokáig maradjon itthon, míg ki nem pusztítjuk azon éheseket, kik a zavarosban halászni, a földes urakat kifosztogatni akarják.

Azért irtam röviden; mert ha méltóságod e sorokat már itthon olvassa, mindjárt lesz alkalma az egészről terjedelmesen meggyőződni, addig is maradtam

Méltóságos gróf, kegyes uramnak

készköteles szolgája

Panaszos András, urad. fiskális.”

- Amice, - mondja a princípális Kapusnak, - ezen levelet szóról szóra le fogja írni, aztán elolvasa, hogy hiba nélkül legyen, a tisztát hagyja asztalomon. Értette?

- Értettem.

- Figyelmesen olvassa, maga is tanulhat belőle, - mert a mit az iskolában tanult, az *bliktri*, - itt, a praxisban kell megtanulni, minő az élet? Itt nem lehet a levegőben járni; télen patkót kell ültetni a csizmára, hogy a jégen el ne essünk, *domine frater*, vagy orrunkra bukunk, az behorpad, s a tapasztalt emberek messziről meglátják, hogy oktondik voltunk. Ezt én mondom magának, amice, ne feledje el; mert én ritkán beszélek; de akkor szentírás, a mit mondok.

Az öreg eltávozott, - se *Isten velünk*, se *jó egészség*, - ez nem járja; mert a fiatal ember mindjárt komázni merne, s hova jutna a tekintély, ez a furkós bot, mely nem támaszkodásra való, hanem agyonverni? Kapus elkomorodott a hajthatatlan bizalmatlanságon, melytől kánikulában is meg lehet fagyni. Kötelességszerűleg teríté ki maga elé a papírt, s el akará kezdeni a másolást; hanem valami sugta, hogy olvassa el előbb a fogalmazványt, hogy megtanulja, mi okos van benne.

Hosszu fuvarnak is sok lett volna béketűrőssel elnyögni a vad eszméket, a tintatartó felé nyult, hogy a firkára önti a fekete levét, hogy abba fuljon az egész agyafurtság; de hirtelen mást gondolt, s mindjárt hevenyében ellenvéleményt irt azon czéllal, hogy főnökén próbálja meg a replikát, s a mily bizonyos, hogy azonnal kikapja az utlevelet, bebizonyítja az öregnek, hogy a fölperesnek miként felel az alpörös.

Minden megszólítás nélkül kezdé a választ, egy vakmerőséggel több vagy kevesebb: *mindegy!*

A válasz illetétképen esett ki:

„A méltóságos gróf nem akar koldust produkálni, hogy a *nemadást* maga mondja el a vármegyeházban; - a méltóságos gróf nem akar itthon parasztzsirt fölszedni, hogy Párisban azon uraskodhassék! Ez azon alapgondolat, melyhez kívánja mérni a megindult mozgalmat, ez bizonyosága a léleknemességnek, mely magyar urhoz méltó. A törvénykönyvnek betűi világosan körülírták a jogot, mely a nemest a jobbágytól megkülönböztette, - ugyanazon nagy könyvben megtalálható az is, hogy a magyar nemesség a hazának folytonos védelmében megmérhetlen kincseket áldozott vérben és vagyonban, s méltán hagyta a jobbágyra a földmívelésnek gondját, hogy míg a nemesség tulajdon csapataival harczolt külellenség ellen, a földet föl ne verje a gaz, melyért megvédeni bizonyosan nem lenne érdemes. Míg a kötelességeket ekképen osztá meg az idő, a szőrszálhasogató sem mert volna üszköt vetni az osztályok közé; mert mindenik egész erejével szolgált, s a haza nem ingyen koszoruzta meg a hősokeket, kik sokra lettek éremesek a véres munkában.

Változott a kor, a nemesség bevégezte régi szerepét, véres munkája megszűnt, s hogy a jobbágyot folyton munkára szorítja, a törvénynek betűje ellen nem vét. Azonban azok, kik behunyt szemmel is látnak, fölsimerték a törvényeknek indító okait, - hangosan mondják, hogy a megszűnt kötelességek helyett ujakat kell keresni, vagy rosszul osztozunk meg, s a gyengébb felet rútul megcsaltuk, s olyan ellenséget verünk, kinek kezében csak azon szerszám van, melylyel a földből az urnak szedi ki a legjava gyümölcsöt. A nemességnek egy része bánatosan tekint le a népre, mely meggörbül az iga alatt, - szégyenel a kenyérbe harapni, mely ingyenben van, s méginkább pirul, hogy az idegen rabságtól irtóztatva, tulajdon vérén nem áttallja nézni a békót. Látja a nemesség, hogy a jobbágy elfeledte urának dicsőségét, maga rég leszállt a lóról, kardját rozsdá marja, hatalmának küljele a hajdu, ki ha katona volt, magáról beszélget egy határ csodát, uráról még hazudni sem tudna. - Alamizsnában nem ösmeri meg az urat, kiről az apák mást beszéltek. - A kényszerített munkában fájdalmasan néz arra, ki tennivalót nem talál, s nagyon meglátszik az országon, hogy robotos ekével karmolják kérégt.

A fának lehulló levele megtrágyázza a földet, melyből a terebélyes tölgy kiszivta az erőt, - így hajol le a nemességnek eszmélő része, s a rég szenvedőben testvérére találván, nem rosszul gondolja: *többen többet bíránk el!* - Vállaljunk új munkát, segítgessük egymást. Mit tanult a nép a rég henyélő nemességtől? *Gyalázatos munkát*, melyre hajduk hajtják, - *hazugságot*, mely az ütlegtől megmenti, - *alattomoságot*, mely a tehertől menekülést ígér.

Kifordul e nép régi erkölcséből, s midőn a nemesség a szörnyű tétlenségben elpuhul, midőn inai a heverésben elgyengültek: dudva lesz a nép, melyet nem érdemes lekaszálni, hogy buzakéveként csomóba kössék, - elég neki egy csira égő szalma, mely az elfajzott gazt régi telepéről végkép lepörköli.

Ha az ur jobb nem tud lenni, ne átkozza a földig alacsonyodott népet, hisz maga feledte a sárban, úgy, hogy bele is tiporta. A fának koronája nem lengedezne oly büszkén a magasban, ha a derék ki nem emelkednék a föld színéről, s a mely fának dereka elrothadt, a koronája esik legmélyebben.

Ez az én véleményem, s ha ez őszinte szavak miatt az elválásra kellene gondolnom, azt is békén tűrném.”

Épen csak a névalírás hiányzott, mikor a principális berontott, és sürgetve kérdi:

- Készen van, amice?

- *Készen!* Mondja a kérdett más értelemmel, s várta, hogy a mogorva ember kétfelé szakad, mint a fából fűrott ágyu, ha az iratot el találja olvasni. Az öreg nem engedett hosszú időt a várakozásra; hanem arra utasítja Kapust, hogy a grófi háznál intézkedjék, hogy a gyalogposta leveleket vigyen.

Kapus eltávozta után az ügyvéd szórakozottan tekintett az ifjunak iratára, s mivel a fogalmazványon nem volt megszólítás, tulajdon kezeivel írta oda a grófnak illő szavakat, alant pedig tulajdon nevét, s a fiúnak szokott pontosságában megbizva, olvasás nélkül csomagolá be a levelet. Kapus visszajött, várta a fürgeteget.

- Amice, ebből elég volt ennyi, - mondja a principális, - szabad a vásár, elmehet.

- Elolvasta a tekintetes ur?

- El, el, csak menjen sétálni, maga derék gyerek, én mondom.

- Nem kívántam, hogy a tekintetes ur ennyire megdicsérjen! - Mondja Kapus éleskedve, azt gondolván, hogy ez a felelet.

- Amice, mikor engem a principális megdicsért, kezet csókoltam neki.

- Ugy, hát a tekintetes ur engem most megdicsért?

- Diákul mondjam? magyarul nem ért?

A tivornya.

Fiatal éretlenség, hányszor elítéltek! Az engesztelhetlen vének összeránczott képpel róják meg a fiatalságnak lángját, pedig magukról tudhatnák, hogy nagy lángjának kell lenni azon tűznek, mely még a nyolczvanadik évben sem akar kialudni.

A „Zöld fa” megtelt zajgó fiatalokkal, számra vagy huszan lehettek, mind piros, egészséges ficzkó, titka egyiknek sincs, mind hangosan beszél: ilyen fölnyitott szájából a vese is kieshetik, nem csak a benne lévő titok.

- Aluszik az a czigány? kiált egy a többi közül a sarokban tétlen álldogáló bandára, mely a parancsolást várta, s az adott jelre elhuzta a legszomorúbb nótát, mely a nevető bolondot is megrikatná.

Kellemes izgalom járta át a fiataloknak vérét, elkezdődött az a fölbuzdulás, mely a legnyugodtabbat is biztatja valamire, s a fiatal ember nem képes egy helyben megállni, karjai kinyulnak, s a világot akarja átölelni. E mámoros bódulásban összeölelkeznek a fiatalok, kinyílik a szív, mely még üres, mint a kiadó szállás, és mohón keresi a bátorságot, hogy az üres helyet betöltse vele. Az első negyedórán összeösmarkedtek, huszszor ismétlődik a hangos fogadás: *Hunczut az ur!* a mi foglalo arra, hogy a bizalmasság elkezdődött, s egymásnak hűséges pajtásai lesznek.

Kapus az első kézszorításokon átesvén, áldozatként állt a teremben, melynek falai tanui lehetnek, hogy ő is elveszti néhány órára józanságát, s először életében kiesik az embersorból, s eltűri, hogy benne az állat hatalmaskodjék a lélek fölött. Endre az ellenkező oldalról nézte ujdonaúj barátját, kiről a főjegyző oly szeretettel és hosszan beszélt neki, - messziről is látta, hogy a jobbágy fiu nem ujjongat, a csoportnak közepét kerüli, sőt egyszer-egyszer homloka is összeránczosodik. Óvatosan közeledik feléje, hogy közelebből lássa.

- Ne busulj, pajtás! Kiált egyik vig ficzkó Kapusra - kidöntjük ma a házfalat.

- Mind a négyet egyszerre? kérdi Kapus a jókedvű cimborát.

- Mind a négyet, pajtás, - itt kő kövön nem fog maradni, ezt én mondom; a legidősebb cimborá a patvaristák között.

- Ugy kezdjünk hozzá most, míg józanok vagyunk, mert később egy téglát sem mozdíthatunk ki helyéből.

- Akkor a falakat nem bántjuk; hanem összetörünk minden asztalt, széket és a mi összezuzható.

- Most már okosan beszélsz, pajtás, - mondja Kapus, - ezt megbirjuk; hanem tanácsolnám, még józan fővel alkudjuk ki a korcsmároossal, mennyibe számít egy asztalt vagy széket; mert ha részegek leszünk, úgy számítja, a mint neki tetszik.

- Mondasz valamit, pajtás, - te megélsz a tanácsadásból.

- Te is hihetőleg ugyanazon mesterséget fogod követni, azért figyelmeztetlek, hogy úgy ne járjunk, mint az egyszeri híres ügyvédre mondták, mikor hetven esztendőskorában a szolgálóját vette feleségül: hogy úgy elosztogatta a jó tanácsot, hogy mire magának kellett volna, már mindenből kifogyott.

- Nem hallgatlak tovább, - mondja nevetve a vidám cimborá, - igen okosan beszélsz, még megfogadtatod velem, hogy kútvizet igyam: *servus!*

A mint mondá, tovább ment, s egy tele palaczkból betöltött a torokba annyit, hogy a jobb meggyőződés megfuladjon. A társaság hangos lett, a poharak csengése általános lön, s a korcsmáros jól számítá, hogy a mai estének tiszta nyeresége fölé egy nagy bankóval. Endre hallotta az előbbeni beszélgetést, szíve azonnal megnyílt a rokonszenvre, de nem közeledhetett az új baráthoz; mert a másik czimbora, az a faltörő, egy hosszú nyaku üveggel állt elébe, s a barátság kedvéért a palaczkot ajkára nyomta.

- Hallottad-e hírét a bolondkompániának?

- Nem hallottam.

- Süldő vagy még, pajtás, - mondja a másik, - még nincsen nevelésed, - most bujtál ki az oskolapad alól. Igyál csak, majd hajnalban elmondom, mi az a bolondkompánia, most még nagyon józanok vagyunk, hadd menjen el az eszünk utolsó csöppig, akkor te is elég bolond leszel, hogy elfelejtsd, a mire a professzorok tizenkét esztendeig tanítottak.

- Jó kedved van! mondja Endre.

- Bliktri, - majd hajnalban látod, hogy mi a jó kedv; az ész alkalmatlan csősz, előlhátul fogja az embert, hogy bölcsességét ránk tukmálja, s jaj nekünk, ha ráhallgatunk, úgy egész éjjel nem tehetünk egyebet, mint vastag könyvekből még több bölcseséget tanuljunk. Igyál.

- Módjával, pajtás, - különben hajnalra elalszom, s nem hallhatom meg, mi az a bolondkompánia?

- Rekruta vagy, - elengedem ezt a poharat, - majd annak idejében eljövök.

Endre elhalaványult a különös ígéretre, melyre hihetőleg vastag ostobaság fog következni. Nem újdonság, hogy fiatal emberek hátat fordítanak a józan észnek, s néhány órát elpoharaznak; de rendszeres társaságba állni, melyben a féleszség fogadott munka: ez már erős vállalkozás. Inni, mikor valaki nem szomjas, - elbucsuzni az észtől, hogy a vadságban hasonlítson azokhoz, kik nem szégyenlenek az asztal alá henteredni, - s mindezt czimboraságért? Endrét e néhány gondolat felbőszítette. Kapushoz közeledett, és várta, mikor fog az megszabadulni ugyanazon czimborától, ki hajnalhasadtára ígerte a fontos meglepetést. A garázda legénynek átható hangja kiver a többi közöl, s Endre másodszor hallja, hogy mi várakozik rájuk. Kapus nagy nehezen megszabadult a verbungostól, ekkor Endre karjára fűzi a tartózkodó fiut.

- Farkasok közé kerültünk, pajtás.

- Velük kell ordítanunk.

- Hiszed, hogy a bort megbirjuk hajnalig? Én szédülök a bornak szagától is.

- Segitettem a dolgon, - mondja Kapus, hoztam két színes poharat, mindkettőnek alja lyukas, a bor kifoly belőle, - ne az egyik.

- Nem lenne jobb idejében elpusztulni?

- Lehetetlen; a vendéglőnek kapuja be van zárva, a kulcs pedig a főczimborának zsebében van.

- Hát kénytelenek vagyunk tünni ezt a garázdaságot?

- A következményekért igen, - okoskodik Kapus, - ösmernünk kell társainkat; mert velük fogunk élni a megyében.

- A korcsmában is?

- Tőlünk függ, hogy a beköszöntésnél elbucsuzzunk a szégyenletes tivornyától.

- E szerint kész gondolattal jöttél ide?
 - Fél gondolattal, barátom, - a gondolatnak másik felét itt találjuk meg.
 - Egy óra alatt nem lesz itt kívülünk egy is józan.
 - Borban az igazság, barátom, - a víz kiönti lyukából az ürgét, meglátod, a pajtások meglepnek őszinteségükkel, s kitanuljuk, hogy valódi vagy tettetett bolondokkal van dolgunk, aztán a szerint tervelünk tovább.
- A zene egyre szólt, a fiuk a zajban úgy társalogtak, mintha az egyik a pinczéből kiabálna föl a másiknak a padlásra. - A két összetartó körüljárált a társak között, hogy a beszélgetéseket észlelhessék.
- Hány pohárral ittál? kérdi egy borzas fiu hallgató szomszédját.
 - Egygyel többet, mint az apám ökre szokott.
 - Krétával vesd ki nekem itt az asztalon, mennyit szokott inni édes apád ökre?
 - Ugy elvétenéd, mert te kettősen látsz; hanem tartsd ide a füledet, majd belekiáltom.
 - Itt a fülem, czimbora, - te kiálts, én hallgatom, - tehát mennyivel ittál többet tulajdon ökrötöknél?
 - Tudod, az ökör nem iszik többet, mint a mennyivel a szomját eloltja, - én pedig már egy pohárral megszereztem.
 - Értem, pajtás,... mondja bólintva a másik...
 - Nagyon csudálom, hogy érted; mert ha spongyából volnál, nem szophattál volna magadba több levet.
 - Mégis megmondom néked, hogy nálamnál részegebb lesz a korcsmáros.
 - Az nem iszik.
 - Nem, a gazember - hanem azért *duplán ír*.
 - Jer, pofozzuk föl a kötni való.
 - Azt nem teszem; mert a kontóba írja.
 - Isten úgy segéljen, nem hittem volna, hogy ennyi eszed van; - te talán nem is vagy olyan részeg, csak tetteted magadat?
 - Ne kiabálj, - mondja a másik sugva, - hallgass, ha észrevetted - semmi szándékom négykézláb mászkálni haza reggel, hogy a kanász a süldők közé tereljen ki a mezőre.
- Kapus megérinté könyökével Endrét és hirtelen más felé fordultak.
- A társaság nem egészen állat, - mondja Kapus.
 - Szinte kedvet kaptam az ittmaradásra.
 - El nem megyek, ha csak ki nem dobnak; mert ma megtanulom pajtásaimat.
 - A végétől irtózom, - bolondkompániát emlegetett egyik, - félek, hogy olyasmibe keveredünk, a mi korpa.
 - Semmitől se féljünk, - a bolondsághoz is ész kell, - a fél mázsás bolondságot elüti ez egy mázsás, - gondoljunk ki ilyet.

Tovább kanyarodtak, s mindketten megbarátkoztak a helyezetnek nevetséges oldalával, s úgy tekinték az egészet, mint farsangi bohózatot, melyen hallgatag mindenki beleegyez, hogy másnak esetlenségeit eltűri.

A cigányok nagyon megszorultak; mert az egyik fiatal ur erőnek erejével azt akarta, hogy az egész banda egy lábon állva zenéljen. A czimbalmos szerencsésen megalkudott, hogy az ő hangszere miatt nem teljesítheti az urfinak kedvét, miből azt következtette a parancsoló, hogy a többi megteheti.

- Mi jutott eszedbe, Gyurka? - mondja a bomlott eszűnek egy másik, - nem szokta a cigány, mint a lud a jégen, az egy lábon állást.

- Majd *oktatom őket*. - Mondja a nehéz fejű, plátói egykedvűséggel mutatván egy vastag botra, melyet a sarokból kapott elő.

- Pajtás, - tudod-e, hogy én tisztességesen eláztam, - magyarul mondva: *részeg vagyok*.

- Hogy ne tudnám, hisz józan korodban föl nem táltod szádat; mert félsz, hogy a légy a torkodba röpül.

- Hát azt tudod-e, hogy részeg koromban mindig azt teszem, a mit mástól látok, - van kedved egy lábon állni? Ha van, - te üsd a cigányokat, én téged állítlak egy lábra.

Ezt olyan bőszülten mondá, hogy Kapus és Endre komolyan megijedtek, hogy a fenyegetés beteljesedik. Hirtelen félrehúzták a cigányfenyegetőt, és a teremnek ellenkező részébe tolták, aztán elfoglalták a másikat, hogy utána ne mehessen.

- Nem hagyjátok megverni azt a pimaszt?

- Ő sem bántotta a cigányokat. - Mondák mindketten a csitítók.

- Okosan beszéltek, fiuk, - szeretem, hogy nektek több eszetek van, mint nekem; mert én már részeg vagyok.

- Jó kedved van pajtás, - mondja Kapus, a jó kedv nem részegség.

- Persze, nem ösmertek, nem tudjátok, hogy én csak részeg fővel szoktam beszélni. Ez már az én természetem. Ha józan vagyok, hallgatok, tanulom mástól a jót; de ha belém öntik a bort, megfordítom a természetemet, eltanulom a szamarat, és a garázdánál garázdább kívánok lenni. Ez is leczke, - nehéz, de hát megtanulom; semmiben sem akarok utolsónak maradni.

Elfoglalták a sajátszerű embert, ki a bortól szokatlan bőbeszédű lett, - s azt nyerték vele, hogy a fölhevült társaság hármójukat egy asztalnál hagyta. Endre később nagyon megszerette e különös példányt, egy hosszú padra huzta a fiút, hogy ott elalugyék, mert szemeit lebirkózta az álom.

- Nos, - kérdi Kapus, - megérdemli-e, hogy itt maradtunk? Ez a fiu részeg fővel mentette meg a megrémült cigányokat.

- A homeopathiát Hahnemann nem találhatta ki egyszerűbben, mint ez a fiu alkalmazta a botot bot ellen.

- Hidd el, a tivornyában több emberösmeretet szerezhethünk, mint a józan társaságban, hol a nagyon okosak mellett a többség hallgat.

- Menjünk odább, - a tömegben találhatunk még felfödözni valót.

A mulatság kevésbé lön vad, mint gyaníták Csillagnak védencei. - Zajgó egyetlenegy volt, kivel legelőször találkozánk, az élénkitette a pajtásokat, és különös kedve tellett a kínálgatásban, s közben nagyon busult, hogy a jó czimborák faja pusztulásnak indul.

- Tudjátok-e, hogy a mi pátronusunk, szent Ivó, sohasem volt vizivó? - Kiált indulatosan a vezérkedő.

- Hiréből hallottuk! - Mondja egy a sok közül.

- Most megisszuk az öreg urnak emlékezetére a vad poharat, - körbe álljatok, s három tele poharat üritünk ki egymás után.

- Hát aztán? - Kérdi az előbbeni.

- A ki egy csöppig megitta mind a három poharat, méltó lesz, hogy a bolondkompániába bevegyük.

- S a ki meg nem iszsza?

- Fejére öntjük a maradékot; - vagy így, vagy úgy a fejbe kell menni a bornak. Kezdjük hát.

Endre bosszusan sugja Kapusnak, hogy ezt az erőszakot nem fogja tűrni, később kidobhatja magát. Kapus visszasugta Endrének, hogy ne vonakodjék, - megcsipi ő az egész társaságot, - csak ne álljon ellent, a bor miatt pedig tegyen úgy, mint ő. Erre hirtelen levette kalapját, s a többi is hasonlóra szólította, aztán egy ujjával befogván poharának lyukas fenekét, a társak előtt csordultig tölté, s hogy ideje legyen a bort a lyukon a kalapba eresztetni, szent Ivónak tiszteletére néhány üdvözlő szót mondott, s a megüresült poharat szájához emelé.

Mind a három hajtást ekképen ismételte Endrével együtt, s most ő követelte, hogy a vad vezér avassa be őket a bolondkompániába. A társaság a három pohár bortól készen volt már minden ferdeségre, a vezér a vad szemmeregetésekből lelkesülvén, előadá, hogy a hasonlóké fölbont-hatatlan szövetséget kötnek az ügyvédi vizsgáig, s baráti kézzel kötelezik magukat, hogy a mely társuk valami bolondot indítványoz, annak kivitelében az indítványozót föltétlen követni fogják.

Endre már fölnyitá száját, hogy ellentmondjon.

- Kötelezzük magunkat! - kiáltja Kapus élénken, hogy a nagy hanggal kényszerítse Endrét a föltételre, mire az is igent mondott.

- Üdvözöllek benneteket, hűséges czimborák, s beavatlak a bolondkompániába, melynek tagjai arra kötelesek, hogy a mi bolondot az egyik tag indítványoz, a kivitelben hűségesen segíti a többi. E kötelesség a cenzuráig tart. A diákéletet most kinyújtózkodjuk, szabad a vásár, nem őriz a pedellus, nem leczkéztetnek professzorok, két évig élünk, mint a hal a vízben. Értettétek.

- Barátom, - mondja Kapus, - Angliában, a vállalkozások hazájában van a mienknél vadabb társaság, melyet számárkompániának neveznek, s oda csak olyant vesznek be, ki számárságát bebizonyította. Én nem kívánom, hogy bolondsági bizonyítványokat adjunk egymásnak, *ponamus*, hogy kész bolondok vagyunk; hanem mindazt, mit ezután elkövetni akarunk, előre megbíráltassuk három kiválasztott által, hogy méltó a véghezvitelre. Minden szónak megvan határozott értelme, s midőn a bolondkompániába állok, csak olyasmit akarok elkövetni, a mi a bolondságnál nem kevesebb. A ki a kabátja helyett magát akasztja föl a szegre, nem bolond; hanem számár: - ezt remélem, beismeritek. Nagy országok külön házakat építettek bolondoknak, - a számárakról nem gondoskodik senki. Ez nevezetes megkülönböztetés, melyet fölemlíteni szükségesnek vélek. A köztapasztalatot hívom tanuságul: a tréfacsinálóról nevetve

mondják; *igazán nagy bolond*; - s a hol jó társaság van, az ilyen legkapósabb; - a ki elvétí, hogy melyik a jobb keze, melyik a bal? *megszamarazzák*. Ez utóbbira, remélem, nem vállalkozunk, s hogy a kinevettetésnek szégyene ne érjen, három bírálót kívánok minden indítványra, s ha a három közül kettő helyesli az indítványt: vakon alávetem magamat, s a bolondot elkövetni segélem.

- Helyes, helyes! - Kiáltják a fölhevült jó barátok.

- Még egyet mondok, - szólal föl a vezér, - társaságunknak költségei lesznek, a költségeket fedeznünk kell valamiből, erre legalkalmasabb, hogy társaságunkból minden okosság ki van zárva, s ha csak hárman vagyunk együtt társulati tagok, a mint valamelyik komoly tárgyról kezd beszélni, - fizet egy huszast.

- Erre is ráállunk! - kiáltja a nagy tömeg, kivéven Kapust és Endrét.

- Ti hallgattok? - kérdi a vezér.

- A többség határoz, mi sem ellenkezünk! - mondja Kapus, Endrének karjába öltvén kezét, hogy az együtteséget lássák.

- Megalakult a kompánia, - s előszörre indítványozom mindjárt, hogy innét nem távozzunk, míg meg nem ittuk a korcsmárosnak minden borát, mit a sarokban látok vagy ötven palaczkkal.

- Megálljunk! - kiált Kapus, - mi valamennyien részegek vagyunk, a korcsmáros józan, - mi képtelenek vagyunk a bírálatra, válasszuk meg a korcsmárost bírónak, hogy elegendő bolond-e az indítvány?

Behívták a korcsmárost a mellékszobából, - elébe adták az indítványt, hogy meg akarják inni az ötven tele palacznak levét, s kérdi a vezér:

- Mit mond erre a korcsmáros?

- Azt mondom, hogy *ez aztán okos beszéd!*

- Ekképen megbukott az indítvány, - állítja Kapus, - nem ihatunk egy cseppet is tovább, - ezt társasági szerződésünk meg nem engedi.

Szétment a társaság. Kapus és Endre együtt mentek, a holdvilágos éjszakának tanúsága mellett tovább beszélgettek.

- Barátom, - kezdi Kapus, - tőlünk függ, hogy a bolondkompánia el ne követhessen olyan bolondot, mi a fiatalságot megszegyenitené.

- Értelek, barátom, de ez nem elég; mert az okosság tökéletesen ki van zárva.

- Módjával, pajtás, az idő megmutatja, hogy nem lesz kizárva.

Gróf Széchenyi Stadiuma.

A mely fának virágai nincsenek, gyümölcse sem leend. Meglehet, hogy a dér lehervasztja a reményt ígérő virágokat, a vihar idő előtt leveri; de a virágtalan fára nem rak gyümölcsöket a nyárnak melege.

Az 1830-iki országgyűlést megelőzőleg a sokáig veszteglett tetterő hatalmasan fölbuzdult, minden száj reformot emlegetett, mindenki részes kívánt lenni a nagy munkában, bár a nagy többség alig tudta, mit akarnak a vezetők. Sokat ígérő volt e kor, s a legbuzgóbbak is félve mondták ki a sokszor hallott gondolatot, hogy: *szalmatűz!* Utólagosan látjuk, hogy a virágból gazdag gyümölcs lett, áldva legyen azoknak hamva, kik a fát termőföldbe ásták.

- Mi az a reform? - kérdezi Csillagtól Faragó egy komoly pillanatban.

- Nézd e könyvet, - mondja a főjegyző gróf Széchenyinek „Stadium” című munkáját előmutatva, - ebben van megírva, mit akarunk.

- Árulják e munkát?

- A legszigorubban őrzik, a kormány nyomtatás közben tiltatta le.

- Ugy ez tiltott munka?

- Igen, hanem egy befolyásos kéz néhány napra kölcsönözte. A gróf néhány példányt jókor félretett, ez is egyike azon példányoknak.

- Megmondhatnád, mi a foglalatja a könyvnek?

- Igen! A gróf mint legszükségesebbet kívánja a következőket: Az ösiség és fiskalitásnak eltörlését, a nem-nemeseknek birtokszerzési jogot kíván adatni, a honpolgároknak jogegyenlőséget, a házi adó és országos terhekben mindenki egyenlően osztozzék birtokarányban, a közlekedési vonalaknak létesítésére mindenki tartozzék fizetni, a királyi haszonvételek töröltessenek el.

- S ezt a gróf könyvben írta meg?

- A mint látod, barátom, a könyv tisztességes terjedelmű; mert van ezen pontokon magyarázni való.

- Szegény legény, ki magyarázatra szorul, - mondja Faragó, - ha a nemesi birtokot az ösiség nem védi, ha én tőlem az országos segílyt nem úgy kérik, hanem megadóztatnak, nemesi oklevelem kályhába dobhatom.

- Rosszul fogod föl a dolgot, öreg, - okosodik Csillag, - az országos költségekre segílyt akarsz adni...

- ... Annyiszor, a mennyiszor kell, erszényem mindig nyitva lesz! - Kap a szóba az alispán.

- A tied nyitva lesz, erről meg vagyok győződve; hanem abba is be akarunk nyulni, mely magától meg nem nyílik.

- Ez erőszakoskodás.

- Nem lesz erőszak, ha az adásra a törvény fogja kényszeríteni az egész nemességet kivétel nélkül.

- S ha így a nemesség értelem nélküli szóvá fog válni, mivel fogjátok ösztönözni az embereket olyan cselekedetekre, melyekért egykor a nemesi kiváltságokat osztogatták?

- Görögországban a jutalom cserfakoszoru volt.
- Jól mondd: Görögországban, kérlek menj végig az országon, keress spártai egyszerűséget. Az első kanásznak cifra szűre megczáfol, az első falusi kupaktanácsban találsz olyan hizott előljárókat, hogy Spártában megrémültek volna ekkora kövérségen, a csizmadiaczéhek érdemes tagjai gombócnagyságu ezüstgombos mentében járnak; ugyan, kérlek, ígérj nekik cserkoszorut, ha mind leszdedet a Bakonynak fiatal cserágát, kit fogsz buzdítani vele, a mostani korban?
- Valld meg, hiszed ezt egészen?
- A nagy tömegről igen, azt kell ösztönöznöd, ki idáig meg nem mozdult; de ha tudja, hogy kiváltságra tehet szert, mely kellemesebb életet ígér, mint a sültparasztság, előbbre mozdul.
- Törököt nem ígérhetsz nekik, a nemes ember katonáskodásának körülbelül vége, most arról kell gondoskodnunk, hogy javítsunk a hazai állapotokon.
- Arra, szerintetek, legjobb az ösiségnek eltörlése, hogy egy prédáló elverhesse tiz-husz apának nehéz szerzeményét.
- Támad a férges helyett épebb nemzedék.
- Bizony nem sajnálnám a pazarló léhát, ha tulajdon vérem volna is, ha bizonyosan tudnám, hogy a magyarnak helyébe magyar lép. Mi nem tudunk a körömrágó takarékosághoz, s a mely nép legkönnyebben elkaparhatná orrunk elől a vagyont, sem lelkében, sem ábrázatban nem hasonlít az én atyafiságomhoz.
- Aggódol, vagy ellenmondásból szeded elő ez érzékeny okot?
- Megérdemlem, hogy a szavaimban a benső érzelmet keresd. Nem vagyunk egy párton, kételkedjünk egymásnak becsületében, az én számban gyanus, hogy magyar akarok maradni; mert a nyelvet pallérozatlanak hittem.
- Bánom szavaimat, öreg, e félreértés nagy veszedelem volna mi közöttünk.
- Részben igazad van, barátom, az én hitem néhány hetes; ne kimélj, üss agyon, ha későn jöttem meg a tévedésből.
- Elég, hogy megjöttél.
- Lassan ballagtam, barátom, hosszú ut volt nekem, s nem marad időm a pihenésre! Vén legény vagyok, vérem sűrűbb, mint a tied, nem tehetek róla, hogy sebes haladásodban nem követhetlek. Mióta megösmertem az anyai nyelvet szép öltözetében, féltékenyebben őrzöm, s irtózom a gondolattól, hogy a sors kitörölje az élők sorából, s mindazt, mi magyarságunknak védelme, kétségbeesetten karolom át. Ti ócsároljátok a penészes alkotmányt, haszonvehetetlen kőhalmaznak tekintitek, azért siettek ellökni láb alól; pedig ez ódon fal egyre különösen igen jó volt, hallgass, megmondom, mire. Hazánkban többféle nép lakik, együtt harczoltak velünk e földnek megtartásaért, s a bátor karut azzal jutalmaztuk, a mi magunknak legbecsesebb volt: megtettük nemes embernek, s a tót, oláh, ráczt bejutott a magyar alkotmányba, s akkor oly szent lett az neki, mint nekünk. Jusson eszedbe, milyen büszke volt az, ki elmondhatta magáról: *Romanus sum civis!* Alkotmányunk kis királylyá tette az idegent, ki midőn bejuthatott, büszkén verte mellét, hogy ő is: *magyar nemes*. Elkéstem a multban, talán szánni vagy kinevetni való vagyok; de mig érzem, hogy jobb részem, az ész, el nem hagyott: engedjétek meg, hogy véleményemet kimondhassam. Elveszitek a magyar nemestől a jogot, az idegen ajkunak majd mit adtok, hogy közibünk kívánczok? Mi lesz a csere, hogy közöttünk kívánjon maradni, s jobb legyen az, a mit tőlünk kap azért, mit örökre elhagyand?

Igaz, a tömeg így is, úgy is üres kézzel marad; de a ki urhatnék, kinek nyakában van a kolomp, mely a tömeget vezeti, annak markát üresen nem hagyhatod, vagy ellenségeddé leszel, s utána megyen a többi. Régóta fenyegetnek bennünket, hogy a nemzetiségeket ellenünk lehet bujtotgatni; de én ezt mindaddig megvettem, míg az előre törekvő hiunak befolyást és kiváltságot adhatok. Bontsátok le az alkotmányt, kiszeded az enyvét, mely összetart bennünket, s az éhes hiuságot más fogja kielégíteni a mi rovásunkra.

- Szabadságot adunk!

- Adsz a tömegnek; de a hiu még mást is akar. Vannak czimeid? vannak elosztogatható hivatalaid? Azok után fog vadászni, s mivel nem te osztogatod, hanem más: annak a szekerét fogja tolni. Azt mondhatnád, hogy pártállásomban én is a kormánynak rudját huzom. Igazad van; de nem verheted fejemhez, hogy ugyanannak czimeit kérem, sőt nagyobb ellensége vagyok, mint ti; mert azon falat őrzöm, melynek éles kövein a kormánynak mindenhatóságra való törekvése fejét megvérezte, és a mely az országon belől a birtokos értelmiséget folyton összetartá, s a tót, oláh és ráczt nemest a kormánynak bosszuságára a magyar kalpag alá huzta.

- Elfeledd, öreg, hogy a birodalomban Magyarországon kívül nem kap szabadságot.

- Azaz: nálunk mindig különb ur lesz, mint akárhon.

- Tulajdon gondolatomat mondod el.

- Megtoldom a magaméval, barátom, - mondja Faragó, - Nagy Pál mondá, hogy alkotmányt csinálhatunk huszonnégy óra alatt, hanem az elgázolt nemzetiség örökre oda van.

- Magunk tagadtuk meg nyelvünket, a diákszót mellett még most is koldusgyermek az anyai, ... és hiába küzdünk...

- A mérsékelt párt ellen, melynek én is tagja vagyok.

- Te mondád!

- Korán akasztod nyakamba a vádat, az én ajkamról nem hallasz többé diákszót a vármegyeházban.

- Ez csak egy lépés!

- A második lépéstől sem félek, barátom, a nemzetiség kérdésében veletek fogok szavazni, mondja Faragó hevesen fölkelve a székről.

- Te, a pártvezér?

- Én nem vezetek senkit, nem napszámban állok veletek ellenkező oldalon, védem, a mit meggyőződéselem úgy parancsol. Nem félttem és nem félek a kormánytól, valamint arról is biztosítalak, hogy veletek is szembeszállok, habár...

- Ne mondj többet... a legfőbb kérdésben elválaszthatlan egyek vagyunk; ha keserűt mondanál: legjobb barátodat szomorítanád meg.

- ... Isten velünk! - mondja Faragó, és sebesen eltávozott.

Csillag sokáig az ajtóra nézett, a merre Faragó távozott, mozdulatlan állt, mert lelke a távozót követé, azt a sziklatömeget, melyből most egy nagy darab levált erőszak, kiméretlen érintés nélkül. A tömeg majd nem érti, tétovázásnak fogja keresztelni, hogy a különböző kérdésekben pártja mellett és pártja ellen szavaz; de hisz a rövidlátónak még tulajdon orra is akadály, és ostobán tűnődik, hogy néha az orrot miért nem lehet laposra nyomni?

- Ne félj, öreg, - mondja Csillag hangosan, - barátod sohasem fog igazságtalanságra vete-
medni.

Nagy lélekzetet vett a főjegyző, aztán megfordult, hogy Széchenyinek könyvét még ma
bevégezze. Nem olvashatott; mert az ajtón kopogattak, és Kapus köszöntött be.

- Mi történt? - Kérdé Csillag az ifjut, minthogy annak arcza nyugtalanságot árult el.

- Arczomon meglátszik a nyughatatlanság?

- Igen örvendek, hogy ön még nem tudja a tettetést, azért csak ki vele, mit árult el önnek
igazmondó arcza? Baj van?

- Azon baj van, a mi történni fog.

- Ugy beszél ön, mint a bolond kompániának tagja? Kérde Csillag egy mosolygással toldván
meg a találkozó kérdést.

- A tekintetes ur mindent kitalál. A mi kompániánk a jövő héti nagy gyűléskor akarja
megérdemleni a bolondsági bizonyítványt.

- A részleteket nem fogom kitalálni kegyed nélkül, üljön le és beszélje el, ha bizalmát
megérdemlen.

- Előbb engedje meg a tekintetes ur, hogy némely körülményről én kérdezősködjem...
különösen azt sziveskedjék megmondani: igaz-e, hogy a megyében birtokos főnemesség
külföldről valóban haza siet? s melyik lesz az, kinek befolyására a kormány leginkább
számíthat?

- Csudálom, hogy főnökétől nem tudja. Gróf Vadassy két nagy uradalmat bir e megyében, az ő
jóságán kontraktualis telkeken lakik a köznemességnek tekintélyes része, s ha a gróf a
pártmozgalomba keveredik, az országgyűlési utasításokban ő fog határozni.

- Fájdalom, az én főnököm nem szokott fiatal emberekkel beszélgetni.

- Majd beszél a gróffal, ki, mint tudom, főurak kértére jó haza Párisból, s mivel az ön főnöke
az uradalmi ügyvéd, egyszersmind a legelfogultabb kormánypárti, kitalálható, hogy a grófot
mily irányban fogja majd vezetni.

- Ösmeri tekintetes ur a grófot?

- Hiréből. A gróf a francia hadjáratban gróf Széchenyivel egy ezredben szolgált a huszá-
roknál, a hadjáratnak végével Párisba ment, s inkább ott él, mint akárhol. Az 1823-iki zajos
világban a grófot nem tudták haza hozni, most is bizonyosan erős unszolásra hagyja el a
világvárost, honnét az országgyűlésre főuraink mind haza sietnek.

- Nem alkalmatlankodom hosszan, ennyiből értem, hogy a gróf idáig mibe sem avatkozott?

- Miért kérde ezt?

- A bolondkompánia remekelni akar, s minthogy társaim a grófot főnököm után itélik meg,
macskazenével akarják a grófot meglepni.

- Igen köszönöm, hogy figyelmeztetett. Ez kimondhatlan szerencsétlen gondolat lenne, s
mindenre kérem, hogy megakadályozza.

- Meg fogom akadályozni.

- Nem kérdezem, miként fog e nehéz munka sikerülni; mert társasági czimük mutatja, hogy
épen bolondságra vannak kötelezve.

- Épen ennél fogva lehet megakadályoznom; mert Endre, én és egy harmadik társunk van megbizva a beadott indítványnak megbirálásával.

- Megnevettet ön: a bolondériákat bírálják meg önök?

- Igen; mert arra köteleztük magunkat, hogy csak valódi bolondságot fogunk elkövetni, s remélem, bebizonyítjuk, hogy ez nem elég bolondság.

- Önökre bizom a bírálatot, hanem én kénytelen vagyok bevallani, hogy ez a macskazene kötözni való bolondság. Válságos idöket élünk, az érdekeket alapjában támadjuk meg, s a kemény vitában nem mindig lehetünk oly szerencsések, hogy számtani alapossággal bizonyíthassuk be, hogy a jövőnk nekünk ad igazat. Kiméltre, óvatosságra int a józan ész. A józan szabadság abban áll, hogy a véleményszabadságot meg ne sértsük, s tulajdon hibánk lesz, ha okok helyett éretlenségekkel fogjuk elkeseríteni ellenfeleinket. A pártélet pártgyűlöletet támaszt, az emberek örömet engednek szenvedélyeiknek, s az ön társait bizonyosan közülünk izgatják, hogy nyilvános botránnyal gunyolják ki a kormánypártot. Nem hagyhatom helybe e szegény fegyvert, mely gyógyíthatlan sebeket vág. Azt tapasztaltam, hogy az új eszméknek hirdetői voltak azok kik sebeket fogadtak el; de maguk nem viszonzták, s ez volt eszméiknek diadala; mert a közvélemény mulhatlan azokhoz hajlik, kik a nyomást türik. Csalódnám ügyünk igazságosságában, ha mi szorulnánk botrányos eszközökre. Nem ökleinkben bizunk, hanem az észnek sugalmában, mely a haladást tűzte ki a népek jövődjének biztosítására.

Kapus jó későn érkezett társai közé, kik megint a „Zöld fá”-ban gyűltek össze, s ott várták a bírálatnak eredményét. Kapus a választott bírálókkal közölte nézeteit, s mikor a poharazók felszólították a kiküldötteket a bírálatnak közlésére, Kapus, mint a bírálóválasztmánynak előadója, ígérkezett a feleletre.

- Nos, fiuk, - kérdi a multkori vezér, - lesz-e macskazene?

- Nem lesz, barátom, társulati célunkkal nem egyez meg az indítvány.

- Ittatok, cselédjeim, - mondja gunyos kimélettel a vezér, - hát elfeledtéték, hogy nem okosságért álltunk e derék társaságba?

- Épen társulati célunk kívánja, hogy bolondot cselekedjünk.

- Ezért akarjuk méltóságos gróf Vadassy urat megmacskazenélni.

- A grófról azt hiszszük ugy-e mindannyian, hogy a legkonokabb kormánypárti lesz.

- Fiskálisáról ítéljük meg a grófot, a gróf azon dögleletes eszmékért fizeti, a melyeket az öreg teins ur elmond.

- Ellenkező oldalról világositom föl a dolgot, - mondja Kapus, - ha most valamennyien fáklyát vennénk kezünkbe, a cigányokat előre parancsolnánk, s az én főnökömet politikai véleményeért fáklyás zenével tisztelnénk meg, mit gondoltok, mit fogna mondani holnap reggel az érdemes városnak egész lakossága?

- Hogy egytől egyig mind kötözni való bolondok vagyunk, s méltán megérdemlenénk, hogy kiséprűzenek a városból.

- Ime, magad mondod, hogy akkor lennénk bolondok, ha főnökömet fáklyás zenével tisztelnénk meg, következöleg, igen világos, ha mi azt adjuk neki, a mit érdemel, csak méltó jutalmát fizetjük ki, s ugy hiszem, a bolond kompánia nem azért alakult, hogy jutalmakat osztogasson.

- Ejnye, hogy düljön ki a lábad a csizmádból vasárnap délben a piaczon, ilyen cigányészre még nem akadtam.

- Belátod, hogy Vadassy grófot nem fogadhatjuk macskazenével?
 - Te... ösmer téged nyúzni való vén princípálisod?
 - Nem szoktunk együtt pipázgatni.
 - No, barátom, a te eszeddel a gazdád elverné a grófot, s beülne a sok dominiumba.
 - Barátom, a tárgyra bírálatunknak eredményét elmondám, mondd ki a határozatot.
 - Egy macska sem fog nyikkanni, ez a határozat, hanem hogy szárazon el ne menj, kiszabjuk rád, hogy egy esztendő alatt tartozol olyan bolondot indítványozni, hogy kiessünk a bőrünkéből.
 - Még meg is köszönöm a bennem helyezett bizalmat; s reménylem, úgy elváltotok, hogy a „Zöld fa” korcsmáros nem ösmer meg benneteket, és a fizetetlen árjegyzéket nem meri kérni.
 - Fiuk, hallottátok, egy esztendőt adunk néki, s ha nem sikerül...
 - Ki fogtok csapni a bolondkompániából.
 - Minden irgalom nélkül.
- Endre másnap főjegyzőéknél volt. Csillag óhajtotta tudni a tanácskozmánynak végzését; azért félrehívta Endrét.
- Lesz macskazene?
 - A bírálatnak folytán nem lehet; mert Kapusnak magyarázata szerint a társaság tartozik kitűzött célját követni, azaz: bolondot csinálni; már pedig mi csak akkor csinálnánk bolondot, ha fáklyás zenével tisztelnénk meg.
 - Endre! maholnap arról lesz hires a bolondkompánia, hogy nem ez csinálja a bolondot.

A félreértés.

Vannak emberek, kik kényszerítve még a mennyországba sem szeretnének menni.

A macskamuzsika hatalmas rábeszélő ok volt, hogy a megszegényített egy hajszálnyit se mozduljon régi állásából, s a bécsi kormány mosolyogva dörzsölé kezeit, ha a fiuk valakit elkeserítettek. - Az ilyent a könnyelmű sértés gyűlöletre ingerelt, most már ingyen kész volt mindenre; mert az emberi gyarlóság legnehezebben hasonlít Istenhez a *bocsánatban*; az állati rész nem képes elfeledni a sebet.

Csillag aggódott, hogy a seregesen haza tóduló főnemességet a fiuk könnyelműen megsértik. Hasztalan számít a fiatal meggondolatlanság az egyesek megdöbbenésére; mert a nagy világban élő csak egytől fél, - az *elszegényedéstől*, - más meg nem ijeszti. Gróf Vadassy megkapván ügyvédjének levelét, a nagy gyűlés előtti napon bement a megyei székvárosba, a legelső ismerősétől pontosan kikérdezte, kik a pártvezetők?

Mig a gróf megösmarkedett a helyzettől, a közönség nagy csoportokban járkált a városban, s a kiugrasztott hírek valósulását várta, hogy a „*bolondkompánia*” némelyeket irgalmatlan macskazenével fog megrezzenteni. Nevet senki sem tudott említeni, mert a *bolondkompánia*-nak vezére meg akarta lepni a közönséget, - így a tömegek összekószálták a várost, hogy mégis tanui lehessenek a szokatlan bomlásnak. Csillag, mint tudjuk, már megnyugodott, hogy a vad tréfa elmarad; hanem nyugtalankodott a miatt, hogy különösen gróf Vadassyt az is felbőszíthetné, hogy neve már a kigunyolandók közé volt sorolva.

Ezen tünődésben lepte meg egy levélke, melyben gróf Vadassy kéri a főjegyző urat, engedné meg, hogy minden bemutatás nélkül még ma fölkereshesse. Csillag válasz helyett maga sietett a grófnak szállására, hol a gróf igen nyájasan fogadta.

- Főjegyző ur! valamiképen ne gondolja, hogy a levelet ügyeskedésből irtam, hogy így akarnám szép módjával magamhoz idézni.

- Ha azt gondoltam volna, hogy ügyeskedés, - nem jöttem volna, hanem megvárom méltóságodat lakásomon.

- Tisztában vagyunk egymással, - így szeretem a független embert. Mondja a gróf.

- Szabad most már kérdezni a gróftól a kívánt találkozásnak oka végett?

- Egyszerűen és világosan fogok szólni, - s mindenekelőtt azt szeretném, hogy ösmerjen meg főjegyző ur. - Először is tehát kereken megmondom, hogy én a politikához egy cseppet sem értek.

- Hallatlan őszinteség, méltóságos uram.

- Kénytelen vagyok vele, mert hirtelen kisülne, hogy mit sem tudok; azért jókor megmondom, hogy ezen tudományt épen a legelső betünél kell elkezdenem, - azért ha valami hasznomat akarja venni főjegyző ur...

- *Én?* kérdi Csillag elbámulva.

- Igen; mert ha jól értesítettek, főjegyző ur a haladó pártnak feje, - illő tehát, hogy öntől tanuljak.

- *Méltóságod...*

- Bocsánat, hogy közbe vágok, - mondja a gróf, - főjegyző ur csudálkozik, hogy én, a gazdag földesur, azért jövök haza Párisból, hogy segítsek a jobbágyok mellett beszélni.

- A politika az érdekeknek tudománya, - magyarázza a főjegyző, - s igen természetes a meglepetés, ha méltóságod minden előzmény nélkül odahagyja Párist, és hazajövén, tulajdon érdeke ellen támadjon.

- Ha arról lenne szó, hogy mindenemet kérik, - a józan ész parancsolná, hogy mindenemet védelmezzem; de mivel csak annyit kérnek, hogy én azért még ur maradhatok, - könnyű a számítás. - Elengedek egy részt; mert olyan országból jövök, hol a szűkmarkuságért az arisztokrácia keményen meglakolt, s a bűnhődést azért érdemlette meg ez osztály, mert szeretett, de nem tudott a maga idejében *valódi ur* lenni, - a ki nemesen ad.

- Méltóságod a legjobb okokat szolgáltatja nekem, - s ekkép én tanulok méltóságodtól.

- Köszönöm a bókot, főjegyző ur; hanem már készen vagyok, - egyetlenegy tőltényemet elsütöttem, többel nem szolgálhatok.

- Nem beszélt méltóságod uradalmi ügyvédjével?

- Levelezéssel végeztem el a szükségeseket, - én kérdeztem, ő felelt, s teljes okom van a megelégedésre. - Az öreg úgy felelt, a mint óhajtám, - nagyobb igazságért, levelét átadom főjegyző urnak, - aztán dicsérje meg ügyvédemnek valóban figyelemre méltó függetlenségét, - olvassa el főjegyző ur a levelet otthon.

Csillag kezdé nem érteni a dolgot, s igen kíváncsian várta az alkalmat, hogy otthon teljes nyugalomban olvashassa a levelet; mert már tudósították, hogy a grófnak jószágán kontraktuális telkeken lakó nemesség tömegestől beérkezik, s a nagy elvi kérdésekben gyámolítani fogja az udvari pártot.

- Minthogy ezután honn akarok maradni, s azon párthoz csatlakozom, melynek vezére épen főjegyző ur, - egyre nagyon kérem.

- Parancsoljon méltóságod.

- Titkárt kell szereznem, ki az itteni viszonyokat teljesen ösmeri.

- Ilyen több is akad; csak az a kérdés, méltóságod minő egyéb képességeket kíván?

- Föltétlen őszinte embert, - ki nekem nem pénzért lesz alázatos szolgám, hanem teljes becsületességből őszinte.

- A mint fölszabadítja méltóságod az őszinteségre.

- Némi bizonyosságot szeretnék, mert nem szeretem a tányérnyalót.

- Töreksem, hogy méltóságodnak ilyent kaphassunk; hanem erre időt kérek.

Ekközben az utcán járókelőknek zaja fölhallatszék, s a gróf kíváncsian nyitá ki az ablakot. A töredékes hangokból is kitalálták, hogy a tömeg macskazenét vár valahol, s a grófnak kedve kerekedett a tömeg közé vegyülni, azért a főjegyzővel lementek, a többi közé vegyültek, hogy a látnivalót lássák.

- Méltóságodat nem boszantja e furcsa tréfa?

- Reménylem, nem engemet szemelt ki a közvélemény.

- Arra gondolni sem lehet, - méltóságodnak politikai nézeteit a közönség nem ösmerheti.

- Tegyük föl, hogy ösmerné, s én például igen makacs kormánypárti lennék, - megkaphatnám a honoráriumot?
- Előbb egy kérdést, méltóságos uram: mit csinálna, ha ezen szerencsétlen tréfával meglepnék?
- A csöcselék közé lőnék, hogy mást megkiméljen.
- Nem tudnám kárhozottatni méltóságodat.
- Szeretem, hogy egy véleményen vagyunk. Én azt gondolom: a hatalmaskodás minden alakban veszedelmes és megalázó, - s nem tagadom emberi gyarlóságomat, a kényszerítéstől irtózom.
- Hasonlóképpen gondolkozom, azért megmondhatom méltóságodnak, hogy e megyében az ilyenféletől nem kell aggódnunk.
- Hát ez a mai mit jelent?
- Hogy a közönség hasztalan várja a botrányt; mert a kiktől ezt várja, azokat társas fegyelem korlátozza.
- Fegyelmet említ, főjegyző ur?
- Rendezett, okszerű fegyelmet, miről később bővebben fogok szólni méltóságodnak.
- Szeretem, hogy e tárgyhoz értünk, - mondja a gróf, - feleljen az én őszinte kérdésekre: igaz, hogy a magyar fiatalság egyebet sem tesz, csak rakoncátlankodik?
- Örömet mondanám az ellenkezőt, de nem mondhatom, - hanem ennek igen természetes oka van a multban. A fiatal ember elvégezte tanulmányait, kilépett az életbe, s ott mogorva tekintélylyel találkozott, mely az első közeledésnél visszautasítá, meg nem tűrvén, hogy a fiatal embernek önálló véleménye legyen, s ezt kimondani merje. Az új eszmék készületlen találták az egész országot, ez irányban nem tudott senki semmit, mert általános volt a hit, hogy az iskolával a tanulás is megszűnt. A mostani fiatalság ugyanezen gondolattal jött haza, s minthogy a kész tekintélyek föltétlen visszautasítják, a fiatalság félrehúzódik, s a mi legveszedelmesebb, tömegesen, azt cselekszi, a mit tud, a mit az izgékony vér sugal, pajkos lesz és faragatlan. Ezt tűrnünk kell, míg a fiatalság jobbat lát, s kedvet kap tisztességes munkára, ha tudniillik, vissza nem utasítjuk. Most még szilaj, de szilajsága mutatja, hogy a pártéletben rokonszenve merre hajlik, - s ha csakugyan ki van jelölve a sorsnak könyvében a haladásnak útja, melyre csak nagy áldozatokkal léphetünk: a jövő nemzedék már mutatja, hogy áldozatkészsége megvan. Ez nagy nyereség, méltóságos uram, - a többi a vezetéstől függ.
- Köszönöm a tanítást, - már világosabban látok.
- Megbocsájt méltóságod egy kis szilajságot?
- Negyed órával előbb nem, most igen, még ha nekem csinálnák is a macskazenét.

A grófnak szállásához értek. Csillag még néhány érdektelen szót mondott, és a következő napon kikérvén a grófnak erélyét, tágult szívvel ment lakására; mert a gróf elhatározta az elvi diadalt a megyében; hanem hátra volt a csomónak megoldása, miképen történhetett, hogy a grófnak ügyvédje megtagadta penészes elveit?

Csillag otthon kihuzta takarójából a levelet, s azonnal megösmerte, hogy a levél Kapusnak kézírása, alól pedig az ügyvédnek neve van írva. Itt meg kell mondanom az olvasónak, hogy az ügyvéd Kapusnak igen tisztán irt sorait nem olvasta el, s azt gondolván, hogy az szóról szóra az ő fogalmazványát írta le, fölül a megszólítást és a névalírást tulajdon kezével

végezte, s a levelet így küldé a grófnak. Az egész a kért tárgy fölötti vélemény volt, így a grófnak kérdésére alkalmas válasz, hanem ellenkező szempontokból, mint az ügyvéd fogalmazta.

A grófnak tetszett a vélemény, s örült, hogy vén ügyvéd eltalálta tulajdon ösztönét, s a gróf mindjárt elhatározta, hogy ügyvédjének őszinteségét a levélben említett elválás helyett uri módon megjutalmazza, mint e fejezetben alkalmunk leendő tapasztalni; de azért Csillag mégsem értette, hogy agyvelőgyulladás nélkül miként írhatta az öreg e sorokat. Reggel korán magához kérte Kapust.

- Beszélgetett önnel valaha az öreg a jobbágyviszonyokról?
- Ennyire nem jutottunk még az öreggel.
- De arra emlékszik kegyed, hogy gróf Vadassynak ez ügyben írt az öreg?
- Még pedig kegyetlen okoskodással.
- Leírta kegyed azon fogalmazványt?
- Azt nem cselekedtem; hanem tulajdon véleményemet írtam le, s megírtam azt is, hogy készen vagyok az elválásra.
- Aláírta kegyed azon véleményezést?
- Csak az aláírás volt hátra, midőn az öreg bejött, - elvette előlem az írományt, s várom minden pillanatban, hogy kiadja bizonyítványomat; de mindeddig hiába várom.
- Barátom, a jó uristennek mindenféle titka van, az öreg kegyed véleményét elolvasatlan aláírta, s a grófnak mint tulajdon válaszát küldé el. Ha nem hiszi, itt van, nézze meg.
- Ebből szép tréfa lesz, s megvallom, sajnálom, ha az öreg elsezeleskedte a dolgot.
- Minden úgy van legjobban, a hogy van, - ne okoskodjunk, barátom, a jó eredményért jót állok.
- Mi történhetik még? Mondja Kapus elképedve.
- Csak jó, - édes barátom, - vigasztalja az ifjú Csillag. - A gyűlés végén jöjjön hozzám.

A gróft barátai látogatták meg, kikkel a gróf igen derűlten társalgott, midőn az öreg ügyvéd is rezes kardot kötve jelent meg tisztelkedés végett. A gróf kezét fogott az öreggel, aztán karjánál megfogva vitte a mellékszobába. Megköszönte az öregnek a gyors választ, s megígérte, hogy azon irányban fog a vitákban résztvenni, mint az öreg ur írta, s hálából egy ezerest dugott a szorosán begombolt attilának belsejébe, kérven az öreget további hűséges szolgálatra.

- Berendeltem a köznemességet is, méltóságos uram!
- Jól cselekedte, kedves öregem.
- A nemesség azon utasítást kapta, hogy úgy szavazzon, a mint méltóságod, minthogy én ma nem fogok szólni, miután méltóságod személyesen méltóztatik jelen lenni.
- Ez nagyon ügyesen van; tehát a viszontlátásig, - mondja a gróf, s a levélben czélzott elválásra vonatkozólag hozzáteszi: *az elválásról köztünk sohase legyen szó!*

Az öreg nem tudta elgondolni, hogy miért emlegeti a gróf az elválást, és miért esküszik örök hűséget? Aztán a nagy bankóért való örömben sietett távozni: mert hát a kártyában is jól esik egy várt filkó, hát még egy nem reménylett ezerest hogy ne kívánna színről színre megnézni. Ajánlá is magát nagy sietséggel, s a nagy lépcsőkön aláhaladva huzta ki az attilából a nagy

számu bankót, melyet oly gyönyörrel nézett, minő lehet az, mikor az írásnak szavai szerint az üdvözültek láthatják a mennyei fölséget.

Örömében már azt is kezdte gondolni, hogy patvaristájának is ad tiz forintot, hogy a levelet tisztán és hiba nélkül leírta; mert az is sokat ér, hogy az ilyen nagy ur akadály nélkül átbetűzhet egy levelet, s megérti, a mi a levélbe van írva. Hanem az ajándékozásból a kapu alatt már kijózanodott, mert a principálisok eszével azt gondolta: *nem kell azért pénzt adni, mit ingyen meg lehet kapni.*

Hamar meggyőződött, hogy a patvarista nem érdemlette volna meg a tiz forintot. A gyűlés folyama alatt ijedtében megzöldült az öreg, midőn a gróf ellenkezőleg szavazott, mint az öreg várta.

- Elolvasta méltóságod az én leveletem? sugja a gróf fülébe az ügyvéd.

- Az utolsó betűig, - mondja a gróf, s még átadta a levelet ezen szavakkal: ez az én politikai bibliám.

A meglepetés.

Az öreg ügyvéd megkapaszkodott rezes kardjában, hogy el ne essék mérgében, mikor a levelet elolvasta. Haza rohant, s a patvariának ajtaját benyitotta.

- *Amicus!* - mondja oly gunyos arczczal, hogy a fiatal ember azonnal észrevette, miről akar beszélni, - *maga írta ezt?*

- Én irtam! Mondja Kapus a neki mutatott levelet megösmerve.

- Még nem is tagadja?

- Azt mondom, a mit Pilátus: *a mit irtam, megirtam!*

- Tudja-e, *amicus*, hogy én ezen levelet aláírtam, mint tulajdon munkámat, s elküldtem a grófnak.

- Igen rosszul méltóztatott cselekedni; mert én azon sorokat a tekintetes urnak irtam.

- Hát azt tudja-e, hogy a gróf ma a kormánypártot végképen megverte, s ennek maga az oka?

- Annak tiszta szivemből örvendek.

- Én meg nem örvendek, - domine frater.

- Ugy ellenkező véleményen vagyunk.

- Mi... mi... micsoda? ellenkező véleményen vagyunk? A patvaristának más véleménye van, mint a principálisnak? Hát hallotta maga azt, hogy borbélyinas azt merte volna mondani a principálisnak, hogy nem jól borotvál?

- Még akkor sem, ha a kundsaftnak orrát levágná; hanem kimegy a kapu alá, aztán ott röhög.

- S maga engem kinevet.

- Nem ez következik az én állításomból, - okoskodik Kapus, - én a tekintetes urnak véleményére egész tisztelettel megírtam saját véleményemet, s végül kifejeztem, hogy el vagyok készülve az elválásra.

- Ezt okosan gondolta; hanem mielőtt elválnánk, jövendölök magának valamit.

- Méltóztassék.

- Mi akar maga lenni?

- Mindenekelőtt becsületes ember, - s a ki ezen könnyelműen kételkednék, annak jobb lett volna vakon születni, mint engem látni. - Ezt oly határozottsággal mondá Kapus, hogy a principális tulajdon irodájában megszeppent. - Most tessék folytatni a jövendölgetést.

- Én sohasem láttam ilyen embert, mint maga. Akadozik a principális.

- Segélek a tekintetes urnak: azt akarta mondani, hogy én nem értek az alázatossághoz.

- Ha el tetszett találni, - én is azt mondom, ráadásul azt is, hogy az alázatosság nagy kapitális.

- S minthogy ezen kapitálisom nincsen meg, mit jövendöl nekem a tekintetes ur?

- Hogy... De mit vallat maga engem?

- A tekintetes ur az elválás előtt jövendölteni akar valamit, - kérem, sohase tartózkodjék, akármily nagy gorombaságot mondana, eltűröm: ezt becsületesemre ígérem.

- Ha tudni akarja, - mondja az ügyvéd vérszemet kapva, - hát megmondom, hogy: *magából semmi sem lesz.*

- Köszönöm a jóvendölést, - nem felelek rá semmit, - hanem azonnal elválnék, jó egészséget kívánok a tekintetes urnak.

Kapus eltávozott az irodából, s bár nem érte valami életbevágó csapás, mégis mély bánattal ment ki a szabadba. Mig az ifju így bánkódott, gróf Vadassy Csillaggal sétált a város alatti ligetben, - s mivel a gyűlésnek lefolyása lelkükben nyomokat hagyott, annak behatása alatt beszélgettek.

- Egyet nem értek, barátom, - mondja a gróf Csillagnak, - mi lelte az én ügyvédemet? Minden szavamra el akart ájulni, - s egyszer nyöszörögve sugja, hogy elolvastam-e levelét? mire átnyújtám levelét, hogy olvassa el újra.

- Méltóságod azt gondolja, hogy azon levél méltóságodnak volt szánva?

- Nekem volt czimezve.

- A czim méltóságodé, a megszólítás is méltóságodhoz intéztetett az által, ki a levelet aláírta; hanem a levélnek tartalma nem levélnek volt szánva.

- Ügyvédem mindenik principálisának másképen ír?

- Az öreg ezt nem cselekszi, - méltóságodnak is azt akarta írni, a mit a jobbágyviszonyra nézve legavasabbat elmondhatott; hanem a fiatal ember, kire a letisztázást bizta, leírta az ellenkező meggyőződést, és főnökével állt szembe. Még csak a fiúnak aláírása hiányzott, mikor az öreg az irodába lépett, - a fiu elől elvette az irományt, s annak eltávozta után elolvasás nélkül aláírta, s méltóságodnak czimezte.

- E szerint az egész tartalom azon ifjunak véleménye?

- Elejétől végig, méltóságos uram.

- Most értem, miért fordul elő a levélben az elválásnak lehetősége?

Lélekszakadva jött az ügyvéd, bizonyosan mindenütt kereste a grófot, s nyomról-nyomra csapázott utána a ligetig, hol a beszélgetőket együtt találta.

Egészen elfogódva a ránézve kellemetlen zavartól, a beszélgetőknek szavába vágva mondja:

- Méltóságod ma engem grófilag jutalmazott meg, holott én egy fillért sem érdemlek meg, - ezért siettem méltóságod után, s alázatosan bocsánatot kérve hozom a meg nem érdemlett jutalmat.

- Semmi félreértés, kedves öregem, - mondja a gróf, - az érdem érdem marad, bánom, hogy többet nem adtam.

- Ne piritson meg méltóságod nagylelkűségével, - a mit tettem, megtettem, patvaristámat, ki a zavart okozta, azonnal elkergettem.

- Tréfál, öregem?

- Ilyenben nem szoktam tréfálni, méltóságos uram, - s ha megengedi, megmagyarázom a tévedést.

- Mindent tudok, - a fiatal ember nem írta le, a mit kegyed nekem szánt.

- Így oka vagyok, hogy méltóságodat tévutra vezettem.

- A legjobb utra vezetett, mert azon fiatal embernek köszönhetem, hogy úgy szavaztam, mint független emberhez illik.

- Hát nem haragszik méltóságod? kérdi komolyan az öreg fiskális.

- Egy cseppet sem.

- Akkor semmi baj, méltóságos uram, - s a fiatal embert visszaveszem. Mondja hirtelen fordítva a köpenyegen.

- Itt már ellentmondok, öreg ur, - az a fiatal ember hihetőleg nem fog önhöz visszamenni.

- Én megbocsájtok neki.

- Mit gondol, öreg ur, mikor az a fiatal ember nem akarta leírni, a mit ön elébe adott, félt-e akkor?

- Épen ezen vakmerőségét akarom megbocsájtani.

- Ez nem vakmerőség, hanem polgári bátorság, - és nem is bocsánat jár érte, hanem méltánylás. - Majd én végezek a fiatal emberrel.

- A mint méltóságod parancsolja! - Mondja az öreg diónyi cseppeket izzadva.

- Semmit sem parancsolok, - tiszteljük egymásnak véleményét. - Miattam, kedves öregem, követheti eddigi politikai nézeteit, s hagyja az én véleményemet nekem; csak póreimet védelmezze, - maradunk a régi jó barátok.

Beértek már a grófi lakhoz, ott meghajtá magát a gróf az öregnek, ki az intést megértette, s ment, a merre tudott. A gróf karonfogá Csillagot, s fölvezette az emeletbe, hol a beszélgetést ekképen folytatá:

- Barátom, - ösmeri azt a fiatal embert?

- Igen jól, méltóságos uram.

- Bizonyosan valami jó módu fiu lesz, ki az öreggel könnyen daczolhat?

- Az a fiu egy jobbágnak gyermeke, s abból él, a mit mindennapi munkájával keres.

- Ugy a fiu némileg meggondolatlanul cselekedett, hogy állását kockáztatta.

- Nem védelmezném, ha nem ösmerném. A fiu bizonyosan eltúrte volna az öregnek akármi bogarát, ha azon kényes pontot nem érinti, hogy a jobbágyok viszonyáról kiméretlen szól. A jobbágyfiu nem írhatta le azon véleményt, melyben a következő sorok vannak:

„Majd hallhat méltóságod szép dikciókat, hogy a paraszt is olyan ember, mint méltóságod, hogy Ádám minden embernek öreg apja, s hogy azokért is meghalt Krisztus, mint méltóságodért. Azt hirdetik, hogy az uri hatalom alól ki kell venni a jobbágyot, azt az élhetetlen népet, mely ha robotban szánt, inkább csiklandozza, mint szántja a földet, s nem győzőnk mogyorófát természetni a hajduknak, hogy a parasztot minden nyomon megijeszthessük.”

Ezt kigondolhatja egy vén uradalmi fiskális, kinek lelkét már az eke sem tudná puhábbra szántani, de hogy ugyanezen szavakat jobbágygyermek vakengedelmességből leírja, ilyen kikoplaltatott engedelmességet képzelni nem tudok.

- Megláthatnám még ma azon fiatal embert?

- Hihetőleg nálam lesz; mert arról nem kételkedém, hogy a történelekről tudósítani akar.

- Ugy rögtön elhivatom.

A gróf csengetett, s a cselédnek megparancsolá, hogy Kapust a főjegyző ur lakásán keresse meg, vagy keresse a városban, s addig vissza ne jöjjön, míg meg nem leli, s a gróf, valamint a főjegyző urnak nevében kérje meg, hogy azonnal sziveskedjék a grófi lakba jöni.

- Ösmeri, barátom, e fiatal ember multját?

- Igen.

- Mi ösztönözte e fiatal embert, hogy az ekétől elválják?

- Egy józan eszű apa, ki jókor megösmerte, hogy a világban a tudás a hatalom, s hogy a tanulás a jobbágygyermeknek sem tilos.

- Megunta e nép eddigi sorsát?

- De nem rakonczátlankodik; hanem, mint az élő példa mutatja, segít magán, a mint lehet.

- Még jókor érkeztem haza, barátom, még nagylelkű is lehetek, ha emberi kötelességemet teljesítem. Ön nem is tudja, hogy külföldön a magyar urat embernyúzóznak hirdetik, még pedig olyan lapok, melyek a bécsi kormánynak zsoldjában állnak.

- Itthon pedig éppen a kormány védi a nemesi előjogokat.

- Mert szüksége van ránk; de igen ügyesen számít a kormány olyan időre, midőn többé nem veheti hasznunkat, s akkorra már veszett nevünket költötte, hogy a nagy világ ne sajnáljon, hisz emberzsirral élünk.

- Méltóságod csak egyedül tudja ezt hasonlói közöl?

- Én meg merem hallgatni, mikor avatottak elbeszélnek, mások bedugják füleiket; mert, barátom, a függő ember sem beszélni, sem meghallgatni nem meri az igazat.

- Nagyon alámegyünk.

- Még nem sülyedtünk el, barátom.

- Ezt hiszem én is.

- Vessünk számot a meglevő erővel, s a hol egyet találunk, azt használni kell.

A cseléd visszajött és jelenté, hogy a fiatal ember az előszobában várakozik.

- Kérem, jöjjön be, - mondja a gróf, s aztán Csillaghoz fordul: kezdjük el így.

Kapus nem örömet jött, hanem mivel Csillag nevével is kéretek, azonnal sietett a grófi lakba.

- Méltóztatnak velem parancsolni?

- A különös véletlen hozott össze bennünket, én a kegyed sorai szerint foglaltam állást a politikai pártéletben. Én az ilyen véletleneket magasabb ujjmutatásnak gondolom, azért szeretnék kegyeddal szorosabb viszonyba lépni.

- Főnököm, méltóságodnak ügyvéde, egy órával előbb bocsátott el.

- Így kegyed egészen független, - s ha kedve van, titkárom lehet.

- Tudja méltóságod, hogy én jobbágyfiu vagyok?

- Szokás ezt megkérdezni, hogy maga mondja kegyed?

- Épen a szokás miatt mondtam, méltóságos uram, én mint nem-nemes még a legvadabb önkénynek is ki lehetek téve, engem semmi sem véd, s nem szeretném, hogy méltóságod miattam pirulni legyen kénytelen.

- Most már kérve kérem kegyedet, hogy maradjon mellettem; ha törvény nincs, mely az embert embernek hagyja meg: én leszek támasza kegyednek, s viszonzásul megmondja, mit kell törvénynek csinálni.

- Méltóságod meg akarja czáfolni tulajdon ügyvédét?

- Miért?

- Egy órával előbb jövendölte meg, hogy *belőlem semmi sem lesz*.

- Nos, kegyed azt akarja bebizonyítani, hogy az öregnek van igaza, vagy elfogadja ajánlatomat?

- Méltóságod *magasabb ujmutatásról* szólott előbb, ezen ujmutatást hálásan követem, s magamat méltóságod jó akaratába ajánlom.

- Ugy kérem, hogy még ma költözzék át hozzám.

Kapus tisztelettel meghajolva távozott, ekközben szemei Csillagével találkoztak, s mindketten visszagondoltak a tegnapi szavakra, hogy az Uristennek mindenféle titka van. Kapus sietett az előbbi szállásra, s az utcán mindjárt fogadott két embert, kik holmiját a grófi lakba fogják szállítani. Az öreg a patvariában fujta a nagy pipának füstjét, mikor az ifju belépett.

- No, ugy-e, megbánta, hogy szeleskedett?

- Ugy hiszem, nem szeleskedés, ha az ember maga siet el onnét, honnét ki akarják dobni.

- Vége van, semmi sem történt, én magának megbocsájtok.

- Ne pazarolja rám e nagy jótéteményt; mert nem érdemlem meg, hisz újra megharagítom a tekintetes urat.

- Nem fog megharagítani, csak üljön le szokott helyére.

- Semmi esetre sem tehetem; mert már tetszik tudni, hogy ha ellenkező véleményen vagyok, ezt tartózkodás nélkül kimondom.

- Én most nem mondtam semmit, s ön sem mondhat ellenkezőt semmit.

- Mikor előbb elváltunk, a tekintetes ur azt monda, hogy nem lesz belőlem semmi! Ennek ellent kell mondanom.

- Jó, tehát elhiszem, hogy majd lesz valami.

- Már lettem, tekintetes ur: a gróf ur *titkárjának* nevezett ki.

- *Végem van!* - kiált föl ijedten a fiskális, azt gondolván, hogy a fiatal titkár azon kezdi, hogy az öreget kimarja.

- Sohase tessék megijedni, a jövendülés nem teljesült be, nincs miért haragudjam.

- Kedves barátom, tekintse, hogy én...

- Rossz jövendőmondó, de jó fiskális. Azt fogom tanácsolni ő méltóságának, ne tekintse politikáját, és tartsa meg ügyvédjének halálos holtig.

- Igazán, amice?

- Csak *amicus!* Magamat ajánlom.

A vitázó felek.

A zsidó nem akarta megvenni a lovat, mely egy folytában nyolcz óráig meg nem áll; mert a zsidó a vásártértől négy órányira lakott, s nem akart négy órával tovább menni, mint a hol lakott.

Faragó a megyegyűlésben kisebbségben maradt, mióta gróf Vadassy a szabadelvűek sorába állt, a reformeszméknek egész tömegét keresztülvihette az ellenzék, s a küszöbön levő országgyűlésre a megye egészen szabadelvű utasításokat adott. Faragó a nagygyűlés után még a megye székhelyén maradt hivatalos teendői miatt, ezt tudván a kormánypártiak, egyenkint és néha tömegesen mentek az alispánhoz tanácskozás végett, hogy miként álljanak szembe az árral.

Mellőzzük az olyan okoskodásokat, melyek mint ellennézetek mindenkinek szájában jogosak, s a mennyiben az értelem megfontolt okkal küzd, bizonyosan tanulságosak is. Ez alkalommal az iszapba kell nyulnunk, az üledéket akarjuk bemutatni, - azt a sarat, mely a folyamban a fenékre száll, melyet ha véletlen körülmények és okozatok fölpiszkálnak, a kristálytisza vizet is bepiszkolják.

Faragó jókor számba vette, hogy pártjában sokféle minőségű ember van: haragos magyar, ki a jogot véráron szerezte, s tulajdonnak vallja, - ódon magyar, ki lelkének mélyéből hiszi, hogy mind bolond, a ki a meglevőnél kevesebbet akar, s az egy forintot öt garasért adja, - volt hiu magyar, a ki azt mondta: lovam is ur, mert az telivér, s kitér előtte a gubanczos parasztló; - végre, hogy többet ne említsek, volt tányérnyaló, hivatalleső, titkon hazudó, s mind olyan gyimgyom, mely a miatyánkban világosan kimondja, hogy egyéb is kell, nem csak kenyér, s miatta törjék ki szomszédjának nyakát.

Az elhatározó gyűlés után, mint a fölrugott hangyafészeknek megriasztott népe, újra összefutottak a kárvallottak, s egymás után adták kézbe Faragó ajtajának kilincset. Első embernek megjelent a haragos magyar, s megszokott bizalmassággal üti le süvegét a nagy asztalra, s azt mondja:

- Barátom, én káromkodni jöttem, mondd meg előre, hogy kidobsz-e?

- Nem doblak, mert ha kidoblak, az utcán fogsz káromkodni, - és csudádra összefutnak az emberek. Azért ülj le, vagy feküdjél le, mint jobban tetszik, és káromkodjál, békességes türéssel foglak hallgatni.

- Te nem fogsz káromkodni?

- Hihetőleg: nem. Ezen ne is csudálkozzál; mert én hasonlítok valamit a hasított körmű állatokhoz, azok megkérődzik a lenyelt falatot, s másodszorra rágják meg. Épen ezen munkához fogtam, mikor bejöttél.

- Isten úgy segéljen, az a nagy okosság is baj, - olyan angyalszelid voltál a gyűlésen, mint a husvéti bárány.

- Elrepedjek mérgemben, s a hajduval ragasztassam össze magamat?

- A te helyedben összeszidtam volna ezt az eszeveszett vármegyét.

- Ugy épen miattam teljesedett volna be, hogy eszeveszett vármegyének bolond a viczeispánja.

- Magyarázd meg nekem, hogy miért huzakodtunk a bécsiekkel, ha az alkotmányt magunk akarjuk szétbontani?

- Ezt amazoktól kérdezd meg, barátom, bizonyosan kapsz feleletet.

- Haragudjál legalább egy kicsit, hogy rá merjek kezdeni én is. - Esedezik a vendég, s azután folytatja. Mi vagyok én ebben az országban, ha tulajdon késemmel vakarom ki a törvénykönyvből, a mit apáimnak érdekért adtak; kérdem: mi maradok én akkor; mondd meg?

Faragó nem felelhetett, az ajtón kopogattak, s egy igen fejhajtó uri ember jött be, - elmondta a jó reggelt, az éjszakai nyugodalmat egészségükre kívánta, közben ismételve előre hajlott, lábaival nem győzte megelni a helyét, a hol megálljon, s egész arcza olyan kérő volt, mint mikor a birka a juhász kezében látja a megnyalni való sőt.

- Ha terhére vagyok alispán urnak, méltóztassék őszintén megmondani, máskor bátorkodom tisztelkedni.

- Én a nemes vármegyének alázatos szolgája vagyok, - mondja az alispán, - méltóztassék parancsolni.

- Becses véleményét szerettem volna megkérdezni a történetek iránt, - kezdi a nyájas ur, - s minthogy mindhárman egy párthoz tartozunk, gondolom, közös tárgyról szólok, midőn aggodalmamat jelentem ki, hogy a megye tulment a határon, s a kormányt illő figyelmeztetnünk, hogy hatalmával álljon ellent.

- Miképen méltóztatik gondolni ezen ellenállást kivihetőnek?

- A legbefolyásosabbakat a fejedelem színe elé kellene idéztetni.

- Nem hiszem, hogy ezt elérhessük nagyobb botrány nélkül, - az ellenfél azt mondhatja: nem ostromoljuk a fejedelmet jogokért, sőt a magunkét akarjuk fogyasztani a nép javára.

- Kérem alázatosan, ezen engedés látszólagos, Párisban is azon kezdték, hogy a népnek adtak jogokat, később következett a hajmeresztő mérsárlás, - ezen példa följegositja a kormányt, hogy csirájában fojtson el minden veszélyes mozgalmat, s mi ugy szolgáljuk hiven a magas kormányt, ha magunk kérjük föl a beavatkozásra.

Faragó a *szolgálati készségre* megfogta torkát, hogy egy hangos morgást visszaszorítson, aztán szokott hidegvérűségével azt mondja:

- Barátom uram a párisi példát mondja, melyet én eltagadni nem akarok; hanem attól félek, hogy ha mi a magunk erejében nem bizunk, s mindjárt az igen erőset hívjuk: nem vendégünk lesz az, hanem parancsoló gazdánk.

- A mult gyűlés után mit tehetünk mást?

- Barátom, midőn a fazékban nagyon forr a víz, egy kanálnyi hideg vízzel megint lelohasztom.

- A hasonlítást miképen méltóztatik alkalmazni?

- Egyszerűen, a ki azt indítványozza, hogy menjünk föl a holdba, megkérdezem, van-e olyan hosszú létrája, a mely fölé? Ennyivel meg fogom győzni, hogy első kérdés a létra, azután következik a holdbamászás. Okokkal kell győznünk, a mi győzelmünk pedig csak a *mérséklés* lehet. Hogy valamit kell a népért tennünk, azt megmutatta Mária Terézia, midőn az urbért beleegyezésünk nélkül is behozta.

- Az nemes szándékból történt.

- Isten neki, mondjuk nemes szándéknak; hanem a szabó nem azért varrta nadrágomba a zsebet, hogy *más is adhasson belőle*.

- A nemzet később helybenhagyta a magas gondolkozásu fejedelmi asszonynak intézkedését.

- Igen is, *kinjában*; mert a mit a fejedelmi kéz jogtalan adott nálunk nélkül, mi csak bolond fővel változtathattuk volna meg; mert a népet felbőszítettük volna, - s csak a kormány halászható volt a zavarosban.

- E szerint türjük békén a tulhajtók győzelmét?

- Okra okot, ez a mi ágyunk, - s ha az okból kifogytunk, adjuk meg magunkat a többségnek; ez talán alkalmatlan lesz; de mindenesetre alkotmányos.

- S a kormány érdekei?

- Mi nem vagyunk kormány, hanem vármegye, - vitázunk jogaink fölött, - a kormány vigyázzon a maga érdekeire.

- Bocsánatot kell kérnem, - azt hittem, hogy a mi pártunk a kormányra támaszkodik.

- Megfordítva, - a kormány támaszkodik miránk. - Ebben nagy a különbség; mert a mi mérsékletünk nem nyugtalanítja a kormányt, így a kormány miattunk nem aggódik; de ha mi a kormányra támaszkodunk, olyan engedelmességet követelhet, melyért nem csak Rákhelt, de még fájós szemü Liát sem ad.

A beszélgetést újra egy kopogtatás zavarta meg, - belépett egy érdemrendes ur, kit mindannyian megméltóságoztak.

- Örülök, hogy többen vagyunk, - mondja ő méltósága, - az urak bizonyosan a mult gyűlésről beszélnek: az valóságos forradalom volt, már nem sok hiányzott, hogy elkiáltsák: *lámpára velünk*.

- Méltóságod nem szokott megijedni! Mondja Faragó.

- Félni, semmiesetre sem félek; én elégszer néztem a pisztoly torkába, - azt megszokja az ember; hanem a nagy egyenlőséghez semmi kedvem. Semmi sem egyenlő a világon. - Van ember, van állat, van fa, van virág, s mindenik osztályban van nemesebb és vadabb. A szerecsen fekete, én fehér vagyok, a fehérnek haja selyem, a feketéé czudar szőr, - a fehér munkás és tanuló, a fekete dologtalan és otromba számár. Mindenütt megvan a különbség. Én ur vagyok, őseim is azok voltak, s most kriminális pert indítanak ellenem vakmerőségemért, hogy nem akarok adót fizetni, mint a paraszt, s rám szavazzák, hogy a robotot és dézsmát megváltani engedjem. Ez nem párbaj; hanem utonállás: mellemre szegeznek a pisztolyt, s miért? mert nem akarok egyenlő lenni.

- A vita megindult, az átmenet kellemetlenségeit türnünk kell. - Mondja Faragó.

- Egy pillanatig sem.

- Bocsánat, mindenkinek joga van véleményének kijelentésére.

- E szerint a többség az ur.

- Alkotmányos fogalom szerint: igen.

- Engedelmet, ez gondolatnak szép; hanem valóságnak nagyon veszedelmes, s a mely kormány behunyja a szemét, nem érdemli meg, hogy hatalom van a kezében.

Faragó elhallgatott, a méltóságos urnak sikerült Faragóban olyan húrt érinteni, mely már meggyengült, s közel vala az elszakadáshoz, e miatt az alispán nem szólt, hogy saját házában láрма ne támadjon.

- Alispán ur, úgy látszik, nem osztja nézetemet? - Kérdi a méltóságos a nagy hallgatásból okoskodva.

- Tisztelem mindenkinek véleményét, így méltóságodét is; de nem érnék célzt, ha czáfolgatni akarnám.

- Ugy kénytelen vagyok magamat ajánlani.

Ezen szavaknál eltávozott a heves ur, vele az is, ki oly készségesen akart szolgálni a kormánynak; hanem helyettük érkezett más, egy nyirott bajuszu, sovány képű ur, ki most mindjárt el fogja mondani, hányadik izen atyjukfia a honszerző apáknak. Háromszoros bókkaal tisztelte meg az alispánt, s ha az hirtelen egy széket nem dug alája, órahosszat bókolna.

- A tegnapi gyűlésért megjöttem, - mondja a vendég németből fordított magyarsággal.

- Szerencsésen megbuktunk, direktor ur! Mondja az alispán a jószágkormányzónak.

- Csak én megbukottam, tekintetes uraknak nincs van baj.

- Ezt nem értem.

- Tetszik tudni, mi az a donáció?

- Igen.

- Tekintetes ur tudja, mint a jurátus felelik a cenzurában; hanem én megmagyarázok praxisban. Donáció az, mikor én megveszek kincstártul negyvenezer forintjáért olyan jószág, mely megér huszezer forint.

- Ez drága vétel.

- Én csináltam ilyen vásár, így csináltak engem nemes ember.

- Úgy az egyensuly megvan, direktor ur, most már a magyar koronának tagja, s olyan nemes ember, mint a kinek hat uradalma van.

- Más ingyen kapott az uradalmak, ha elveszik tőle a privilegium, nulla von nulla geht auf, nem vesztette semmit; hanem én elvesztek huszezer forint, ki fizeti meg nekem?

- Tudtommal senki.

- Engem tartozna védelmezni a magas kormány.

- Kérem alássan, a magas kormány kínálta a kamarai birtokot, vagy direktor ur folyamodott érte?

- Én nemes embernek akartam lenni.

- Az is fog maradni, ezt nem veheti el direktor urtól a vármegye.

- De ha a vármegye elvállal az adó, elengedi robot, s a paraszt lehet vármegye: kinek vagyok én?

- Ugyanazt mondhatnánk valamennyien.

- Alispán ur nincs van egy krajczárjában ez a mulatság, de én rossz Geschäft csináltam.

- Engedelmet kérek - mondja az alispán elkomolyodva, - ennek nem oka a vármegye.

- Oka, mert elviszi az enyim privilegium.
- Még ugyan nem vették el; de ha elveszik: megmarad direktor ur e hazának polgára.
- Gehorsamster Diener, ur akarok lenni, vagy azt mondok Magyarországnak: adieu.

Hirtelen elvégződött a beszélgetés, a jószágkormányzó boszusan távozott, minthogy az alispán semmiképen sem akarta biztatni; nagy bókolásokkal tette be az ajtót.

Faragó az egymásra következő behatások alatt megállt barátja előtt, ki élő tanuja volt a mindenféle érdekbeszédnek, s meghatottan mondja barátjának.

- Barátom! Előbb azt kívántad, hogy haragudjam, őszintén felelj, kívánod, hogy helyetted is káromkodjam?
- Ne kezd el; mert én kirugom a szobafalat, hisz ezek kötözni való bolondok.
- Gondolod?

- Furcsa kompániába keveredtünk, öreg. Én azt a kiváltságot védelmeztem, mert azt gondoltam, hogy az össze van növe az alkotmánynyal; de oszlani kezd előttem a köd, másoknak eszük ágában sincs más, mint a szennyes önérték, s a ki csak a kormánynak *alázatosan akar* szolgálni, s a ki a nemességgel geschäftelni akar, az nekünk ellenségünk.

Faragó hirtelen szemközt nézett barátjával.

- Te is azt kívántad, hogy szidtam volna össze a vármegyét; nem veszed észre, hogy ezeknek malmára hajtod a vizet?
- Látszólag igen; hanem, barátom, a politika olyan, mint a vásár, az alku szabad.
- Ugyan melyik akar ezek közül alkudozni? Egyik sem enged semmit, s ha a kormány markukba adná a hatalmat, akasztófát építenének a megyeház elé, s az ellenvéleményt kötéllel fognák kipusztítani.
- Mondd ki hát legbensőbb gondolatodat: ezek nyomorult haszonlesők, amazok pedig eszeveszett bolondok.
- Mindjárt világosabban láthatsz. Ugy-e, hogy pártunkban legtöbbnek más-más kiinduló pontja van, hidd el, hogy a másik párt épen ilyen tarkaságokból alakult, abban is van mérséklet és túlság.
- S mit kíván az a másik mérséklet?
- Sokat kér, hogy valamit kicsikarhasson. A jobbágyságnak sorsa elviselhetlen; azt mondják ők: apáink egy hibáért századokon át büntették önvéreinket, s míg azt megtűrjük, hogy jötmént sehonnai pénzzel vegyen nemességet, s a terített asztalnál mellénk ülhessen, tulajdon véreinket kizárjuk minden hivatalból, s még eszének sem akarjuk hasznát venni. Ez a másik párt mondja, s kérlek, azok után, miket hallottál, tagadhatod, hogy ebben nincsen igazuk?
- Nem tagadom.
- Ha nem tagadod, úgy ezen pontra nézve engedni akarsz és alkudozol.
- Te okosan beszélsz, hát miért nem beszélnek amazok így?
- Mert a pártnak tömege amott is oly eszeveszett, mint nálunk; hanem legyenek bölcsek a vezetők, s uralkodjanak a tömeg fölött, a szennyes érdekeket, a telhetetlen hiuságot fékezzék, különben fölfordul a haza.
- De azok azt mondják, *hogy mi eláruljuk a hazát.*

- A mi bolondjaink pedig azzal felelnek, *hogy amazok lopni akarnak*. Ugy-e, szép az a szenvedélyesség?
- Isten engem úgy segítjen, meguntam az életet.
- Én nem, sőt vénségemre megifjodom. Azt hittem, sokat olvastam, mert a multat megtanultam; most olvasom Széchenyi munkáit, *a jövődőknek titkát*, s abból vigasztallak meg: *Nehéz magyarnak lenni*, - mondja a gróf, - *de nem lehetetlen!* Ne csüggedjünk, barátom; hanem végezzük a ránk szabott munkát becsülettel, mérsékeljük pártunknak tulságát, okosan *engedjünk*, ezt az idő követeli.
- Itt a kezem, miattam szórhatják a gyanúsításokat.
- Erre készen kell lennünk, a mi állásunk nehezebb, - mondja Faragó, - amazokat tapsok kísérik, hiuságuk naponkint friss tömjénnel táplálkozik, mi elégedjünk meg, hogy a makacs maradást mi mozdítjuk ki helyéből.
- Isten veled, barátom, - bucsuzik a másik, - sokat mondtál...
- ... Nehéz elhinni?
- Megfogadtam, hogy veled megyek, jele, hogy meggyőztél; hanem méginkább meggyőztek azon jó urak, kiktől előbb megundorodtam. A szabadba kíváncszom, érzem, hogy a hinárból szabadultam ki, majd kinn a gyepen nyújtózok egyet.
- Ki ne szaladj az országból! - Mondja tréfálva az alispán, czélozva a jószágkormányzó beszédjére.
- Ne félj barátom, megmarad legszebb titulussunk, hogy magyar emberek maradunk.

Aggodalmak.

Megsajnálom azt a hölgyet, ki e munkát kezébe vette; munkámnak elején meg kellett volna mondanom, hogy e munkát *a magyar anyák fiainak irtam*. A mi e könyvben foglaltatik, nem tanítják az iskolában, s a ki meg nem tanulja, az életben esik majd a - *tercziába*. Már pedig az élet rövid, s az orvosi tudomány nem találta ki azon csodatévő orvosságot, hogy az életet újra - *megrepetálhassuk*.

Esedezve kérem az anyát, ki idáig lapozta a könyvet, bocsássa meg, hogy fiára többet gondoltam, mint a hölgyek mulattatására, - inkább megigérem, hogy máskor kizárólag a nők számára írok egy nagy könyvet.

Az 1830-32-iki országgyűlésre kellett megválasztani követeket, s a megyei közvélemény Faragót és Csillagot emlegette.

- Én itthon maradok! Mondja Faragó Csillagnak. Tudom, te kikötötted, hogy csak velem vállalod el a követséget, - e miatt most már hatalmas pártod kínjában is megválasztand engem; de nekem itthon a helyem.

- Itthon?

- Két okot mondok. Az első, hogy az országgyűlésre én nehéz legény vagyok, nagyon elkéstem a multban, s nincsen olyan hosszú madzag, melyen, mint a sárkányt, olyan magasra ereszhessetek, mint a hol ti jártok.

- Keserőséggel mondod ezt, öreg?

- Teljes meggyőződéssel; mert én az uj korban olyan vagyok, mint a kit az uj hitre *ugy kell megtéríteni*. Én sokat el fogok *hinni*, barátom, hanem mindent erős okokért; de hogy én legyek a példány, melyet, mint az orvosságos üveget, minduntalan fölráznak: erre nem vállalkozom. Sohasem fogatom össze pejlovamat a szürkével, mindjárt föltűnik, hogy nem összevalók. Így lennénk mi ketten az országgyűlésen, s hihetőleg én rajtam nevetnének, s rólam mondanák: nem illem hozzád, - s arra vén vagyok, hogy én mulattassam azokat, kik olyan jó kedvűek, hogy még az országgyűlésben is mulatni szeretnek. Ez volt egyik okom, - most elmondom a másikat. Te Pozsonyba mész, kardoskodol azon szabadelvű utasításokért, melyeket kaptál; hanem az országgyűlés hosszúra nyulhatik, s ki áll érte jót, hogy a megyében a makacsan maradók fölül nem kerekednek, s olyan utasítást nem adnak, hogy te orczapirulással mondod el Pozsonyban. Jó az öreg a háznál, barátom, s mig én leszek itthon a mérsékelt pártnak vezére, nem *recidivázunk*; mert ha valaminek jósága- és üdvös voltáról meggyőződtem, *pártérdek miatt azt újra agyonveretni nem engedem*. Ha az egyszeri barát a parancsszóra azt mondhatta: én ugyan föltétlen engedelmességet fogadtam; de azért *eb megy!* én helyes okból mondom: *itthon maradok*.

- Okaid helyesek, meggyőztél! - Mondja Csillag az öregnek kezét megszorítva, - de mégis ezt mondja: Nem tudok ellentmondani, mégis szeretném, ha együtt mennénk, - hiszem, lassankint egy véleményre vergődnénk.

- Hasztalan vesződöl, elégedjél meg az eddigi eredménnyel. Sohasem szégyenlem, hogy a multhoz makacsan ragaszkodtam; a mult szép volt, s azon korban, a körülményekre szabva, jó is volt. - A tudat védelmeztette velem. Az uj eszméknek egy részét *kezdem hinni*, s a hitben örömet lépegetek előre, óvatosan, mint az ingoványon járó, hogy egyik lábával folyvást tartózkodik, s addig a másokra nem nehezkedik, mig szilárdságáról nem biztos. Te ösmersz, -

balul nem ítélisz felőlem, - tudod, hogy az én ódon meggyőződésű bensőm nem hasonlít az üvegpalaczkhoz, melyből a savanyút kitöltvén, vízzel úgy kiöblíthetik, hogy a régi szagot elereszti, s a savanyú helyett édeset önthetnek bele; de más nem ismervén, kigunyol és megsért, - ezt pedig el nem bírom.

Csillag szólni akart.

- Türelem, barátom, - most megnyílt ajakam, mindent kitalálok. Az ember ember marad, gyarlóságai vele születnek, s együtt halnak meg. Másra hagyom az én gyengeségeimnek elsorolását, most én másokét mondom el. Nem tudnék e hazára nézve nagyobb szerencsétlenséget a föltétlen egyetértésnél. Két véleményt ismerek: *nagy haladási vágyat és makacs maradást*. Most világosabban látok, - a makacs maradás, hol én is álltam, a szemétdombon felejténé a hazát, - viszont kérdezlek, ha úgy haladhatnánk egyetértéssel, mint pártodnak tömege, valld meg, biztosak lennénk-e, hogy az árokba nem esünk?

- Megvallom, igazad van!

- Tehát mentsen meg Isten ilyenszerű bolond egyetértéstől, - s ezen meggyőződésben a magam helyzetéből okoskodva mondok valamit. Az én pártomban sokféle ember van, s látom, hogy nem ugyanazon alapgondolatnál fogva egy az összetartásuk a mérsékletben. Igen szennyes érdekeket tapasztaltam, ezek világosítottak föl, hogy uralkodni kell az undok érdekek fölött, s a mi a mérsékletben nemes és a hazára hasznos, csak annyit szabad valósítani, - s a mi a haladásból igaz és nemes, el kell fogadtatni. Ez az én tapasztalatom az én tömegemben, s bár téled nem kérdeztem, hiszem, hogy a salakot te is megtaláltad a másik oldalon.

- Helyesen monád, s igen szeretem, hogy kitaláltad.

- Azonnal megtaláljuk helyeinket. Neked amott, nekem itt kell mérsékelnem a tulzást, - így használhatunk a köznek, melyet úgy szolgálunk igazán, ha a gondolatokat megrostáltuk és meg is szitáltuk. Ha a szakácsnőm a húst, lisztet, káposztát, sót, borsot és paprikát külön és egyenkint akarná velem megetetni: kikorbácsoltatnám a konyhából. Az eszméket úgy, mint első pillanatban kigondolják, nyersen meg nem emészthetnénk, - ellenkező vélemények érlelik meg, - s én erősebbnek véltem a hazafiui kötelességet a vitára, mint a jó baráti viszonynak kimélését és szembeszálltam veled is. Most értesz, - helyeinket megtaláltuk, - elégedjünk meg a tudattal, hogy csak egymással szemben használhatunk. *Mi azért közel leszünk, szorosan egymás mellett, - de szemben, - s a miben mi megegyezünk, az már megszürt józanság, mely sehogysé hasonlít pártjaink legszélső tulságához.*

E párbeszédet talán végig olvasta némely türelmesebb olvasó, - s ha a munkát nem időölésért vette kezébe, gondoljon vissza azon zajos korra, melyben az eszmék harca megkezdődött. Az aláhuzott szavakat a hagyomány tartá meg, s egész kegyelettel irtam le a párbeszédben. Gondoljon az olvasó a multból két tekintélyes pártembert, kik egymást olykor mégis megértették, - kik a zajos gyűlés után elég bátrak voltak *karonfogva sétálni*. Hosszan küzdének a nagy teremben, valamiben megegyeztek, s mindkettő örült, hogy valamely középuton találkoztak: megegyezhettek. Ugy-e? egymással szemközt álltak, de mégis már egymás mellett voltak az eredményben, - s hogy azon egyezkedés megnyugtató volt, annak tulajdonítható, mert előbb nem volt közöttük vak egyetértés.

A pártoknak ez valódi és nemes értelmük, - ez bizonyítja szükségességüket, - s ha az emberi gyarlóság efféle harcban a főbeütésig összeverekedett is, - emberi módon történt; de végeredménye mégis magasztos.

Most menjünk odább.

- Mikor indulsz? kérdi később Faragó Csillagot a követválasztás után.
- Még e héten, még pedig házi népemmel. A kicsinyeknek anya kell, a nagyobbaknak lassankint a nagy világ, ezért együtt kell maradnunk. A lányos apának más gondjai vannak, mint neked egyetlen fiaddal.
- No, nem mondom, hogy nem úgy van; azonban a fiú miatt is megvakarom ám a tarkót.
- Fiadban bizhatol.
- Félig, a fiatal ember természeténél fogva fél ember, a másik fele azoktól függ, kikkel egy társaságban van.
- A hasonlók összetalálkoznak, hajlamai ellen semmi kifogásod sem lehet.
- Lányos apa vagy, ehhez nem értesz, - mondja kedélyesen Faragó, - a jurátus-fészek mindig a kávéház volt, s ott több a káromkodás az imádságnál. Nehéz az, hogy fiatal ember bús veréb módjára egész nap négy fal között maradjon, s a társaság kedvéért kénytelen néha a farkasok között ordítani.
- *Néha!!!*
- Bizonyosan, csak *néha!* Tudom, hogy megunná az éretlenkedéseket; de, barátom, átmeneti állapotban vagyunk, a fiatalság a multat elkárhoztatja; a régit nem tanulja, újabbat pedig nem tud. A mely országban a régi harczok kipusztították az embert, helyébe farkasok következtek; az emberek most nem, hanem a régi tudományosság pusztul el, s egész magyarán kimondom: szamarakra marad az ország.
- Tanulni fog!
- Fog?... Igen röviden feleltél, s hihetőleg hited, reményed, meggyőződésed e rövid kis szóban van kifejezve. Bocsáss meg, hogy a jelennek szomorú valóságára figyelmeztesselek. A földszintről nem ugorhatunk az emeletbe lépcsők nélkül, te a multat jól ismered, és sok újat tudsz, kérдем: *ujjaidból szoptad?*
- Rátertem tanulni.
- Ember vagy a talpadon, te nem henyéltél, folyvást a könyveket bujtad, de hogy egy vár-megyéről vegyek mértéket ötvenkettőre, hányad magaddal vagy, kik a jövőre tűrhetőn elkészültek? Felelek helyetted: Vajmi kevesen! Itt van az én pesszimizmusomnak egyik nagy oka. A nagy eszmékhez gyengék a mostani legények, s a fiatalságban mindaddig semmi reményem, míg szokott vad multságait folytatja.
- Köszönöm a figyelmeztetést, Pozsonyban használni fogom.
- Fiamat rád bízom.
- Ha nem mondod is, ügyeltem volna rá.
- Nem értesz még, barátom, engedelmeddel, vallani akarok. Én olyan voltam, mint a magyar apák általában: mogorva, rideg, fiamnak inkább professzora és uralkodója, mint apja. Észrevettem, hogy a fiam jobban fél tőlem, mint szeret, s akármire van szüksége, a szakácsné előbb tudja, mint én, s feleségem nagy feneket kerítve szokta fiam helyett előadni, a mit meg akar kapni. Ez a feszesség már terhes; de közelíteni nem tudunk, s félek, hogy a fiú olyan körülmények közé keveredhetik, hogy inkább bolondot csinál, mint szóljon. A nagy, a zajos világba lép, a könnyelműség ragadós, a barátság jogán kérlek, tartsd szemmel a fiút, s ha az apára van szükség, tedd helyetted azt, mit jónak vélsz.

- Köszönöm a bizalmat, elfogadom, bár nem képelek esetet, melyben helyettesíthetnék.
- Ez is új divat, ez a vakbizalom, a fiatal emberekkel valószínű pártások vagytok, s minden ilyen ficszó eleven szent.
- Lassan, mogorva öreg!
- Jó, bevallám, hogy hibáztam, az én mogorvaságom éppen olyan tulság, mint a ti confiden-tiátok.
- *Bizalmasság!*
- Legyen bizalmasság, nem szégyenlem bevallani, hogy eddig nem tudtam.
- Öreg!... mondja Csillag mindkét kezét megragadva barátjának, lehet-e nagyobb boldogság mint a te megtisztelő barátságod?
- Ezt én mondhatnám nagyobb joggal; mert én tanulom tőled az újat.
- Megkülönböztetem az állítást, az új eszmék *támadó természetűek*, s e támadásban van olyan erős követelés, melyet a legjobb barátok is nehezen tűnnek. Az ember ura a földnek, s megszokta, hogy a teremtmények az ő szolgálatára vannak, s ezeken oly nagymértékben uralkodik, hogy vagy egyenesen fölemészt, vagy legalább átalakítja. Az uralkodási vágy nem elégszik meg természetes határaival, az ember édes vérei között is uralomra tör még akkor is, ha tudja, hogy uralma igaztalan; ha pedig oka van azt hinni, hogy véleménye a másoknak is hasznos: már akkor féktelen is mer lenni az erőszakolásban. Ez legigazabb magyarázata annak, hogy az új haladásnak emberei a meggyőződésből átmertek a lelkesülésbe, magukat jobbaknak, választottabbaknak hiszik, s azon ösztön, mely minden egyest uralkodásra készítet, egy szentebb ürügy alatt már a támadásra fokoz, s erőnek erejével tukmálja másra a jobbat.
- Egyéni szabadságom megsértésével; s ha az én fejmemnek kérge keményebb, s mielőtt vakon elhinném az újat, előbb józan oknál fogva tudni is szeretném...
- A tulbuzgóság meg fog sérteni, ezt akarod mondani! Fájdalom, nincs különben; de éppen a te higgadtságodtól várom, hogy az embereket mérd az emberek mértékével, s a jó szándék mentse ki a tulságos heveskedést.
- Régen gyakorlom magamat ezen erkölcsben, s megígérem, hogy nem fognak kifárasztani.
- Ne hidd, hogy az én helyzetem kényelmesebb.
- Szentül hiszem, eléggé érezheted, hogy a tudásnak fájáról lepattanó érett gyümölcsöt bármely jámbor legény fölszedheti; hanem a fát miképen kell megrázni, nagyon kevesen értik.
- Engem is az fáraszt, hogy többen inkább az áradásban usznak, de csak úgy, hogy belénk kapaszkodnak.
- Megállj, barátom!... - mondja Csillag, - mindjárt megmagyarázhatsz valamit. A nagy hegyekben támadnak a források, a nagy hegyek benső nedvéből, vagy a hegyek havából híznak meg a folyamok, s bár a magasból rohannak le, nem a hegyet szaggatják meg, mely többnyire erős sziklatömeg; hanem a völgynek síkságát. Jól érts meg: az új eszmék idegen országból indulnak felénk, hol a tudás jobban kifejezett, nem félsz, hogy nálunk sebesen rohanva partjainkat megszaggatja.
- Tanulmányra van szükségünk, hogy tudjuk mennyi elég?
- Egy iskolát tudok, hogy a magyar ember csak a maga kárán tanul. Mit gondolsz: az ár nem lesz drága?

- Bekergetjük az urfiakat a tanulásba.
- Ebben nagy mértékben kételkedem.
- Természetes eszünket keveseled?
- Több van, mint kellene. Ennek túlbősége az ok, hogy a fiatal ember tanulni nem akar, mert ha megszorított természetes esze néhányszor szerencsésen kisegítette, azt véli: mindig elsül.
- Gondolkoztam erről, barátom, van egy pár kiszemelt emberem, azokat tanulmányozásra kaptom, s ha majd többet tudnak, mint a többiek, tudom mi lesz a következő, a közlésre hajlandó ösztön nem nyugszik, s tanítványokat keres.
- Boldogok, a kik hisznek!
- Némi türelemért esedezem, barátom, ez nagy fa.
- Nem fa, rengeteg erdő, s te azt le akarod vágni.
- *Nil admirari!* Öreg, ezt mondja a klasszikusok nyelve.
- Te még diákul is mersz beszélni? Én már tréfából sem merek diákul idézni.
- Még nem tagadtuk meg a régi bölcseséget. A multnak bölcsesége a jövőnek is kincse.
- No, no, hizelegni akarsz, hogy kibékíts!
- A mult az igazság, a jelen a kísértet, a jövő a találgatás. El tudod választani e hármat úgy, hogy valamelyik fölösleges lenne az emberi életben?
- Nem is akarlak czáfolgatni.
- Tehát türelmet kérek, s ha Pozsonyból visszatérve, eredmény nem lesz, akkor én leszek az, ki tévedtem, mert tulságosan reméltem. Mi az én reményemnek alapja? Az, hogy az emberek leginkább félnek attól, ha róluk azt hiszik, hogy szamarak.

A Hollinger-kávéház.

Sok legényembernek új ez a tárgy, mely a harmadik kötet felé nyújtózkodik, s nem kevés bánat lep meg, hogy életemnek azon szakában, melyben alig érintém meg a kilincset, hogy hátat fordítván a legénykorszaknak, az embernyi emberek közé nyissak: már úgy állok a köztéren, mint a régiséggyűjtő, s emlékezéseimet, melyeknek jó részben szemmel látó tanuja valék, *mint megmentett régiséget kell mutogatnom.*

Hollinger-kávéház!

No, ha ezt sem ismerik már, nagyon sokat letöröltek a multnak emlékezéseiből. Ritkuló hajam miatt nem merem fejemet megvakarni; mert ha mind a miatt, mit a Hollingerrel együtt elfeledtek, vakaródzani akarok; úgy megkopaszulok, hogy legközelebbi rokonom is azt találja kérdezni tőlem: *kihez legyen szerencsém?*

Volt pedig a „Hollinger-kávéház” Pozsonynak virágjában jurátustanya. Ott fejezte be a fiatal ember a szenvedélyes biliárdozást, ott kurjongatott utoljára, ott csömörlött meg a nagyhangu beszédűtől, ott volt még egyszer pajtás azon értelemben, hogy megosztotta mással erszényét, sőt ingét is, ráadásul eltúrte, hogy vállára könyököljenek, s reggeli kávéjából felét kimártogassa a pénztelen czimbora.

A Hollinger-kávéház közönséges téglából rakott épület volt. Kávéházat nem faragnak tajtból, különben nem lett volna pipagyűjtemény, melyben olyan kidohányzott példány akadna, mint a mily szép feketére pipázták ki a Hollingert. Az egyik tekeasztalt körülüli a fiatal népség, mindenik előtt számokkal tarkázott nyomtatott lap fekszik, a tekeasztal mellett, úgy középtájon, emelvényen ül egy kávéházi cseléd, s a tekeasztalra helyezett, forgatható hordócskából egy-egy fordítás után számot huz ki, s annak mennyiségét kikiáltja a ternóleső fiatalságnak.

Igen is, lutrizik a nemes fiatalság, minden ember öt garast vet a nagy tálba, és szorongva várja, hogy ambója mellé kikiáltják a harmadik nyerőt, s akkor a hordóforgató a tálát a nyerő elé tolja, s egy újabb játszámra hosszú nyelvű vonóval húzkodja el az újabb tételeket.

Mennyi remény, mennyi kín egy öt garasos tételnek ára! A fiatal jurátus könnyen szórja a pénzt, inkább akar röhögni a vastag ötleteken, mint nyerni.

- Ambó! kiáltja egy piros külsejű legényke, ijesztgetvén a többi, hogy ő már közelebb áll a nyeréshez.

- Harapd el a nyelvedet, - mondja egy halvány képű jurátus, ki a ruhából nagyon kivedlett, s a szerencsét meg akarná fejni egy kis aprópénzért.

A hordóforgató nagyon ösmerheti az utóbbit, s mivel közelében ülén, látja, milyen szám kellene neki, a mint kihuz egy számot, kikiáltja: *neun!*

- Ternó! - kurjantja reménykedő, s már a tál után kap, midőn a hordóforgató még megtoldja a számot, s így lesz együtt *neun und dreissig!*

- Majd magyarra fordítlak, akasztófárávaló, - mondja dúlt képpel a csalódott, s álló helyébe a hordóforgatónak feje után nyult, hogy úgy tegyen a fejének, mint a szolga a lutriszámoknak, mikor huzás előtt *megrázza*; de a német hirtelen oldalt fordult, s egy számot huzott ki, mely véletlen vagy némi ügyességgel épen a kilenczes lőn, s a nyertes atyafi mégis a tálnak ura lőn.

Tizenötször öt garast nyert a jámbor, örömmel ugrik föl, nem kísérti tovább a szerencsét, mely hónapok alatt minden jó ruhát lehuzott róla, s ily kopott mezben csak még a Hollingerben jelenhetett meg, máshonnet azonnal kinéznék, a mint az ajtón be akarna lépni. A pajtások nem riadnak vissza tőle, a ruha kopott; mert a kefe és a sors egyesült erővel szedte le róla a szőrt és a színt, s egy kis könnyelműségért nem lökik a söpredék közé, hanem segítik neki nevetni a balgaságot, mely a könnyelműséget így lakoltatja meg.

Többed magával elrohan az „*Aranyrétes*”-be, hol öt garasért akkora rostélyost vagy rétest ehetik, hogy a hasát kívülről is betakarhatná, s a pozsonyi vizből két itczényit nyel el. Most tudja, hogy a vizet is meg lehet inni. Képén meglátszik, hogy jól esett az ital. Nem mondja, mert a pajtások ezer gúnyt szórának bölcselkedésére; e helyett ő maga mélyed el, az üres tányérba néz, melynek fenekét nem látja; mert lelke befelé néz, és elmélyedve gondolja, hogy mégis sok egy összegnek öt garas, ha az ember kiéhezett állatóságával öt garas áru étellel kibékélhet. Számítgatja, hányszor van még öt garasa? Végre megnyugszik, hogy elegendő lesz azon napig, melyre megizenték hazulról a rimánkodva kért költséget, s valóban érzi, hogy nem fog megerőltetésébe kerülni utolsó fogadása, hogy a korhelységről lemond, hisz most tudja, mily nagy kincs öt garas!

De menjünk vissza a Hollingerbe, meg kell ösmerkednünk a töltelékkel, hogy a csomagot egészen legombolyithassuk.

Épen az ajtóhoz közeledünk, midőn az üvegajtón egy tekegolyó röpül ki a külső csarnokba.

- Betyár! - morogja egy kívül olvasgató vendég.

Ne higyük önök, hogy hangosan mondta volna. A tisztelendő ur azért szidja oly bátran a bűnös embert, mert jól tudja, hogy egyik sem mer fölkiáltani a szószékre. A morgónak szája mozgásáról találjuk ki, mit dünnyögött; itt, a darázs-fészekben, annak kötelessége hallgatni, a kinek igaza van, különben a sétány közepére lóditják. A Hollingerben kell a vaderőnek megvedleni, s ha a zajgó tömegnek tüdeje kifáradt a kurjongatásban, más körben csak annyira ereszti a hangot, hogy más is eltűrheti.

A kávéházba lépvén, látjuk, hogy egy egészségtől duzzadó képű fiatal legény döngeti a lapdákat, a tekeór gondosan félreáll az irányból, a mely felé lökni akar, hogy a kiugró lapda agyon ne üsse; de sem ő, sem a kávé nem mondja, hogy e munkához nem kell annyi erő, mint a kévehányáshoz. Hadd ugrassa ki a lapdát, ha vaslábu asztalhoz ütődik a lapda, s egyik oldala, letörik, - a szolga nyugodtan mondja:

- Bagatell, es kost ja nur zehn Gulden.

Ez a tiz forint jobban megtanítja, mint a humaniorum professornak mogorva képe és kiméletlen piszkolódása, s merem mondani, hogy a Hollinger-kávéház méltóképen folytatása a tizenkét iskolának, még pedig azért, mert a fiatal embert legérzékenyebb oldalán, *zsebén* találja, először beszél vele az élet, mely az ostoba hánykolódásnak árát készpénzzel fizetteti meg! azért mondom: *ne bántsátok a Hollingert!*

- Fiuk! - mondja egy bőbeszédű jurátus a többinek, - van pénz, hol iszunk ma?

- *Otthon!* - hangzik a negyedik asztaltól, de az illető nem nézett vissza, s nem tudták, véletlen illik-e a kérdésre egy ott elejtett szó, vagy készakarva számították ki a feleletet?

- Megigyuk egy korcsmárosnak minden borát, s ha megittuk, más korcsmába megyünk.

- *Nem lehet!* - hangzik amonnét ujra.

- Ki mondja? - kérdi a legényke.

- Én mondom! - Felel egy tömött bajuszu jurátus.

- S miért nem mehetnénk, ha szabad tudnom?

- *Mert holt részek lesztek!*

Harmincz torok röhögött az egyszerű fölvilágosításra, mely nagyon markolható igazságot mondott, s az ifju jurátus hirtelen észrevette, hogy az ész a Hollingerben sem ficzomodik ki, s hogy a találó igazság igen háládatos közönségre talál itt, s azon nevetnek, ki táltosakat beszél.

Egyszerre elveszté a fiatal ember az egyensúlyt. Ő ma legény akart lenni a csárdában, - ha tovább beszélhet, leszedegette volna a csillagokat az égről, mert bámulókra akart szert tenni, s ime, az egész környezet az ő kudarcán vigyorog.

Hirtelen kijózanodott; mert az általános vigyorgás megrémíté, hogy hetvenkedése közmondássá válik, s úgy rákapnak, hogy az egész csapat rajta mulatkozik. - Mit csináljon? Elég jókor áttér más tárgyra, s így menekül meg a legveszedelmesebb figyelemtől, mely folyvást czéllapot keres. Dehogy erőlködik felülkerekedni, - egy percz alatt józanabb lett, mint ha minden professzora a háta mögött állna jó tanácsal. Azoknak nem hitt, - most hisz az életnek, hogy mindent mértékkel; mert az életnek a botnál erősebb fegyvere - a kacaj!

Meggyógyult, s megint azt mondom: *Ne bántsátok a Hollingert!*

Három-négyszáz jurátus gyülekezett össze Pozsonyban, s kiválasztott tanyájuk a Hollinger-kávéház. Többé nem uralkodik fölöttük az iskolai törvény, fegyelmi dolgokban a királyi személynök hivataloskodik fölöttük, a mennyiben jurátusokként akarnak tekintetni, s ez állapot az ügyvédi vizsgáig tart. Magánviszonyaikban szabadok, s korlátot testületi törvények nem szabnak nekik, hanem a társadalmi élet.

Egy diák sem hiszi el, hogy a professzornál engedékenytelebb az - élet.

Berlinben annyi embert hívnak Mayernek, ha hogy a színház ajtajában elkiáltaná valaki: *Herr Mayer, bei Ihnen brennts*, - a színházi közönségnek fele hazaszaladna, mert Berlin népének fele: *Mayer*. - A magyar elnevezésekben a *Szabó* és *Kovács* ijesztő mennyiségű, s bármely nagy társaságban előfordul a zavar, hogy a Szabók és Kovácsoknak még ösmertető jeleket kell adnunk.

A Hollingerben összetalálkozván az egész országnak fiatalsága, a Szabók és Kovácsok azonnal összezavarodnak. A fiatalság elkezd a klasszifikációt, s az első héten három Kovácsot ujrakeresztel, s azon jelzést használja, melyet az élet, a helyzet, az illetőnek egyénisége jelel meg, s e klasszifikáció igazabb, mint az univerzitásé.

A fiatal embernek szive olyan, mint a kiadandó szállás: lakót vár, - s mivel a gazda nem kéri a szállásnak árát, mindenkit befogad. A kis diák először kapván tollkést, örömeben minden tollseprőt írotollnak faragna meg, - s ha ilyent nem kap, összefaragja az oskolapadot, sőt az ablakkeretet is. A jurátustól meg minden jóra való lány irtózik, a legszeretőbb édes anyja is retteg, hogy jurátusfia vagy nagyon hangosan talál kiabálni, vagy feldönti a vizesüveget, a gyertya hamvát pedig okvetlen úgy koppantja el, (akkor még a koppantók kora volt,) hogy a gyertyavilágot is eloltja. A fiu megkivánja a vonzalmat, s ha szeretőt nem talál, keres pajtást, olyan vad ficzkót, mint maga, olyan könnyelműt, mint maga, s vonzalmának egész tőkéjét odakínálja: utolsó ingét is!

A fiatal madár érzi szárnyainak erejét, - röpködni akar. Eddigi élete hosszú engedelmesség, - s hogy most elszabadult a hosszú kötélről, önállóságának első kitörése, hogy a pajtásokat összeszedi, ma *ő fizet*, s a jó étvágnak drága árát nem sokalja, hisz ő most először ur, s édes

méz a szájának, hogy a korcsmáros minden cselédjével őt süvegeli, tőle fél, neki engedelmeskedik, s őt mondja: *tekintetes urnak*.

Sorban járja a pajtáskodás, - nemes vetélkedéssel, foly a költekezés, és a mohóbb nem vár sort, hanem rendkívüli ürügy alatt, megint gazda lesz. - A tojás sem hasonlít teljesen a másik tojáshoz, - az urfiak között van egy rettenetes józan, az hat csapatban fordul meg, s ügyesen kikerüli, hogy a fizetés valamikor rákerüljön. A fiatalok nem gyanakodók, - de sok az, a mi sok, - észreveszik, hogy az egyik Kovács máséból nagyon jó étvágygyal eszik, s kész fogadni, hogy kilencz gombócot megeszik, holott az nem fordult elő, hogy ő megkínálta volna szomszédját a maga borából.

A fiatalság az ingyent *potyának* mondja, s hogy a sok Kovácsot össze ne tévessze, a biztos tapasztalások rendén végre az ingyen-falót elnevezi „*Potya-Kovácsnak*.”

A jellem olyan az emberben, mint a virágban az illat, erről sötétben is megérzik, ha közeliünkbe kerül. Az élet segített a fiatalokon, - a névre hasonló Kovácsok nagyon különböznek egymástól tulajdonságaikban, - kész a klasszifikatio: az egyik példány az ingyen falót *Potya-Kovácsnak* nevezi. - Bizony, bizony mondom nektek: *Ne bántsátok a Hollingert!*

Van még husz Kovács, az egyik bihari, a másik veszprémi, van fehérvári, somogyi, tolnai, zalai Kovács; hanem a sok közül még kettőt akarok megjelölni, a mint mindjárt következik.

Kimért lépésekkel közeledik a Hollinger felé egy fiatal ember, - külsejére nézve olvasva elmenne mágnásnak, - öltönyének minden darabja a legfinomabb anyag, szabása tanuja a mesteremberek ügyességének, - s mégis éppen ez a jól kiválasztott ruházat ellensége lön gazdájának, s messziről mutogatnak rá, mint a kinek mind a két könyöke lyukas.

Vajszin-kesztyüs kezével nem fogja meg a Hollinger ajtajának rézkilincsét, a kényes urfi mutatóujjának hegyével nyomja meg a könnyen pattanó zárt, s a belépés után ébenfabotjával nyomja helyére az ajtót.

Nem lát senkit, - első dolga a tükörbe nézni, nyakkendőjének csokrát helyre igazítani, kalapja alatt az ujonnan göndörített fürtöket rendezni. - Ezt elvégezvén, finom kendőjével a fénymázos lábbeli felé legyint, hogy a rászállott finom port leszelelje. Gondosan kerüli a tömegben, hogy valakit meg ne érintsen, a szolgának parancsolja, hogy széket adjon, s azt előbb letörölteti, valamint a kért reggelit midőn megkapja, a poharat, kanalat a világosság felé tartva vizsgálja, s e nagy körültekintés után fog a reggelizéshez.

- Szabad e süteményből vennem? - Kérdi fiatal szomszédját, ki csudálkozva néz az urfira, mert fölteszi róla, hogy tíz darab szarvaszemlyét akar megenni.

- Bánom is én, ha kosarastól megeszi! - Mondja a kérdett nyersen; mert a nagy udvariasság méltán boszantotta, sőt fölkelte ülőhelyéből és odább ment.

Később más ült közelébe az urfinak egy sereg lappal. Megkivánta talán az olvasást, mert az odahozott nyalábot hosszan nézegette, s a legédeskébb hangon kérdi a szomszédot:

- Ha nem zavarom, alássan kérném.

- Mi tetszik? - Mondja a másik.

- Mikor elolvasta valamelyiket, kegyeskedjék átengedni.

- Itt van, - mondja a kérdett, de hozzá teszi, - azt véltem, hogy azt akarja kérni, hogy dobjam ki a korcsmárost, - én legalább ilyen esenkedésre azt is megteszem.

A keresett udvariasság émelgős volt, s jurátusok között szükségtelen; mert a hasonló hasonló bizalmas hangot vártak. Az urfit egyre-másra megutálták, s végre a szoknyába illő édeskesség akkora csömörletet gerjesztett, hogy mivel Kovácsnak hívták, újra megkeresztelték *Figura-Kovácsnak*.

A harmadik Kovácssal akarok még beszámolni.

Ez a legényke az olcsót még olcsóbbért, a drágát még drágábbért vette, mint más. Röviden: meg nem tudott egy föld alatt lakni az igazsággal, - hozzátoldott, elvett belőle a körülmények szerint: úgy, a hogy volt, meg nem hagyta.

Beszélt valaki apjának két pej lováról, nro. III. Kovács barátunk négy lováról emlegette a maga apját. Termett az egyik apjának egy holdon tizenöt mérő buzája, nro. III. Kovács dicsekedett husz mérővel.

Az egyik vizslát látott, mely az elveszett tárgyat egy mérőföldről haza hozta, már ő ennél különbet látott; mert ötven utlevél közöl kiszagolta a gazdáját a neve után.

A fiatalság sokat eltűrt, hanem az egy folytán való füllentést már megróttá, s nro. III. Kovács barátunkat irgalom nélkül elnevezte „*Hazudozó Kovács*”-nak!

A Hollingerben e szerint volt némi mérleg, melyre mindenkit ráhelyeztek, és súlyának mennyisége szerint bíralták meg, és számosan voltak, kik a Hollinger mérlegének nyilvános bélyegjegyétől megdöbbenven, jókor megfogadták, hogy a közvéleményt nem fogják megvetni, s óvakodtak olyan tulságoktól, melyek, mint a bérálás-szentség, eltörölhetlen jegyet hagynak az emberen.

Az élet itt már bejelenté, hogy számon kéri az egyénnek cselekedeteit, s hogy mindent megbírál, még pedig úgy, hogy könyörgés-, hizelgés-, vagy megvesztegetéssel eltántorítani nem lehet. - Az élet, - ez a gorombaságig udvariatlan igazmondó, minden lépten-nyomon kíséré a fiatal embert, - s a Hollingerben kezdődött el a nyilvános pályának útja azok között, kikkel a pályát megfutni akarták, s jaj volt az olyannak, kire pajtásai már a Hollingerből úgy emlékeztek, hogy valamely tekintetből - *könnyű!*

Ennyit akartam általános ismertetésül mondani a Hollingerről, - s az életből szedett adatok nyomán ismétlem azoknak, kik a Hollingert közönséges tanyának említik ma is: Ne bántsátok a Hollingert.

A legnagyobb bolondság.

Bemutattam a Hollingert pongyolában, - az elkezdett rajzot kötelességszerűleg folytatam e munkának folyama szerint, s azonnal látandja az olvasó, hogy némi ellentétek miatt nem meszelhettem fehérre, hogy az szebbnek lássék.

Az 1830-iki korszakban a politikai lapirodalom bölcsőjében aludt, kávéházakban az Augsburgi Allgemeine, a Wiener Zeitung, a Wiener Beobachter, a Nemzeti Ujság elég volt öthatszáz embernek. Könyv, lett legyen szépirodalmi vagy politikai, azon kevesek kezében forgott, kiket „*pátrióták*”-nak neveztek magyaros latinsággal. Csak futólag említek meg azon korszakból egy általános kifejezést, mely akkor erős jelentéssel bírt, s a kiről elmondták, az tekintélyre kapott a közéletben. *Végzett embernek* mondták, ki mint orvos, mérnök vagy ügyvéd *diplomát kapott*, - s általános közhit szerint azt gondolták felőle, hogy ennek semmi szüksége a további tanulásra, hisz azért *végzett ember*, mert *mindent tud!*

Az olvasás alatt csak mulatságos foglalkozást értettek, mely éppen mivel multság, hosszan tartó nem lehet; például: elolvasott egy verset, tovább aztán semmi sem következik.

A tudományoknak akármelyik ágát elvégezvén az ifju, a legkomolyabb értelemben monda: Hála Istennek, *megszabadultam a könyvtől*. - Ezen értelemben képzelje az olvasó, hogy a jurátusok azon befejező napokat éltek, midőn már előre mondogaták, hála Istennek, megszabadulunk a könyvtől. S a Hollingerben ezen szavakat ezerszer mondták el egy nap.

A jurátuséletnek két szakasza volt: a főnök mellett tisztára írni az adott fogalmazványt, mely munka egyszersmind gyakorlása volt a közéletben már tetteleg előforduló jogi vagy politikai tárgyakra, továbbá: a szünórában úgy használni az időt, hogy a jurátusfogalommal járó szabadságot, ifju észszel elkövetni ezer könnyelműséget, egész mértékben használni.

Addig gyermek a gyermek, míg tintapiskos ujját a tejfölös fazékba üti, s a ráragadt tejfölt a tintával együtt lenyalja - *undor nélkül*. Az átmeneti években az ujjszopásnak más-más nemei vannak; s minden fokozatnál maga a növendék röstellené az előbbeni korszaknak ügyetlenségeit ismételni, mert szeret a fiu megérni legénynek, s a gyermekkori maszataból örömet kimosakodik. A jurátus előre számítja a napot, melyen a hernyóból pillészárnyassá alakul, s talán mondhatnám, öntudatosan siet leórleni az agyafurt bolondságokat, melyek csak a jurátusság köpenye alatt férnek meg.

Tivornya, trágár beszéd, macskazene, korcsmai verekedés, pasquillgyártás, utcza gorombaság, pinczérpofozás s ezer más apróság igen bocsánandó bűn, ha jurátus tette. Egyes talán undorodik az egész sorozattól, de a czimborákkal egyetemben mindenre kész; mert úgy indul és olyan mentséggel kedves pajtásaival a garázda utra, mint a békés polgár felhős időben hóna alatt levő nagy esernyőjével az utczára, maga nem ázik meg, legfőlebb a csizmája lesz sáros, azt pedig ujra kikeféli majd az inas.

Társaságban tivornyáznak, társaságban garázdák, társaságban verekedők; mindent társaságban tesznek, *csak okosat nem*; mert az okosat nem a tömegek találták ki; hanem azon fáradhatlan egyesek, kik szenvedélyből négy fal közé huzódnak, hogy a teremtés perczében ne zavarják azok, kik lelkesülni nem tudván, röhögésükkal állnák útját az ihletettebbnek.

A jelen századnak újabb eszméitől még a professzorok is megijedtek: mennyire féltek hát attól a diákok, kiknek a nehezett vastag könyvekből kellett volna megtanulni! Verböcztől kezdve ezen századnak elejéig nagyon elég volt jogi tudománynak, mi éppen a tripartitumban és az 1790-iki törvényekben meg volt írva, a ki azt tudta: lehetett végzett ember. Azonban hazánkban

kivül kisütött a napsugár, s hogy Angliát ne említsem, Franciaország a nagyon is elméleti Rousseau után Benjamin Constant „Az alkotmányos politikának tana” című remeket írta meg. Montesquieu pedig a „*Törvények szelleme*” című munkát. Hanem Páris nem szomszéd-falu Dévényhez, mely a Dunának beszakadásánál első falu Magyarországon.

A káposztáról maig tudjuk, hogy hetedszer melegítve legjobb; a könyvekről ez a tudatunk hiányzik most is, hát még 1830-ban, s igen elhihető, hogy a Hollingerben tanulás végett senki sem jelentette magát.

- Hallottátok?

- Nem hallottuk, - mondd el!

A mi sületlenség volt, így került ott fülbe és szájba; de a tudománynak nem volt szolgálja, mint a tekészés deréknyújtogató mesterségének.

Egy kis rövid kitérést, azután mindjárt a fölvelt nyomra térek.

Elment valaki a testgyakorló intézetbe, s a tanítótól kialkudta az órát. A tanító azt mondja:

- Uram! a testgyakorlás nem olyan, mint az árucikk, hogy pénzeért mindjárt megveszi, azaz pénzével megszerzi rövid időn azt, a mire szüksége volt. Itt én önnek csak bizalmat adok önmagához, hogy az ön testében különféle képességek vannak, melyeket nem is képzelt. Ennek nyomán kérdem önt: át tud-e ugrani egy két öles árkot?

- Nem tudok.

- Nem is hiszi, hogy valaha át tudná ugrani?

- Előre mondom, nem is fogom megkísérteni.

- Így beszél minden kezdő, - nincsen önmagában bizalma, s a közönséges okoskodásnak érvei nem is indítják meg a kezdetben. Másképp akarom önt fölvilágosítani, - mondja a tanító. Mindketten nyugodt kedélyben vagyunk, nem látjuk át, hogy voltaképen mi haszna a képességnek, hogy két öles ároknak rohanjunk; azonban a véletlen hatalmasabb bizonyító, mi zajt hallunk, s visszafordulva látunk egy felbőszült bikát, mely felénk tör; vajjon okoskodni fogunk-e, vagy elkezdünk futni? Bizonyosan menekülni vágyunk, s bár előttünk két öles árok van, neki rohanunk; mert az ároknak tulsó partján kerítés közé menekülhetünk, s én reményelem, hogy ön ijedtében erejét összeszedi, és nem lehetetlen, hogy átugorja a két öles árkot. Midőn így parancsol a szükség, a veszedelem árán tanuljuk meg: mire képes az embernek teste.

Ezen okoskodással mondom: a hajdani jurátusvilág áldott egyhanguságban élt néhány évtizedig, ősi erejét nem ismerte, s mivel az erő még abban sem nyugszik, ki az erőt jóra használni akarja, hanem folyvást cselekedni akar; cselekedett sokféle balgaságot, még pedig úgy, hogy hire menjen, s a komédiának valami érdekessége legyen. A jurátuskópéságokról tanuskodnak az adomás könyvek, s a ki az erőt a tréfában is megismeri, elhiszi, hogy tömérdek erő fecséreltetett el hasztalanságokra.

A jurátusság a magyar fiatalságnak színe volt mindenkor, de oly gyümölcstelen, mint az a gőz, mely ezredekig csak a tüzhelyen mulattatta a szakácsnékat, mikor a fazékról a fődöt fölvetette, míg egy figyelmes szemlélő ezen félreismert erőt nagy kazánba zárta, s az első gőzhajónak kerekeit megmozdította vele.

Réme volt a fővárosnak a jurátus, mert tulereje a féktelenségben nyilatkozott, s a pozsonyi karzatokon úgy uralkodott, hogy hatalommá nevelkedett. Rokonszenve a hasonlót jutalmazta: a bátor szót, a dacolni merőt, és évtizedig a hazafiság ezen szóban összpontosult: *bátorság!*

Hogy e bátorság néha politikátlan, igaztalan és sértő, azt a jurátus nem mérlegelte; mert az új, a reformeszméket nem eredeti forrásból ismerte; hanem egyes szónokok könnyen odavetett és rendszertelen szavai után. Hogy az új eszmék keletkeztek, miképen rendszerezettek, s hogy azokat könyvekből is meg lehet tanulni: arra a szűz erő nem gondolt, bár az idő, e felbőszült bika már rohant felénk, és kényszerített a széles ároknak tulpártjára.

A véletlen segített, s a bárdolatlan őserőt az 1830-ki korszak rendszerbe kényszerítette.

Horváth Mihálynak „25 év Magyarország történetéből” című munkája érdekesen adja elő, hogy ezen híres országgyűlésen a fiatalság társulattá alakult, s tanulmányozással foglalkozott, s élő tanuk bizonyítják, hogy a betyárság hirtelen szállást változtatott.

Már hónapok óta folyt az országgyűlés, a „Bolondkompánia” ur volt Pozsonyban.

Egyesek a csapatból elkövezték az apró csínyeket, melyek miatt a pozsonyi polgár az országgyűlésből közvetlen háramló hasznát is el akarta engedni. Maga a kompánia nem volt oly szenvedhetlen, minő lenni akart; mert, mint önök emlékeznek, szabályaik szerint, az indítványozott *bolondéria* előleges bírálat alá esett.

Egy napon Csillag Kapusnak egy vastag könyvet adott elolvasás végett. Kapus a könyvet a Hollingerbe vitte, s a nagy asztalra helyezte. Közben észrevette, hogy grófja, kinek rendes titkára vala, a sétányon egyedül járkál, hirtelen fölkelt, hogy a grófnak valamely tárgyról egyetmást mondjon, a könyvet az asztalon hagyta.

Megint a korra hivatkozom: egy jó vizslát három percz alatt elloptak volna: de a könyvet ilyen veszedelem nem fenyegette. Nem fejezhetem ki helyesebben az időnek különbségét az 1830-ik és 1866-ik év között találóbban: ma az olvasási vágy oly magasra nem fejlődött, hogy megvegyék a könyvet; hanem ellopják még az oltárról is, - 1830-ban még nem lopták el; *mert ingyen sem kellett*.

Kapus közel egy óráig beszélgetett a gróffal, az alatt a *bolondkompánia* előleges összebeszélés szerint összegyülekezett a nagy asztalnál. Zajlott a fiatal erő, az országgyűlési *bátor beszédek* fölmelegíték az ifju vért, s a láng gyújtani kívánt, hogy jelenlétét észrevegyék. Némelyek egy névsorozatot készítenék az országgyűlés tagjaiból, s eddigi nyilatkozataik szerint sorolván őket, a fiatalság bíraskodni kívánt. Mit adhat a fiatal ember az érdemnek? mivel büntethet? A miye van: *szóval*, - s mivel csak *dicsérhet* és *gyalázhat*, e két szélsőségben így vagy amúgy tulságoskodott, s ítélete még mindig gyermekes, mint az ölbéli kisdedé, azaz: szeretet helyett csókjával benyálaz, - vagy ha nem szeret, ellenszenvét csak öklének ütésével jelezheti.

Arról akartak tanácskozni, hogy ne elégedjenek meg a karzati szereppel: az ő hatalmuk bíraskodni azok fölött, kik elég gyengék tőlük magasztalást várni, s kik elég gyávák tőlük félni. - Ez önhittség, vagy tán elbizakodás nem volt egyéni elfogultság, mely mindenkiben megteremhet, ha lelke az önmérséklésre nem képes: ezen indulatot maga a követi kar csiráz-tatta meg; mert a fölszinre küzdő hiuságnál éhesebb állat nincsen a világon, s telhetetlensége éppen akkor, midőn a hazafiságnak jutalmát kérni nem szabad, - jutalmat követel mindjárt, elengedhetetlen; mert a hiu tudja, hogy találkozhatnak igaz bíró, ki később az indokot kitalálja, s megdönthetlen bebizonyítja, hogy a polgároknak heve (Horatius szerint oly nevezetes: *Ardor civium*) éppen akkor ártott, midőn használni vélte. Krisztust, a megváltót, a népszerű közvélemény ölte meg Jeruzsálemben, - s ma örülteknek mondja őket a higgadt értelmiség.

Kapusra várt a meleg vérű nép.

A nagy asztalt körülülték. Előttük hevert a vastag könyv, melyet a Kapus ott hagyott, s egyetlen nem találkozott, kit a kíváncsiság a könyvnek fölütésére készítené. A ki legközelebb esett hozzá, szomszédja elé tolta, - a szomszéd a másinak, s e taszigálás élénk kacajra fakasztá őket; mert senki sem követelte tulajdonának, - egyszersmind kifejezték az ellen-szenvet olyan tárgy iránt, melytől éppen most akar mindenik megszabadulni *örökre!*

- Nem a tied?

- Nem!

- Vidd haza, - mondják a legelsőnek: te találtad.

- Ha az enyém volna, megszökném tőle.

- Ne tagadd: titkon tanulod, mikor nem látják.

- *Nem bolondultam meg!*

Ekkor lépett elő a háttérből Kapus, - a társalgást jól hallotta, s némi kedvetlenséggel mondja a többinek:

- Nem látom át, mi bolondság lenne e könyvet megtanulni?

- *Bolondság?* kérdi Kapus erős izgalomban, melytől kitörést vártak.

- *Igen!...* mondja erre a vezér, - valamennyien azt mondjuk, - és legénykedve áll meg Kapus előtt, kinek uralmát már megunta, és nagyon szeretett volna beleveszni, - *ezt a bolondériát bírálni sem kell.*

- Rendkívül örvendek a közmegegyezésnek, én is azt mondom: agyafurt bolondság.

- Megadod magadat?

- Meg! - Engedelmeskedem a többségnek, - s mivel ennél nagyobb egyetértés a bolondkompániában nem volt: el fogjuk követni a nagy bolondériát, egy nagy bolondságra úgy is ígérkeztem: meg fogjuk tanulni ezt a könyvet.

- *Megtanulni?* kiáltá valamennyi.

- Arra alakultunk, hogy bolondériákat kövessünk el: én indítványoztam, - ti előlegesen beösmertétek, hogy bolondéria, - azért vagy elkövetjük, vagy fölbomlik a kompánia! Én a nehezebbet választom: *megtanulom*, s kérdezlek benneteket: *ki a legény a csárdában?*

- Még így nem jártam, - mondja a legvadabb legény, - hanem: *állok elébe.*

Néhány percz alatt átalakult a társaság, egy akarattal ráálltak.

Endre jól ösmerhette társait, kik majd hosszú pórázra eresztenék a dolgot. Számított pajtásainak legénykedő természetére, s azonnal meghatározandónak vélte, mennyi időre szabják meg a tanulásnak bevezését.

- Három hónapot szabunk! Mondja az elnök.

- Hat hét alatt én megtanulom! - Vállalkozik Kapus.

- Lassan, atyafi! - árverel az elnök: megbirkózom én vele három hét alatt.

- Legyen két hét! száll alább Kapus.

- Fogadjunk, - indítványozza a vetélkedésre föllobbant: két hét alatt én jobban felelek a kérdésre.

- Tíz forint az ára! Mondja Kapus kiterítvén a bankót.

- Nem különben! Vállalkozik a másik, a kitett bankjegyre vágván egy hasonértékű jegyet. Egyszersmind azt mondja: Hát a többi?

- Mindenik tesz öt forintot három hétre, a leggyengébb elveszti tételét, az erősebbek visszakapják. A vesztesek díját a kompánia pénztárába tesszük.

Megegyeztek, s a tételeket a pénztárnok azonnal beszedte.

Most már bizonyos volt, hogy nem hátrál senki; mert kettőtől nagyon félt a jurátus: *az ingyen fizetéstől és hogy számárnak mondják!*

Erős két ösztön, melyet az ifjú emberek vetélykedési vágya még inkább élesztett, s ezen rovásra arra is vállalkoznak, hogy az ösmeretlen könyvnek betűit visszajáról is megtanulják.

A ki a lóra legelőször ráült, vagy a ki a kocsi elé fogta, kiszámítá a lónak ösztönét, hogy előszörre bokrosságból fog előre futni, később pedig engedelmességből.

- Az alku megvan, czimborák! - Szól ünnepélyesen az elnök, - hadd lássuk minő szakácskönyvet tanulunk meg, s majd abból fogunk főzni.

- Hihetőleg abból főzünk! Mondja magában Kapus, egyszersmind fölcsapta a könyvet, mely a törvényhozási jogtudománynak bölcsességét foglalá magában: E munkát Franciaországnak egyik leghiresebb tudósa, Montesquieu írta, czime pedig: *A törvények szelleme!*

- Nem vesz kárba a tanulás, - mondja az elnök, - mesterségünkbe vág.

A tanulás.

Az ostoba *reméli*, a kiképzett pedig *tudja*, hogy megél. Az első a vaksorsban bizik, mely kétségtelen gondjait is viseli az együgyűnek, a másik ismeri a munkásságnak hatalmát, s a körülményekből kiharcolja a maga részét. Ilyen az egyéni életnek elrendezése, a ki nem hiszi, gondolkozzék, alkalmazza ismerőseire, s a tapasztalat igazolandja állításomat.

A nemzetek életében más osztályozásokra találunk, *bátorság és tudás* a nemzeti életnek föltételei, melyek közül az első sokáig fönn tarthat, mint századokig fönn tartá a törököt; de ha a tudás a megtartásnak és a benső fejlődésnek titkát meg nem sugja: el kell veszni a legbátrabbnak az öntudatos versenytársak mellett, s erre megint Törökország a példa. Oroszország félelmes lehetett Európának a közlekedési eszközök újabbi fejlődése előtt, azóta csak otthon maradhat az; terei, s ebben a lakosság, a természeti viszonyok mellett kimivelhetlenek, s a kimivelt szomszédok arra kényszerítendik, hogy sohase szakadjon le a nyakáról a bunda, ebben pedig a legelső kötél tánczos is ügyetlen marad.

Szent István a magyar nemzetet kereszténységre vezette, s ezzel Európában biztosította a nemzetnek sorsát nyolczszáz esztendeig, azaz: míg verekezésből állt a létezésnek titka. Szelidebb erkölcsöt adott a nemzetnek, s ezzel a mindig bálványozott erő rokonszenvre talált Európában, harczolt a török csordák ellenében, melyeknek bátorsága szép lehetett a csatának végeig, de mivel a csata után barommódra éltek, az európai miveltebb szervezet folyvást kilöketését terveli, mint a testnek ösztöne, hogy magából kilöki a kóranyagot.

A ki idáig elolvasta e munkát, észrevette, hogy nem léha célért írom, s megtüri, hogy elmondjam mindazt, mi korrajzba való! Magyarországon a jobbágnak sorsa kény- és kedvtől függött, de nem volt elviselhetlen: ezt földesurainknak patriarchális becsületeért mondom el. Hogy a népnek sorsa jobb legyen, méltán követelhetette tőlünk a világ, s mint tudjuk, nem csalódott várakozásában.

Szerencsére, oly bölcsen van alkotva a világrendszer, hogy az általános szabadság jobb és kövérebb trágya a guanónál, s a tudomány bebizonyította, mit a tudománytalanoknak jövedőlésképen mondott, hogy a hűbéri rendszer azoknak árt legtöbbet, kik azt vélik, hogy hasznukra áll fönn. Én láttam a robotos parasztot szántani, s két évi szakadatlan tapasztalatból tudom, hogy az uraságén megszokván a gaz munkát, magának sem dolgozott jobban; ennek eredménye csak az a kár, a mi a nemzetnek hátrányára a földben veszett.

Ki találta ki az újabb haladásnak titkát, nem kutatom; ránk nézve az maradt nagy kérdés, hogy meg akarjuk-e jókor tanulni, hogy gyümölcstelen ne szaladjanak el az évek, s kicsikarjuk a földből úgy, mint a körülményekből mindazon hasznót, mit egy évnek elhuzódásában megadni képes? A mit bennfeleltünk tudatlanság miatt: vissza nem adja többé.

A múlt századnak végeig a magyar nemzet két csoportból állt. Az egyik volt a jobbágy, törvények által sokféleképen korlátolt viszonyban, mely még a szorgalomnak is határt szabott, hisz 1848-ig egy jobbágy nem szereshetett többet három egész teleknél, valamint nemesi birtokot sem szereshetett a törvény tilalmánál fogva; a másik csoport volt a nemesség, mely századokig háboruban foglalkozott, s a birtokszerzésnek azon nemére szokott, mely mai napon egészen kiment a divatból: érdemekkel királyi adományra vergődni.

Ezen általános szerzési módot agyonvágta a francia hadjárat, a katonáskodásnak rendszerebb módja, mely rangot, dicsőséget és érdemkeresztet bőven ad: *vagyont többé semmit*. Olyan világ kezdődött a tizenkilencedik századdal, hogy a földdel kell háborut viselni a tudo-

mánynak fegyvereivel, meg kell tanulni egyszersmind a vérünkből hiányzó takarékossgot, s meg kelle látnunk a bilincseket, melyek törvényekben és szokásokban nehezültek a földre.

A kereskedelem és ipar milliókat ígért s milliókat adott Európa kutató népeinek. - Nálunk az idegen hallatlan sebesen rakta meg erszényét a műipari műhelyekben, s mi jóformán félszázadig irtóztunk a műhelyekbe leereszkedni az aranyért; mert a vargaműhelyben szurok lepte az aranyat, a többiben a hétköznapi szennyes munka, általában pedig meg kellett volna tanulni szólásmódnak: *Alázatos szolgája, mit tetszik parancsolni?*

Még a nem nemes ügyvéd, mérnök és gazdatiszt is irtózott gyermekét a műhelyek és kereskedelmi polczok mellé állítani; a polgár nem részesült azon tiszteletben, mint a *honorator*, - a liberalis megyék előbb adtak jogot a honoratiornak, ki a mindennapit küzdve kereste; így a jognak hiánya oly irtózatot keltett, hogy korhadtt törvényeinkben volt a büvölet, mely a nemzet összegének haladását meggátolta, s a lassankint elapadó ősi szerzeménynek mostani tulajdonosát elpusztulással fenyegette.

Körmünkre égett a gyertya, s valamint a mesebeli majmok azért fogytak ki a jótékony meleget árasztó tűzből: mert egyik sem tudta, hogy a parázsra folyvást fát kellett volna rakni, úgy álltunk mi is a századnak harmadik tizedében, hogy mécsünk meglepő gyorsan el fog aludni, ha új kanócokat nem sodrunk, s azokat kellőleg ellátva olajjal, meg nem gyújtjuk, hogy a jövődőbe világítsanak.

Az öserő megvolt, a *bátorság*, s ezt feles mértékben használtuk, veszekedvén a bécsi kormányval. Nagy mértékben sikeresen használták ezt apáink 1830-ban; hanem mi lett volna azután, ha egyes buzgók meg nem szagolják a tudományt, mely a meglevőnek termékenyítésére törekedett, s ezen tudatban megrohanta a rég fönnálló törvényeket, melyek miatt előre menni teljes lehetetlen?

Az újabb eszméket nem tanították az iskolákban, sőt akadályozták. A fiatal magyar megutálta az iskolai könyvet, egyuttal minden könyvet, s a ki Horváth Mihálynak történelméből ismeri tán a közel multat, így olvasva is elhiheti, hogy a lóra és lóhajtáshoz szokott, könyvgyűlölő nemességet mily nehéz volt tanulásra kaptatni. Egyben lehetett remény, hogy a megyeházban elmondott beszédekből ragad valami a nemzedékre, de csak ragad. A malomban minden ember ellisztesedik, de egyiken sem marad annyi liszt, hogy otthon a konyhán tésztát gyurhassanak belőle.

A jobbágy nem gyarapodhatik: megszokta a rossz munkát a robotban, s ha kivételkép egy szorgalmas volt, három teleknél megállítá a törvény, mely még nem is biztosítá neki a szerzeményt, mert egy marhavész elviheti igavonóját, s ha elhanyagolja telkét, a földesur kidobhatja. Az ur nem gyarapodhatik; mert földjét rosszul műveli a jobbágy, maga meg ellentétül sokat költ. A műipar- és kereskedelem megalázó volt, s hogy új korszak támadhasson, tudomány kívántaték, melyet nem a tanodák, hanem a magán szorgalom ad. Ó, az 1830-ki hazafiban óriás reménynek kellett élni, hogy még tanulásra kapunk, mely a gátakat megismerteti velünk.

Az 1830-31-ki országgyűlési fiatalság fölpaprikázva ment Pozsonyba, a nemzet bátorságával menté meg a felülről megtámadott alkotmányt, s ingerlő volt a példa, hogy még bátrabbak legyenek. Fájdalom, a tudatlan embernek bátorsága igen sértő; mert csak *goromba tud lenni!* Az első évben hatalommá nőtt a karzat: ki ne félt volna egy rakoncátlan fiatalságtól, mely a cigánytól is azt követeli, hogy az ő nótáját huzza, másét soha!

A bolondkompánia egyik juratériában jött össze, s hallgatta a „*Törvények szelleme*” című munkának fejezeteit.

A *Beleznayban* és *Komlóban* a népénekeseket élénken megtapsolja a mostani legénység a híres verset:

A magyarnak már szokása,
Hogy jussait nem hagyja.

Ez a valódi magyarázat, hogy Montesquieunek nagyhirű munkája nem fárasztá a jurátus atyafiakat; a munkának tartalma a *jussoskodni* szerető magyar embernek, az egykor *született törvényhozónak* ingerlő táplálékul szolgált, s a gyönyörű tételek az élénk fiatalságban föl-éleszték az eszmecserét.

Egy hétig tartott már a tanulmányozás, közben az ifiurak szorgalmasan eljártak az országgyűlésre, s a véletlen úgy adta, hogy a szónokok többen beszéltek természetes észszel, mint rendszer alapján, s a bolondkompániának vezére egy hangos hazafit épenséggel nem akart megtapsolni.

Környezete nem tartozott a szorosan vett bolondkompániához, bár jurátustársak voltak, s ezek előtt érthetlen volt az egykor minden hangos szónál zajos tapsolónak mély hallgatása.

- Nem hallod? - Kérdi bámulva a szomszéd a hallgatót.

- Nagyon hallom.

- Ez mondja ám meg igazán.

- Bög, mint a marha; de nem beszél.

Hire futott e nyilatkozatnak, s este a Hollingerben minden jurátus ezen nyilatkozatról beszélt, természetesen: rosszalólag. Megérkezett a bolondkompánia, s mint máskor, némi előjoggal, a vad bátorság jogán elfoglalá a nagy asztalt.

- Halljuk! - kiáltja egy azok közül, kiknek a különös nyilatkozat nem tetszett.

- Mit akartok hallani? - kérdi a máskor legnépszerűbb.

- *Ki böngött ma?* - kérdik vagy huszan.

- Értem, atyafiak, - mondja mély hangon, - ki az, a ki czivakodni akar? Egy beszéljen, annak állok elébe.

- Itt vagyok! - mondja egy termes jurátus, kit külsejére egy némely fiatal jurátus apjának mondhatna, mert a derék ur már kilenczedik éve jurátusoskodik, - a nemes fiatalság tudni akarná, hogy B... Jánosról miért tetszett azt mondani, hogy a mai ülésben böngött.

- Mit mondott B... János? - kérdi elszántan a megtámadott.

- Azt mondta, hogy addig nem boldogulunk, míg a franciaországi szabad eszméket mind át nem ültetjük; *ennél okosabbat nem mondhatott*, - mondja a vén jurátus oly erős hangon, mintha segítségért kiáltott volna.

- B... is épen így böngött, mint *kend*, - mondja a megtámadott kiméletlen merészséggel, s az okát is megmondom, miért?

- Halljuk! - kiáltja a hirtelen összecsoportosuló fiatalság, melyben a bolondkompániának nagy része ott volt.

- Montesquieu valamivel híresebb ember Európában, mint én, kend vagy B..., híresebb pedig azért, mert irt egy munkát, melynek czime: „*A magyar törvények szelleme.*” Ezen munkát ő 1748-ban írta, s oly nagybecsű, hogy Napoleon a megholt nagy férfiú iránti tiszteletből ugyanannak unokájának a franczia forradalom alatt elvett jószágát is visszaadta. Montesquieu pedig azt írja a törvényekről általában, hogy: *csak az a jó törvény, mely figyelemmel van azon népnek természete, sajátsága, szokása és jelleme iránt, melynek számára a törvényt hozzák.* Most én a magam esze szerint azt következtetem, ha a mohamedánokat a meleg éghajlat alatt törvénynyel nem tiltanák el a sertéshustól, sorra gebednének attól, a mitől kend tisztességesen meghizik, és kutya baja sincs. Valamint azt is mondom: A discalceatus Carmelitákat Olaszországban alapították, s a fogadásuk, hogy mezitelen lábbal járnak; de vigyék azt a szegény barátot Olaszországból Muszkaországba, s tartsa meg azt a fogadást, mit józanon a meleg éghajlat alá gondoltak ki: egy nap alatt megfagy. Ezek szerint kétségtelen, hogy idegen földről szekérszám nem hozhatjuk el a törvényeket; mert a mi sajátságainkkal ellenkezik: meg fog minket ölni. Ezt akartam röviden elmondani, tetszik vagy nem tetszik, tökéletesen mindegy, s még agyamból a velő ki nem fogy, másnak számárságát bibliának nem fogadom; hanem ha okokkal meggyőz, kalapot emelek.

- Éljen! - kiáltja a gyulékony fiatalság; mert a rövid elemzés jó izűn esett, mint a gondolkodásnak egy új eredménye, s igen csiklandozta, hogy a Hollingerben is van eredeti gondolat, mely az országgyűlés egy elkapott szónokát igen helyesen megczáfolja.

A tekeasztalokon egyszerre elnémult a lapdazörej, a lutrihordót senki sem sürgette, hanem körülállták a diadalmaskodót.

A bolondkompániának tagjai titkon mosolygák a diadalt, egy heti tanulmánynak édes gyümölcsét, s mindenesetre meggyőződtek, hogy a tudás élénken megkülönböztet, és hamar megadja a jutalmat.

Mindenki szerette volna tudni, hogy voltaképen ki az a Montesquieu? s a bolondkompánia-beliek apró csoportokban magyarázgatták a pályatársaknak eddigi olvasmányuknak eredményét.

Ekkor érkezett a Hollingerbe Csillag és Kapus. A csoportosulásnak okát a szélsőktől megtudták, azért Kapus igyekezett az asztalhoz jutni. Messziről észrevette a diadalmas pajtás a nálánál erősebbet, s messziről kiáltja feléje:

- Ide, pajtás, mert magamat megtépnek.

- Én segítek egymagadnak ennyi ember ellen? Nem ettem gombát! - mondja derűlten Kapus.

- Persze, nem tudod, mi történt?

- Tudom, ki merted mondani véleményedet.

- Igen, azt cselekedtem.

- Hát azt nem tudod, hogy minden önállósághoz elszántság kívántatik, s a pusztaság egymagában nem képes utat törni a tömegben, ha annak, ki először kikiáltotta, hiányzik a bátorsága a vértanuságra: véleményeért gúnyt, piszkot, félreértetést eltűrni. Ha a vértanuságot kiálltad következetesen, egy perczig sem csüggedve, a tömeg, szokása szerint, először megsajnál, aztán fontolgatja: miért szenvedtél? végre kiokoskodik, hogy igazad volt, és akkor *föltámaszt*. Igazad volt?

- Ugy hiszem!

- Méltó vagy a szenvedésre két okból. Először te voltál, ki a lehangosabban szoktál máskor a karzatokon a szilaj kifakadásoknak éljenezni, s ha most meggondolod előbb, tapsolj-e? büntetésül lakolj előbbi *meggondolatlanságaidért!* Másodszor te vagy, a ki legelső mersz saját eszeddel gondolkozni, azaz: nem akarod az üresfejűséget a szabadelvűség árán is bálványozni, megillet a nagy ujitásért a szenvedés koszorúja, hanem előbb álld ki mindazon kemény szót, a mit a pajtások rád szórnak.

- Hány ezren vannak? - kérdi a tüzes legény a meggyőződés biztosságával.

- Jól kezded a bátorságot, pajtás, álljunk szembe, én a többi helyett támadlak, - okoskodik Kapus. - Mi szerepünk van az országgyűlési teremben? Mi pótoljuk a szabad sajtót és a közvéleményt kétféle módon: *éljenezünk vagy pisszegünk*, a körülmények szerint, s mindkét izben oly nagy mértékben, hogy hatalom vagyunk jutalmazás és rémitésben. Ha mi kezünkbe vesszük az okoskodás mérlegét, és ritkán éljenezünk, ritkán pisszegünk, azt is mérsékelve: *hatalmunknak vége*. Te megkezdéd a mérlegelést, eltértél szokásunktól, s nem magasztaltad, ki a szabadelvű pártnak legmerészebb szónoka. Meglehet, hogy, szerinted, nem üti meg a mértéket; a mit mondott, meglehet, értéktelenebb a pozdorjánál; de eldöntendő még a kérdés, hogy a fiatalságnak az-e a szerepe, hogy vakon higgyen, vagy megrágja a hallottat, és a szerint ítéljen, a mint már is maga képes valamit megkülönböztetni a szerint, hogy valamit maga is tud?

- Hohó, atyafi, - kap a szóba a másik, hol marad a véleményszabadság?

- A konzervatívek is azt kérdik?

- A véleményszabadság közös tulajdon, az a politikában a levegő, s belőle annyit szivok a mennyi tüdőmbe fér.

- Igazad lehet, bár egyoldalulag gyakoroljuk.

- Igen, s épen azért mondják rólunk, hogy *szilaj csorda* vagyunk, mely csak bög, de okoskodni nem szokott.

- Hadd mondják.

- Köszönöm alázatosan, nekem nem kell, s ha kidobtok is, kimondom, hogy a bolond-kompániának ugyan elnöke vagyok, a tréfa kimentí a dévajtságot; de eszemre nem ülök, mint a majom a farkára, és számárnak be nem állok. Neveessen ki az egész társaság: egy hét óta beszagoltam a könyvbe, mely nélkül a törvényhozó olyan valami, mint a naturalista cigány, hogy füle után elhegedül sokat; de művész sohasem lesz. Most már gyanitom, hogy a csupán bátor követ csak egycsővű puska; a ki tud is valamit: az kétsővű. Tessék kimondani, hogy a tudatlanság hazafiúi erkölcs, ugy én jó egészséget kívánok; ellenben azt mondom: a tudatlanság épen ugy elárulja és elveszti a hazát, mint a gázság: most - *dobjatok ki*.

- *Éljen!* - riad föl a nagy hallgatóság, s az elhatározott ifjut a nagy asztalra emelék.

- Ne engem emeljete ide, - mondja az asztalon állva, - hanem azt, ki a bátorságot föléleszté bennem, az én Kapus barátomat. Ennek köszönhetem a tanulási ösztönt, s mig velem látszék vitázni, ügyesen kiugratta belőlem, a mit maga jobban elmondott volna.

A fiatalság mit tehetett egyebet, - a jutalomra egyetlen szava volt idáig, az *éljen*, - ezzel tisztelé meg pályatársát, és azt is ráadásul az asztalra emelte.

- Fiuk! - szólal meg Kapus.

- Halljuk!

- Sokszor ültem ez asztal mellett, melyre most fölemeltetek, ez asztalnál elmondtuk vad tréfáinkat, melyeket elköveltünk, e mellett törtük fejünket új szilajságokon, melyeket elkövetni akartunk. Itt kártyázta el sok pajtásunk utolsó garasát, és innét ment el koplalni a Dunapartra. Ha ez asztal szólni tudna, könnyelműségeinket mondaná el, s egy szava sem jutna védelmünkre azon kívül, hogy: *fiatalok vagyunk!*

Ma beszéltünk ez asztalnál olyan tárgyról, mely jövődönket határozhatja el. Az országot árka mellett gyakran látunk olyan emléket, mely arról tanuskodik, hogy egy utast ott ért el a balsors, mely kioltá egy munkaképesnek életét, s a gyermeki vagy rokoni szeretet ugyanazon helyen emléket emelt a kegyeletnek, mely a későbbi utast a mulandóságra emlékezteti. Én ez asztalt épen a mai nap emlékezetére megtisztilem, a hol legtöbbet botlottunk, ott kezdjük okulni, mától fogva itt legyen a hely, hol öntudatosságra törekedjünk, s a népszerűségnek koszorúját megfoglaljuk azoknak számára, kik azt valóban megérdemlik. A karzatokon kiabáltunk: itt vitatkozzunk, mint azokhoz illik, kikre egykor a haza teendői várnak. Ha mi vagyunk a közvélemény, s az a rosta, melyen át tisztítják a hazafiúi erkölcsöt: ez legyen a *közvélemény asztala*, melyről leszállok azon szent hiedelemmel, hogy nem csak bátorságunk, hanem értelmünknek is tanuja leend.

- *Éljen a közvélemény asztala!*

Ezen asztal történelmi emlék, a valóságban megvolt, s hasonmása Pesten is megvolt, s hogy az mit eredményezett: egykor talán azt is megírhatom.

A küzdelem.

A tavaszi napsugár kicsalja a földből a mezőnek virágait, - millió színnek tarkasága lepi el a tért; hanem ez a meleg csalja ki oduiból a csuszómászó férget és a szemtelen *legyet is*.

A fogadásnak első kedvező eredményéről meggyőződött a bolondkompánia, a tanulmányozás megváltoztatta a Hollinger-kávéház életének belsejét. A közvélemény asztala miatt a Hollingerből egy igen melléksugba kelle bujtatni a lutrit, hogy a jobb indulatnak útját el ne állja. A közvélemény helyet csinált magának az egykor egészen közönséges tanyában, a fiatalság *okoskodni* kezdett.

Ki volt erre büszkébb, mint maga a lelkesülő fiatalság? s ki döbbsent meg ettől leginkább? a még meglevő nyers és vad czimborák! A tavaszi napnak sugara először virágot keltett; de fölkelte a - *legyeket is*.

A lutri kivándorolt a zugterembe. Mint a szétvert hangyák sietnek újra fölraakni a szétrugott fészket, a lutrisok is fölriadtak a hatalmasok ellen. A szereplők a színpad elejét foglalák el a nemesebb küzdelemnek, a nép, a csöcselék a zugban kezdett ordítani, s okoskodás helyett egyetlen hathatós érvet emlegettek: *Ki a legény a csárdában?*

Már az olvasóban is föllobbanhatott az ellenmondás, és fejcsóválva gondolá, hogy annyi *kurucz legény* aligha tért meg oly olcsón az átalakulásnak? Nem késtem a másik fejezet után rögtön bemutatni a vihart, a füttykést, mely oly derék ütőszerszám, hogy azt a legénykedő nép egy pár szóra le nem teszi. A méhkasból nem az östelep, hanem a *raj* szokott eltávozni, - így okoskodtak a legények, - s első szándékuk az volt, hogy a lutrit ünnepélyesen visszaviszik. Izmos marok, mázsákat elbíró váll jó számmal volt; hanem midőn körültekintének, *fő hiányzott* ügyes, találékony elme, mely a *repoziciót* némi elmésséggel keresztül tudta volna vinni.

Mészároost, csizmadiát ütni ész nélkül lehet; de a fiatalok méltán féltek, hogy a közvélemény asztala mellé telepedett ész olyat mond, mi a legelső vállalkozókat örökre nevetségessé teszi. A gyémántot csak gyémántporral lehet kiköszörölni: a jurátusok elkezdtek félni a *jurátusoktól*.

- Itt van *kend!* Kurjant nagy örömmel egy a többi közöl, meglátván azt, kit a másik fejezetben bemutatunk, s néhány találkozásra csak kendezni fogunk, mint ő társait, ezek pedig őt. - Kitétték a szűrünket.

- Kivált a köles a mákból. Mondja tettetett egykedvűséggel a megszólított.

- Kidobtak, hallja *kend*.

- Nem értem a beszédet.

- Annyi mintha kidobtak volna; mért nincsen a lutri ott, a hol volt?

- Az a kávé dolga; helyünk van, s ha nem volna, akkor mondhatnánk, hogy kidobtak.

- Azt vártuk, hogy *kend* lesz az első, ki a régi rendet helyreállítja.

- Én volnék az első, ki a padlón kikerétkézném a helyet, - fele mienk, fele azoké. Véniségemre nem leszek molyféreg, hogy könyvet rágjak; itt magunk vagyunk; *szabad a vásár!*

- Mond *kend* valamit!

- Többet is mondok. Szemmel kísérem az urfiakat, ha sokat praeczeptoroskodnak, majd kisöpröm akkor a Hollingert.

- Öreg!... föl a kend feje?

- Nagyon föl. Franczia könyvön kezdik, majd németre kerülnek.

- Mi az?

- Kétszer nem beszélek, - mondja mogorván a kendező, - most csak lutrizzatok, majd megmondom én, mikor kell félreverní a harangot.

- Álmos vagy, hogy elaltatsz.

- Nem fogunk aludni, zajgunk, mint eddig, korhelykedünk, mint eddig, egész Pozsonynak mi parancsolunk, mint eddig, sőt még jobban.

- Most beszélt kend bölcsen.

- Majd elsütöm én a legöregebb ágyut, - maradjatok veszteg, tudom én, mitől szédül a légy.

- Maradunk a régiek?

- Engem ugyan be nem fognak a leczkére.

A hasonszörűek önkénytelen abba hagyták a lutrit, hogy maguk is vitatkozhassanak, mert érzik, hogy kiszorultak, s akarva-nemakarva okoskodniok kell, habár arról is, hogy mégsem fognak okoskodni; hanem folytatják a régi zajgást. A fiatalságnak ezen része volt az igen éljenző és igen pisszegő az országgyűlésen, és a reform mellett küzdő szónokokat egytől-egyig istenítették; mert azok sem elégedtek meg az eszmék fejtegetésével, mit a hallgatóság néha nem is értett, hanem a karzatoknak tapsáért elmondták a kurucz gorombaságot is, mi a jutalomoztató népet a lelkesülésben a böszültségig fölriasztotta.

Vannak énekesek, kiknek csak négy-öt ép hangjuk van, s ha e négy hangra kerül a sor, elsza-badítják, hogy a hallgatókat megrohanják. A vad jurátus elhitte a szabadelvűséget, érteni ritkán értette; hanem megleste a szónok ajkán a bátorságot, és annak tapsolván, - bebizonyítani látszék, hogy érti az egészet, mely csak nyugalmas figyelemnek és alapos tanulmányozásnak gyümölcse.

Az ótestamentumi zsidók mikor megszilajodtak, az aranyborjut imádták. Ha a borju valaha megelevenedett volna, és annyi öntudatra vergődik, hogy őt az imádásig bámulják, fölteszem, hogy egy hálás bögéssel jelentette volna ki, hogy a megkülönböztetés jól esik. A vad jurátus elhitte, hogy a nagy éljenzést azért szereti a szónok, mert az éljenzők értik a dolgot, és bőkezűségük fölér a spártaiak babérkoszorújával.

Láttuk, hogy a melyik jurátus először mert mértéket venni, s megösmerte a kicsiszolt rezet arany helyett réznek, megijeszté pályatársait; mert megmutatá, hogy az ítéletmondás indokolás nélkül nem mindig sikerül, és válhatik belőle ostobaság. Minden hatalomnak az a veszedelme, ha bitorlott hatalmának véghatását nem ösmerte. A híres pazarlók száraz kenyéren tanulták meg, hogy fecsérülésük ostobaság is volt.

A fiatalság szétszakadt, s a mely rész a közvélemény asztalát elfoglalá, s a lutrit zugba szorította, a régi tivornyát és minden vadságot elítélt. Előállt a küzdelem, s mint láttuk, a vad bátorság nem mert küzdeni a régi térnek elfoglalására a Hollingerben; mert amott is megvolt a bátorság, - s a mi ezt még hatalmasabbá teszi: egy *kis tudás*.

A pozsonyi országgyűlésben magában megvolt a pártbeli különbségen kívül az a színezet, hogy kik küzdenek a bátorságon kívül észszel, s a magántanácskozmányokban az öregebb harcos örömet hallgatott a néha fiatalabb tehetségre, melyen meglátszék, hogy a nyitott könyvekből tanult. Ez a hallgatási türelem onnét magyarázható; mert az utasítások nyomán szólásra kényszerített képviselő kénytelenített megrágni a szót; mert a honatyák örömet nevettek máson.

Czélomon kívül esik elmondani azon rakoncátlankodásokat, melyeket a hátraszorított jurátusok elkövettek a közvélemény asztalának boszantására, - Pozsonynak polgárai úgy, mint az országgyűlési tagok megrémültek, s a lovászmesteri hivatalt erősen sürgették, hogy rendet csináljon.

Ezen napokban kezdődött a civilizációnak emlegetése, és hogy mi nem illik a XIX-ik századba. Futó tűzként terjedt el a két eszme, s behatolt a Hollingernek lutriszobájába.

- Megmutatjuk, hogy mi vagyunk Pozsonyban az urak.

- Megmutatjuk! Hangoztatja a többi.

- Hallottátok, hogy a kerületi ülésen megkezdik a nemzeti nyelvnek ügyét?

- Hallottuk!

- Bagoly is bíró a maga fészkeben, - a jövő héten minden este elálljuk a német színház elejét, s minden bemenőt kifütyölünk.

- Fütyölünk! Harsogtatja a többi.

A nagy zajra a kávéház előreszéből többen hátra jöttek, a többi között Faragó. Az indítványt megmagyarázá neki a szélről állók egyike, s aztán várta a tovább történendőket.

- Ott lesztek mindannyian? kérdi a szóvivő.

- *Én nem!* kiáltja Faragó.

- Egy zsidó nélkül megesik a vásár. Lőn rá a válasz.

- Az a zsidó persze én vagyok, - hanem, kegyes engedelmével az urnak, - én a jövő héten az „Au”-ba megyek vásárra.

- Ócska ruhát tetszik árulni?

- Egészen újat, egy kis civilizációt, - ez új divatu szövet, - tanácslom, hogy ebből mindannyian vegyetek, különben elvisz benneteket az ördög.

- Nem mondaná meg, nagy tekintetű, tudós professzor ur, mit akarna rajtunk civilizálni?

- Mindenekelőtt a fütyülést.

- Méltóztatik tudni, mily nagy hatalom az a fütyty?

- Igen tudom, - még azt is, hogy a kanászbojtár sohasem fáradt e tudományért a pesti univerzitásba, mégis jobban ért hozzá, mint az érdemes társaság.

- Jó prókátora az ur a sváboknak.

- Az ur most azt hiszi, hogy ezt a magyar nemzetiség érdekében mondá?

- El méltóztatott találni! - Mondja „Kend” ur, közelébe, azaz szemközt állva Faragónak, s aztán szinpadias állásba helyezkedék, jobbával cifra veretű ólmos botjára támaszkodék, árvalányhajás kalapját félrebillenté, vörösposztó szegélyes „*rajthuzli*”-ját végig nézé, sarkan-

tyuit összeüté, hogy a bemutatás egész legyen, s végre hetykén mondja: a magamfajta legénynek illik a fütty, s fogadom, hogy egy plundrás sem mer német komédiába menni.

- Kend ijesztgetni akarja a közönséget, s rajtam akarja megpróbálni. - Okoskodik Faragó. - Nem sikerül, jó czimbora, én olcsóbban akarom kiüríteni azt a házat. Azt akarom, hogy hajánál fogva se lehessen oda behuzni az embert.

- Hallom a szép szót, galambom! - Mondja *Kend ur*.

- Mindent a maga idejében, - előlegesen csak annyit, hogy szeget-szeggel, magam nem füttyülök; hanem én kendet fogom kifüttyültetni, ha a jövő hétnek elején az előadás órájakor a német színház előtt fogom látni.

- Szeretném érteni ezt a dolgot.

- Meghiszem, hanem e pillanatban nem szolgálhatok, méltóztassék türelmesen várni. A mi a szent buzgóságot illeti, hogy kendtek füttyüléssel kezdenek egy nemesebb czél felé haladni, arra azt mondom, hogy szegény fegyver a XIX-ik században, midőn az erőszakot a józan ész elítélte. Ha érünk valamit, sőt annyit akarunk érni, mint más, be kell bizonyítanunk; s ha bebizonyítottuk: elhiszi a világ. Bizonyítás nélküli füttyülésünk hasonlít a csökönyös lónak végvonaglásához, mielőtt kimegyen belőle a pára, előbb még egyet rug. Az egyszeri ember boszankodott, hogy asztali borát cselédei tolvajkodva iszszák meg, ekkor azt tanácsolták neki, hogy a közönséges bor mellé tegyen jobbat, akkor amannak békét hagynak, és emezt iszszák. A pozsonyiak most a német színházba járnak; építsen kend a német mellé egy magyart, legyen az legalább olyan jó, s akkor a magunk népe hazaszokik.

- A rejtett szót szeretném tudni.

- Méltóztassék a jövő hétig várni: akkor szabad a fütty.

- *Fogadott utczai csűrhével is?* - Kérdi gunyosan a lehangolt vén jurátus.

- Köszönöm az emlékeztetést, másképp elfeledtem volna. Az országgyűlésen összesereglett a haza jeleseinek színe, mi pedig volnánk a sarjadék, mely egykor nyomaiba lép. Nyolczszáz esztendeig törvénykönyvünk azon czikkelyektől vastagodott meg, hogy mi joga van a nemes embernek? A nagy könyvben diákul van megírva a kiváltságos nemességnek joga, s e jogért a főurak elfeledték a magyar nyelvet, mit idáig a paraszt őrzött meg. Most a messzebbre látók kettőre törekszenek, 1-ör hogy valahára magyarok legyünk, 2-or hogy a kik az iga alatt is magyarok maradtak, megérezzék, hogy valóban szabad a magyar hazának a levegője. Kilenczszáz esztendőnek hibájáért veri mellét most a nemzetnek minden jobbja, s a bennünket rég gyalázó külföldnek be akarják bizonyítani, hogy megértettük az időnek intését. Mi, fiatalok, volnánk az a föld, melyben a jövődönék magvát el akarják vetni, hogy egykor befejezzük másoknak kezdeményét, s mik vagyunk, ha kérdezni merem? Vásott ficzkók; erőnk birkózás, gondolatunk az idővesztegetés, életmódunk másoknak boszantása, cselekvésünk erőpusztítás, nevünk a városnak rémülete! Az érettebb korbeliek tanulják az új eszméket, a szónoklatokban hivatkoznak Constant Benjaminra, Montesquieure, Foxra, Pittre, és sok másra, s mi, kiket korunknál fogva százszorta inkább megillet a tanulás, nemzetiségünk terjesztésére sem találunk hasznosabb eszközt a *füttynél*. Jó egészséget, fiatalság, hagyjuk a füttyöt a *csűrhének*!

Faragó kigyult arczczal hagyta ott a bámulókat, s tervére gondolva távozott el a kávéházból.

Egy jó csöpp eczet a sajtukaczkokat szerteszét kergeti. Így járt a szilaj csapat, senki sem tudta a behatást az előbbi irány által megsemmisíteni. Hozzájárult a titokszerűség, mely megoldatlan hagyá a füttyindítványt, kíváncsiak lőnek, hogy mi meglepő történhetik? s *Kend ur* saját

indítványában meglelte az ellenszert. Őt fogadott napszámosok füttyüljék ki? Egész mivoltában föltolakodott a megalázódás, ha őt is kifüttyülik.

- Voltaképen ki ez Faragó? - Kérdi Kend ur.

- Jurátus! - Mondja valaki.

- Több nincs hozzá? - Kezdi amaz elégedetlenül.

- Az apja első alispán. - Kiáltja egy harmadik.

- Az is ilyen fölvergött nyelvű?

- Nyelvét nem néztem; de azt tudom, hogy se szakála, se bajusza.

- Még bajusza sincs?

- Egész képe borotvált.

A már-már szétmálló csapat összetódult, a bajusztalanság új malaszt volt a megkonyult bátorságnak, valamennyi egy torokkal kiáltja:

- *Hisz az német!*

Ma épen olyan kelendő ez a gyanúsítás, mint akkor, azért az olvasó eltalálja, hogy Archimedes megkapta a szilárd pontot, melyen lábát megfeszítheti, s kilökheti sarkából a világot.

A ki a bajusztalanságot megemlíti, a hatást egy szóval sem kívánta gyöngíteni, sőt a tele szekérre egy villával még vetett; mert azt mondja:

- Mikor megyénkben a magyar akadémiára gyűjtöttek, az öreg Faragó egy fillért sem adott.

- Hallottátok? - Kiáltja Kend ur.

- Még az ilyen potyadék mer nekünk prédikálni?

- Füttyülünk, a ki irgalma van, s jaj neki, ha maga is ott lesz a fogadott néppel.

Rögtönítelő birósághoz illő gyorsasággal ítelt a fölbolygatott fiatalság, s még az nap minden fül ezerszer hallotta a kiméletlen mocskolódást. A vadság mentséget talált, s mint a szárazról a vízbe visszaszabadult hal ficzkándoztak a legények azon reményben, hogy a testületből a betolakodó emberségesebb irányt kiküszöbölhetik.

Egymás kezét szorongatták, és azonnal megkezdék a visszahatást, hogy a közvélemény asztalát kiszorítják, ha az alkalom nem kínálkoznék, hogy a mely napon a magyar nyelv kérdése megzendül az országgyűlésen, nagyobb diadalt nyerhetnek a német színház előtt.

Faragó megfoghatlanul eltűnt a városból. Kapus hiában kereste, senki sem utasíthatá, hova ment.

Ez egykori bolondkompánia bevégezte a tanulmányt. A kezdettel ellenkező lett a vég, a szilajság meghunyászkodott a nemesebb iránynyal szemben; mert a szebbnél szebb eszmék új világot nyitottak, s mivel a remek munka az eszméknek nagy tömegét nyújtja, s tanulás közben kifejlődött az eszmezsere, annyit haladtak, hogy a visszatérés már teljes lehetetlen. A fogadók egy társulatot alapítanak, melynek nyoma van a történelemben, s hogy mit csinált e fiatalság: Horváth Mihály történelmi bizonyítására hivatkozom. - Kapus meghallván az öreg Faragóról terjesztett hirt, pajtásait figyelmezteté az összetartásra, azonkívül Csillagot tudósítja.

Csillag hosszan beszélgetett a tárgyról, s megkérte Kapust, hogy a mint Faragót megleli, küldje hozzá.

Itt volt az ideje, hogy az öreg Faragót egy balvéleménytől megmentse. Azonnal irt Pestre az akadémiához, s a lepecsételt levélnek fölbontatását kérte.

Még nem került elő az ifju Faragó, midőn a Jelenkorban megjelent a nyilvánítás, hogy az egykori ötezer forintos ajánlat Faragó alispánnak ajándéka.

A megyében szájtátva bámultak el a meglepő hír miatt. Az öregnek tekintélyét az ellenzékiek is beösmerték, s hogy az akadémiára nem adott, csak nagyon titkon merték rovogatni az öreget. Kettős volt a meglepetés, egy hír Pozsonyból jött, mely a fiatalság szájából erős szemrehányás, a másik a hirlapi nyilvánítás, mely minden rossz akaratot rútul megalázott.

Az öreg Faragó magán uton kapott levelet megnevezetlen helyről. Az írás igen női kézírásra mutatott, tartalma ez volt:

„Még két alba van kezeim között; miként fogom azokat használni, bebizonyitom azzal, hogy az akadémiára ötezer forintot köteleztem az ön nevével alájegyzett albára. Ön ezt kifizeti, nem mint kényszerítést, hisz ön jobb hazafi, mint a kik hazafiuságukat kidoboltatják.”

Az albák birtoklója.

A hirlapi tudósítás a lutrisokig eljutott.

Ugyanazon fiatal ember, ki a bajusztalanságot fölemlítette, emlékezett arra, hogy az akadémia régebben tudatta a közönséggel a különös levelet, - ez okból a szívesen gyanakodó tömeg elvesztette a gyűlölet fonalát.

Most már kellett volna valamit mondani. *Kend* ur hallgatott, végre a sok unszólásra azt mondja:

- Nem mondom, hogy bizonyosan fűtyülünk; de azt sem mondom, hogy *nem fűtyülünk!*

Az ifju Faragó a magyar nyelv kérdésének előkerülésekor meg akarta lepni az országgyűlést. Ugyanazt akarták tenni a „*lutris*”-ok, kik a német színház látogatóit akarták megriasztani. Faragó még Pesten ösmerte az akkor híres „*Fehérmegyei színjátszótársulat*” tagjait, s ezek levélben írták meg Faragónak, hogy épen a magyar nyelv kérdésének megpendítésekor föl akarnak Pozsonyba menni, - ezért kéri Faragót, a fiatalságot nyerje meg, hogy pártfogásába fogadja a társaságot. Mihelyt csak jóakarataról irand nekik, azonnal indulnak, és az „*Au*”-ban huszonnégy óra alatt megkezdik az előadást.

Rögtön ment a „Hollingerbe,” hová a fűttyindítványkor érkezett. Tudjuk, mit beszélt akkor, most azt mondom, hogy többre vállalkozott, mint előre álmodhatta volna.

A vita alatt szükségessé vált, hogy a fehérvári társulat jókor megérkezzen, hogy a gorombaság elmaradjon. Ha a magyar színészek megérkeznek, azon kell törekedni, hogy a közönség inkább nézze pénzért a magyar előadást, mint a német színházat ingyen. Ekkép elhatározta Faragó, hogy „*stafétával*” küldjön meghívást és sürgölést Székes-Fehérvárra. Sietett a postahivatalra, megrendelést a lovas postát, mely azalatt nyergelhet, míg ő a levelet megírja.

Hazasiettékben egy jurátustársa résztvevőleg beszélé el a Hollingerben történeteket.

- Nem tudom, apám adott-e az akadémiára, vagy sem! - Válaszolt Faragó igen kedvetlenül.

- Igaz, hogy atyádnak nincsen szakála?

- Igaz!

- Bajusza sincs?

- Nincs! - De mi következik ebből?

- Azt mondák: *apád német!*

Minthogy az elbeszélő pajtás maga kinevette a vad ficzkóknak okoskodását, - Faragó igyekezett elszabadulni; de nem haza, hanem visszafordult a postahivatalra, s lázasan nyitott az illető szobába.

- Kész a levél?

- Magam akarnék Fehérvárra indulni, - kaphatok lovakat?

- Negyed óra alatt, s ha tetszik, szállásáról indulhat uraságod.

- Itt a pénz az első állomásig, - kérem a kocsit tessék szállásomra rendelni: ime, jegyemet itt hagyom.

Szállására sietett.

- *Az én apám német?* - Kérdi önmagától az ifju, - azért, hogy bajusza nincsen? Hát Kölcsénynek, Kazinczynak van bajusza?

Elmosolyogta magát, valamivel nyugodtabban ment, s azon indokkal foglalkozott, melynek folytán Fehérvárra nem irt, hanem maga személyesen akart menni. *Atyám nem adott az akademiára, s ezt az egész megye rovására szedte?*

Nem mérlegelem atyámnak indokait, velem e tárgyról nem beszélt, - ekkép nem tudom, van-e joga a közvéleménynek megróni? Én a körülmények szerint cselekszem, meg akarom akadályozni azt a betyárságot, mely buzditani nem képes, - s küzdeni akarok a fiatalság azon részével, mely ellensége az ürügynak, midőn jót akar tenni. A fehérvári társaság egy szavamra feljöne; de a kockát a véletlen elvettette velem, s miután apámnak bajusztalansága ezuttal rágalom tárgya, kész vagyok a nagy áldozatra, biztosítom a társulatot, hogy a kellő napra szerződésnél fogva Pozsonyban legyen.

Mennyibe kerül ez a vállalkozás: nem tudom. Atyám nehezen fogná szó nélkül megtűrni, hogy én színészekre költöm a pénzt, - mégsem törődöm a bekövetkezendő nagy korholással, éppen azért, mert őt vádolni merik. Minden fiatal embernek megbocsájtanak néhány pénzbe-kerülő könnyelműséget, - én az én részemet szintén nem hagyom benn: a neve könnyelműség lesz, valójában pedig a legkomolyabb elszánás, mely lelkemet nem fogja oly érzékenyen megkarczolni, mint a valódi élhétetlenség, mely éppen úgy a könnyelműség bocsánandó takarója alá buvik.

Mit teszek én?

Szembeszállok pályatársaimnak vadságával. - Ők engem visszariasztani akarnak: nem botránkozom meg azon sem, hogy atyámat bajusztalanságáért gyanítják. Az öreg más kornak gyermeke, s egykor nem hihette, hogy a közvéleménynek is lehetnek látszólag jogos követelései, melyeket illő kielégíteni. *Gyanu és gyanusítás?* Rettentő két fegyver, melylyel csak az oktan tömeg szok sujtani.

Kitérjek előlük? - vagy elkeseredjem, s boszumban félrehuzódván, a cselekvésről mondjak le? A világért sem. Ime, mert az ellenkezőre akarok vállalkozni: rohanok Székes-Fehérvárra.

Igy tűnődött az ifju, s e gondolatok ezerszer és megint újra ismétlődtek a hosszadalmas utban.

A közvéleményt kezdé magánosságában fejtegetni. Igaz-e mindig a közvélemény? Ítélete jogos-e.

A teremtőnek szándokán kívül létezhetik-e valami a földön? S ha nem létezhetik, például: bántalmak, sérelmek, igaztalanságok is, a többit elengedve, a közvélemény nyilatkozatai, (kivált midőn azok később kártékonyak bizonyulnak,) - miért szükségesek épen a teremtőnek rendelkezései szerint? Talán ezek csak arravalók, hogy általuk megkülönböztethető legyen az, a minek neve: jótétemény, jogosság, méltányosság, - s így a teremtés napján az embernek adott *szabad akarat* választani tudjon helyesen, akkép, hogy a jól választónak *érdeme* kitűnjék a rosszulválasztónak gyarlósága *mellett*.

A *boszu édes*, - azt sugja az oktan düh a sértés pillanatában; - de később megrontja lelkünket. A bocsánat nehéz; de ha szívből megbocsájtottunk, - lelkünk tőle később megnemesedett. A közvélemény balul is ítélhet: de először gyakran visszatartja a ballépéstől azt, kit ösztöne nem igen sürget a jobb utra, - másodszor az erőst még igaztalanságával sem téríti le a meggyőződésnek hosszú utjáról, melyen az igazságért messze kell fáradni; s midőn azt meglelte s a tömegnek fölmutatja, - a gyarlókat lélekerejének nagyságával büntetvén, a megösmerésre kényszeríti.

Ő már érzi a kényszert az önképzésre. Érzi a nyomást, - és midőn az fáj, ime, megkérdi az észt, mi tanácsot tud adni? vagy képes-e megmagyarázni, hogy mire szükséges az igaztalanság? senki sem ülvén mellette, nem kérdezhet mást, így a magány kényszeríti az ellenkező szempontok magyarázatára, s gyorsan fölfedezi, hogy mindennek van rendeltetése, és hogy csak az érdemli a megnyugvást, ki az akadályoktól meg nem ijed.

Hova alakult ő és néhány barátja a legközelebbi két heti tanulmány, fejtegetés, valamint abból származott megállapodások után? Felelet: felfödöztek egy napsugárt, mely a jövődönk rendeltetését megmutatá, hogy a szakmában minden előnyt és hátrányt szükséges ismerni, hogy a megállapítható elveket helyesen alkalmazhassák. Az idő mutatta erősen, hogy más nemzetek minden irányban haladnak, az eszmék átcaptak a Kárpátokon innen, - s a nemzet kettőre mutatott erős akaratot: valóban haladni és nemzeti öntudatra emelkedni, s mindkettőnek egy utja volt: az *önképzés!*

- *Hála Istennek, összevesztünk!* - Mondja Faragó pajtásaira gondolva.

Az ifju emberben fokonként emelkedett a lélek, - némi kis tanulás bebizonyította a világosan látott jobbat és szebbet, - mi várhat ránk, ha minden irányban képződünk? Társainak, a mámorosoknak makacssága már nem ijeszté, még rágalmuk sem; mert ez mutatja, mily élheterlen ügy az, melyet csak rágalommal lehet még fönn tartani, azt is: rövid ideig.

A nemzeti véralkatot bonczolgatá.

- Nem volna e népnek lelkében erő a versenyzésre? Hát az a közszólam, midőn egy csikós-bojtár hetykén lép a csárda küszöbére, s azt keresi, kiről nem tudja, miért lehetne ellenfele, holott senkit sem bántott? Eleven vére a heverést megutálta, lova oly engedelmes, hogy a kezes állattal már nem próbálkozhatik, - a küzdelem vágyával elmegy a csárda felé, ott bizonyosan találkozik utas, kit szomszja egy ital borra megállított, - s bekiált az elevenek közé: *ki a legény a csárdában?*

Harag ez? vagy másnak fillére böszité föl benne a birvágyat?

Egyik sem: különb ember akar lenni a maga módja szerint, - s mikor birokra kel, - azt próbálgatja, minek egy bölcsebb intéző hasznát is veheti: az *erőt*.

Ilyenekről gondolkozik a magános utas, - és egymagát megkettőzteti: kérdez és felel, úgy, mintha más kérdezné, s annak felelné. Benn van a cselekvésben, - épen a társaknak szilajsága lobbantá föl a cselekvést, a bölcsen intéző gondviselés pedig utánaállítja a pimasz rágalmat, hogy a fölvett utról visszatérni ne engedje. Ez az a légy, mely az utast valamivel előbb fölébreszté, mint az utonállók megrohanhatnák.

- Hajts, barátom, a borra való meglesz!

Miért monda ezt?

A tettvágy sürgölé, az, a mi hátrálni nem engedi.

Nem áll eléd, fiatal barátom, a félelem, hogy komédiásokra többet találsz költeni, mint a könnyelműnek szabad?

Aggodalmad megvan, arczodon látom; de a katlan alatt mohón égnek a hasábok, nem félsz? S ha atyád a valódi okot balul itélné meg, magadra vállalsz jobb ürügyet, s még elég fiatal vagy, hogy könnyelműségedért végkép el ne kárhoztasson.

Engedjük a fölhevült ifjut a maga útjára, mi térjünk vissza Pozsonyba Csillagék szállására.

Csillagék együtt ültek. Az anya két nagyobb, most már hajadon leányával, munkával elfoglalva ült, a férj, úgy látszik, most jött a szobába.

- Férjem, valami bajod van? - kérdi Csillagné.

- Faragó miatt aggódom, negyed napja nem találjuk sehol.

- Istenem, légy velem, - mondja Csillagné élénken, - nem érte valami szerencsétlenség?

A két lány is megdöbbsen. Ida föl hagyott himzésével, Lóri pedig elhalványodva kelt föl, s anyjához ment, maga sem tudván, miért?

A szép és természeténél fogva élénk gyermeknek arczáról eltűnt a vidámság, s mint szobor állott anyja mellett.

- Mindent elkövettem, Kapus sem tud róla semmit, s már nem bírom az aggodalmat, mely nagyon emészt.

- Nem történt valami, hogy abból gyaníthatnánk?

- A fiúk egy társulatot alapítottak, a mi becsületükre válik. Kapus és Imre a főmozgatók, és én lelkemből örvendék e társulatnak, mely az ifjúságot nem várt fejlődésre vezeti. Az ifjúság, mint hallám, két részre oszlott, a férge, természetesen, a régi életet akarja folytatni.

- Összevesztetek?

- Küzdelem támadt, az bizonyos, nem is lehet másképp; de a küzdelem nem összeveszés.

- De az fejlődhetik ki belőle, - mondja Csillagné izgatottan, - s valamelyik megsérthette Imrét.

Lóri anyjának vállába kapaszkodott meg, s az anya érezte, hogy a lánynak keze reszket.

- Az összeveszés miatt nem aggódhatom, mert annak szelét kaptuk volna.

- Az ilyesmit a férfiak félénken titkolják, - aggódik Csillagné.

- Mégsem maradhatna egészen titok, s éppen e miatt aggódom. Bizonyosan tudom, hogy Imre a Hollingerben mit beszélt, arra nem történhetett kihívás; de miután elment, a salak a maga módja szerint aljas kifakadásokra vetemedett, s az öreg Faragót illeték tiszteletlenséggel.

- Abból származhatott összeütközés?

- Senki sem hiányzik, egy sem távozott el azok közül, ezt Kapustól tudom, ki mindenre ügyel.

- Miért tűnhetett el tehát?

- Ez a megfoghatatlan, miután egy órával előbb érkezett meg kocsisunk, s az utközben nem találkozott vele, odahaza pedig nincsen, mert eljövetele előtt az utolsó perczben volt Faragóéknál és Imre számára levelet kapott az öregtől.

- Miért ment volna haza?

- Annak helyes oka lehetett volna, miután a fiúk elég alávaló módon az apának tetteit bírálgatták, azt hittem, Imre hazasietett, hogy apjától kérdezzék.

- Ez nem történt meg.

- Ez az oka aggodalmamnak, miután a fiú gondjaimra van bízva.

- Szegény öreg! - mondja Csillagné, elejtve egy könyvet, mely éppen Lórinak kezére hullott.

- Istenem! édes anyám! - kiált a megrémült leány anyjának nyakába kapaszkodva.

E pillanatban lépett be Kapus.

Ida legelőször látta meg az ifjút, hirtelen fölugrott, s az aggodalom benyomása alatt egészen mellőzve a szokásokat, odarohant, s az ifjunak kezét megragadva kérdi:

- Mit tud Imréről?

- Póstkocsin eltávozott.

- Hova? - kérdi Ida még erősebben megfogván az ifjunak kezét.

- A póstatiszt nem adhatott fölvilágosítást; mert segédje elment szabadságra, hanem a póstkönyvből megmutatta, hogy Óvárig váltotta a lovakat, a kocsis pedig, a ki vitte, azt mondja más lovakkal Győrbe ment.

- Kapus barátom, megteszi kedvemért, hogy azonnal nyomon követi Imrét?

- Egy perczig sem késem; mert a vadak úgy is azt híresztelik, hogy előlük menekült, ezt persze Imre nem tudja, s érdeke kívánja, hogy minél előbb visszajöjjön.

Csillag a másik szobába ment, hogy költséggel ellássa a fiatal embert, addig a két lány esdve kérte Kapust, hogy gondosan kutasson.

- Ugy-e, pillanatot sem késik? - könyörög Lóri.

- Barátomért a Dunába is beleugrom.

- Nem csak ő érette, azért is, hogy *én kérem*, - mondja Lóri, Kapusra vetván esdő szemeit.

- Azért is, bizonyosan!

- Hát ha én is zaklatom? - kérdi Ida.

- Ugy nem csak a vízbe, *önért a tűzbe is*, - mondja Kapus, Idának kezét úgy megszorítva, hogy a lány a kiáltást alig bírta elfojtani.

Néhány szóváltással elvégződött a rövid találkozás. Kapus egy óra múlva már a póstkocsin ült, és szigoruan ügyelve minden szembe jövő utasra, folytatta útját Győrnek.

Gondolatai Pozsonyba kalandoztak vissza, arcza kipirult; mert elég hallhatólag tört ki belőle a következő néhány szó: *Eljárt a szám*.

Önök jól ismerik a szavaknak értelmét. A szavaknak értelme fokozódik az előzmények szerint, s ki azt mondja, hogy barátjáért a *Dunába* is beleugrik, egy másiknak pedig néhány másodperc múlva azt, hogy ő érette még a *tűzbe is*: akarva, nem akarva lelkébe hagyott tekinteni.

Különös szigorúság ömlött a fiatal embernek arczára, s megint fönnszóval mondja: *Eszedem légy, barátom, nagy ott a kerítés!*

Fölidézé képzeletében a jelenetet, melyben az esdeklő leányokkal szemben kisikamlott belőle a szó, mely a nagy mértékű készséget jelentené, s ha Ida mélyebb értelmet kutatna, egyedül azt következtethetné, hogy sokat mondott.

Ha az érzelem melege úgy kezdődnék, mint a gyertyának lángja, hogy fénye tanuskodik jelenlétéről, most elfujná e lángot, melynek melege haszon nélkül való, lángjának világossára pedig senkinek sincsen szüksége. - *Vagyon nélkül való jobbágyivadék vagyok!* - mondja harmadszor is fönnszóval, s e meghatározással ura lett szívének, mely tán hosszabb idő óta csendesen álmódzott egy olyan *lehetőségről*, mely őt boldogitaná.

- *Gyenge valék!* - gondolkozik odább az ifju, s mivel e gyengeséget önmagának megvallá, azonnal fölülkerekedett, s már kifogott a gerjedelmen, és elhatározá, hogy a kifakadt érzelmet csirájában elfojtja.

Az olvasót képzeletemben látom, ajkain e kérdés lebeg: Hiszi az író egy fiatal embernek ennyi józanságát?

Igen! hiszem; mert fiatalságomnak minden napját azok között töltém, kik velem együtt jó korán kezdték el a küzdelmet az élettel, s mindig arra virradánk, hogy a föltűnt napot megint meg kell hódítani. A ki így kezdi az életet, s a kit nem kényeztet el a szülők jólléte, a ki mindent munkával csikar ki a sorstól, az már egész évtizedig megszokja, hogy a keletkező ábrándot ellenségnek tekinti, melyet agyon kell verni, vagy az öl meg. Nem azt akarom mondani, hogy a szegény ifju személyes előnyeit nem fogná az önszeretet ártatlan hiuságával körülövezni; de azon küzdelemre, mely férfi és férfi között foly le megélhetésért, a pálya és jövődőért: minden értelmes ifjunak van fegyvere, melyet mások is megösmernek. Minden fa egyszerű, a mi benne szép és vonzó, virágának adja: a virágé a szín, a virágé az illat. Minden férfit megközelíthetek, eszem, értelmem és tudásom egy vonalra helyezhet vele, vagy igen közel viszen hozzá, hanem *aranyos lányát*, életfájának virágát mindenik *magasra tartja*, s ezer közül lesz az kiválasztva, kinek keblére tűzi.

Vagyon, állás, modor és tetszetősség azon okok, melyek legtöbbször csak egyesülve hódítják meg az apát és leányát, tehát e hódításra mindig óvatosan lép az olyan, ki már hosszan küzd, és tapasztalta, hogy minden eredmény a hódításból származik.

A *lemondás* azért erkölcs; mert *nehéz*, s mindazok, kik a vak véletlentől semmit sem várnak, tartózkodók az olyan harcztól, melyben csak a csalódás bizonyos és melyben csak a remény a fegyver. Azért rántá vissza Kapus a féket, hogy a társadalmi fogalmakkal ne álljon szembe, s a nehéz kiábrándulás éles fájdalmát enyhíté a győzelem, hogy önmaga ellen győzött.

Kiverte fejéből az ábrándot, föltette, hogy az első lépésre nem következik második; ekkor könnyebbült kebelével utjának céljára, barátjának fellelésére gondolt.

Csillagék aggodalmáról tűnődött. Csillag jó barátjának gyermeke miatt aggódott, ez indulatban a gyermekek osztoztak apjuk érzelmében, s mégis az egyik lány az apa kérelmét is megtoldá, azért is kívánta a keresést, *mert ő kéri!*

Ez olyan világos beszéd, mint mikor ő azt monda, hogy Idáért a *tűzbe is kész lenne beugrani*.

- Boldog ifju, kiért ily esengve könyörgenek! - véli Kapus, tovább-tovább fonván okoskodását.

Lóri épen kifejlett bimbójából. Virág, mely nem kecsgetetett leendő szépségével; már az. Gyermekek abban, hogy igen komoly órában kifejezi aggodalmát, és a hidegebben gondolkodónak anyagot szolgáltat az okoskodásra. Kapus tudta, hogy ki volt a *kis borzas*; most többet tud, hogy e pompás ékességű virág gyengéden hajol azon sugár felé, mely éltetőbb másoknál, mert társadalmi előnyei fölé az ígézet is hajolt, hogy többet ért száz más korabelinél.

A mi a barátságban legnemesebb, jó barátunknak boldogsága, egészen elfoglalá Kapust, azért óhajtá, hogy a kipattant titok úgy fejlődjék, hogy meglelje belőle a boldogságot az, kinek odaszánták.

A gyertya másnak világít, maga pedig elfogy: *ilyen a jó barát!*

Tünődések.

A magyar nyelv kérdésének ütközetét az ifjúság nyerte meg.

A fiatalság viszi végbe mindazt, mihez nem kívántatik erős megfontolás, mihez elég a szív. Az apa ridegen okoskodik, az anya nagyon szeret, ezért ragaszkodik a gyermek az anyához. A gyermek érzi anyja szívének dobogását, - apjának rideg okoskodását csak későn érti meg. Az ifjúságé a szerelem, - a szív nem okoskodik a könyvekből. A dal a fiatalságé, mert szívének vére melegebb, - s kiömleszti a fölös indulatot, mely nem fér meg benne.

A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a hirtelen nagy fájdalom- és nagy indulatban mindenki a maga anyai nyelvén szólamlík meg még idegenek között is. Ez az anyai örökség, mely a bölcsőtől hiven elkísér a végleheletig, - melyet megtagadni csak az képes, ki a hazát elárulja, *a második anyát*.

A mint a magyar nyelv kérdése kipattant, legélénkebben az ifjúság zúdult föl. Azt támadta meg a latin nyelv, mi a szívben van: *a két anyát*. - Egyik az, ki az első szóra tanított s ki éltét kockáztatta érettünk, - a másik a haza, - mely jogosan követelheti, hogy életünket is odaadjuk érte.

Mielőtt a fonalat követném, kitérőleg néhány szót; mert ez korrajz, - mely indokokat követel írójától.

E munkának első részében megírtam Metternich okoskodását a reformmozgalomra nézve, s ugyanott a kancellár élénken említi, hogy a magyar főurak nem értik a magyar nyelvet, ez okból a főurak nem állhatnak sikeresen szembe a haladó párttal. Metternich a kancellárral együtt tudja, hogy ez valóban így van; hanem azonnal kimondá, hogy a főurak kénytelen-kelletlen neki fekszenek a nyelvtanulásnak. Ezen okoskodást az idő is bebizonyította; mert a ki védeni akart, csak magyarul védelmezhetette az előjogot.

Mária Thereziának korára sokat hivatkoznak, s éppen azon perczben, midőn e munkát írom, asztalomon fekszik Mocsáry Lajosnak röpirata: *A kérdések kérdése*, - melyben e korszakra hivatkozva azt fejtegeti, hogy lehetne idő, hogy főuraink megint árván hagynák a nyelvet. Mocsáry becsületes jóakarattal ijesztget, s tán másokat nagyon is megijeszthetett; de engem nem.

Mária Therezia korában minden főur tudott latinul, - ezen volt megírva az alkotmány, s ha megtámadták, csak *fölről* támadták meg, még pedig latinul, - s azon nyelven tudták is védelmezni. A latin nyelv lévén a hivatalos nyelv, a német nyelv nem sértette a nemzetet bizonyos előnyösködéssel, kormány és nemzet megnyugodtak egy harmadik nyelvnek közvetítésében. *A nemzettest maga sem törődött nemzeti nyelvével*, s hogy mit csinálnak a főurak Bécsben, miért beszélnek németül? nem is kérdezték itthon; mert uraink a vármegyében szinte nem voltak jobbak a diákné vásznánál, ők is idegen nyelven beszéltek a szobájában is, latinul, - s az asszonyok rendszeresen eltanulták a latinból azon szavakat, melyek a magyar nyelvben hiányoztak némely eszmének kifejezésére, s még most is emlékszem olyan nyelvre, mely magyarul is diákul volt mondva.

II. József császár ránk akarta erőszakolni a német nyelvet. Erre a nemzet följajdult, mert ez már támadás volt, s a németiség ereje akart hatalmaskodni rajtunk. Kétségbeesetten látta a nemzet, hogy a nemzeti irodalomnak hire sincs. Nem tudtak apáink hirtelen irodalmat teremteni; de már az élni akarásnak ösztöne föltámadt az 1790-iki országgyűlésen. A francia

hadjáratok megakadályozták a nemzetnek cselekvési hajlamát, - azonban jöttek a XIX-ik századnak eszméi, s a mindenben elmaradt nemzet a társadalmi téren is megmozdult annyira, hogy az alkotmányt is át kellett alakítani. Alulról támadták meg a rendi alkotmányt, a megyeházban apró hadtestek kezdeményezték a harcot, - tehát hazasietett a Bécsbe szokott főúr, hogy hasznosnak képzelt előjogát megvédelmezhesse. Az írók száma szaporodott, a nyelvet meg bővítették, s a társadalmi élet szükségéhez alkalmazták. Ma már a nyelv oly hatalmas, hogy nem csak szám szerint van az európai nyelvek között, hanem rangja van - s irodalmi termékei egész Európában méltányolatnak.

Metternich megjövendölé, hogy a mint a hűbéri viszony megszűnik, a rendi alkotmány átváltozik, s akkor a kormány ne számítson olyan pártra, mely önérdékből tüskén-bokron át kövesse és mindent megtegyen, - s éppen a főúron veszik észre, hogy otthon gyökeret vernek, s ha szerepet óhajtanak, a társadalmi viszonyokban otthon keresnek támaszt.

Az idő igazolta a mélyen gondolkozó államférfiut, s 1848 után tizenhét évi alkotmánytalan élet mit bizonyított? Előjog nincs; tehát csak a közös jogból meríthet mindenki, az pedig *ide lenn* van, s e miatt ide kell leszállni, Bécsből Pestre, a magyar légkörbe.

Tizenhét évig nem volt magyar jogélet, - kérdem: fölment a főurak tömege Bécsbe?

Nem ment; vagy ha ment: jogot követelni ment.

A hűbért és az előjogot fölnt nem biztosíthatták, - a közös jog pedig itt van azon a földtérén, melyről az ihletett költő szent meggyőződéssel írta: *e kívül nincsen számodra hely!*

Mi történhetik velünk? Elnyomás, jogvesztés vagy törvényes állapot?

A nyomás egygyé forrasztott a nemzeti érzelemben, a jog pedig csak még inkább fejleszthet. Más nem képzelhető.

Igen; de Mocsáry attól fél, hogy a birodalmi tanácsba megyünk jogainkat *németül* védelmezni, s akkor kész az öngyilkosság. Ezt én sem tagadom; de akkor nem az elnémetesülhető főurak adják a halálos döfést; hanem a nemzet lesz öngyilkos.

A tapasztalás azt tanítja, hogy gyilkosságra csak nagy jutalomért vállalkoznak az elvete-medettek is. Mit képzél Mocsáry, mit kaphatnának főuraink nagyobb az eltörölt hűbérnél? - Hát az egyest az öngyilkosságra mi kényszerítheti? becsületvesztés, csalódás, szenvedély vagy nyomor! Alkalmazható-e nemzetünkre e négy körülmény? A három első semmiesetre, - az utóbbi sem; mert az örökös tartományok anyagi baja egyenlő a mienkkel, - s még nem szándékoznak kétségbeesni.

Az olvasó vagy szóbeli hagyományból, vagy legalább Horváth Mihály „Huszonöt év Magyarország történelméből” című munkájából ismeri azon korszakot, melyben a pozsonyi országgyűlésen a nemzeti nyelv kérdésében az élénk vita megkezdődött. Horváth Mihály előadja a történeteket, hiven, lelkiismeretesen, a főurakat nem kiméli, mint nem kimélték az alsó táblán a rendek; de egy indokot nem említett, - ezt kipótolom én.

A reformtól sokan nem magánérdékből féltek, hanem az alkotmány miatt, melyet fölülről annyiszor és oly örömezt megtámadtak. Azt is tudták, hogy a magyar nyelvnek alkalmazása által a főurak szárnysegetten fognak állni jó ideig a vármegyeházban, - ekkép az alulról megtámadott alkotmányt, s abban az előjogot a nyelvtudás hiányában védeni vajmi nehéz. Ezt jól tudták a főurak, és a nemzeti nyelvet megtagadó apáknak bűne miatt nemzedékük lakolt, s ott, az ország színe előtt, Pozsonyban pirult a tudatlanság miatt, melynek megdöbbenő büntetése az volt, hogy akadályozniok kellett a nyelvnek uralmát a hazafiatlanság vádja alatt.

Nem hiányoznak azon korból *önvallomások*, melyek az elkövetett makacskodást kimentik. Tudjuk, hogy némely főur meggyőződése ellen a reformpártiakhoz sompolygott, és nyuzott magyarsággal szónokolt, hogy a szabadelvűséggel megmeneküljön az apáról rámaradt vétektől, a nyelvmegtagadástól; mert a politikai véleményszabadság jogosságából ki van zárva a nemzetietlenség. Nem szabad elfelednünk azon mentséget, mely huszonöt évig oly mindennapi volt, mint a jó nap: *rosszul beszél magyarul; de jó hazafi*.

A történelmet nem szabad meghamisítani, - egykor a főrendeknél csak *két szó* emelkedett a magyar nyelv mellett, a többi mind ellene volt, - ez szomorú igazság; hanem mégis ezek voltak, kik gyermekeiket nyakrafőre taníttatták a magyar nyelvre, - tehát legyen irgalmas az utókor, vagy igaztalan lesz.

A nemzetiség hitágazat (dogma), abból hajszálnyit sem engedhetett el a közvélemény.

Nyolczszázados öntagadásból készült kivetközni a nemzet, - s az a fiatalság, mely nem ülhetett már lóra, - melynek kardja cifraságnak lógott oldalán, s kardvása oly életlen, hogy sonkaszeletelésre is képtelen, - a mely fiatalságban az erő íródiáki másolgatásra volt kárhóztatva, mivel bizonyítsa, hogy magyar, bátor és valamiért halni kész? Még magyarul se beszéljen?

Egy bukfenczhányó társaság csavarogtában Pozsonyba került, - az egyik bohóc magyarul tudott, s az ifjuság ezüsttel kivert nyeregszerszámmal ajándékozta meg.

Minden vármegyéből elég fiatal ember volt Pozsonyban, mindenik elhozta vármegyéjének legujabb nótáját, ezt dudolta, ezt füttyölte, s azon vetélkedett, hogy az övé különb a másénál. Kevés ugyan; de már volt valamink, s mi több: *magunk csináltuk*. Az ugynevezett „*Dalkönyvecskék*” pótolta a könyvkelendőséget, így terjedtek el a jobb versek, s a „*kis lányok*” első ajándékul ilyen „*Dalkönyvecskét*” vártak az ifiúrtól. A derekabb legények az első lapra egy *legyet* rajzoltak, utána következett e szó: *boldog*, megint egy rajz, *nefejejtset* ábrázolva, s az egész értelem együtt: *Légy boldog és nefejejts*.

Ne mosolyogjatok e bölcsőbeli gyermetegségen, nyolczszáz esztendő után ez nagy esemény; mert *elkezdődött a nemzeti élet*.

Vörösmarty sokszor elbeszélte, mint sugdozták a mellette elmenők: *ez ám az a versíró!* Ez azt jelentette, hogy Magyarországon a verscsinálást az óriások küzdelmével egynek számították. Mikor lett a versírásból *költészet*, mikor tudtuk meg ezt mi magunk, mikor hitte el a világ, hogy ez magyarul lehetséges, mikor fődözött fel bennünket a külföld? nem irom le, elég tudnom, hogy a külföldi szorgalomnak méhe már sokszor átcsap a mi virányunkra, s erősen mondogatja, hogy sok azon a mézvirág.

Imre visszafordult Fehérvárról.

Győre a „*Külső bárány*”-ban szállt meg éjszakára. Föl-alájárkált a szobában, terveit rendezé, hogy a fehérvári társulatot néhány hétig fönn tarthassa Pozsonyban. Apjának levelet írt, s a fiatalok találékonyságával a meghatározott összegén kívül jókora összeget kért, hogy a terv meg ne süljön.

Röstelte a füllentést; de ha megírja apjának, hogy magasabb czélokért küzd, a multban megtestesült öreg föllázad a színészet említésénél, mely az ő nyelvén: *közönséges komédia!* Vitatkozni apjával nem akar és nem mer. A nyelv körül való élénkség új áradat, az öregek nem foglalkoznak vele; mert gondolatuk körén kívül esik. Okoskodása fejtegetés lenne, s a fiui kegyelet óvakodék a tanitgatástól, mely az apát fiától elidegenitené. Homlokán ránczokat vont össze az aggodalom, a pozsonyi pletykák fülébe kiáltották apjáról a vádat, hogy az

akadémiával nem törődött. Itt nem kerülhette ki a bírálgatást, s ha nem vádolta, nem is szerette, hogy a mellőzés megtörtént, és szemrehányás fakadt belőle.

Mindenki kérdezhetné volna az öreg urtól a helyes okot, kivéve fiát, kinek az apa nem tartozott felelettel. Ő, pedig jól esett volna egy fölvilágosítás, olyan bölcs, minő más dolgokban kikerült az öregtől. *Pénztelenség* nem lehetett az ok, mi lehetett tehát?

Száz fiókot huzogatott ki, egyikben sem talált helyes okot. Zajló szívét nagy későn azzal nyugtatta meg, hogy a mit most cselekszik, ellenkezője az apai gondolkodásnak, egyszersmind megvitatta, hogy apjától nem kegyelethiányból, nem tiszteletlenségből különbözik; hanem a kor intése miatt, mely a cselekvésnek más körét szabja meg, mint a mult. Megkérdezé szívét: van-e abban egy mákszemnyi meg hasonlóság a gyermeki szeretetben? Semmi meg hasonlóság, sőt több ragaszkodás; mert félti apját a meg gondolatlan sérelemtől, mely okot nem kutat és elítél.

A végmegállapodásban megfogadta, hogy kettőjük helyett cselekszik, s első sorban panasztalan fogja tűrni, ha egykor apja meg nem értvén, szemrehányásaival árasztandja el.

A póstakocsiról leszálltakor intézkedett a továbbutazásról, a díjat lefizette, s reggeli hat órára kívánta a lovakat.

Kapus későcskén érkezett a póstára. Azonnal kérdezkedett, hogy barátja Győrből hova utazott?

- Ha ön azon urral találkozni akar, - mondja a póstahivatalnok, - menjen a „Külső bárány”-ba, most este érkezett, s reggel Pozsonyba menend.

- Visszajött?

- Vissza.

- Egészségesen jött vissza?

- Ép kézlábbal, uram. - Felel a kérdett.

- Egyedül ment?

- Egyedül ment és egyedül jött.

Kapus a póstakocsival visszafordult a vendéglőbe, s a pinczér által megjelölt szobába rohant.

- Megvagy, te forgósél?

- Honnét kerülsz ide? - Kiált a meglepett jó barát összeölelgetve legjobb barátját.

- Téged kergetlek, meg gondolatlan! Csillag nem nyughatott meg, s az ő kívánsága szerint indultam utánad.

- Igazad van, meg gondolatlan valék.

- Sem nekem nem szólsz, sem apád legjobb barátjának.

- Egy mentségem van, barátom, Csillagnak meg nem mondhattam volna, miért utazom el. Kinevetett volna, vagy meg is ró.

- Reményilem, nem valami regény? - Mondja Kapus elkomolyodva.

- A fehérvári szintársulat...

- Mondom, hogy *komédia*!

- A színész előttd is még komédiás?

- Nem a tárgyat magát értem, barátom, ez más bírálat alá tartozik; de a színészetben mást nevezek én komédiásnak.
- Színésznőt gondolsz? - Kérdi a meglepetett barátjának két vállába kapaszkodva.
- Mondd ki hamar, hogy nem; mert azonnal megdermedek.
- Hála Istennek, nem, kedves jó barátom, az én eszem a Hollingerben van, s meg akarom akadályozni a jövő heti botrányt.
- Botrányt?
- Igen, az a csapat, mely hosszú körmeit bugylival faragja, a nemzeti nyelv első vitájakor a német színház előtt akar a bemenőknek fűtyölni. Ha azon este magyar színészek játszanak az „Au”-ban, a közönség igen természetesen a magyar színházba tódul, s azon napon a német színháznak nem marad egyéb vendége, mint a pozsonyi német, ez pedig nem érdemes országos fűttypre. A fiatalság külön szakadt, és a mi becsületünk megérdemli, hogy a mi nevünkben ne történjék botrány.
- Ezért mentél el szélvészmodra?
- Más okom is volt, barátom, - mondja komoran a valló.
- Asszony...?
- Mi a manó lelt, hogy megint a szoknyába akadsz?
- Mert a regényeket nem szeretem.
- Nem regény, elhiheted.
- Ugy beszélj valamivel többet.
- Barátom, - mondja komolyan a másik, - atyám tetteinek bírálója nem leszek, sohasem kérdeztem, mit miért tett és nem tett? hanem mivel az a néhány betyár apám bajusztalanságát a hazafiuság mértékére huzza, tudni akarom, hogy ingyen hazafiak ők, vagy nem sajnálnak naponkint öt garast a karzatra, ha a hazafiság pénzbe kerül? A fehérvári társaság levelet irt hozzám, történetesen azon napon, melyen a fűttyp-indítvány kezdődött, rögtön határoztam, s a társaságot szerződtettem négy hétre.
- Tulajdon erszényedre?
- Meglehet, arra, ha az olcsó hazafiságból korán kifogy az olaj.
- Erről majd odafönn beszéljünk, most mást mondok.
- Semmi lehangolót, barátom.
- Vidámat, barátom, apád ötezer forintot adott az akademiára.
- Megtudta a rágalmat?
- Évekkel előbb kötelezte ezt egy lepecsételt levélben, melyet, nem tudom miképen, most bontottak föl, és most említi a hirlap.
- Ötezer forintot mondtál?
- Kerekszám annyit.
- Hála Istennek! - mondja Faragó nagy lélekzettel, - ennyi elég bajuszpödrőre az egész országgyűlésnek hat esztendőre.
- Én is *hála Istent* mondok, hogy a színészetből nem lett komédia.

- Ujra ezt hallom.
 - Nem fogod többször hallani, csak ígérd meg, hogy Csillagéknál egy szót sem szólsz az egészről.
 - Csillag semmi esetre sem fogja félremagyarázni.
 - Nem róla van szó, hanem a leányokról. A nőknek más rőfük van.
 - Hazudjak, mint valami borbélylegény?
 - Barátom, nőknél a látszatot is kerülnünk kell.
 - Most meg te beszélsz tatár nyelven.
 - Magyarul értsd meg hát. Mikor oly hosszan távol voltál, az egész család megrémült, s az ő rémülésük ijesztett meg engem is.
 - Csak nem bujtam a föld alá?
 - Hanem azért kértek, hogy haladék nélkül menjek utánad.
 - *Kértek?*
 - *Rimánkodtak*, barátom, s a lányok megérdemlik, hogy ne mondd meg az igazat; mert olcsóvá lesz, ha a komédia gyanuba hoz.
 - Szegény gyerekek, ki hitte volna, hogy ezek én miattam aggódnak.
 - Apád bizonyosan az ő apjukra haragudott volna.
 - Természetes, hogy nem rám, hanem apámra gondoltak.
 - Hát mit gondoltál?
 - Semmit,... mondja tettetett egykedvűséggel Faragó, s egy pipát keresett az asztalon.
 - Holnap együtt megyünk vissza, - mondja Kapus más felé terelve a beszédet.
- Már ezt nem hallotta Faragó, az ész máshol kalandozott, s egészen elkészült a pipatöméssel, midőn visszafordult és azt kérdi:
- A lányok is kértek, hogy fölkeress?
 - No, igen!
 - Mind a kettő?
 - Mind a kettő!
 - Lóri is?
 - Az is!
 - Te,... az a kis borzas is?
 - Nem borzas az, atyafi.
 - Beszélj hát, áldjon meg az Isten, látod: megöl a kíváncsiság.
 - Mi érdekelne az egész kérdezkedésben?
 - Hogy valaki *törődik* velem!

Lelki állapotok.

Pozsonyba érkezvén a két jó barát, Kapus azonnal Csillaghoz sietett.

- Egyedül? - kérdik valamennyien egyszerre.

- Imre szállásán van, - s még ma személyesen megköszönendi a részvétet.

- Hála Istennek, - mondja Csillagné, csak hogy itt van, a többi az ő dolga. Fejezi be a mondatot igen kiszámítva, bevágván a lehető kérdezkedést; mert az asszonyok csudálatos ösztönével kitalálta, hogy a férfiak helyzetét bolygatni rendesen kellemetlen.

- Mást kérdezek öntől, barátom, - mondja Csillag, - beszélt ön már grófjával?

- Innét fogok hozzámenni.

- Két óra előtt bajosan találkozhatnék vele, azért ne siessen, én is megmondhatom, miről akar a gróf beszélni. Nincs más dolga?

- Semmi.

- A fiatalság nem nyugszik, ma erősen zajlik, s oda törekszik, a hova a szabadelvű párt nem engedi tolatni magát: az erőszakoskodásra. A gróf meghallotta, hogy a német színház előtt egyik napon óriás füttty lesz: igaz ez?

- A szándék megvan.

- Ön szándékot mond, - ennek az az értelme, hogy a kivitel nem egészen bizonyos.

- Gátolni fogjuk.

- Arra fogja önt a gróf is kérni, remélvén, hogy az ellenkező véleményt a fiatalságnak számítóbb része jókor kijelenti.

- Annál több történendik, - alkalmas villámhárítót fogunk fölállítani, erről kezeskedem.

- Megvallom, sokféleképen terveztem, folyvást eredménytelenül; mert irnokainknak parancsolhatnánk egy kicsinyt; de a nagy többség senkitől sem függ. A gróf testestől, lelkestől mienk az elvek kérdésében, - a szónoklathoz nem sok kedve van, így szavazóként szerepel. A politikai kérdésekben elszakadt a gróf osztályától, nem törődik a gunyolódásokkal, mert olyannal viszont szolgálhat a kötekedőknek. Ellenkező térnek tekinti más oldalról a módot, melylyel most, holnap vagy évek folytán győzni akarunk, - itt megveti a nyersséget, mert ez őt megszökteti Pozsonyból, és hazamegy. Ő határozottan szabadelvű, s ennek fogalmával összeférhetlen akármi erőszakoskodás, mely az ellenfelet felbőszíti, s a nemesen küzdőket a hódításban hátráltatja. A főuri körök ismerik az öröklött hibákat, különösen a nyelvkérdésben, s itt igazuk van, hogy a nemzet béketüresét kérik, hogy gúnyt ne űzzön belőlük. Teremteni mindjárt egyedül az Isten tud, - az emberek az időben képesíthetők valamire, hát legyen esze a fiatalságnak, s elhiheti, mikor mi mondjuk, hogy a politikai harcz kényszeríti a főurakat a nyelvtanulásra, - ez okból a helyzet kényszerűségéhez adjunk türelmet, - mi kitelhető módon édesgetni törekedjünk.

- Kezeskedünk, hogy az erőszakolás elmarad.

- Nem kérdezem tovább, - szavában megnyugszom.

- Még egyszer ismétlem...

- Semmit se mondjon, - nem erőlködöm, mert nem állok magamért jót, hogy az aggódókkal ne közölném, s elronthatnám a tervet. Most elvégzem irnivalómat, addig önt az asszonyszobában hagyom.

Csillag kézzszorítással ment a másik szobába.

- A gróf igen szereti önt! Mondja Csillagné.

- Ő nem gróf, - *ő ember!*

- Szeretem, hogy ezt öntől hallottam.

- Én találkozom vele legtöbbször, én mondhatok róla igaz ítéletet. Sohasem tapasztalom, hogy az urat játsza, - mindig *mellettem áll*, mintha a választófalak nem léteznének, s úgy állnánk sorban, mint a teremtés első szakának egymáshoz hasonló gyermekei. Egy nehézséget érzek közelében...

- S az?...

- Józannak maradni.

- Miképen értsem ezt?

- Igen könnyen. - A kedvezések bódítók - ingerlik az embert a próbálgatásra, s ha nem tudnám, hogy a gróf legnemesebben gondolkozva oly méltányos: elhihetném, hogy én egyben-másban kivétel, azaz: másoknál több vagyok, - s mások ellenében bizonyosan elveszteném az egyensúlyt, s az utolsó helyre löknének.

- Ezt senki sem cselekedte.

- Mert én nem cselekedtem úgy, hogy helyemre visszatoljanak.

- Vissza?... ez igen kis tér.

- Nincs különben, asszonyom, - *polgári tekintetben semmi sem vagyok.*

- Jó, jó... azok a törvények nem szólnak örök időre.

- Jelenünkben teljes erejük, - ezt félre nem szabad ösmernem, - s ha megelőzni szándékozom az időt, a törvényekkel egyetemben hatalmasak az életviszonyoknak bevett szokásai, - melyek a törvény eltörlését is túlélendik.

- E szerint ön maga megáll a korlátok előtt?

- Ezt parancsolja a belátás, vagy ezerféle csalódás érend.

- Mégsem hiszem, hogy boldogtalan volna.

- Ez volna az egyik szélsőség a boldogsággal szemben, a boldogság másik szélsőség.

- Mit helyez ön a két szélsőség közé?

- A langymeleg vergődést, melyet másképen ridegségnek keresztelhetünk.

Ida minden szóra figyelt. A két beszélgetőnek oldalt ülven, néha zavartalan figyelt az ifjunak arczára, mely tökéletesen öszhangzott nyilatkozásával. A beszéd tárgy nem a könnyű csevegések sorába való, - ezért megérdemelte a nyugalmas figyelmet, s epedve várta, hogy mi lesz a végkövetkeztetés?

- Az ön korában szokatlan ez az önuralom. Folytatja Csillagné a társalgást.

- Nem koromból foly az önuralom, hanem helyzetemből. Az ugynevezett urfiak az én koromban kezdik levedleni a gubót, - szárnyuk most kezd nőni, s oly gyakorlatlan, hogy a nyitott ablak helyett a falnak ütődnek. Én és számtalan más szegény ficzkó tiz esztendőskorunkban elindultunk a világnak. Minket nem kényeztettek, az életnek kiméletlenségeivel találkoztunk, az életet legalulról kezdtük, és lassan vergődünk fölfelé, - s ha tovább akarunk haladni, megint lassan mászkálunk. Ez látszólag leverő, - hanem csak látszólag. - Az a nagy előnyünk az urfiak fölött, hogy legalább vissza nem hullunk, míg ők az első megszédülésnél úgy alázuhanak, hogy kezük-lábuk kitörik; mert szemük nem szokta meg a magasból való bátor letekintést. Helyzetem az volt, hogy egyszerre sokat nem remélhettem, azért nem fogok vállalkozni, hogy a nagy árkot átugorjam.

- Az ön kora nem írhatta ki önből a reményt.

- *Egyszer szabadítottam el, - egy szót mondtam ki meggondolatlanul...* mondja erős hangnyomattal, mit Ida azonnal megértett, - *de lánczra kötöttem, s ujra józan vagyok.*

- Ez önemésztés.

- Ez józan uralom, - vagy bünhödésül az utolsó helyre visszautasítanak.

Lóri tekintett be a mellékszobából, egy jelzés történt arcán, erre Csillagné kényszerítettett a gyermekszobába távozni.

- Megbocsájt ön, hogy gazdasszonynak kell lennem, mikor tanulhatnék, - kérem, addig valami gyermeknek való tárgyat válasszon Idának.

Ida elpirult a gyermek szóra, mely korra nézve egészen illetéktelen volt, - s biborvörösre gyuladt két arczája.

- Gyermeknek látszom? kérdi Ida Kapust.

- Igazat akarok mondani: nem gyermek.

- Arczom mégis ellenkezőt mond.

- Adjon hálát az Istennek, hogy így van, - a mely arczra nagyobb szám van írva, mint a kor: ott az életet szenvedés vagy bajok ostromolták. Örüljön, ha gyermeknek mondják, - kitalálták, hogy a kedély egészen ép.

- A gyermek-szónak értelmétől idegenkedem: benne van az *együgyűség*.

- Kik mondhatják önt gyermeknek? Legfőlebb a szerető anya, néhány közel rokon, bácsi, vagy kedélyes öreg urak, - kik ráfogják önre, hogy gyermek, s ezen ürügy alatt nagyon *bizalmaskodhatnak*. Ez a magyarázat.

- *Köszönöm!* Mondja Ida erősen elpirulva.

- Kiméletlen valék?

- Gondolkodásra tanított ön, - azon kívül óvatosságra. Nem hittem volna, hogy ennyire kell figyelni.

- A gyengeségekre mindenestre tartson ön készen egy teli fiók bocsánatot.

- Az óvatosságnak nagyobb fiókot választok.

- Szabad valamit mondanom?

- Sőt én kérem.

- Ne döbbenjen meg az emberektől, - az emberek igen későn lesznek okosan számítók, - néha ötven-hatvan év árán, - s az öreg uraknak ártatlan tréfája önt meg ne sértse. Az öreg urak nem veszélyesek; ők meg nem csalhatnak senkit, modoruk, a kiszámított ügyesség a fiatalban lenne veszedelmes. Itt a sorsnak gondja volt arra, hogy a csalást a kevéssé figyelő is észrevehesse, - a fiatal ember nagyon sokat mond; mert fél, hogy a sokból is keveset hisznek.

- Ön ezt bizonyosan tudja?

- Higyje el kegyed, hogy szemlélődésből tudom, - azért mondom el oly bátran.

- Bátran?

- Nem akarnám, hogy kegyed két körülményre gondoljon: arra, hogy elfáradtam volna az öntapasztalásban, s mint megmaradt tapasztalatot még irgalomból eloszszam, vagy hogy példát idézek azon sorozatból, melyre egyszer-máskor igen bizton vállalkoztam volna. Kegyetek házánál hálát érezek szivemben, lefizetem apródonkint, a mint alkalmam kerül, s a tárgynál maradván mondom, hogy következtetések nyomán ösmertem föl a modort, melyekkel korbelleim hódításokra indulnak. Én e naptól fogva nem fogom elfeledni, hogy a magyar viszonyok között élve nő irányában én *követelőnek* látszhatnám, a hol más csak *kérő*, s *vakmerő* lennék ott, a hol más legfőlebb is meggondolatlan.

- Így már megértem önt, miért nem lehet boldog.

- Így nem leszek tehát egészen boldogtalan.

- Én ezt helyemben nyereségnek tartanám, - biztosítva lenni a boldogtalanság ellen. Véli Ida.

- Ez az önvédelem szükségtelen önnek. - Mondja Kapus a leányt a ridegségtől óva.

- Mennyi könyvet irtak azoknak szerencsétlenségéről, kik a boldogságot egészen birni akarták!

- Én tisztán tudom, hol kezdődik az ilyen boldogtalanság.

- Titok az ön tudománya?

- Nem, - megmondhatom. - Kettőből áll az egész. Ifju és nő találkoznak, nyilatkoznak. A kölcsönös vallomás már közösen emészti őket. Véletlenül társadalmi állásuk különbözik, mely az egyesülést hatalmasan gátolja. A mely férfi elég erőtlen maga fölött uralkodni, s érzelmeit olyan nőnek vallja meg, kitől a kölcsönös indulat árán *leereszkedést* kell várnia, száz eset közül kilenczvenszer maga oka boldogtalanságának. Ne szóljon ilyen viszonyban a férfi, még akkor sem, ha a függésben álló nő igent mondana; türjön, s mivel nem kap olyan feleletet, mely agyát, szivét föllobbantja, megmenti a nőt is kiszámíthatlan szerencsétlenségtől, s az idő gyorsabban megvigasztalja a *lemondásban*, mint gondolná.

- Így nagyon egy mértéken haladna a világ, ha a változatosság föl nem zavarná.

- Másoknak, azaz: a meggondolatlanoknak engedem a vállalkozást.

- Elítéli őket?

- Arra hiányzik az alap, - mert nem tudom, kire alkalmazzam ítéletemet? Egy szegény bárónak előre megjövendőlném, hogy a nagyon gazdag hercegasszonyokat kerülje, - hihető, igen megbánná vállalkozását.

- Most értem önt egészen, - ön az arányt most fölvilágosította.

- Tessék ezt kisebb mértékre alkalmazni, - s megtalál ön engem utolsó helyemen, honnét ki nem mozdulnék.

- Ön szerint csak a hasonlóak közelíthetik meg egymást.
 - A bizonyos boldogtalanság félelme nélkül, föltéve, hogy a férfinak szíve és agyrendszere is ép, azaz: a gyengébb félnek bizalmára méltó.
 - Kérem önt, magyarázza meg ezt.
 - Hogy a nőt a nőért, magáért szereti, hogy abban jutalmat fog találni, mit eddigi életével megérdemlett, s hogy a nőt meggyőzendí, hogy mint férj valóban többet ér, mint a minek udvarló korában látszott.
 - Boldog Isten, minő nehéz tanulmány ez. Sóhajt föl a leány.
 - Nehéznek látszik; de nem az. A férfi olyan mint a hulló csillag, meglátszik, hol kezdődött, merre ment és hol fogyott el? Kövessék önök figyelemmel a kezdetet, az elhagyott nyomokat; ne az utolsó csattanás nagy hangjából ítéljenek róla, s azonnal kész a tájékozás. A férfi tesz és beszél, mi kell több? Egyeztessék önök össze a beszédet a tettekkel: nem csalódhatnak.
 - Ön, a ki így ismeri az életet, nem mer a boldogságban remélni?
 - A mit én beszéltem, az észlelés, mely nőket tájékozhat; de férfit nem biztathat. - *A férfi nyilatkozik először, és kérdés, helyesen mérlegelik-e? Jaj neki, ha vakmerő!*
- Csillag elvégezvén munkáját, megint bejött.
- Készen vagyok!
 - Elmegyünk le a sétányra.
 - Kedves apám, - mondja Ida, - nem várjuk meg Imrét?
 - Meglátjuk, ha lakásunkhoz közeledik, akkor én visszajövök.
 - S ha mégis eltévesztenénk.
 - Küldjete utánam, azonnal visszajövök.
 - Magamat ajánlom! - Mondja Kapus.
 - Nem folytatjuk a vitát? Kérdi Csillagné.
 - Elviszem őt, kedves feleségem.
 - Nagyon sajnálom, félek, hogy Kapus ur barát lesz rideg nézeteivel.
 - *Jó barát lesz, tehát így is barát, menjünk.*
- Ida sietett ki a szobából, atyjának írószobájába ment.

Egy kis írás.

A fehérvári szintársulat megérkezett, s első előadását azon napra hirdette, melyen a nemzeti nyelv ügyében a rendek először fölszólaltak. A színaphordó olyankor talált a Hollingerbe érkezni színlapjával, mikor az ifjuság tömegesen együtt volt. Kedvencz legény lehetett a színaphordó, körüljárta a helyiséget, minden asztalnál kiteríté a lapot, s elmondá meghívását, kiczifrázván *a nemzetiség egén pirosuló szép hajnalnak első sugarait*, s kifejezván a reményt, hogy *a nemes fiatalság ihletett kebelének magasztos sugallatánál fogva ápoló karjaival védendi a nemzeti szinművészet gyenge csemetéjét, s nem engedi, hogy a hazának végpontján bár, de a honatyák színe előtt ideje korán elhervadjon*.

Ilyen tulipános bokrétában fejezván ki előadását, belépett a Hollingernek utolsó zugába, a legsallangosabb atyafiak közé.

- Mi az? - kérdi *Kend* ur.

- A nemes Fehérmegye által biztosított első magyar színjátszótársulat mai előadásának színlapja.

- Ma játszatok?

- Nemzeti ünnep ez ma, kérem alázatosan, ma szólal föl az országgyűlés is árva nyelvünk ügyében.

- Mondd meg a direktornak, kezdje holnap.

- Nyolczszáz esztendeje vártuk e napot, - minden pillanat drága! Okoskodik a színlaposztó.

- Jobb lesz holnap, akkor mind oda megyünk.

- Ma hova méltóztatik menni? kérdi a színlaposztó.

- A német színháznál lesz dolgunk.

- Méltóztatott már jegyet venni?

- Azoknak fűtyülünk, kik ma a német színházba mennek.

- Jobban tennék a tekintetes urak, ha nálunk fűtyülnének azoknak, a kik a magyar színházba nem jönnek.

- Mondasz valamit, öcsém.

- Kegyes engedelmével a tekintetes urnak, még többet is mondok, ha méltóztatnék meghallgatni.

- Ki vele, hadd hallom.

- Nagy kárt tesznek nekünk a tekintetes urak, ha a németeknek fűtyülnek; mert az ingyen komédiára csődül az egész város, - akkor nekünk senki sem marad, s a tekintetes urak a németekkel minket is kifűtyülnek. Alázatos szolgáljuk.

A könnyü nyelvű ficzkó könnyü lábbal ugrott odább, s az ifju urak észre sem vették, mikor eltűnt.

A fiatalok elkomorodtak. Kevésben igen sokat mondott az a színlaposztó, azért mindenik azt fontolgatta, hát ha egy lélek sem lesz a magyar előadáson éppen a kikürtölt fűtyülés miatt, mit azért beszéltek ki napok óta a városban, hogy minél több bámulója legyen a tréfának. Rövid

volt az idő a komoly megfontolásra, azért abban állapotok meg, hogy gyűlés után tanácskozni fognak.

Imre délelőtt a rögtönzött színházban ült, - várta, hány jegy fog elkelni. Délig nagyon kevés; mert a követek az országházon látták meg először. Ingerülten ment déltájban Csillagékhoz, oda hívták még tegnap ebédre.

Csillagné Idával az ülésben volt, - Lóri maradt honn gazdasszonykodni.

Faragó nem tudta, hogy Csillagné nincsen honn, különben nem jelent volna meg oly korán, - így bizton ment a megszokott házhoz. Lóri sietett a vendégszobába Imrét elfogadni. A derült kedélyű lány a másik szobában ledobta a konyhakötényt, mai gazdasszonykodásának jelvényét, s még ajtónyitás közben simitá le haját azon elővéleményben, hogy véletlen igazán borzas ne maradjon.

- Még jókor jött, Imre bácsi, - az ebéd nem kész, - mondja meg, mit szeret?

- Magát szeretem. Mondja Faragó.

- Szakácsnét nem eszünk, csak a főztét. Dévajkodik a lány a varróasztalnál foglalván helyet, vele szemben Faragó.

- Ezzel a kezével csinálta a mai ebédet? kérdi Imre a lánynak gyönyörű kezét megfogva.

- Mind a kettővel.

- Majd éhesek maradunk.

- Miért?

- Mit lehetne csinálni ilyen piczi kezekkel? Tréfál Imre.

- Szörnyű nagy gombóczokat.

- Akkorát mint egy irott betű, - minőket a lányok szoktak irni.

- Mikor látta maga az én írásomat?

- Igaza van, sohasem láttam. Szép írása van?

- Szakácskönyvet irni jó.

- Mást nem irt még?

- Minő kíváncsi, Imre bácsi.

- *Imre bácsi?*... hát én mindig Imre bácsija leszek magának?

- Mindig úgy hívtam idáig.

- Magának sem tetszett, mikor én kis borzasnak hívtam: emlékszik rá, néhány évvel ezelőtt mennyire haragudott.

- Tetszenék önnek, ha kis gyermeknek néznék?

- Én meg azt nem szeretem, ha idő előtt vén embernek néznek.

- Ne duzzogjon, *őreg ur*, többször nem mondom bácsinak.

- Kezet rá!

- Itt a kezem! - mondja Lóri kezet adva Faragónak, ki a szép kezet megkapta és ajka felé emelte megcsókolás végett.

- Tintás az ujjam! kiált a lány, meg akarván akadályozni a kézcsókot.

- Épen azt a kis tintafoltot csókoltam le, - mondja Imre a rózsaujját is megérintve ajkával, - nézze már nem látszik a feketéje.

A lány majdnem megzavarodott, - a fiatal ember a tréfa színével olyasmit tett, mit komolyan is lehet magyarázni. Jó kedélye alkalmas perczen visszakerült, s a komoly jelentést tréfára fordítá.

- Egy tál étel megvolt, - számítsa be a kurta ebédhez.

- Kérek, még egyszer az első tálból, igen jó ízűn esett.

- Sicz, macska! - nem szabad torkoskodni. Mondja Lóri kezét az asztalról levéve és ölébe eresztve.

- Mikor ír megint, Lórikám?

- Miért?

- Az én kedvemért megcselekedhetné, hogy betintázná az ujját.

- Remélem, mostanában nem egy hamar fogok irni.

- Például, hány napig nem történnék?

- Tíz esztendeig nem fogok irni, most megfogadtam.

- Addig én megöszülök, hugomasszony, s maga lesz az oka.

- Csak egészséges legyen, az ősz haj nem okoz fejfájást.

- Oh, ha én véletlen az írását mégis meg tudnám kapni.

- Mi történnék akkor?

- Akkor ezerszer megcsókolnám a kezét.

- No, minthogy tudom, hogy egy sornyi írásomat sem fogja megkapni, bátran megigérem, hogy azon esetre, ha írásomból egy sort megkap...

- Rendelkezhetem a kézzel?

- Igen! - mondja a lány azt értve, hogy megcsókolhatja.

- Istenemre, én ez ígéretét sohasem fogom elfeledni.

Talán magyarázatot kért volna a lány, ha érkezőket nem hallana, így sietett az ajtó felé. Csakugyan Csillagné volt Idával, kik korábban hagyták oda az országgyűlést, hogy a várt vendéget elfogadhassák.

- Ön unatkozott ugy-e? - kérdi Csillagné.

- Éppen nem! - mondja Faragó, - egyszersmind a koránjövétel miatt mentségül említette: Azért is igyekeztem korábban tisztelkedni; mert a mai előadásra kell kegyeteket meghivnom.

- Hallottuk: a fehérvári társaság megérkezett, mindenesetre elmegyünk, ha jegyet kapunk.

- Szolgálhatok akármennyivel, - mondja Faragó, s oldalzsebéből egy jegycsomagot huzott elő, mely egy rovatos nyomtatványba volt burkolva.

Csillagné felöltönyét Lórinak engedte, aztán a jegyekből négyet kiválasztott. Ez alkalommal szemébe ötlött a nyomtatvány is, mely a szokásos jegyzék volt, hová a bérlők neveit kelle bejegyezni.

- Azt tartom, mindjárt bérlünk is egy hónapra.

- Önök lesznek a legelsők, és ez szerencsét hoz szegényeknek.

- Kedves Lóri lányom, ma te vagy a mindenes, kérlek, ird föl nevünket ez ivre, és jegyezz számunkra négy zártszéket.

Lóri valóban megijedt, nem felejté el, hogy egy kifejezés magyarázatlan maradt, a *kézről való rendelkezés*, azért az írástól egészen megrettent. Már kezében volt az ív, Faragó ügyesen mellette termett, s mintha azt mutatná, hova kell írni, sugva mondja:

- Nem fogok megöszülni.

Lórit egészen elhagyta a jó kedv, nyugtalansága nőttön nőtt, mert játsziságában hamar kisikamlott száján a szó. Lassan az ajtó felé fordult. Ida közel állt az ajtóhoz, tehát használta az alkalmat, Idának azt sugja:

- Mindenre kérlek, jer utánam.

A jó testvér csakugyan követte Lórit, ki hirtelen apjának asztalánál termett, a tollat a tintába mártá, és kérte Idát, hogy az írja be az előjegyzést.

- Mi bajod? - kezdé Ida.

- Megmondom máskor, csak siess és írj. Mire Ida megírta az előjegyzést.

Lóri hirtelen beporozta az írást, kivitte Faragónak.

- Megvan? - kérdi az ifju élénken.

- Igen! - mondja Lóri.

Faragó már készen volt a megjegyzéssel, de Idát látta jönni, s az nevetve mutatta, hogy ujja eltintásodott.

- Kisiklott! - mondja úgy, hogy Lóri érthette a kiejtett szót, aztán Csillagnéhoz közeledett. A legalkalmasabb beszélgetési tárgy a színészet volt, s arról is beszélgettek.

- Kivánnám, hogy sok látogató legyen, - kezdi Csillagné, - szégyenünkre válnék, ha a magyarokat nem látogatnák.

- Én mindent elkövettem, mi tőlem tellett, - mondja Faragó, s mi tudjuk, mit értett Faragó, a közönség értse meg, hogy itt az idő a nemzetiségért áldozni.

- Sok függ attól, hogy a társaság eléggé ügyes legyen. Az itteni közönség ösmeri Bécset, és sokat követel.

- Nem félek a bírálattól, az országban ez a legjobb társaság, s ma a próbán nem győztem bámulni a jelesnél jelesebb tagokat: egytől egyig fiatalok, és jó kedvvel játszanak.

Lóri Faragónak minden szavára figyelt. Az eleven eszü lány Faragónak előbbi párbeszédéből határozottabb értelmet talált ki, de nem tudta, hogy az ifju könnyelmű tréfáló-e vagy alkalmyszerűleg tréfa ürügye alá mélyebb érzelmet rejtett? A mit most a színészekről beszélt, annyi buzgalmat mutat, hogy ügyszeretet is lehet, más is, különösen a két nyilvánítás, hogy *érettük mindent elkövetett*, s azon magyarázat, hogy a tagoknak fiatalságát általában kiemelte, Lórit kinosan lepte meg.

- Valóban szerencsés véletlen, hogy az országgyűlés legnevezetesebb kérdésekor érkeztek Pozsonyba a magyar színészek.

- Akaratuk volt eljönni, hanem egyéb körülmény miatt siettettük idejövetelüket.

Lóri elhalványodott, az ifjunak szavából értette, hogy részese a színészek megérkezésének, bár az okra nézve homályosan nyilatkozott. Összevetette a párbeszédet, mit anyjának megérkezése előtt Imrével folytatott, visszaemlékezett az ügyeskedésre, melylyel az ifju kezét oly ártatlannak látszó tréfával fogta és csókolta meg, mit akarhatott akkor?

A nők megbocsájtják, ha az alant álló szemeiket hozzájuk fölveti; mert a megkülönböztetés mindig figyelem, egy vallomás, mely mások fölé emeli a hölgyet; de a nagy bizalmasság színe alatt kijelentett kényelmes tréfa elviselhetlen. Lóri aligha gondolt még fiatal emberre; csak mikor Faragó eltűnt, döbbsent meg, hogy egy megszokott kedvenczet érhetett baj, s ennek megfontolása egyszersmind kifejté a nagyobb rokonszenvet, melyet még ily renden kívül senki iránt sem érzett. Ő vele tréfált legtöbbször, őt ismerte a fiatalok sorából, s ez egyben valóban minden rokonszenves alakot elvesztett volna. Mikor megérkezett az ifju, közelebb érezte, mintha a sors részvéteért őt is megjutalmazta volna.

Ez az első érdeklés első csira is volt, s most ez emberrel összebonyolódik, és kénytelen kutatni, hogy érdemes-e részvételére, érzett aggodalmára, mikor eltűnt? öröme, midőn megérkezett? A szív már megnyilott, várt egy érkezőt, s a legelsőről nem tudja, kíváncsi lepke-e, mely vakmerően megáll előtte, vagy valóban a sorstól kiszemelt állandó lakó. Nem tagadhatja, hogy ezen emberrel küzdenie kell, mert már valami elkezdődött, s hogy több bajt ne okozzon, meg kell menekülni tőle.

Ebéd után távozott Faragó.

Csillag megértette a színészek megérkezéséből, hogy ez az a kártya, melylyel a folytonossá válható füttyösködést legbiztosabban elháríthaták, még sem derült ki egészen, s alkonyat felé családjával beszélgetve részletesen elmondá, hogy Faragó legélesebben áll szemközt a botránykergetőkkel.

Elmondá a kávéházi vitatkozást, és a mai napra tűzött küzdelmet, mitől azért félt, mert Faragó mélyen érezheti apja nevének megrágalmazását.

- Aggódol, férjem? - kérdi Csillagné.

- Mindenesetre aggodom; mert Faragó nem maradhat sárban, vagy társai kinevetik.

- Istenem, Istenem! mennyi galibát csinálnak ezek a gyerekek.

- Ez elkerülhetetlen; a fiatalság nem maradhat eddigi élhetetlenségében, a nyersséget meg kell törni. Erre rég elkészültem, tudtam, hogy a válság kiüt, hanem hidegebben nézném, ha nem állna e válság élén az, ki legjobb barátomnak egyetlen fia, s ki az üresfejűséget megveti.

- Nem volt az a fiu vakmerő?

- Ha az lett volna, kárhoztatnám; ő elhatározottan a válság miatt áll szembe, fájdalom: a durvasággal.

- Baja történhetik? - Kérdi Lóri aggályosan.

- Reménylem nem fog baj történni; mert Kapus beszélte, hogy a fiuk tanácskoznak a Hollingerben.

- Meg fogjuk ennek eredményét tudni előadás előtt?

- Kapus megígérte, hogy hat órákor okvetlen eljő.

Lóri kiment szokott szobájukba, a hallottakat egybevetette, és fontolgatta, hogy a színészek megérkezése különös kiszámítás, mely ellensúlya egy fennforgó mérges vitának, és e vitának nehezebbik fele egészen Faragóra nehezkedik. Az ifjura a színészek ittléte még csak nem is

élvezet; ez végkép kimenté a lány előtt Faragót, s ha az ifju a délelőtti párbeszédben azért foglalkozott vele, mert megkülömbözteti, úgy a Hollingerben támadt vita, mely ma este kerül megoldásra, Faragót veszélyeztetheti, kiért már egyszer aggódott, s kiért most még inkább aggódik.

Miért nem tudja a fennforgó dolgot egészen közönyösen tekinteni? Ezer más ember jár és kel, cselekszik, egymásba akad, összekeveredik, mindezek nem zavarják őt, mert nagy a világ, elférnek benne az emberek örömeik-, bánataik-, botrányaik- és ostobaságaikkal. Ez az első eset, hogy a szülői házon kívül eső személylyel foglalkozik, s ennek a házon kívül eső viszonya meggátolja ártatlan örömét, hogy ma a színházra gondoljon, az élvezetre, hogy egy pár órát kellemesen fog eltölteni.

Azt gondolja, hogy Idának elmondja nyugtalanságát.

- *Még sem!* - mondja Lóri, s olyan különös meleget érzett két orcáján, hogy kezeivel is arcához nyúlt.

- Mit gondolhatna Ida? mondja magában.

Igy vergődött néhány perczig, szíve összeszorult, s már arra törekedett, hogy arczáról elűzze a benső küzdelmet, melynek okát apa, anya vagy nővér észrevehetné. Föl-alá járt, nagy lélekzeteket vett, és kívánta a napnak lenyugtát, hogy a szürkület eltakarja az árulkodó arczát, s az a kis titok egészen szívébe legyen zárva.

A Hollingernek hátulsó részében feltűnően kevesen gyűltek össze.

A megjelenők kíváncsian kérdék egymástól: hol vannak a hiányzók?

Kisült egyenkint, hogy ma véletlen igen soknak dolga van otthon, leveleket ír, feje fáj, meghívták, irnivalója van, az apja itt van, vagy holnap elutazik.

- Hányan vagyunk? - kérdi Kend ur aggályosan tekintve végig a jelenlevőkön.

- *Kevesen!* - mondja kedvetlenül egy a többi közül.

- Mit csináljunk?

- Menjünk a magyar színházba valamennyien.

- Ha odamenünk ma, én nem fűtyülök ám holnap.

- Ne búsuljon „Kend”, a magyar nyelv küzd helyettünk az „Au”-ban.

Ez volt a nagy tanácskozmánynak eredménye, ezt vitte meg Kapus az aggódó Csillagéknak.

Faragó a német színházhoz ment az előadást megelőző félórában. Föl-alá járkált, várta azt az egyet; mert gyanítá, hogy az megjön. Nem csalódott, a mogorva vad ficzkó jókor megérkezett, s hátulról Faragónak vállára tevé kezét.

- Itt vagyok.

- Én is! - viszonzá Faragó.

- Korán jöttünk, senkit sem látok.

- Én látok egy föl-alá szaladgáló német színészt az utcának másik oldalán, ingyen osztogatja a jegyeket, hogy valamiképen megteljen a színház. A németnek van esze, tudja, hogy az országban magunk akarunk urak lenni, megijedt, s hogy megcsalja a világot, ingyentöltekkel akarja megtölteni a színházat.

- Hol vannak a te napszámosaid?

- Nem kaptam, barátom, ingyenjegyekkel a német színház karzatán lesznek: bizvást *fütyülhetsz*, meg nem akadályozhatlak.

- Hány óra van?

- Háromnegyed hétre! felelt Faragó. Kezdd el a fütyöt.

- Barátom, jó kedvem van, megértem, hogy: *pénzzel kell a németet németnek megfogni*, menjünk a magyarba!

Faragó karjára fogta a vén jurátust, úgy vitte az „*Au*”-ba, s ott egy zártszékkel kínálta meg.

- Ne bánts, pajtás, máskor talán elfogadom; de ma áldozni akarok, öt garasom van, éhen fekszem le ma, ma az egyszer igazán mondhatom, hogy a hazáért koplalok.

Imre megrázta a nyers embernek kezét, aztán a színházban zárthelyére ült, Csillagék mellé.

Lóri az ifjunak sugárzó arcán örömet látott. Faragó Csillag felé e néhány szót sugta: *szépen győztünk!*

Elkezdődött a zene, a fiatalság zajoson megtapsolta a Rákóczyt, s Imre használta a zajnak előnyét.

- Lóri kisasszony, irt ma valamit?

- Szinelőadás lesz, ma szépen hallgassunk.

- *Istenemre mondom, nem ott lesz az eszem.*

Lóri meg akarta róni Faragót, hogy az Isten nevét ily könnyedén használta, de mert oly nagyon bizonyított, s azt mondá, hogy nem a színpadra gondol: megértette, hogy ez ifjunak a színészettel van dolga, - *nem a színészekkel.*

A válság.

Az öreg Faragó testben öregebb, lélekben fiatalabb lett. Rendkívül örvendett a nemzeti nyelv fejlődésének, az új szavakat különös jegyzőkönyvbe írta, és előforduló alkalommal onnét tanulta ki.

Fiának leveleit kétszeres gonddal olvasta, az ifjunak erőteljes tollában gyönyörködött, s az új szavaknak helyes alkalmazásán. Egyik levele mégis elkomolyította az öreget, egy új szót talált, s ez az öregnek nem tetszett. Azt tartom, a fogalom elég régi volt, hanem az alkalmazás új volt, a fiu a rendes havi pénzen fölül kért, ez újdonság volt az öregnek. *Némely szükségemre, nem húzódhatom ki, számítok bocsánatára*, mind olyan kifejezés, mely a valódi gondolatot eltakarta; pedig az öreg tudni szeretete volna a valódi okot.

Ez alkalommal az anya segített rimánkodásával, a pénzt levélbe tette kerekszám, a mennyit kért, hanem a levél igen hosszú volt, pedig az öreg ur nem szeretett írni, s megírta, hogy máskor igen röviden ír, s az lesz a felelet, hogy *nem kap*. Ezen alkalommal Csillagnak is írt, kérvén a jó barátot, hogy a bőven költő legényt értesse szóval.

Hat hét múlva ezen levél után megint írt a fiú pénzért, még pedig ezer forintot kért. Ezen levelet már nem mutatta meg Faragó feleségének; mert az asszony nagyobb ijedt volna, mint az apa. Régen történt, hogy a háznál zörgött volna; a levél érkezésének napján minden cselédet megszidott, vádolta őket, hogy mindenét elpusztítják, s úgy panaszkodott a rossz világról, hogy azt hihetnék, hogy az utolsó ítéletről olvasott valamit.

Meg kell mondanunk, hogy Pozsonyban a magyar színészet Faragó nélkül árvaságra jutott volna. A főurak nem értették, azért nem mentek; a követek nagyobb része este tanácskozott magán körben és a megyei tudósításokkal volt elfoglalva, nem maradt idejük; a fiatalság örömet ment az olcsóbb helyekre, ha pénze volt, ha nem volt, nem mehetett. Imre fiatal ember létére most tapasztalta, hogy a lelkesülés pillanatra fölhevülő állapot, s hogy azt hetekig kinyújtani nem lehet. Ő biztosította a színészeket a veszteség ellen, neki kellett helytállni, tette is; mert tömegesen vette az ifjúság számára a jegyeket, egyeseknek pénzt kölcsönzött, ebből kikerült az ugynevezett „*summa*”, melyet biztosított, hanem ő tartozott vele másnak.

Késő lett volna a megbánás, erről nem okoskodott, hanem jó szívé hitelezőjével számolt. Ez a jó ember ösmerte Imrének családi körülményeit, s megírta, hogy kész évekig várni, ha az urfi hajlandó az időközre eső áldozatokra.

A mit idáig tett, az ügy iránti buzgalomból tette, nem sajnálta; a mit azután tenne, az már vesztegetés volna, mely életét megmérgezné, azért apjának ezt írja:

„Kedves atyám!

Minapi hosszú levele után bizonyosan nem várja, hogy ismétljem zaklatásomat, sebet üthettem a multkor is atyai szívére, s nekem fáj legjobban, hogy a multkori csak karczolás, a seb most következik: *én megint pénzt kérek*.

Találhatnék számtalan ürügyet, pályatársaim találékonysága e tekintetben bámulandó példákkal szolgál. Egygyel azonban nem fogom megkeseríteni atyámat, azzal, hogy én hazugságot irjak; mert ekkor nem adósság nyomna, hanem az a tudat, hogy erkölcsi tőkéből vesztettem el egy részt, s atyám elkeseredhetnék azon könnyelműségen, hogy egy hibát másikkal takarok. A mit tettem, megváltoztathatlan, *nem szégyenít meg*; hanem ha elnapolnám a belőle származható bajt: bünt követnék el atyám ellen, ki a terhet mégis levennie rólam, és vádolna, hogy annak idejében nem szóltam.

Higgye el atyám, hogy a könnyelműség egy fillért sem számíthat e pénzből magáénak, éppen azért ne kérdezze tőlem a magyarázatot. A mennyi vigasztalást adhatok, az, hogy épen maradt bennem apámnak minden tanítása, szivemre, lelkemre fátyol nem huzódott, és nyugodt lélekkel megígérem, hogy soha ez életben nem zaklatom; mert az elhamarkodás ellen a tapasztalás megvéd.

Most alázatosan kérem atyámat, hogy küldjön ezer forintot, és szeretetéből ne zárjon ki; mert arra éppen oly mértékben érdemesnek hiszem magamat, mint eddig, szerető fia

Imre.”

Az apák haragját ilyen esetekben ezerszer megirták mások, én nem fárasztom vele az olvasót. Az öreg egy hibába esett, fiának levelét jurátuscsinynak ítélte, s e miatt fiának egy betűt sem irt. Csillagot tudósította, elküldvén neki Imrének levelét, azon kívül ezer forintot, olyan kéréssel, hogy fiának körülményeit tudja ki, ő fizesse ki a fizetendőket, s ha a fiu könnyelmű, személyesen megyen föl Pozsonyba.

Csillag mindent tudott; mert a színigazgató megköszönvén az egyes „*pártfogók*” nagylelkűségét, örömmel mondá, hogy vesztesége nem volt; mert Faragó ur előre biztosította. Csillag gyengéden kitapogatta a részleteket, és előre sajnálta a fiut, hogy apjával meggyűlik a baja. Gyanítása beteljesült: megérkezett az öreg ur levele.

Gyorsan határozott.

Miért szégyenitené meg a fiut? Drága volt a vállalkozás, fele részben túlbuzgóságból, fele részben az apa miatt történt, kit a szilajok nyelvükre vettek. Fiatal embernek meleg a vére, hirtelen határozott, s hogy apja nevének békét hagyjanak, fölállozta a fiú a lehetőt, a nyugalmat, s még mindig nyereség a lelki erő, hogy a kellő pillanatban megállt, s atyjának segedelmeért folyamodott.

- Hohó, öreg, te mint alispán, bíró is vagy, előbb tudj meg mindent, aztán ítéld, azaz: helyetted is cselekszem: *hol az az alba?*

Asztalának fiókjából elővette a még meglevő két albát, az egyiket íróasztalára, a másikat visszatette. Az aláírás hű kezeirása az öregnek, erős vonások, minden betű tisztán kiírva, mégis oly jellemzetes, hogy az utánczás a rajzolónak is dolgot adna.

Csillag úgy hajtá vissza a papirnak alját, hogy az aláírást eltakarta. Ezt gondosan végezvén, az írásra alkalmasan elhelyezé a papírt, később a szomszéd szobából Lórit szólítá be.

- Kedves iródiákom, a jurátusok megint csavarognak valahol, jer, írj néhány sort, majd én mondom. Szépen írj, hisz te úgy tudsz írni, hogy férfi-írásnak beillik. A papir előtted fekszik: már elhelyeztem: vigyázz!

„Kedves fiam!

Nyitott könyv volt előttem az élet, elegendő nyugalommal lapozgattam át leveleit, így nem lepott meg a te életedben, hogy a kornak átalakulásában veled is közösek némely bajok, melyek más ember fiát érik. Sokszor elesik a kis gyermek, a szülők megremülnek, az ijedség nagy árán mégis megtanuljuk, hogy ezen esésekben izmosodnak meg a gyermeknek tagjai, ezek edzik meg a jövődön. Egész kivétel nincsen, előre tudtam ezt születésed napján, csak arra törekedtem, hogy esésedet az ijedség kiáltásával bajjád ne növeljem.

Leveledet komolyan megfontoltam, váratlan nem volt, sőt vártam már régebben, hogy haladásodban akad egy lépés, mely kőbe ütközik; kértem is az Istent előre, hogy adjon lelki erőt neked elkerülni egy másik hasonló lépést, hol érzékenyebb lenne a fájdalom, mert ott érne, hol már egyszer igen fáj. Leveledből fölfogván azt, mit lelkierőnek ösmerek, az apai szívet megnyugtattam: erősen hiszem azt, hogy szavadnak ura leszesz, becsülésemre méltó bizalmadat viszonzom, ebből értsd meg, hogy apád nem bírád, hanem részvevő barátod is.

Egyre kérlek: ez ügyben ne írd nekem, elvégeztük ezt a dolgot, te tanultál, én megnyugodtam, a többi fölösleges. Maradtam

szerető atyád.”

Eddig tartott Lórinak íródiáksága.

Csillag fölvette a papírt, Lórit elbocsátotta s összehajtá a levelet. Hogy a hatás ne zavartassék, Csillag az öreg urnak leveléről levágta a pecsétet, gondosan a levélre alkalmazta, megelőzőleg beledugván az ezerest. Kivülről Lórinak írásához alkalmazkodva címül röviden írta: fiamnak. Az elkészített levelet zsebébe dugta, elment hazulról a Hollingerbe.

Gyönyörködve hallgatott egy darabig, a közvélemény asztala mellett egymás hátán áttekintve figyeltek a fiúk, az asztalnál ülők a jogelveket vitatták, tűz és lelkesüléssel, s a karzati közönség maga tartott országgyűlést.

- *Mi lett e fiukból?* - gondolá Csillag.

A budapesti lánczhydról beszéltek, a szűzvállu nemesség kénytelen lesz megállni a hid előtt, a hid használatáért előveszi a két krajczárt.

- No hát megfizeti a két krajczárt, - mondja egy fiatal ember, - ez még nem adó.

- Igazad van, ez nem adó, - mondja Kapus, - az adó alatt szoros értelemben más van kifejezve, s a mostani országgyűlésen nincsen remény az adónak gyakorlati alkalmazására a nemességre nézve, mégis rendkívüli nagy nyereség az elvi diadal.

- Nyugtass meg, ha tudsz, hova érünk a teknősbékaféle lassu mászkálással?

- Mindjárt, barátom, először elemezzük az elvet: miben áll a nemességnek kiváltságos mentessége?

- Adót nem fizet, vámon, sorompón, hidon ingyen megyen át, - számlálja a kérdett.

- Megállj!... Ha a hidon nem fizetett idáig, a lánczhidon pedig ezután fizetni fog: épen maradt az elv?

- Nem maradt!

- Értsd meg tehát Széchenyinek bölcsességét, hogy két krajczárral fölrugja az elvet, kiveszi a mentességi boltozatnak zárkövét, aztán lassankint magától beszakad a boltozat. Nem a krajczár, az elv itt a fontos, és első lépésnek az elvi diadal kitünő nyereség, s a nagy férfiúnak bölcsességét ezen látszólagos apróságban bámuljátok.

Nem késem tovább a rajznál, futva vetettem oda ez eszmét, melyről akkor az egész ország beszélt, az értelmesek, gondolkozók és előrelátók így, mint az ifjak okoskodtak, s mint rendkívüli fontost méltányolták országszerte.

Csillagot észrevette Kapus, kivált a tömegből Imrével együtt, kinek Csillag átadta a levelet.

- Apád küldi e levelet, nekem azt írja, hogy kezében szaggyalások vannak egy meghülés miatt, azért a nekem szóló levelet is csak aláírta, gondolom, a tied is úgy lesz. A levélre vigyázz: *ezer forint van benne*.

Faragó szállásán törte föl a levelet.

Csakugyan mással íratta a levelet: ez már kiméletelességet reméltet, az ezeres pedig előre *bizonyítja*.

Ne vitassuk, mit várt a fiú apjától? A megérkezett levél meghozta a mentőszert.

Az életben egyes percek behatásától függ az emberi jellemnek alakulása. Részvevők, méltányosak, igazságosak, részvéttlenek, méltánytalanok, igaztalanok válnak az emberekből, a mint a nehéz percekben az embert a jó a jóra, vagy a gonosz a gonoszra edzette, azaz: a mint a véletlen a kellő órában jó vagy rossz anyagot oltott a fogékony szivbe.

Hányszor mondjuk az életben valakiről: *mennyi reményt gerjesztett ez az ifjú, mennyire csalódtunk benne*. Fájdalom, így szoktunk itélteni, holott első kötelességünk a vizsgálódás, mely az indítóokokat előszámlálná. Higgyétek el, az ember építeni lassan, rontani képzelhetlen gyorsan tud, higgyétek el tehát azt is, hogy az embert is csak az ember pusztíthatja el leghamarabb.

Imre félve nézett a levélbe.

Hitt-e az apa szavainak? Megkiméli-e a dorgálástól vagy túlszigorral marczangolja, és még a jövőre is föntartja az emlékezést, hogy vélt botlását szemére hányja? Az ilyen föntartás befészkel a legbenső rétegbe, él, mint az ősszel elvetett mag a földnek takarója és a télnek hava alatt, s a tavaszi meleg kicsalja, s azt mondja: *nem rohadtam el, itt vagyok!*

Oh, ha az apa most nem gyanakodnék, biznék az ifjú léleknek csak kivételesen föltámadó erejében, - gondolja Imre, - irányt adna egész életének, s minden időben emlékeztetne, hogy mások iránt kiméletes legyek. Most az egyszer engedd el, apám, a szigorúságot, mert kimondhatlan érzékeny vagyok, a jó szó malaszt, a szemrehányás, a bennem való kétely megmérgezne.

- Nem kinlódom, elolvasom levelét.

.....

- *Ujra születtem!* - mondja Imre, még azt is meghagyja, hogy e dologról ne írjak. - *Sohasem voltam ily boldog! E levél örök kincsem marad.*

Egy lépéssel odább.

Örömeiben Csillaghoz ment Imre, elbeszélte a levélnek hatását, melynek viszonzásaül az öreget meg akarja lepni. Egy hónap alatt elkészül az ügyvédi vizsgára, s az ügyvédi oklevéllel válaszol apjának.

Csillag szeretett volna nyakába borulni a jó fiúnak, szeretett volna az öreghez repülni, hogy az örömeinek nagyobb részét annak engedje; de nem lehetett, követi állása lekötötte. Hamarjában levelet irt az öregnek, kérte, hogy ez ügyben fiának sohase szóljon; mert a fiú nem korholást, dicséretet érdemel, egyuttal biztosítja, hogy egy hónap mulva kellemben meglegpi az öreget.

Imre Kapussal neki feküdt a tanulásnak, egy hónap mulva: *kitünővel* ellátott ügyvédi oklevelet nyertek. Imrétől elkérte Csillag az oklevelet, s egy kísérőlevéllel az öregnek küldé el.

Az öreg ur megismerte a levélborítékon Csillagnak kézírását a sokféle hivatalos küldemény között, azonnal fölbonná. Föltűnt az ügyvédi oklevélnek vastag anyaga, fölbonná, s ott látta fiának első megbíráltatását, - tekintélyes embereknek ítéletét, mely azt bizonyítja, hogy az ő gyermeke *kitünő*.

Az okmányoknak kelete nincsen egy hetes, így a fiú a legközelebbi heteket megszorított foglalkozásban töltötte.

- *Ember vagy, fiam!* - mondja az öreg áradozó örömeiben. - *Látom, munkálkodtál: bizom benned.*

Most Csillagnak levelét olvasta el. A többi között ezt írja:

A hazánkat dúló csapás (a kolerát érti) oka lesz az országgyűlés megszakasztásának, - mint jó forrásból tudom, valamint azt is, hogy a jövő évben bizonyosan megnyílik ez országgyűlés. Gyümölcsöt nem érlett ez országgyűlés, az elveket felületesen érinthették meg, mentünk előre; de nem értünk a végcélhez.

A felületes ember gúnymosolylyal fordul el a meddő országgyűléstől: szemei rövidlátók, a mélynek fenekét nem érik el. A megyén elősorolandom követi jelentésemben, miként akartuk a jónak magvát elhinteni, - neked, barátomnak, ki fiadat rám biztad, e levélben sorolom el a mostani országgyűlésnek nyereségét.

Elválásunkkor aggódva mondd: *A mostani fiatalság a multat elkárhoztatja, a régít nem tanulja, ujat nem tud.* Aggodalmad kétszeres volt, beléfoglaltad a nemzedéket, bele tulajdon gyermekedet is. Megczáfolni akkor nem tudtalak, megvigasztallak most. Valld meg: e századnak elejéig volt-e ideje e nemzet fiának a honvédelmi harczokban Európának haladásával foglalkozni, könyvet forgatni és eltanulni a haladó népeknek tudományát? Azt feleled: *nem!* Az évek összekapcsolódnak, az emberek is kézről-kézre adják át egymásnak a kornak teendőit, - képzelhető-e, hogy a régi kornak embereit, mint az avult naptárt, az évnek utolsó napján ellökhesse a nemzedék? Az öregek egyenkint dőlnek ki, egyenkint állnak helyébe mások, - sőt a másik korból leszármazottak intézkedéseikben még holtuk után is élnek közöttünk. Az újabb tanulmányok lassankint szivárognak át Európának nyugoti és éjszaki részéből, első rendű hatalmasaink sem gyanítják még, hogy folyvást tanulnunk kell, - restségük, korlátoltságuk kihat a nemzedékre, s ki merné okolni a fiatalságot, hogy szinte nem tanult? A mostani országgyűlésen már olyan követek jelentek meg, kik egyszerre első helyeket foglaltak el; mert tanulmányaik legyőzte a fegyvertelen tespedőket, s a régiek meglepetve hátráltak, mert nem volt puskaoruk.

A nemzet most hallott az országgyűlésen európai eszméket, - az ösztönök egyik hatalmas ingere támadt föl, - a kiválókkal úgy küzdeni, hogy szegényben ne maradjanak. Azt mondhatnám: Pozsonyban új iskola nyílt, a jó barátok esténként összeültek tanulni, - megismerték a forrásokat, melyekből meríteni kell, s a szerencsés véletlen egy könyvet lökött a fiatalság közé, mely a nemes láng hevével olvasztá magába a nemes gondolatokat. Hirből ösmerted a bolondkompániát: hitted volna, hogy e vásott csapat alakítja meg a „közvélemény asztalát,” melynél a napi kérdéseket megvitatják, úgy, mint az *írástudók és a népek vénei* az országgyűlésen?

Barátom! a fiatalság buzgón tanul: a jövő meg van nyerve.

Kell-e több eredmény két évi rövid korszakban? Egy maroknyi kovásszal alakítja a gazdaasszony a kenyeret a lisztből, - ilyen kovász esett a fiatalság közé, s a jövő országgyűlésen már olyan fiatalságunk lesz, melyre a haza bizton számolhat. Reményeim valósultak, megnemesedett a szellem, a vad fába nemesebb ágat oltott az idő, s a természetes ész fölszedi magára a mivelődésnek ékességét.

Fiad részese, egyik intézője e mozgalomnak: becsüld őt, a te folytatásodat.

Levelem bezárása előtt még egy fontos dolgot mondok.

Főuraink ezen országgyűlésen látták az elkeseredést, hogy nyelvünket elhanyagolták. Itt tapasztalták, hogy a nyelv politikai és társadalmi fegyver, mely nélkül befolyásuk elveszett az országban. Nyakrafőre tanulják a nyelvet, - a legközelebbi megyei életre hazahozza őket a kényszerűség, e sokra tanító nagy mester, - *rövid időn magyarok leszünk.*

E rövid országgyűlésnek ez a hatása: fölszántotta a régi kérget, - a következő országgyűlések vessenek bele magot.

.....

Az öreg elkábult az elősorolásban, részenként taglalá később az egészet, s egy különös megnyugvás áradt el lelkén, hogy a gondviselés sort tart, - nem enged rohanni, mégis csudákat mivel: *Talán, talán nem fordul föl a haladás szekere.*

Menjünk vissza Pozsonyba.

Kapus grófjához ment ügyvédi oklevelével.

- Bucsuzni jöttem, méltóságos uram, - ezt a kapát fogom ezután kezembe, ezzel keresem mindennapi kenyeremet!

- Lassan, barátom, - ne ijesszen meg vastag papirosával.

- Az országgyűlésnek vége lesz, méltóságod külföldre megyen, oda nem követhetem.

- Ki mondta, hogy én külföldre megyek?

- Azt gondoltam, hogy a főuraknak több élvezetet nyújthat a külföld.

- Az élvezetekre nézve igaza van önnek, - de a következtetésben nincsen. Mi függünk a hazai viszonyoktól, - azok azt parancsolják: maradjunk itthon.

- Meddig?

- Nagyon hosszan: örökre. - Mondja a gróf.

- Méltóságod saját személyéről szól?

- Az egész arisztokracziáról. - Az országgyűlés után nem vesztegel a nemzet, a megyeház megtelik a reformkérdésekkel, melyek miatt a régi alkotmánynak minden kődarabját megkoczogatják: elbirják-e a jövődőt? A megyék határozzák meg a jövő országgyűlésnek teendőjét, egyik nevezetes kérdés lesz az urbér: melyik földesur dughatja be a fülét ezen tárgyban? Hova sétálhatna oly messze, hogy e kérdés el ne érje? Az anyagi kérdés a leglomhábbat is hazahozza. Két szempontból lehet fölfogni az urbéri és a reformügyet: *érdekből*, mely a zsebnek beszél, - *becsületből*, mely a nemesebb oldal. Én az utóbbi indokot vallom magaménak. Így lévén a dolog, a főurak nagy részt honnmaradnak; mert ezt ügyvédekkel nem végeztethetik el.

Most értem a dolog velejére! - mondja a gróf. - Tanulmány nélkül nem részesülhetünk a vitában, - tanulnunk kell, ezt őszintén vallom meg önnek. Jól tudom, hogy a magyar zsellér is kifejezi büszkeségét a maga módja szerint, - ezért szeretem fajomat, s azért szólok önnek világosan. Ön elhiszi, hogy én a függést nem szeretem, azt meg szintén tudom, hogy ön sem szereti, s nem csalódom, hogy az ügyvédi állást ön függetlenebbnek véli, mint a mellettem való titkárságot. Becsülöm ezen érzelmet, s ennek megfelelőleg azt mondom: mindketten álljunk egy pontra, önnek munka kell, nekem munkás. Szerencsére, nem szégyen a munkának bére, cseréljük ki portékáinkat, vállalja el jogaimnak védelmét, legyen jogi tanácsadóm, én úgy méltánylom munkásságát, mint illik. Szerződünk, barátom, a föltételek határozzák meg a kiegyenlítő viszonyt, s nem azon badar fogalom, mi nálunk uralkodik, hogy a kinek kenyeret adnak, az a kenyéradónak *szolgája*. Ez az én magánügyem. Ehhez járul egy más. A hazában és megyében élve, házamban hasonszörű ösmerőseim gyakran megfordulnak, s arra törekszem, hogy magyar társasélet legyen nálam, ekkép alkalmat adjak a gyakorlatlanoknak a magyar szokásokban. Hódítani akarok és szoktatni, ezt kellő környezettel érhetem el, s önnek mélyebb belátására számítok. Ha meg akart érteni, barátom, fölismerte, hogy magasabb szempontok vezényelnek, s akkor egyféleképen szolgálunk mindketten a hazai ügynek. Most válaszoljon: elhagy ön?

- Maradok, méltóságos uram!

- Köszönöm! - mondja a gróf kezét fogva, - most mást kérdezek, feleljen szívének mélyéből.

- A kérdést, méltóságos uram!

- Az ön atyja jobbágy, ön a népből származott, vallja meg: gyűlöli e nép urait?

- Őszintén felelek, méltóságos uram. A gyűlölet kemény szó, s a gyűlölet csak azok között támadhat, kik személyesen érintkeznek, s a gyengébb látja, hogy az erősebbnek személyes gonoszságából vagy rosszlelkűségéből származik a bántalom. A nép ritkán látja földesurát, s úgy okoskodik, a mint a helyzetből meríthet, hogy közte és ura között mások állnak, és helyzetét ezen közbenállók nehezítik. Még itt sem állapodik meg, megkülönbözteti a látottakban a részleteket, látja, hogy a hajdunak a tiszt, annak a kormányzó parancsol, s nem közönséges tapintatra mutat, hogy a kormányzók nyakába akasztja a felelősséget.

Méltóságod nem ösmeri a kormányzók fáját. Nem közönséges lelki míveltség kell ahhoz, hogy valaki váratlan hatalomra vergődve, a hatalmat mérsékelten gyakorolja. Ezen embereknek nagyrésze külföldi szerencsekereső, vagy ha belföldi, ügyes hizelkedő, külföldön távollevő urát orránál vezető, lefelé a legszenvedhetlenebb zsarnok, kinek édes élvezet, hogy a kegyelmére hagyott szegény gazdatisztet megalázhathatja, s a jobbágnak véres verejtékét kizsarolhatja. A hatalmat a gyenge mindig és minden állásban ijesztés, rettegetésre használja, s ha az Uristen egy napra átengedné hatalmát egy gyarló embernek, első gondja volna megkísérteni, mekkora dörgést, villámlást tudna csinálni az emberek megijesztésére. A jószágmányzó jövedelmet akarna előmutatni, azért hajtja a jobbágyot, azért nem irgalmaz neki, hogy

annak bőre alól vegye a jövedelmet. Ezt tudja a jobbágy, s mivel ezekkel érintkeznek is: ezeket gyűlöli, nem az urat.

Hogy a népnek sok a teher, azt érteni lehet; a mi fáj a népnek, hogy urait ritkán látja, s ha látja, nem beszélhet vele; mert nyelvét ritka érti. Ez már régi nyavalya, és veszedelmes, mert elválasztja őket. Néha nagy ünnepélyen látja urát fényes magyar ruhájában, ekkor elfeledi fájdalmát, és büszke urára, mert magyarnak látja, s örömet beszél a szomszéd falubelinek, hogy az ő ura különb a szomszéd uránál, s végre a vitában az a nyertes, ki azt mondhatja, hogy az ő ura *magyar*, s vele szóba állt.

Nem azt felelem méltóságod kérdésére, hogy gyűlöli a jobbágy az urat; ösmeri a nép a szomszédos urakat, azokból kiválogatja a hirt a jót; hanem azt mondom, hogy e nép vágyik ura után, óhajtja, hogy vele egy földön lakjék, nyelvét értse, és panaszát élőszóval hallgassa meg, röviden: a népnek az urról helyes fogalma lévén, szentül hiszi, hogy a bajt látó könnyitene terhén. A nép visszavárja urait, s nem a nép idegen tőlük, csak az urak lökhetik el a népet: ez az én válaszom.

- Semmi sincsen elvesztve, jókor kezdve, jóvátehetjük a multat, kész ön segíteni?

- Méltóságod parancsát várom.

- Már mondtam: szerződött felek vagyunk, *parancsról* sincsen szó, mindenik teljesíti a fővállalt részt. Még ma elkészítendem az alapvonalakat, azokat ön egészbe önti, mától fogva jogi tanácsosom.

Kapus menni akart.

- Még valamit: meg fog ön házasodni?

- Nem tudom, méltóságos uram.

- Jó tanácsot adok, a jövődőről ne aggódjék, Csillagnak egyik lányát vegye el.

- Nagy az a fa az én fejszémnek.

- Azt hiszi ön, hogy Csillag nem adná önnek a lányát?

- Nem szabad hinnem, méltóságos uram.

- Miért?

- Én Csillagnak köszönhetem szerencsém, hálával tartozom neki holtomig, nem feledkezhetek meg az illedelemről az által, hogy családjába tolakodjam.

- *Tolakodni?*

- Igen, méltóságos uram! Csillag tekintélyes értelménél, birtokánál fogva, - ellenében mi vagyok én; egyszerűen jobbágygyermek.

- Ne feledje ön, hogy ő a megtestesült szabadelvűség.

- Azon eszmék, melyeket ő is véd, évtizedek mulva testesülnek meg, még több évtized kell arra, hogy a társadalomban meghonosuljanak, én nem ragadhatom nyakon a nemesen küzdőt, hogy *példának okáért* fogadjon engem családjába. Őt gúnyolnák, s a gúny visszaesnék rám vakmerőségemért.

- Tagadom a vakmerőséget, ő hat lánynak apja, értelmes szemlélő, számot vet, s önben megtalálja a kívánhatót.

- Ez kínos tárgy, méltóságos uram!

- Kínos; mert önféjü, makacs, büszke. Ne tagadja, daczol az osztályozással, tudja, hogy többet ér ezer apró ur fiánál, elfogadja az osztálykülönbséget külsőleg, belsőleg megveti, s megfogadja, hogy nem közeledik, nehogy némi kegyelmet mutassanak. No, Isten neki, sorsát senki el nem kerülheti.

Kapus nem sokára eltávozott.

- Önérzet van a fiuban! - mondja a gróf hangosan gondolkozva. - Csillag mondta, hogy odaadja neki a lányt, ha vonzódnak egymáshoz; de ez a makranczos nem fog nyilatkozni.

Még egy nap Pozsonyban.

A vér nem válik vízzé, az öreg Faragó fölsietett Pozsonyba, fiát megölelni.

Egyik sem szólt a levelekről, Csillagnak gyengéd beavatkozása teljes titok maradt. Az öreg fölolvadt, fiát igen érett eszűnek találta; mert eddig kurtán beszélt vele, a fiut nem is észlelte. A pálya megnyilván a fiu előtt, az öreg ur kéjben uszott, hogy alapos ösmereteket talált fiában. Mindenről beszélt vele, engedte nézeteit kifejtetni, s óvatosan bírálgatta, hogy fiának nézetei egészen alaposak.

Az apák vágya kelt föl az öregben, a családositás; hanem erről hallgatott.

Csillagnál napos vendég volt az öreg, itt szövögette titkának szálait, mikor a két szép leányt látta. Eszébe jutott a kis borzassal üzőtt gyermekkori tréfa, hogy az valaha menyé lesz. Magához ölelgette Lórit, és szeretne volna kérdezni: a tréfából nem lehetne-e valót csinálni?

Még akkor javában élt a szokás, hogy a fiuk az apa szeme után választottak menyasszonyt, s az öreg gondolta is, hogy megkezdí a nagy szót. Kettő hátráltatta. Lóri volt korra a második, és hogy Imrét nagyon önállónak találta. Ez az utóbbi erős bökkenő, nem mert vaktában kezdeni, hát ha a fiu más felé tekintetett? Ez esetben Csillagot hozná kegyetlen zavarba.

Egy szerencsés órában Imre megint egyedül találta Lórit.

- Fiskális ur, örülök, hogy szerencsétet bennünket.
- Pöre van a kisasszonynak? - tréfál Imre. Ajánlhatom hivatalbeli szolgálatomat?
- Ezennel fiskálisomnak nevezem.
- Sziveskedjék az ügyvédvállást megírni.
- *Nem!* - mondja Lóri. - Írásról szó sincs.
- Miért retteg egy árva sortól?
- Jó, hogy emlékeztet, fiskális ur, még magyarázattal tartozik.
- Értem, mit akar. A multkor megígérte, ha írása kerül kezembe, akkor az ön kezéről rendelkezhetem.
- Akkor igen sebesen beszéltünk, fiskális ur, a magyarázatra nem volt idő: mit akar az én kezemmel?
- Enyém lesz akkor az a kéz örökre, így szerződünk.
- Előbb mi kívántatik föltételül?
- Hogy önnek írása kezembe kerüljön.
- Ilyen olcsón nem alkuszunk, fiskális ur, megkerithetné holmi haszontalan firkámat, lemásolt verset, emléklapot, szakácskönyvet, s előállna követelésével; ez nem mesterség.
- Nem ismerem írását, mit tudom én melyik a kegyed írása?
- Miután erre józanul nem kötelezhettem magamat, megmutatom írásomat, van elég írka-firkám.
- Ugyan mutasson egyet.

- Azonnal, - mondja Lóri, egy fiókból kihuzván egész verses csomagot, méltóztassék meg-
ösmerkedni.

Imre átvette a csomagot, s nagy meglepetéssel helyezé maga elé.

- Nézze meg jól, vésse emlékezetébe.

- Sohasem feledem el, - mondja Imre elpirulva.

- Visszatehetem?

- Igen, hanem most engedelmével, megmásítom, illetőleg bővebben megmagyarázom föltéte-
lemet. Ha én valamikor olyan sorokat mutatok, melyek kegyed kezével írva intéztettek
hozzám s azon sorok az én sorsomat komolyan érdeklik: akkor a kegyed keze az enyém?

- *Amen* zsidó szó, annyit tesz, mint légyen meg vagy meg lesz. Így van a kathekizmusban.

- Igen, meglesz.

- Az a levél nem lesz meg, fiskális ur.

- Bizonyosan tudja?

- Annyira, hogy bele merek egyezni, hanem nevéssen már; mert nem szeretem a komoly
képeket.

- Boldog gyermek, még nem hiszi, hogy bánat is van a világon.

- Igen:

Nekem is van búbánatom,
Simonyiban lejáratom.

Mondja Lóri.

- Ez a vers.

- Majd ha levelemet megmutatja, a nótáját együtt énekeljük.

Imre kalapja után nyult, - haza vágyott, hogy a gondosan őrzött levelet megnézzé, melynek
különös útja lehetett, hogy Lóri irásával került ő hozzá.

Talán apja itt volt akkor, s őt nem akarta látni? Otthon irnokkal irathatta volna.

De mi az oka, hogy a leány a komoly magyarázatnál nem ijedt meg, - elfeledte volna, hogy
egy általa irt igen komoly levél éppen ő hozzá intéztetett?

Otthon elővette apjának utolsó levelét, az idegen kéznek írását csilhatlan Lóriénak ösmerte. A
kétkedésre minden ok ki van zárva, - a levelet Csillag adta át, - mi okból használták Lórinak
írását?

Hagyjuk tünődésében Imrét, keressük föl Lórit.

Az emberek vérmérsékletek szerint osztályozták az embereket, - van heves vérű, könnyű vérű,
buskomoly, - ezen osztályokban ismét szorosabb megkülönböztetés alá esők, mint mogorva,
egykedvű, derült. Az utóbbiakról óhajtván szólni, szemlélődéseim szerint azt tapasztalám,
hogy a derült kedélyüekről szorososan azt hiszik, hogy azok komolyabb észlelésre nem képesek.
Ezen vélemény határozottan hamis.

Akárhányszor tapasztaltam, hogy a mindig nyögő és panaszkodók, kivált a nők, ritkán tartoznak a valódi szerencsétlenek közé. A balhacsipést baltaütésig nagyítják, mindjárt sirnak, mindenkinek panaszkodnak, hogy részvétet gerjeszsenek, s a mint azt megnyerték: boldogok, fájdalmuk elenyészett, a bajt kisírták.

A derültek nem kötik bajaikat az emberek nyakába, - kik sopánkodni és szánni hajlandók, segíteni pedig ritkán. A megirigylett derültek irtóznak mások gyámolításától, megküzdnek a bajjal, s ha győztek: nem adósak másnak.

Lóri észrevette a homályt, mely lelki látása elé huzódott, Imrének célzatát nem értette, pedig az támadólag áll ellenében. Éles esze megértette az ifjunak vonzalmát, titkon kellemesen ingerlé e közeledés; hanem úgy látszék, hogy az ifju a könnyebb fegyverrel küzd, és föltevése olyan vakmerő, mely a lányt majdnem megrémiti.

Ő írjon az ifjunak?

Vakmerő reménység, - s ez vagy könnyelmű számítás, vagy nem érti?

Ezen percztől fogva erősen megfogadta, hogy kipurancsolja magából a gerjedelmet; szavaira vigyáz, s az ifju komolyságára tréfával válaszol. Egy könnyű gördült ki szemeiből - ez volt a fogadásnak pecsétje.

Faragó, az öreg érkezett meg Csillaggal.

- Kedves hugom, - mondja az öreg Faragó Lórinak, - feleségem zsebembe dugott egy hosszú jegyzéket, holmi apró vásárlandókról, nem vállalná át a vesződséget, hogy nekem segít a vásárlásban?

- Egészen elvállalom, - mondja Lóri, - bácsi tegye le egészen a gondot, én majd levélben megírom a néninek, mi a divat, mért választok így, és nem amugy.

- Angyal vagy, kedves hugom, - én megkopaszultam volna efféle munkában.

Ezzel Faragó Csillagnak szobájába ment.

Csillag hamar visszafordult, és azt mondja Lórinak:

- Kedves lányom, máskor megmondom az okát, - bevásárolhattok mindent, csak a levélírást bíz Idára. Te egy betűt ne íj, és ne mutass írásodból az öregnek: értetted?

- Igen! - felelt a leány, egész erőből uralkodva fölindulásán; mert a különös óvás megint összebb kuszálta kinos állapotját.

Délután Csillagné elment Idával vásárolni, Csillag egyedül maradt Lórive.

- Figyelj rám, kedves gyermekem, - kezdi Csillag, - meg akarok egyetmást magyarázni, hogy idő előtt félreértés ne támadjon egy mogorva apa és érzékeny gyermeke között. - Itt elmondá Csillag az albák történetét, az akadémiai alapítványt, az öregnek irt névtelen levelet, az Imréhez intézett fogalmazványt, ráadásul elbeszélte Imrének apja miatt rögtönzött fehervári utját, a színészet biztosítását, a pénzkérdést és erre következett levélváltást, mely olyan veszélyes lehetett volna, hogy apa és fiu szánandó meghasonlásba keverednek. - Ezeket elmondván, így szólt a leánynak: Az emberi viszonyokban temérdek szerencsétlenséget szült a félreértés, az egyoldalú elhamarkodás, és a későbbi magyarázat ritkán gyógyít, ellenkezőleg elszomorít, mikor megtudjuk, hogy a veszedelmet elkerülhettük volna.

Az öreg ur elmondhatja magáról, hogy majdnem későn jött az új életmozgalomba. A multban gyökeredzett meg, rokonszenvei oda huzták vissza, - s ha olyan emberek között élt volna, kik lelkének nemességét nem ösmerik, és őt megsértik: boldogtalan marad. - Ezen ember fiának

lenni a mostani korban veszélyes állapot. Az ifju kedélyt és képzelődést megragadja az újabb eszméknek csillogása; a mostani ellenkezőleg áldozik, mint a régi kor, s ha az apa a régi, a fiu az új kornak sugallatából cselekszik, majdnem elkerülhetlen az összeütközés.

Eddig hallatlan volt, hogy apák és fiaik politikai vélemények-, vagy már azokból folyó cselekedetekért hasonlottak volna meg; mert nem voltak a meglevővel ellenkező új eszmék. Jelenünkben a küzdés erősen foly, - az ifjak meggyőződésükkel apáikat is ostromolják: mennyi társadalmi keserűsége vezet ez? Elmondám, hogy Imrét a színészetnek Pozsonyba való áthelyezése pénzzavarokba taszította, - a pénzkérdés nem véleménykérdés, azért az apák felbőszülnek, ha a fiu az apát itt is ostromolja, - s az öreg Faragó fiának szükségét a megrovandó ifjusági botlások közé sorolta, melyeknek neve gyakran *elvetemedés*.

Kemény fogalom ez, édes lányom, - ezen veszedelmes ítélettől ijedtem meg, midőn a haragos apa hozzám fordult. Én tudtam Imrének indító okait, - ő megrágalmazott apja miatt cselekedett úgy, s én nem engedhetém, hogy a fiúnak nemes szívét az apának ridegsége megsértse. Ezért használtam az albát, ezért lettél az én kis íródiákom, és most *titkárommá* nevezlek.

(Lóri mosolylyal felelt, - de fázott a titoktól.)

Egykor földerül minden, addig ne mutogasd írásodat, különösen az öregnek ne; mert nem gyanítja, hogy helyette is én küldtem az alapítólevelet az akadémiának, - s előbb beszélte el nekem, hogy a fölvilágosító névtelen levélnek nyitját nem leli. Megmutatta a te írásodat - melyet, - természetesen nem ösmertem. Végesvégül, még egyszer mondom: óvakodjál írásodat mutogatni. Imre apját megnyerte, az öreg fölszabadította a fiut a teljes önállóságra, - többé az öreg nem zavarja fiát. Örülünk, hogy két ember nyugalmát és boldogságát megalapítottuk.

Csillag eltávozott. - Lóri remegett a fölfedezések miatt; mert írása a legkomolyabb ügyben Imre kezében volt.

- Írásomat már ösmeri, - mondja Lóri, - most válik el, mi történik?

Ida.

Tollamat korlátoznom kell; az 1866-iki pénzvviszonyok intenek, hogy nincsen négy forintos olvasóközönségünk, szorítsam össze mondandómat, hogy három kötetbe férjen.

Az országgyűlés bevégeztével elkezdődött a megyei élet, a reformmozgalom a megyetermekbe édesgeté a nagy közönséget - *tanulni*.

Csillagék házában hemzsegett a megyebeli vendég, politikát mentek hallgatni és szép leányokat nézni. Kapus új állásában irigylett fiatal ember volt, grófja erősen kimutatta, hogy Kapus csak négy szem között ügyvéde, mások előtt bizalmas barátja. Az utcán a gróf legtöbbször Kapussal sétált, senki előtt el nem vált tőle, és több ízben visszatartóztatta, ha el akart menni, hogy a függést rá ne fogják.

Kis városban háromszor huszonnégy óra alatt tudnak mindent, természetesen ezen megkülönböztetést is.

Csillag örült kedvence szerencsésének, még inkább becsülte az ifjában, hogy folyvást egyszerű maradt, s befolyását csak mások javára használta. Csillagéknál hétről hétre találkoztak a megyebeliek, Kapus szintén; hanem kiszámítva ügyelt, hogy Csillagot bizonyosan otthon találja, és nem a lakosztályban, hanem az irodában kereste. Néha véletlen látta így Idát, vagy olyan alkalommal, midőn Csillag ebédre vagy estélyre külön meghívta.

A vendégek rendesen idősebbek voltak, miattuk Kapus az elhelyezkedés alkalmával hátrahúzódott. Így mulhatlan Ida mellé került, és ártatlan dolgokról elégszer beszélgettek együtt.

Egy ízben a vendégek beszélgettek Kapusnak grófjáról, s az egyik az egész társaság előtt azt mondja:

- Irigylésre méltó ember a mi Kapus barátunk.

- Miért? - kérdi Kapus.

- Nincsen rá példa, - folytatja a beszédes ur, - hogy kezdő fiatal ember oly kényelmes állást nyert volna, s azon fölül Kapus a grófnak szó szerint benső barátja.

- Bocsánat, én ezzel nem dicsekedtem, a grófnak én ügyvédje vagyok.

- A gróf kevésbbé titkolja barátságát, ezt ön is tudja.

- Ő mondhat, a mit akar, - okoskodik Kapus, - ha én mondanám ezt ő irányában, szentül kinevetnének.

- Miért? az arisztokrácia maholnap összeolvad az alsóbb rétegekkel, a grófnak csak becsületére válik, hogy az üres képzelődést megveti, s ott keres barátot, hol talál. Mikor önt barátjának mondja, politikai szerepének felel meg, megfogja az ön kezét, s azt mondja: *ember és ember*, ime, én így gondolkozom, - fölrugja az osztálykülönbséget, elmegy a szélső vonalig.

- Ő a gróf, én a paraszt, ugy-e, így tetszik érteni?

- Azaz, hogy,... kérem alássan,... - hebeg a másik, úgy mondják: a demokratikus hajlamokhoz vonzódunk.

- Nem fogadhatom el a magyarázatot, - mondja Kapus, - az én grófom nem azért választott engem ügyvédjének, hogy a néppel kaczerkoddván, demokratikus hajlamból meghizlaljon egy jobbágyfiút; mert akkor jó egészséget kívántam volna neki, hanem azt hitte, hogy jogainak védelmére én is alkalmas vagyok, s mivel jogvédőre volt szüksége: egyet választania kellett, mást vagy engem, egyéb semmi.

Csillag ügyesen másra vitte át a beszédet; mert az egész társaság érezte a tárgynak kényes voltát.

Ebéd után a kertbe mentek le. Kapus szándékosan kerülte a férfitársaságot, meglátszék rajta a kedvetlenség, s igen örült, hogy Ida a kertnek virágállványaihoz hívta, hogy virágait bemutassa.

- Sajnálom a mai társalgást, - jegyzi meg Ida, - ma ön igen kedvetlen.

- Nem tagadom, Ida kisasszony, bizonyos oldalon szerfölött érzékeny vagyok. A boltos árul kávé, cukrot, fűgét, ecetet, olajat, eladja urnak, parasztnak, sohasem dörgölik az orrához, hogy miért jöttek hozzá és nem máshoz? Én ügyvéd vagyok oklevelemnél fogva, a gróf szintén mint ügyvéddel szerződött, az irgalmasságnak, szánalomnak vagy leereszkedésnek esete nem huzta le a mérleget. Az emberek más magyarázatot okoskodnak ki, nekik kevesebbé tűnik föl az ügyvéd: a jobbágyfiút fogják fölön, és elmondják a szent tanítást, hogy vegyem lelkemre, induljak meg: essem térdre azon ur előtt, ki így bánik velem, mint a gróf.

- Kerülje ki őket.

- A lehetőségig azt cselekszem, senkihez nem megyek, hogy utjukban ne legyenek: eljönnek hozzám, ott nyöszörgik el éheltetlen részvétüket.

- Ezért kerüli ön a mi házunkat is?

- Minduntalan itt vagyok, hivatalos teendőimben feltűnőleg sokszor megfordulok itt.

- *Az irodában!... csak az irodában!* - mondja Ida.

- Az igazat fogom megmondani, kisasszony, nem akarok alkalmatlan lenni.

- Nekünk?

- Istenem, csak most találnám meg az igazi szavakat, hogy többet ne mondjak, mint kell, és tulajdon tartózkodásom se lássék önteltségnek.

- Én nem fogom félreérteni.

- Jó, maradjunk a félreértésnél. Azt hiszi Ida kisasszony, hogy a szolgálóktól nem kérdezik meg, melyik ajtón járok itt be: a konyha felől vagy az irodán át? Vén mosóném már a piacról meghozta nekem ezt a hirt.

- Kaczagjon a gyarlóságokon.

- Engem is csiklandozott eleinte a hír, később más oldalról tekintém a dolgot, s megvallom, amaz igen komoly. Megígérte Ida kisasszony, hogy nem fog félreérteni; ezért tartózkodás nélkül kimondom: a levegő bemegy a szobába kulcs-lyukon, hasadékon át, ezt nem fűttetik az emberek; hanem egy fiatal ember egészen kinyitja az ajtót: ezt már el nem engedik. Önöket hoztam-e zavarba, vagy engem mondjanak elkapottnak?

- Méltán lakol, miért vonul makacsan hátra, menjen mindenkihez, minden jóra való háznál szívesen látják.

- Ugyanazon kelepcebe kerülök, önöknél legalább bizonyos vagyok, hogy önök félre nem értenek.

- Szinte megijedek az élettől, - sóhajt föl a leány, - ennyi gyötrelmet tár ki az élet, és miért?

- A szokásokért, fönnálló viszonyokért, Ida kisasszony.

- Sokáig fog ez így tartani?
 - Míg én megfásulok, s megszokom a ridegséget. Ugy mondják, mindent megszokhatunk.
 - Lehetetlen, hogy ön szebb reményeket ne rajzolt volna.
 - A sors minden reményt megnyirbál, miért lennék kivétel én? Osztozom az emberi élet sorsában. Egészen boldogok nem lehetünk.
 - Én magam sem tudom, miért küzdöm önrel, ne ítéljen meg avatkozásomért, de ha elkezdtem a fecsegést, félek abba hagyni.
 - Ezt én megfoghatom, kegyed élesen lát, s fájó gyengémet ösmeri.
 - Eltalálta, azért kérem, beszéljen odább.
 - Kegyednél kifejtett a gyengéd kimélet, s mikor mások kellemetlen érintenek, megsajnál.
 - Ne mondja ki e szót, mely igen lealacsonyító.
 - Lám, mennyire biztos a látása, tudja, hogy a sajnálat akkor áll elő, mikor valakit megalázott a sors vagy az emberek.
 - Istenem, én úgy kinlódom, - mondja Ida látható fájdalommal, - ön igen erős akar lenni, kész a szenvedésre, s ugyanakkor igaztalan maga iránt.
 - Én nem vagyok boldogtalan, a sorstól kenyér helyett kalácsot kaptam.
 - De nem is boldog; mert a boldogságot kerüli.
 - Meglehet.
 - Van önnek kedvencz állatja, valami madara?
 - Igen, egy kanárimadaram van, tenyeremből eszik, vállamra száll, ha irok: ez a kis állat az én legjobb barátom.
 - Ez a kis madár kényeztetni el önt.
 - Valóban, - megneveztet Ida kisasszony, és elfeledtettem velem az ebéd alatti gyengédtelenséget.
 - Hát kis madaram kényeztetni el?
 - Igen, az a kis tudatlan állat, mely kimutatja, hogy önt szereti.
 - Mi következik ebből?
 - Hogy ön csak annak hisz, mit az a madár kérdés nélkül értet, hogy önhöz vonzódik. Ha kérdés nélkül nem mutatná szeretetét az a kis madár, rég elajándékozta volna másnak. Ön ilyen kételkedő.
 - Jól van, legyen igaza, Ida kisasszony. A madár engem elkényeztetett; de az is bizonyos, hogy én e madárhoz gyengéden ragaszkodom. Megtettem-e a méltányost, panaszkodhatnék-e madaram, ha gondolkodni és szólni tudna?
- Míg ezek ketten így vitáztak, a gróf a kertnek másik oldalán jött be, s az elébe siető Csillaggal megállt beszélgetni.
- A gróf látva a fiatalokat, Csillagot kérdi, hogy rég beszélgetnek-e már egymással?
- Meglehetősen hosszan! - felel a főjegyző.
 - Én hozzájuk megyek, - mondja a gróf mosolyogva, s azonnal a rövidebb utat választá hozzájuk.
- A beszélgetők tisztelettel üdvözlék a gróft.

- Kedves barátom, még nem hallottam önt hölgyekkel beszélgetni, engedje meg, hogy hallgathassam önt.
- A kisasszony épen azt mondja, hogy én elkényeztetett ember vagyok.
- Ezt mondta a kisasszony?... Ugy azt is tudja a kisasszony, ki kényeztette el?
- A gróf ur is! - mondja Ida.
- Én csak méltányos akartam lenni iránta, kisasszony, ezt nekem bensőm parancsolta.
- Ez nem általános szokás az életben, gróf ur, s vannak emberek, kik majdnem ez által lesznek boldogtalanok; mert a méltányosságnak folytatását mástól is várják.
- Helyesen mondja kegyed, s hinnem kell, hogy Kapus barátomat fölismerete.
- Azt vélem.
- Ugy az elkényeztetésből azt hiszi kegyed, hogy valami hiányzani fog boldogságából, mert emberileg ez szokott megtörténni.
- Épen azt mondja a gróf, a mit én.
- Nagyon örvendek, hogy egy véleményen vagyunk, azért folytatom. - Ida kisasszony nem kételkedik, hogy én őt nagyon szeretem, s úgy akartam hozzá férni, hogy meg ne sértsem; *mert érzékenységet nagyon ösmerem.* Én nagyon szeretném őt egészen boldogítani, tudom, hogy magától sohasem lesz boldog, azért kegyedhez folyamodom, s a legnagyobb megfontolással kérem, ha van emlékezetében olyan szó, mely tán véletlen sikamlott ki barátomnak száján, vagy maga az a helyzet, hogy fél órája beszélget kegyeddel, értesse meg kegyeddel, hogy szereti; mert ő nem fog többet mondani, inkább örökre boldogtalan lesz. Ő egyenesebb lelkű mindenkinél, találjuk meg e gyémántot együtt; én is, ön is, eltérünk a szokásos módoktól. - Kapus! nyújtsa kezét a kisasszonynak, *ő nő, meg nem alázhatja magát.*

Kapus nem tudott ellentállni, kezét odanyújtá e szavakkal:

- Szánalom szólt önből előbb vagy részvét? Amaz, ön mondá, lealacsonyít, a részvét fölmagasztal: melyik szót választja?
- *A részvéetet!* - mondja Ida jobbát nyújtva, míg balját a grófnak odanyújtott karjába foná; mert alig birt megállni.
- Ida kisasszony, - szól a gróf meghatottan, - én sohasem voltam ilyen boldog. Mi férfiak elvekért küzdünk, és a közvélemény népszerűséggel jutalmaz. Ön megváltotta e fiúnak hitét, ön előítélettől menten közeledik hozzá: ön a férfiak ígését, a könnyen áradó szót megtestesítette: az ön győzelme a miénket megnemesítette.

A gróf elég gyengéd volt a fiatalokat még néhány perczre együtt hagyni.

- Idám, mi lett volna belőlem, ha ez a nemeslelkű ember segítségemre nem siet?
- A gróf nélkül megölt volna engem büszkeségével.
- Hisz mondtam egyszer, hogy önért kész vagyok a tűzbe ugrani.
- Most már ne, egyszer elég volt mondani: csak hogy mégis mondta.
- Istenem, mit csináljak boldogságomban?
- A kanárinak adjon helyettem is egy darab czukrot.

Az utolsó alba.

Az apák és anyák legutóljára tudják meg leányaik titkát.

A gróf elkészíté Csillagékát a következőkre. Kapus aggódva közeledett jóakarójához, szíve hangosan dobogott, mert a jóakaratnak végső vonalát támadja meg, a kitüntetett családnak ékes lányát ő meri megkérni.

Messziről meglátszék az ifjun az aggodalom, ezért Csillag bátorítólag közeledett feléje.

- Az ige legyen testté, - mondja Csillag Kapusnak, - én az elveket az élet számára vitatom, szereti ön gyermekemet?

- Ennyi megelőzés!

- Nem megelőzésről van szó, leányom boldogságáról: szereti ön?

- Mint egy ember szeretni képes.

- Ugy én beleegyezem.

- Még egy szavazatot kell kérnem, - mondja Kapus Csillagné kezét megcsókolva, - mondja ki, asszonyom, hogy vakmerő vagyok.

- Emlékszik ön, midőn grófjáról azt monda, ő nem gróf, hanem *ember*!

- Ezt mondtam.

- Higyen el rólunk is ennyit, ön szereti lányomat, az szereti önt: ez emberi dolog, az anya lányával még áldását is adja.

A város hirtelen megtelt a hirrel, az emberek csudálkoztak, bámultak Csillagék leereszkedésén, s a síkosabb nyelvűek Faragónak, mint Csillag legközelebbi barátjának fülébe sugdozták, mily nagy meggondolatlanságot követett el, még azt nyeri, hogy lányai a különös atyafiság miatt mind ülve maradnak.

Faragónak ezt olyanok mondogatták, kik Csillagnak pártjához tartoztak. Fölháborodott az öreg a fecsegésen, s egy üres órában levélíráshoz fogott, hogy barátjának véleményét és eljárását helybenhagyja.

Az öreget íróasztalánál hagyjuk, s átsietünk Csillaghoz. Imre éppen Csillagnál van, nagyon komoly ügyben jött tanácsot kérni.

- Bátyám! - mondja Imre, - szánjon meg engem.

- Mi baj, fiu? összevesztél valakivel?

- Magammal, kedves bátyám, - az én jövőmönk élehetetlen időpusztítás, - mi lesz én belőlem?

- Apád nem akar enni adni?

- Felnőtt kamasz vagyok, - a hozzám hasonló a megyei gyűléseken szerepelni kezdenek, én pedig hallgatok, mint a hal.

- Félsz a tekintetes karoktól és rendektől? Lámpalázt kaptál?

- A nemes vármegyében egyetlenegy embertől félek, a miatt hallgatok, kedves urambátyám.

- Ki az a markos legény?

- Az én kedves jó apám, a miatt nem merek beszélni.
 - Egyáltalában nem képzelhetem, miért tiltotta volna meg a beszédet?
 - Szó sincs róla, hogy megtiltotta volna.
 - Beszélj, barátom, bátran, - apád kibujik örömében a bőréből...
 - Ha ellenkező oldalon fogok állni, mint ő?
 - A te dolgod, mit határoztál.
 - Azt határoztam, hogy az új eszmék mellett küzdök, - vagy falura ragadok, ha apám érzékenykedni fog.
 - E szerint azt akarod, hogy apádat puhatoljam ki?
 - Ugy lassankint, édes bátyám, - ne rohanjuk meg az öreget, - félek: el talál keseredni.
- Csillag az ablakon át meglátta az öreg Faragót közeledni; azonnal utasítá Imrét, hogy ne várja be az öreget, sőt az sem árt, ha néhány napra falura távozik, inkább megígéri, hogy azonnal tudósítja a beszélgetésnek eredményéről. Imre szót fogadott, s a nők szobájába nyitott.
- Az öreg egyszerre koczogatott, és belépett. Otthon megírta a levelet, az aláírás hiányzott csak; de mást gondolt, a papírt zsebébe gyurta, s maga jött postának.
- Siettél öreg? - kérdi Csillag a lelkendezőt.
 - Nagyon siettem, - nyargaltam, édes barátom.
 - Nono, - bizony rád fogják, hogy átcsapsz hozzánk.
 - Nem köszönné meg egynémely gaznáczió, - mondja megszokott féllatinsággal, - barátom, - azt hiszed, a te legényeid szabadelvűek?
 - Kiről hiszem, kiről nem.
 - Sok a kimustrálni való, barátom, - én kibotoznám őket.
 - Megbántottak? - Kérdi Csillag elkomolyodva.
 - Ahhoz is ember kell, kit arra méltatok, hogy beszédje megbánthat-e? Rólad fecsegték *nekem*.
 - Áttérnek.
 - Deserteur nem kell, barátom, - hanem hadd vegyek lélekzetet.
 - Üljünk le, öreg, - a sietésben elfáradtál.
 - Várj, barátom, - előbb őszinte lélekből szerencsét kívánok, ha igaz a hír, hogy Idát Kapusnak adjátok.
 - A hír igaz, barátom, - s ma akartam neked megírni, azt vélvén, hogy a holnaputáni nagy gyűlésre majd holnap jössz be.
 - Eddig szerettelek, becsültelek, - ezután csudállak és bámullak, barátom. Te már az új hitet bizton hirdetheted; mert a hitet tettel is vallod, - az egyformaság így már ér valamit: adjon az Isten gyermekeidnek bő szerencsét, neked és nődnek örömet.
 - Oh, te valódi jó barát! - Mondja Csillag az öreget magához szorítván.
 - Másokat választva szoríts meg, - gondold csak, - folytatja Faragó, - hozzám, a maradi tábla-bíróhoz jönek pletykázni tulajdon pártfeleid, kik leereszkedésen bátorzkodnak megbotránkozni.

- Képzem, miket gondolhattál a jámborokról?

- Megmutatom, mit gondoltam, - mondja Faragó, - előrántván a zsebébe gyűrt papírt: ezt kezdtem írni:

„A közönségesen megállapított tapasztalat nyomán a huszonnégy esztendőes ifjuról leveszi kezét a gyámkodó hatalom, elindul az ifju a pályán, s önerejére támaszkodik, abból meríti az ösztönöket, merve eleget vagy sokat, a mint vállal birják. Az önképzés elkezdődvén, tünnünk kell, hogy az egyén fejlődhessék, s a tág körben tért keressen. A legjobb akarat gyakran szárnyát szegné a haladni akarónak, ha előretörekvésében gátolná; menjen ki-ki fölvelt útján, s még hibáit sem merném előre gyarlóságnak keresztelni; mert azon hibák is alakulásához valók s azok, mert tulajdon hibái voltak, őt fogják megjavítani.

Egyet azonban mindenkitől követelek, *meggyőződést*, legyen az erkölcsi vagy polgári téren, ne mondja ki a szót, mit nem hisz, s ha kimondta, cselekedjék kimondott szava szerint. A felnőtt ember szabadon rendelkezik önmagával s mivel a szabadságot birja, ha irányt választott, haladjon azon következetesen s legyen tölem eltérő nézete, tisztelem meggyőződését, ha azt tetteleg meg nem másította.”

- Tovább nem bírtam írni, - mondja Faragó, - dicsérni akartalak, hogy elveidnek családi küszöbödön is oltárt emeltél, azért még egyszer mondom, szeretlek, becsüllek, s e kapkodó világban jó példányként csudállak és bámullak.

- Add nekem emlékül azt a kis töredéket.

- Így gyurva nem adom, inkább leirom, adj egy kis papírt.

Csillagnak hirtelen eszébe ötlött Imre, kinek pályakezdetére remekül illettek a sorok, hirtelen fiókjába nyult, az utolsó albát kivette, a papírnak kész aláírását visszahajtá; s engedte, hogy az öreg a sorokat megírja. A kész sorokat sebesen fiókjába zárta, s még azon este lovas postán Imrének kiküldte.

A fiu elképzelte a soroknak vonatkozását, elképzelte Csillagnak bevezetését s ime, az öreg erélyes szavakban biztatja ez önállóságra. A szikra lánggra lobbant, szabad, mint a fészkből kibocsájtott sas, szárnyait meglebegetti a légnek árában, és szemei a messzeséget mérik, melyen áthaladhat. Hálásan csókolá meg atyjának sorait, a szabadítólevelet, a jövődönnek kulcsát.

Hosszan merengett a boldog érzelemben! tehát az apai szív megtűri szabadságát, nem követeli a kötelék nyomán a vakengedelmességet, még kegyelete sem követel részt a jövődől, mindenre egyetlen szót hangoztat: *a meggyőződést*. Szíve megnemesedett, lelki szemei előtt fénysugár közt látta a határozott értelmű szót, azt a magasztos értelmet, mely a polgári cselekvést akármely pártállásban megtisztítja a salaktól.

Apját szerette volna látni, hogy térdre boruljon előtte.

A gyűlés napján a gyűlés megnyitásakor ért a terembe. A szólásszabadság kérdése forgott szőnyegen s egy pár mérsékelt párti szónok hevesen megtámadta Csillagnak indítványát. Imre intett a jegyzőnek, hogy nevét a szólók közé jegyezze be.

Hamar rákerült a sor.

„Tekintetes karok és rendek!

Gyakorlott erőkkkel szállok szembe, a korommal járó tapasztalatlanság két kézzel huz vissza helyemre, hogy magamat megóvjam az erős korholásoktól; de jogom, melyet ma gyakorlok először, erősen buzdít, hogy védjem; hisz jogomnak első gyakorlati értéke az, hogy szólhatok, s ehhez már megkívántatik a szólásszabadság.

A legközelebbi országgyűlésnek korszakából eléggé megértettem, mi döbbsenti meg a tekintetes karok és rendeknek némelyikét. A szónak hatalmát sokalják, a hatástól félnek, melyet előidéz, a befolyástól irtóznak, mely az egykedvűeket hevertükből fölveri, és a fogékonyakat cselekvésre bátorítja, végre kárhoztatják az élt, mely a szavakban néha kiméletlenül vagdal. Én is ott voltam a karzatokon, melyek tulságoskodásaikról híresek, én is átmelegültem a szónoklatok hevétől; de ha összehasonlítom a kezdetet a véggel, például önmagammal is merek bizonyítani, hogy a nagyon hangos üres szavak hamar kifárasztottak, a hazafiság köpenyébe bujt hangos semmit lenéztem, s elkezdém keresgélni a valódi eszmét, melynek tomboló szavakra semmi szüksége sincs.

Néhány éve áthatólag hangoztatják, hogy az átalakulás korszakába értünk. Tudom, hogy mit értenek átalakulás alatt; mégis bátorodom az eddigi értelmet valamivel megtoldani, s ez: a polgári életben jelentkező *erkölcsi erő*, melynek hiányával az igazságot valósítani sohasem fogjuk. *Nem bánom: üss, csak hallgasd meg szavaimat!* mondá ama görög, ki később volt a haza javára eltérni ellenfelének öklét, csak az igazat hallgassa meg. Mivé lennénk, uraim, a vitatásnak általános korszakában, midőn a jót a jobbtól is meg kell különböztetnünk, mondom, mivé lennénk, ha a rosszat a jótól meg nem különböztethetnénk, ha a szabad szót magunkba kellene fojtanunk? A szabad szóra annál nagyobb jogunk van, tek. karok és rendek; mert minket meg is ütöttek, megütött gyakori sérelmekkel a kormány, tengődéssel az általános tespedés, követelésével az idő, mely eszméket hozott, s ránk parancsolta, hogy szabjuk azokat hazai viszonyainkhoz, vagy elveszünk; mindezért akarva, nem akarva szólnunk kell.

A szólásszabadság nem pártkiváltság, s ha az erkölcsi erő föl nem támad bennünk a szabad szónak meghallgatására, meglehet, hogy az a párt sinyli meg, mely most ellene támad. Meglehet, a szabad szónak mentessége alá takarózik a garázdaság; de megint az erkölcsi erőre hivatkozom, melyhez a garázda fölkiálthat; de soha el nem éri.

A szabad szónak ellentéte a hallgatás, ebből támadt az egykedvűség, ebből végre az a veszedelmes semlegesség, melyet a klasszikusok földén a hazaárulással egynek bélyegeztek; mert a hallgató semleges vitatni sem akarja az igazságot, és így nem lelvén meg azt, nem alkalmazhatja azt a köznek javára, mely védelmet követel. Ennél is tovább megyek, s azt mondom: a szabad szóban kifejezett eszmétől ijedjünk-e meg, vagy a magtalan nyers szavaktól? A hangosan kimondott eszme rossz lehet, melyet a helyes czáfolat agyonverhet, ha törvényekkel nem kell megboszulni; de az alattomban terjeszkedő eszme okvetlen az alapot morzsolja, s ha meg nem akartuk hallani, rémesebb lesz a moraj, mely az épületet ránk borítja, s ezért merem ismételni egy latin költőnek mondását, hogy: *egy nyilvánosan kimondott hazugság gyakorlatilag is többet ér száz elrejtett igazságnál; mert a megczáfolt hazugság meghal, az elrejtett igazság pedig meg sem születik.*

Minden embernek véleménye szükséges most, látnunk kell a túlságokat, a *rohanást*, hova elérni nem akarhatunk, a *tespedést*, a hol nem maradhatunk. Nem parancsolhatjuk meg a beszédet, legalább engedjük meg; ez hatalmunkban van.

Az ember nem lehet tökéletes, ebben nyugodjunk meg. Az emberi nyilatkozás kivételesen átlépheti a korlátokat, ezt megengedem; de mivel tudom és látom, hova csapkod: a tulság ellen fegyvert használhatok. A szónok korlátozása még veszélyesebb, védi a mulasztót, rossz szándékút és gonoszt, kiknek, mint a feregnek, legbiztosabb tenyészhelyük a sötétség, hol vagy el nem érhetők, vagy meg sem találhatók.

Választanunk kell, uraim, néha két rossz közül is; a jelen esetben tehát elvetem a bizonyos rosszat, a szónak korlátozását, és védem a szólásszabadságot, mely egyes esetekben legfőleg *alkalmatlan*; de a megtámadott jogot annyiszor megvédelmezte, hogy a szabadságnak első föltétele. Szavazok a szólásszabadságra.”

Az öreg ur megilletődve hallgatta fiát. Egyetlen éles szót sem használt az ujoncz, maradt a tárgy érdeménél, így az öreg ur örvendett, hogy fia a tulsó oldalon a szavak mérsékletével közel áll apjához is.

Szemeik találkoztak, az apa helyeslőleg intett. - Kapus Imréhez közel ült, megszorította barátjának kezét.

- Látom, az öreg nem haragszik.

- Atyámra büszke vagyok, - mondja Imre, az ő gondolkozása a valódi szabadságnak alapja, nézd, mit irt nékem.

Kapus elolvasá a levelet. Nem állhatta meg, hogy az öreghez ne menjen, a boldog apának azt sugja:

- Engedje meg, alispán ur, hogy egy bizalmas órában megcsókoljam azt a kezét, mely e buzdító sorokat írta.

- Micsoda sorok azok, öcsém?

Kapus az öreg elé helyezi a sorokat. Az alispán megismerte írását, ugyanazon sorok, melyeket Csillagnál leírt, miként kerülhettek ezek Imréhez, az ő aláírásával, rendes levélalakban?

Gondolkozik: az aláírás tulajdon kezevonása, a papiros levélalakban van összehajtván, kívül idegen kézzel ennyi: *fiamnak!*

E szavak, tulajdon eszméi, általános elvek, melyek minden emberre illenek, legalkalmasabban egy pályakezdőre.

Kétségtelen: a levélalakot Csillag egészítette ki, az küldé fiának, hogy bátorságot adjon a kezdeményezésre. Ezért mondja Kapus, hogy bizalmas órában meg akarja csókolni a kezét, mely e buzdító sorokat írta.

- *Az albák!* Mondja magában az öreg, - tehát a vendég-hívások, az akadémiai alapítvány, a fiának bátorítása mind egy kézről, a legkiméletesebb baráti kézről származik.

Kapusnak visszaadta a levelet, - gyűlés után pedig Csillag karját fogta meg, úgy húzá az ablakba.

- Mindent tudok, barátom. Mondá szeretettel megrázzván Csillagnak kezét.

- Mit tudsz?

- Az albák történetét.

- Fiaid is tudja?

- Egy szót sem.

- Ugy kérlek, maradjon a mi titkunk.
- Miként háláljam meg, barátom, hogy segítettél jó apának lenni?
- Öreg: a barátság bebizonyítva éri meg, hogy barátságnak mondják.

Az utolsóelőtti fejezet.

A kegyelet ott áldozik, a hol alkalmat talál.

Gyűlés után Imre a megyeház kapuja előtt fért apjához, ott csókolá meg apjának kezét, száz meg száz embernek szeme láttára. Az alispán fiának karjába kapaszkodott, úgy hallgatta Imrének édes áradozását.

- Atyám! Miként érdemlem meg jószágát, hogy oly szeretettel vezérel?

- Ne mondj semmit, fiam, most igen boldog vagyok.

- Ne tiltsa meg a hálát, kedves atyám, oly rég kínlódom, hogy egy másik levelét megköszönöm nem engedte.

- Miféle másik levél?

- Ez, - mondja Imre, megmutatva a Lóri kezével irt sorokat, ma nem bírom el a hálát, a szó megfojt; engedje meg atyám ma az egyszer a szólásszabadságot.

Faragó elolvasta a leányírást, fölösmerte az albát és a körülményt, melyben azt Csillag fölhasználta. E bölcsesség, e nemes közvetítés oly elérzékenyítő volt az öregre, hogy könnyűi kicsordultak. Némán mentek az utcán, czéltalan járkálva; mert az öreg ur se látott, se hallott, annyira elfogta benső ábrándozása.

- Egyet nem értek, kedves atyám, - mondja Imre, - miért iratta e sorokat Lórral?

- Lórral?

- Igen, - felel Imre, ezen sorokat Csillag Lóri írta.

- No,... nem kell mindent tudni! - Mondja az apa valahogy kigázolva a feleletből.

- Ne menjünk föl Csillagékhoz, épen házuk előtt állunk? - Kérdi Imre.

- Nem bánom, fiam, hanem menj az asszony szobájába, én Csillaggal akarok beszélni.

A kapu alatt álló hajdu a kérdésre azt felelte, hogy az ur és asszonyság fönn vannak az emeleten, a kisasszonyok Kapus urral a kertben.

Az öreg az emeletbe ment, Imre a kertbe sietett. Kapus menyasszonyával egymással karöltve sétált, Lóri valamivel hátrább andalogva haladt, s egy-egy virágszálat szakított le, hogy a miatt időt engedjen a két boldognak zavartalan beszélgetésre.

A kertajtónak nyikorgása Lórit a jövőre figyelmeztette.

- Isten hozta fiskális urat, - mondja Lóri szokott élénkségével, hallottam ma a gyűlésen, köszönöm, hogy a nőket védelmezte.

- Én védelmeztem a nőket?

- Ej, mintha nem tudná, hogy a nőknek van legnagyobb szükségük a szólásszabadságra, persze, hogy a mi jogunkat védelmezte, - maga ma a mi fiskálisunk volt, - kérem: mivel tartozunk?

- Nem tréfál?

- Nem.

- Honorárium fejében egész ünnepélyességgel egy részt kérek abból, a mit védelmeztem: egy kis szólásszabadságért esedezem.

- Megadatik.

- Emlékszik még azon kis kötelezettségre, mit szóval ígért azon esetre, ha én írását fölmutathatom.

- Emlékszem.

- Ezen sorokat tulajdon keze írásának ösmeri, Lóri kisasszony? Mutatja Faragó a levelet.

- Igen, - mondja a leány elpirulva, csak egyre figyelmeztetem, hogy ezen soroknak egyetlen szavát sem gondoltam ki, én egyszerű írnok voltam, és másnak szavai után irtam.

- Így ön szerencsésen kisiklik a fogadásból; hanem magyarázza meg nekem e titkot, mely életemnek válságos perczében oly nagyon boldogított. Miért írta e sorokat éppen ön?

- Miért éppen én? arra azért nem felelek, mert nem tudom; hogy miért nem írta az illető, azt tudom, de tőlem sohasem fogja megtudni.

- Senkinek sem mondaná meg?

- Ismétlem, senkinek.

- Annak sem, ki egykor kezét fogja birni?

- Milyen mumusokkal ijesztget, - tréfál újra a leány, - végül ünnepélyesen mondja: Istenemre, annak sem.

- Lóri kisasszony, ön azon titkot birja, mely kiválón érdekel, melynek eredménye apámnak legnemesebb bizalma, - kérdem önt, nem gyanítja, hogy én azon soroknak ellenkező értelmével megaláztattam volna?

- Nem tagadom; - de azon megalázás meggátoltatott.

- A titkot nem birhatom, mégis megkísértem a lehető, birni óhajtom azt, ki titkomat őrzi. Önnek keze eszköz volt *megmentésemre*, ezt a nagy szót használom, boldogiton engem azzal a kézzel, mely egyszer áldást hozott reám.

- Jaj!... mit mondjak most?

- Utasítson vissza, ha méltatlan valék azon sorokra, melyeket ön irt.

- Ne mondja ki azon boldogtalan szót többször, inkább megvallom...

- A titkot?

- *Soha! még ha férjem lesz is!*... No, most már kimondtam!

Imre elkapta a levélíró kezét, hogy megcsókolja.

- Tintás!...

- Én tintásan szeretem!... Mondja Imre is tréfálva, s a kis kéz nem szabadulhatott.

A mátkapár mindent látott. Kapus messziről mondja:

- Kiki párjával.

- Jaj!... aggódik Lóri,... most még hátra van a legfelsőbb jóváhagyás. - Fiskális ur, fordul Imréhez,... maga perelje ki; mert én elégek szégyenletemben.

- Mindjárt jövek! - szólt Imre, és sebesen fölment az emeletbe.

Az apák együtt bölcsekedtek, Faragó barátjának kezét fogva ekkép szolt:

- Mogorvaságom velem született, beleástam magamat a multba, csoda-e, hogy az új világot későn ösmertem föl? Ne ítélj meg, barátom, az új életnek jelleme a mozgékony-ság, ehhez meleg vér kell, melegebb az enyémnél, mely nem volt oly heves, hogy kiáradhatna. Fiamnak szivben szerető apja voltam, ezen tőkét egészen magamban hordám, mint fösvény a kincset, kamatot elfeledtem adni a fiunak. A te nemes barátságoddal jó kedvében ajándékozott meg az Uristen, általad egészítette ki mulasztásaimat.

Abban különbözünk egymástól, barátom, hogy én a készet, valót, a kétségtelent habozás nélkül elfogadom, eszem pirulna a bebizonyított jót mellőzni vagy megvetni. Te előre mégysz, magad kutatsz, magad simitod el az akadályokat, te hódítasz mások számára is; ezért vagy a jelen- és jövőnek embere. Fiamat te mentetted ki ridegségem köréből, te adtál neki bizalmat hozzám, bátorságot jövődjéhez, s még azt a jót is, mit magam fejtegettem három nappal ezelőtt, te alkalmaztad gyermekemre.

Az újabb élethez bizalmat nyertem, ezentul nem félek buzgón haladni, s hálából megigérem, hogy a polgári pályán segítséged leszek, ezt fiamért is.

- Reménylesz fiadban?

- Igen.

- Ugy reméled azt is, hogy az újabb nemzedék életrevaló lesz?

- Nem kételkedem.

- Ugy egészen boldog vagy?

- Nem egészen barátom, érzem, hogy az a fiu nem egészen enyém, - boldogságomat mástól kölcsönöztem. Félig a tied az a fiu, - és...

- No, mi következik az és után?

Imre lépett be, egyszerre fogá meg a két beszélgetőnek kezét:

- Édes apám, - szól előbb apjához, segéljen legfontosabb lépésemben, én Lórit szeretem, aztán Csillaghoz fordul, ne tagadja meg tőlem a kezét, mely nem tudom miképen, sorsomba vegyült.

- Mondtam ugy-e? hogy ez a gyerek már csak félig az enyém.

- Nohát legyen a *mienk*. - Mondja Csillag, így igazságos lesz az osztály, hol van az a kis borzas?

- Itt vagyok. - Mondja Lóri anyjába kapaszkodva lépvén be a szobába.

- Barátom, - szól a lánynak apja: cserébe fogadd ezt a leányt.

- Hogy ne fogadnám? Szegény feleségem ugy is mindig kesergett, hogy lánya nem volt, most azt is adott az Isten.

- Ugy-e anyjuk, mégis kapunk férjet leányainknak? - Mondja Csillag a városi fecsegésekre czélözva.

Ráadás.

Ha az ág árnyékával le nem hajlanék törzsére, a nap heve korán kiszáritaná a törzset.

Imre napokig csak kellemes csalódásnak, elillanó álomnak hitte a valót, melyet, az emberek szólásmódja szerint, *remélhet* a rajongó; de ki nem számíthat a *józan*.

Az első nyugalmas órában kocsira ült, elment a csendes faluba, fölkereste a szülői házat, hogy mint a méh a mézanyagot a kasba vigye vissza. Az öreg Kapus háza előtt még mélyebben sülyedt a bíróság jelvénye, a kaloda, - meglátszék, hogy a falu népe az igazságot ezen küszöbön keresi, s már mintegy a földbe nőtt a jelvény, mely inkább ülőhely volt, mint fenyegető szerszám.

Biróuram a tornácban hüselt egy hosszú padon, mellette a *falu eleje*, azaz: tisztos előljárók üldögéltek, beszélvén jóról, rosszról, vagy a mit olyannak gondoltak, s várták, hogy bírouram visszaterelje az olyant, ki a gyalogutról letért.

Emlékeztetem az olvasót azon emberre, ki az első kötetnek derekán még nagy bizalmatlansággal beszélt az „*urak*”-ról, - ugyanazon ember legközelebb ül a bíró mellett, s hihetőleg most is olyan tamáskodó, mint volt annyi esztendővel előbb, mert mindenben küzd a bíróval.

- Ma jó harmat esett. - Mondja az öreg Kapusnak.

- Honnét esett volna?

- Esett valahonnan fölülről.

- Akkor eső volna a neve.

- Hát a harmat nem úgy esik?

- Hát mikor megderesedik a kend bajusza télen, hogy utóbb jégcsappá válik, a jég is fölülről esik?

- Az igaz, nem láttam, hogy fölülről esett volna.

- Hát miből származott?

- Nem vagyok én Isten, hogy mindent tudjak.

- Azért ember kelmed, hogy gondolkozzék; ha az ökör gondolkodni tudna, kitalálná szarvának hasznát, aztán nem hogy nem huzná az ekét, hanem felöklelné az embert.

- Biróuram hát tudja, mitől fagy meg télen a bajuszom?

- Hála Istennek, tudom, könyvekből olvastam, hogy a meleg lehelet megfagy a külső hidegben, és jégcsappá válik. Így lehelnek a növények is, midőn a forró nap után az enyhe éjszakában a levegő meghül, a növénynek lehelete csöppé válik, mint a fazékból fölverődő pára is csöppé válik a fazékfödő alján.

Elmélyedt a másik a magyarázatra, és lassankint megfogta az értelmezést, hanem benne lakott az ellenmondási viszketeg, és olyan kérdést akart fölvetni, hogy a bíró mégis megakadjon. Hosszu hallgatás után kérdi.

- Azt mondja meg hát, bírouram, honnét lesz a felhő?

- A szél összehajtja a levegőben levő vízpárákat, s mikor már nagyon sokat összehajtott, a sok cseppel nehézsége miatt nem bírja a levegő, aztán leejti.

- Hát én azt elhiggyem, hogy a semmiben van valami?

- Mit gondol kelmed semminek?

- A levegő a semmi.

- A levegő nem semmi, hanem valami, s ha kelmed fölfúj egy hólyagot, úgy megtelik levegővel, hogy a mi előbb a marokban megfért, olyan nagy lesz, hogy fazéknak is nagy lenne.

- Hát miért nem látom meg a levegőt testi szemeimmel?

- Mert ritka, az öreg ember szeme még az öreg Á-t is csak pápaszemmel látja.

Megint elhallgatott, és rágta apróra, hogy megragadjon fejében; hanem mégis szeretett volna olyant kérdezni, hogy az öreg megüljön a felelettel.

Hosszan gondolkozva eszébe jutott, hogy az urakról már régen nem beszélt, az ifju Kapusról szintén régen nem hallott valamit, ez a tárgy leghálásabb az öregnek megforgatására.

- Hány esztendő is lehet már ifju Kapus uram, a fiskális?

- Éppen huszonöt.

- Megöregszünk, biróuram.

- *Megöregedtünk*, azt mondja kelmed, ugy igazabbat mond.

- Nem tagadom; mert nekem már unokáim is vannak, biróuram még nem ért el engem.

Hallotta az öreg a szót; de nem felelt. Szívében nagy dőfést érzett; mert régóta fél, hogy fia bármily szerencsésen menjen előre, majd a házasságnál megakad; mert ősmerte a világot, hogy a lányos háznál nagyon kikérdik az embert, s a szürös atyafiságtól az uri nép könnyen megijedhet.

Most kezd aggódni az apa. Fiát kiemelte a tömegből, a tudomány által azok sorában van, kiket a tömeg vagy tisztel, vagy csudál; hanem mi lesz az emberből, ki a tanulás mellett százszorta érzékenyebb most, mint lett volna alatt? mert ha majd párját keresi, kikerülnek előle.

Ő, az apa, mélyen elmerül s egyszerűségében is kitalálja, hogy fiát fölemelvén, nem tette boldoggá, s hátha a fiu okozni fogja az apát, hogy nem hagyta *lenn*, a boldog egyszerűségben.

- Biróuram! - szólítja megint az ellenkező - nagy öröm ám az, mikor az ember életében látja, kik következnek utána.

- Ha az Isten méltónak tart ezen kegyelemre, nekem is meg fogja adni.

- Hej, biró uram, finnyás nép az az urifajta.

- Mit akar mondani kelmed?

- Azt akarom mondani: meglássa biró uram...

Ekkor hajtattott be két gyönyörű lóval Imre, s azonnal apjának, azután pedig a később kiszaladó anyjának nyakába dőlt. A jó öregek szinte hátravonták kezeiket, hogy az urféle ember megbarnult kezeiket megcsókolja; de a jó gyermek gyöngéden erőltette őket, hogy a kegyelet adóját elfogadják.

A kötekedő ember elbámult a tisztos alázatosságon, önkénytelen levette süvegét, s midőn az ifjú később észrevette a jelenlevőt, s kezet nyújtott az ösmerősnek, még kínálásra is alig merte kalapját föltenni.

- Vannak-e unokák? - Kérde Imre a meglepett embert.

- Egész fészekkel, tekintetes uram!

- Semmi tekintetes, - maradjunk a régiek, bátyám, - mondja Imre helyreigazitva, én kelmednek mindig öcsce vagyok.

- Hogyan mondjam én azt, megkérem szeretettel?

- Csak nem vedlettem ki az emberi alakból, hogy megijeszteném bátyámat.

- De ha már ez a világ sora, hogy...

- Igen is, kap a szóba Imre,... az a világ sora, hogy egymástól féljünk, aztán okunk legyen egymásra haragudni! Így volt eddig, ezután másképp lesz!

- Megöregszik, a ki ezt megéri! - Mondja kételkedve a másik. Majd még *fiskárius*... uramöcsém (ezt már úgy toldá hozzá) kiismeri a világot.

- Nagyon ösmerem, bátyám, én is félttem a világtól; de a jobbak bizodalmat öntöttek belém. Ki hitte volna, hogy én még a megye főjegyzőjének veje leszek.

- *Mi az?* - Kérde az öreg Kapus majdnem reszketve.

- Az, kedves jó szülőim, hogy Csillag főjegyző urnak veje leszek, s azért jöttem, hogy kedves szülőim áldását kérjem.

- Az egek Ura adta az igazi áldást, fiam, a mienk csak toldalék lesz.

Az öregek könyezve karolták át gyermeküket, hosszan maradtak összeölelkezve, végre az öreg Kapus bámuló szürös társához fordulva mondja:

- Lökjön meg kelmed, hadd tudjam, ébren vagyunk-e?

- Ébren vagyunk, bíró uram, én mondom, *az én szemeim éppen most nyiltak föl*, most már merem mondani, hogy *hiszem a jobbat!*

- Hát azt hiszi-e kelmed, hogy az urrá lett jobbágyfiu apját megszegyenli?

- Mondtam már, hogy szemeim kinyiltak.

Az olvasó már mindent tud, az író leteszi tollát, melylyel a multnak nevezetes korszakából egy élénk csoportot kapott ki, melyet sokszor vádoltak, de a melyre mindenki édesen emlékezik vissza, hisz lehetett-e boldogabb szakasz életünkben, - mint a *jurátusélet!*

.oOo.